FATABUREN 1969

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1969

NORDISKA MUSEET
KÄNN DIG SJÄLV
STOCKHOLM

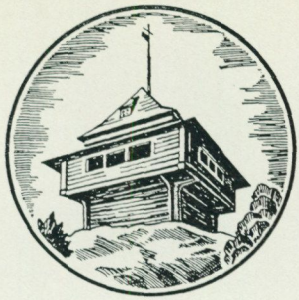

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1969

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson · Christian Axel-Nilsson
Redigerad av Ernst-Folke Lindberg
Layout: Torsten Stääf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1969

Pärmens färgbild: Frieriet. Oljemålning av Knut Ekwall. Nordiska museet.

Innehåll

7 *Maj Nodermann-Hedqvist:* Giftas – eller ej?

9 *Lizzie Carlsson:* Äktenskapets ingående enligt äldre rätt

25 *Orvar Löfgren:* Från nattfrieri till tonårskultur

53 *Marianne Andersson:* Böndernas bönemän

61 *Gunnar Gabriel Kvillner:* En studie i giftermålsfält

73 *Carl-Herman Tillhagen:* Den som klär ut sig till brud blir aldrig gift

85 *Nils-Arvid Bringéus:* Lysning

105 *Mats Hellspong:* Svensexor och möhippor

121 *Berndt Gustafsson:* Platsen för vigseln

133 *John Granlund:* Bröllopsfunktionärer

149 *Gunnel Hazelius-Berg:* Brud och brudgum i deras högtidsskrud

169 *Karin Näsström:* Pigbröllop hos Årstafrun

181 *Gösta Berg:* Bröllopsmiddagen

193 *Rolf Kjellström:* Lapparnas frierier och bröllop

219 *Valborg Lundgren:* Äktenskapet i stöpsleven

231 *Sigfrid Svensson:* Sigurd Erixon och Sigurd Wallin

239 Nordiska museet under år 1968

239 Näringsliv och samfund. 242 Bostadsskick. 244 Textil. 245 Kulturhistoriska undersökningen. 247 Institutet för folklivsforskning. 249 Undervisningsavd. 250 Bibliotek och arkiv. 252 Nordiska museets gårdar. 253 Utställningar. 257 Förvaltning m. m. 259 Utgivna skrifter. 261 Offentliga uppdrag. 263 Befattningshavare.

267 Skansen under år 1968

268 Kulturhistoriska avd. 272 Naturhistoriska avd. 277 Högtider, fester och andra programinslag. 282 Klädkammaren. 283 Utgivna skrifter. 285 Offentliga uppdrag. 287 Befattningshavare. 289 Styrelseberättelse för år 1967. 294 Revisionsberättelse för år 1967.

Maj Nodermann-Hedqvist

Giftas – eller ej?

Äktenskapet är ingen anställning från vilken man säger upp sig utan vidare. Förr var det ett kontrakt på livstids samarbete, för några innebar det livstids straffarbete utan möjlighet till nådeansökan.

Under de senaste åren har äktenskapets vara eller icke vara stötts och blötts i massmedia, och det har flitigt dödförklarats under rubriker som: Äktenskapet är botten – Gift dig Svensson, det tjänar du på – Är vi den sista gifta generationen? Trots detta ingicks 1968 över 50 000 äktenskap, varav 90 procent med kyrklig vigsel. Sedan 1908 kan vi gifta oss borgerligt. Knappa 10 procent begagnar sig därav.

Fataburen ägnas i år temat Äktenskapet och vill teckna den kulturhistoriska bakgrunden till dagens situation när äktenskap och familj mer än någonsin är ställda i rampljuset. Den utkommer vid en tidpunkt, då direktiven för en översyn av den familjerättsliga lagstiftningen nyss offentliggjorts (aug. 1969).

Våra äldsta urkunder för en sådan lagstiftning, 1200-talets landskapslagar, var skapade av och för ett agrarsamhälle med husbondevälde. Enligt Östgötalagen ägde mannen rätt att aga sin hustru, dock ej så att »öppet sår eller lyte» uppstod. Kyrkan ställde stora krav på kyskhet och samhällets dom för trohetsbrott var sträng.

Även om lagar och förordningar successivt förändrades förblev det gamla agrarsamhällets samlevnadsformer i stort sett oförändrade fram till industrialismens omvälvningar. Äktenskapet var en ekonomisk faktor och därtill en socialförsäkring då barn, åldringar och sjuka vårdades inom familjen. Den ensamställde gifte så snart som möjligt om sig. Av prästen, som ville ha pastoratet, begärde man att han »konserverade» sin företrädares änka, av gesällen, som ville bli sin egen, att han skulle äkta en avliden mästares änka eller dotter. Barn födda utanför familjen hade begränsade framtidsmöjligheter; en utomäktenskaplig son blev t. ex. ej antagen till gesäll.

De successiva förändringarna i familjerättslagstiftningen har löpt parallellt med den kvinnliga partens gradvisa frigörelse. Under 1800-talet fick hon rätt till yrkesutövning, högre utbildning och myndigförklarades. 1921 tillerkändes hon politisk rösträtt. Samtidigt härmed kom 1920 års giftermålsbalk, som slutgiltigt bröt med det gamla husbondeväldet och tillerkände kvinnan hälftenansvar.

I samband med att samhället i allt högre grad utbygger socialvården har familjen ej samma vårdfunktioner som tidigare. Den förlorar alltmer sin bety-

delse som ekonomisk faktor. Trots att äktenskapet idag alltså har förutsättningar att ingås enbart av personlig böjelse, har vi årligen 11 000 skilsmässor och kanske 20 000 nya skilsmässobarn. Om kvinnorna haft svårt att komma in i männens yrkesvärld, så är männen nästan helt utestängda från kvinnovärlden och har sällan möjlighet att få vårdnaden om sina barn. Detta kan väntas bli ett växande problem i och med att skilsmässorna ökar. Att med lagliga medel tvinga fram ett gott förhållande i äktenskapet är givetvis omöjligt, men det har ansetts önskvärt att ett irreparabelt förhållande mellan parterna skall redas upp så smärtfritt som möjligt och skilsmässobestämmelserna kommer också att få en översyn.

Då Fataburen utkommer pågår i Nordiska museet en utställning med titeln Giftas – eller ej. Den vill bildmässigt ge snabbinformation om äktenskapets traditionsarv fram till dagens försöksverksamhet med nya samlevnadsformer. Den har samma målsättning som Fataburen; att i en tid då äktenskapet ställs under debatt orientera om de kulturhistoriska sammanhangen.

Lizzie Carlsson

Äktenskapets ingående enligt äldre rätt

På intet område av den mänskliga sammanlevnaden torde traditionen i så hög grad ha bevarat sin makt över sinnena, som när det gäller formerna för äktenskapets ingående och därmed förknippade riter och seder. Låt oss ta *ett* exempel! Om man i en frågesporttävlan ställde frågan, vad som *är* eller en gång *varit* meningen med den ännu levande seden, att brud och brudgum, då de lämnar bröllopsfesten, av gästerna överöses med risgryn, skulle svaret utan tvivel bli: »Vet inte.» Naturligt nog då den ursprungliga innebörden av detta bruk för länge sedan glömts bort. Trots att risgryn inte är en inhemsk svensk produkt, behöver man inte tveka om att sedvänjan har sina rötter i en hednisk fruktbarhetsrit, omtalad redan i de fornindiska Vedasångerna. Man kastade markens frukter på de nygifta för att därigenom befordra deras fruktsamhet.

Ingående av ett äktenskap är ju numera vad formerna beträffar en enkel sak. Det räcker med en enda akt: kyrklig eller borgerlig vigsel; inte ens lysning är längre nödvändig. Enligt landskapslagarna, som vad vårt land beträffar är de äldsta källorna på detta område, var ingående av ett äktenskap en invecklad procedur, som inneslöt ett flertal rättshandlingar. Då landskapslagarna upptecknades på 1200- och 1300-talen, var Sverige ett kristnat land. Eftersom bildning och boklig lärdom främst var representerade inom kyrkan, var det naturligt, att dess representanter fick ett stort inflytande vid lagarnas tillkomst. Det är belysande för den svenska rättstraditionens konservatism, att hedniska sedvänjor trots detta bevarades och delvis fortlevde genom århundraden. Det är därför möjligt att med bortseende från de kristna inslagen rekonstruera formerna för äktenskapets ingående sådana de fordom varit inte endast i Sverige utan också hos andra germanska folk.

I det forngermanska samhället var avslutande av ett äktenskap alls icke en privatangelägenhet mellan mannen och kvinnan, det var ett ekonomiskt avtal mellan tvenne ätter. Kvinnan var omyndig och hennes talan fördes av hennes giftoman, i regel hennes far eller också annan nära anförvant. Mannen förde sin egen talan men var också han beroende av sina fränder. Kvinnans samtycke till förbindelsen var inte nödvändigt för dess rättsgiltighet, hon kunde bortgiftas t. o. m. mot sin vilja. Det var giftomannen, som bestämde över hennes framtida öde.

De viktigaste rättsakterna var: *fästningen* (trolovningen), *giftermålet* – varmed avses brudens överlämnande

till brudgummen genom giftomannen – samt *sängledningen,* brudparets gemensamma sänggående i vittnens närvaro. (Med *vigsel* avses i det följande den kyrkliga akten).

Det första den giftaslystne unge mannen hade att göra var att till flickans giftoman framföra sitt frieri. Kunde giftomannen och friaren komma överens, ägde den förstnämnde att utsätta dag för *fästningsstämman,* det i lag föreskrivna ölgille, där den högtidliga trolovningen ägde rum. Dit skulle som *fastar* (vittnen) inbjudas de närmaste fränderna från ömse håll. De ägde att övervaka, att allt tillgick i laga former. Fästningen bekräftades genom att mannen och kvinnan räckte varandra handen. Handslaget var ett viktigt led i ceremonien, jämförligt med namnunderskriften i ett modernt köpeavtal.

På fästningsstämman skulle fästmannen nämna de *fästegåvor,* som han var villig att giva dels till giftomannen, dels till flickans närmaste fränder. Så snart fästningen bekräftats genom handslag, var fästmannen skyldig att infria sina utfästelser till fränderna, till giftomannen dock först sedan äktenskapet fullbordats genom att brud och brudgum kommit, som det heter, »på bolster och lakan», dvs. genom sängledningen.

Fästegåvan till giftomannen, även kallad *vängåva, mund,* är utan tvivel att uppfatta som rester av den köpeskilling, som brudgummen en gång haft att erlägga för sin brud. Den var i fråga om storleken lagstadgad och grundläggande för äktenskapets rättsgiltighet. Endast den kvinna, som bortgivits »med mund och med mäle», var lagligen gift och barnen arvsberättigade. »Mäle» syftar på den giftermålsformel, som giftomannen ägde att förestava. Redan tidigt kom emellertid fästegåvan att överlämnas till bruden i stället för till giftomannen. Den utgjorde hustruns enskilda egendom, som hon i händelse av boskifte ägde att ta undan och behålla.

Bland fästegåvorna tilldrar sig *ringen* särskilt intresse, detta med tanke på den roll den sedermera kommit att spela. I våra dagar har ju förlovnings- eller vigselringen endast en symbolisk innebörd och uppfattas som en underpant på den äktenskapliga kärleken och troheten. Från begynnelsen har den säkerligen haft en mera materiell karaktär och utgjort en del av köpeskillingen för bruden. Det är att märka, att det ursprungligen endast var bruden, som fick en ring, utbyte av ringar mellan man och kvinna tillhör en senare tid. Genom den katolska kyrkan, i vars vigselformulär ingick prästens välsignelse av den ring mannen gav kvinnan, vann sedvänjan allmän spridning och fanns mot slutet av medeltiden över hela den germanska världen. Från den katolska kyrkan upptog den lutherska bruket med vigselring.

På fästningsstämman avtalades också mellan giftomannen och fästmannen den *medgift, hemföljd,* som flickan skulle medföra från fädernehemmet. Ännu är det ju sed i vårt land, att bruden skall ha en större eller mindre hemgift, utstyrsel, med sig till det nya hemmet. Denna hemgift är de sista resterna av den medeltida, lagstadgade medgiften. I medgiften skulle under alla förhållanden ingå en bolster, därutöver fick man taga vad som fanns, allt efter råd och lägenhet:

1. Fästmön mottager en ring i en trolovningsscen i Olaus Magnus arbete Historia om de nordiska folken, utgiven i Rom 1555.

jord, guld och silver, trälar och dryckeshorn. I Stockholm var det mot slutet av medeltiden inom det burgna borgerskapet vanligt, att flickan fick en gård, en tomt eller liknande i medgift.

Medgiften var liksom fästegåvan hustruns enskilda egendom. Hon hade emellertid inte fri förfoganderätt över den. Den förvaltades av mannen och fick endast i yttersta nöd avyttras. Om makarna avled barnlösa, återgick den till hustruns släkt.

Gåva kräver *gengåva*. Sverige var ett jordbrukande land. Det var därför naturligt, att ingenting skattades så högt som den jord flickan kunde medföra i boet. Kom hon från ett burget hem och i medgift fick jord till ett visst värde, hade hon rätt att av fästmannen få en gengåva. I denna ingick en kappa av utländsk tillverkning, vilket innebar, att den skulle vara av finare kvalitet än de grövre tyger, som framställdes inom landet. Kappan hade enligt gammal tradition bland de germanska folken också en symbolisk innebörd. Då mannen svepte hustrun i brudgumskappan, var det ett yttre tecken på det förmynderskap och det beskydd, som han hädanefter skulle utöva gentemot henne.

Landskapslagarnas bestämmelser om formerna för ingående av trolovning upptogs i de allmänna landslagarna, Magnus Erikssons landslag från omkring 1350 och Kristofers landslag från år 1442, samt i stadslagen från omkring 1350, och var i princip gällande, tills 1734 års lag trädde i kraft. Handslag och gåvor omtalas dock inte i dessa rättskällor som villkor för trolovningens giltighet men att de ansetts självklara framgår av domböckerna. Gåvor som villkor för en i laga former ingången trolovning nämns i 1571 års kyrkoordning. Först i 1686 års kyrkolag förklaras trolovningen som giltig även utan gåvor.

Eftersom kvinnan genom trolovningen var lagligen fäst vid mannen betraktades hon som hans laggifta hustru. Bland svensk allmoge var det långt fram i nya tiden vanligt, att mannen och kvinnan efter trolovningen flyttade samman och levde som man och hustru. Barn födda i en dylik förbindelse var också juridiskt likställda med barn inom äktenskapet och hade rätt till arv.

Bestämmelsen att barn avlat under trolovning skulle betraktas som äkta, har – med anor från tidig medeltid – varit i svensk lag gällande ända till år 1915, då rättsreglerna om dessa s. k. ofullkomnade äktenskap utmönstrades. Denna lagändring innebar i själva verket en försämring i kvinnans och barnets rättsliga ställning.

Då fästningen i medeltidsrätten kunde få karaktären av ett låt vara ofullbordat äktenskap, kunde den inte brytas lika lätt som en förlovning i våra dagar. Enligt en bestämmelse i svensk landskapsrätt, som har sin motsvarighet i sydgermanska folkrätter från 700-talet, måste den som ville bryta avtalet uppfylla tre villkor: flickan måste lämna tillbaka fästegåvan och övriga fästmansskänker, böta tre marker (som gick till den förfördelade parten) samt genom en tolvmannaed svära, att hon visste varken last eller lyte hos mannen eller hans ätt lika litet nu som då han bad om henne och fäste henne till hustru. Samma lag gällde för mannen: ville han inte hålla fast vid trolovningen, hade han förverkat fästmansskänker och fästningsgåva och skulle därutöver böta tre marker. Den starka släktkänslan gjorde, att en bruten trolovning uppfattades som en förolämpning mot hela den ätt den förskjutna parten tillhörde.

En första ansats till en friare och mindre beroende ställning för kvinnan är en säkerligen sen bestämmelse i landskapsrätten, att hon hade rätt att saklöst bryta en trolovning, om hon själv inte varit närvarande på fästningsstämman eller om hon, då fästningen ingicks, ännu inte nått mogen ålder, 12 eller 15 år, olika i olika landsändar. Rättsregeln, som torde ha tillkommit genom kyrkligt inflytande, visar, dels att flickans närvaro vid fästningsstämman, så avgörande för hela hennes framtida liv, från början inte ansetts nödvändig, dels att barnförlovningar under medeltiden varit vanliga bland svensk allmoge.

Höll båda parterna fast vid det genom fästningen ingångna avtalet, kunde fästmannen börja rusta till bröllop. Ty med bröllop menade man bröllopsfesten, som ägde rum i mannens hem. Men dessförinnan skulle den högtidliga akt, *giftermålet*, äga rum, vid vilken giftomannen överlämnade bruden till hennes make. Giftermålet försiggick i brudens hem i samband med ett i lag stadgat dryckesgille, »giftarölet», och utgjorde själva höjdpunkten i bröllopsceremonielet. Den var vad vi med modern terminologi skulle kalla en borgerlig vigsel – utan biträde av vare sig präst eller kyrka.

Sedan brudgummen med sitt följe kommit till fästekvinnans gård för att hämta sin brud, lyste giftomannen högtidligen frid över gården och mellan värd och gäster utväxlades ömsesidig lejd: gästerna måste förbinda sig att under sitt uppehåll på gården inte kränka dess frid, och husbonden å sin

sida tillförsäkrade dem hus- och hemfrid. I utbyte måste brudgummen och hans svenner lämna ifrån sig vapen och sadlar, som av bonden på gården förvarades under lås, så länge festen pågick. Denna senare bestämmelse är utan tvivel att uppfatta som ett led i de skyddsåtgärder, som ansågs nödvändiga för att förekomma brudrov.

När gästerna bänkat sig och en första bägare tömts, tog den egentliga akten sin början. Brudgummen äskade ljud och uppmanade giftomannen att förrätta giftermålet. »Då skall bruden gå i brudsätet med sina närmaste fränders orlov», heter det. Brudens ledande till brudsätet – med förkärlek skildrat i folkvisorna – har säkerligen liksom hennes ledande till den äkta sängen en gång haft en hedniskt-rituell innebörd. Så länge bruden satt på brudbänken, »det heliga sätet», var hon skyddad av en förhöjd frid. Dråp å henne skulle bestraffas med den väldiga bötessumman av 200 marker, fem gånger så stor som enkel dråpsbot. I böterna ingick gottgörelse för ofödd son och ofödd dotter, de s. k. önskebarnen, som brudgummen genom att förlora sin brud gått miste om.

Sedan bruden alltså tagit plats i »det heliga sätet», överlämnade giftomannen henne till brudgummen genom uttalande av Upplandslagens i dess fornsvenska avfattning klangfulla giftermålsformel. I sin äldsta avfattning torde formeln haft följande lydelse:

Jag giver dig min dotter,
dig till heder och till husfru
och till halv säng,
till lås och till nycklar
och till laga treding
och till allt det han äger
i lösöre
och förvärva kan
och till all den rätt,
som är uppländsk lag.

Varje ord i formeln är meningsfyllt. Den ger i sin helhet uttryck åt den ekonomiska, allmänt rättsliga och sociala ställning, som genom giftermålet tillkom kvinnan. Orden »till heder och till husfru», »till lås och till nycklar» syftar på kvinnans husfrudöme, den aktade, inflytelserika och ansvarsfulla ställning som härskarinna över hemmets gods och dyrbarheter – utåt symboliserat genom nyckelknippan – som hädanefter var den unga brudens.

Att kvinnan gifte sig till halv säng innebar, att den äkta sängen inte fick besudlas genom trohetsbrott. Äldre germanska, också svenska, lagar visar en anmärkningsvärd tolerans gentemot mannens utomäktenskapliga förbindelser – samtidigt som en obönhörlig trohet fordrades från kvinnans sida – men den äkta sängen torde hos germanerna liksom hos romarna ha betraktats som sakrosankt.

Med »laga treding» menas kvinnans giftorätt i boet, som bestod av tredjedelen av den gemensamma lösegendomen, såväl den mannen ägde vid äktenskapets ingående som den han sedermera kunde förvärva. I den fasta egendom, som mannen förfogade över före giftermålet, ägde hustrun inte någon giftorätt, liksom omvänt mannen inte hade någon del i hustruns jordegendom. Härvidlag fanns inte någon egendomsgemenskap makarna emellan.

Sedan giftomannen uttalat sin formel och därigenom överantvardat bruden till brudgummen, var denna

del av ceremonien avslutad. Husbonden ägde att före uppbrottet lämna tillbaka sadlar och vapen och därvid tömdes ännu en dryck, »vapendrycken»; därefter var gästerna redo att rida bort från brudens hem.

Härmed begynte *brudfärden*, brudens överförande från det gamla till det nya hemmet. Brudfärden har sedan urminnes tider hos folk av skilda stammar tillmätts den allra största betydelse och varit förbunden med allehanda riter och magi. Ordet bröllop, brudlopp, har utan tvivel en gång betecknat just brudfärden.

I vårt glest befolkade land var brudfärden farofylld, och att brudföljet var beväpnat var en självklar sak. Ingenstädes i äldre germanska lagar torde brudfärden vara så levande skildrad som i Dalalagen:

Nu är bröllopsöl bryggt
och mannen tillreder sin brudfärd.
Den förste är brudgummen,
den andra bruden,
den tredje brudfrämman,
den fjärde är redomannen,
den femte, den sjätte
och den sjunde
äro brudsvennerna.
De äro alla heliga personer.
Om någon missfirmar dem
under denna färd
genom sår eller strid eller dråp,
skola böterna vara dubbelt så höga
som annars.
De som rida bruden till mötes
skola hava vårdnad om henne
mot all skada,
till dess hon kommer hem
och på lakan och bolster,
då har bruden kommit
i sin mans vårdnad.

Den situation, som lagrummet förutsätter, är den, att bröllopsmåltiden i brudgummens hem står redo: »bröllopsöl är bryggt» och bruden har överlämnats till brudgummen. I det ridande brudföljet finner vi förutom brudgum, brud och brudsvenner brudfrämman och redomannen. Brudfrämman skulle klä bruden och stå henne bi. Redomannen torde avse den person, som hade ansvaret för bröllopsmåltiden och som utan tvivel också var brudgummens ombud. Alla dessa sju kallas »heliga», fridlysta personer.

Brudsvennerna ålåg det i första hand att vaka över brudens säkerhet. De hade ansvaret för henne till dess hon kom i säng med sin man, »på lakan och bolster». Då var det han som hade vårdnaden och ansvaret för henne.

Sedan denna serie rättshandlingar fullbordats och brudföljet lyckligen kommit fram till mannens hem, där bröllopsfesten firades i glädjens och överdådets tecken, kunde man tänka sig, att alla formaliteter iakttagits och att äktenskapet var i laga former ingånget. Så var emellertid ingalunda fallet. Ännu återstod den inte minst betydelsefulla akten, *sängledningen*.

Enligt lagens bud skulle bröllopsfesten avslutas med att brud och brudgum »uppenbarligen», dvs. i vittnens närvaro, gick i säng samman. Att de nygifta på detta sätt i bröllopsgästernas närvaro intog den äkta sängen var enligt forna tiders begrepp inte något som helst stötande. Det bör emellertid understrykas, att akten endast var *symbolisk*. Då täcket slogs samman över brud och brudgum – en symbolik, som dock inte omtalas i svensk medeltidsrätt men väl i andra

2. Bröllopet i Kana var ett av de svenska bonadsmålarnas populäraste motiv. Framställningen av den bibliska berättelsen skedde alltid så att våra egna bröllopsseder avspeglades. Bonad på väv från Södra Unnaryds socken i Småland 1774. Nord. mus. 170 830.

källor – var äktenskapet fullbordat inför lagen.

De juridiska verkningarna av sängledningen var följande: kvinnan fick giftorätt i boet samt rätt till morgongåva; mannen var skyldig att till giftomannen överlämna den på fästningsstämman utlovade vängåvan; mannen blev hustruns målsman, vilket innebar, att han vid tinget ägde att både söka och svara för henne; han övertog förvaltningen av den gemensamma egendomen liksom av hustruns enskilda tillgångar. Som man ser var det de mest vittgående rättsverkningar, som inträdde genom den betydelsefulla akten.

De svenska landskapslagarna omtalar icke någon ceremoni i samband med sänggåendet. De nämner endast det juridiskt betydelsefulla, nämligen att brudparet i vittnens närvaro kommit »på bolster och lakan». Att en ceremoni, som bestod i att brudparet under mer eller mindre högtidliga former av bröllopsgästerna leddes till brudsängen, fanns redan vid denna tid, framgår emellertid av en legend från omkring år 1300. Det omtalas där, att den heliga Cecilia »leddes till brudsäng och åtföljdes av allsköns lek och sång».

Men den anpassningsförmåga, som var utmärkande för de kristna missionärerna, tog de upp sådana bruk, som inte direkt stred emot kyrkans lära, och omformade dem i kristen anda. Så förfor man inte bara i Sverige utan också i andra europeiska länder med sängledningen. Den hedniska riten blev en kristen ceremoni, kallad *benedictio thalami,* välsignelse

3. Den katolska kyrkan förvandlade den förkristliga sängledningsceremonien till en kristen välsignelseakt. Här bestänker en biskop brudsängen med vigvatten. Tyskt träsnitt från 1400-talet.

av brudsängen. Den förrättades av en präst och kom att spela en stor roll i ritualen. Men väl att märka: det fanns en djupgående skillnad mellan den världsliga och den kyrkliga sängledningen. Medan den förra var en handling med vittgående juridiska verkningar, blev den kyrkliga akten endast en ceremoni, en välsignelseakt, som enligt kyrkans egen lära inte hade några som helst vare sig civil- eller kyrkorättsliga konsekvenser.

Från den katolska kyrkan övertog de lutherska handböckerna sängledningen. De sista resterna av denna ceremoni, som i engelska ritual också vad ordalydelsen beträffar kan följas tillbaka till omkring år 900, stod kvar i det svenska vigselformuläret till år 1942, då »välsignelsen av brudahuset» togs bort. Den mer än tusenåriga traditionen hade överlevat också reformationens omvälvningar.

I fråga om den världsliga sängledningen hade emellertid i de allmänna landslagarna och i stadslagen en viktig lagändring företagits. Jämte det gemensamma sänggåendet fordrades för äktenskapets rättsverkningar, att brudparet tillbringat en natt tillsammans. Sedan bruden lyckligen kommit till det nya hemmet, »skall hon i säng gånga med bonden sin; då de hava natt sammanlegat, då är han hennes rätte målsman» etc., heter det.

Rättsregeln kom att innebära ett tillmötesgående av den katolska kyrkans krav. Enligt kanonisk rätt var nämligen makarnas köttsliga förening, *copula carnalis,* jämte det ingångna avtalet ett oundgängligt villkor för ett sant äktenskap. Sängledningen förlorade härigenom sin symboliska innebörd, vilket speglas i senare språkbruk: sängledningen kom att identifieras med »sängalaget» (copula carnalis).

Efter denna lagändring kunde man vänta sig, att sängledningen spelat ut sin roll i folkets liv. Så blev det emellertid icke. Först och främst fordrades ju vittnen på att brud och brudgum verkligen gått i säng samman. Det visade sig också, att den folkliga sedvänjan utan någon *direkt* förankring i den skrivna lagen kom att fortleva genom sekler. Som ett exempel kan nämnas, att förf. till dessa rader för några år sedan sammanträffade med en person, vilken som pojke – år 1917 – tillsammans med andra bröllopsgäster varit med om att leda brud-

paret i säng. Ännu ett bevis på hur en rättssymbolisk sedvänja kan leva kvar genom århundraden långt efter det människorna glömt bort den verkliga innebörden i handlingen!

Att sängledningen som folklig sedvänja kom att fortleva beror sannolikt på två orsaker: den ena är att den kyrkliga välsignelseakten verkade konserverande, den andra är att akten i så hög grad tilltalade känslan och fantasien. Genom berättande källor vet vi, att brudparet leddes till brudsängen med ett överflöd av ljus under sång och strängaspel. Oklara föreställningar om det gamla bruket tycks ha föresvävat Erik Axel Karlfeldt, då han i sin vackra dikt »Ljusstöperskan» talar om ljusknekten, som lyser en mö i säng.

Så var då ungmön, sedan alla lagens bud uppfyllts, bortgiven mannen »till heder och till husfru». Den enda rättshandling, som återstod, var överlämnandet av morgongåvan. För äktenskapets rättsgiltighet var den emellertid i motsats till vängåvan utan betydelse. Morgongåvan skulle utfästas på fästningsstämman och »lysas» på bröllopskvällen men var inte förvärvad, förrän äktenskapet var fullbordat genom att brudparet kommit »på en bolster och under ett lakan».

»Nu skall bonden dagen efter bröllopet hedra sin brud och giva henne morgongåva», heter det. Detta lagbud ger uttryck åt det för morgongåvan karakteristiska, nämligen att den skulle ges av brudgummen till bruden dagen efter bröllopet. Den var en hedersgåva men alls icke frivillig utan även i fråga om storleken lagstadgad. Den har sannolikt ursprungligen varit ett pris för kvinnans jungfrudom. Senare kom morgongåvan att överlämnas också till änkor, som gifte om sig, dock endast under förutsättning att de levat ett ärbart liv under sitt änkestånd, föreställningar som ännu i 1734 års lag ej helt försvunnit.

Morgongåvan var hustruns enskilda egendom, som förvaltades av mannen, så länge han levde, och utbetalades först vid hans död. Den var avsedd som änkeförsörjning, en uppgift som den kunde fylla endast beträffande de välsituerade. Den omtalas i germanska lagar redan under 500-talet och kvarstod i svensk rätt ända till år 1920.

Omvälvningen på äktenskapsrättens område kom i vårt land genom Sveriges kristnande. Gentemot den folkliga rättsuppfattning, som kommer till uttryck i de äldsta skikten av landskapslagarna, ställde den internationella katolska kyrkan sina på den kanoniska rätten grundade regler. Äktenskapet var ett sakrament av Gud instiftat och i princip oupplösligt. »Så äro de icke mera tu utan ett kött. Vad Gud har sammanfogat må människan icke åtskilja», har det ännu i modern tid (enligt den gamla bibelöversättningen) hetat i den svenska evangeliska kyrkans vigselformulär. Dessa ord, som är hämtade ur Matteusevangeliet, återger en med kanonisk rätt helt överensstämmande uppfattning.

Det centrala i kyrkans kamp för sina intressen var undanträngandet av det gamla germanska giftermålet och dess ersättande med vigseln, föregången av lysning. Vigseln skulle försiggå i kyrkan i högtidliga former och förrättas av en präst i församlingens närvaro. Lekmannatrolovningen, senare kallad »bondafästningen», sågs

med oblida ögon av kyrkan, som menade att trolovningen skulle utföras av en präst.

Vad kvinnan beträffar fordrade kyrkan också hennes samtycke till äktenskapet. Från mannens sida krävdes samma trohetsplikt som från kvinnans. Alla äktenskapsmål skulle läggas under kyrkans domvärjo, inte endast upplösning av trolovning och äktenskap utan också äktenskapsbrott och andra lägersmål. Karakteristiskt för kyrkans rätt är också äktenskapshinder i s. k. förbjudna led.

Det var ett vittomfattande program från kyrkoledningens sida, som det – ofta under inbördes meningsskiljaktigheter – tagit århundraden att successivt utforma. Vid tiden för landskapslagarnas tillkomst torde det dock i stort sett ha förelegat fullbordat och ute på kontinenten hade genom kyrkans inflytande de gamla germanska formerna för äktenskapets ingående sönderfallit, även om de inte helt försvunnit.

Annorlunda förhöll det sig i vårt avlägsna och sent kristnade land. Att den maktmedvetna katolska medeltidskyrkan inte skulle lämna de hedniska rättssederna orörda är från dess utgångspunkter självklart. Men lika naturligt var det att allmogen i det längsta skulle kämpa för att behålla fäderneärvda seder. Härav följde en spänning mellan världslig och kyrklig rätt, som kom att sätta sin prägel på utvecklingen århundraden framåt.

Omvandlingsprocessen på äktenskapsrättens område medförde visserligen, att det gamla fasta systemet vittrade sönder, men denna förändring skedde i vårt land först långsamt och dröjande. Reformationen satte härvidlag anmärkningsvärt grunda spår i utvecklingen. Belysande för de äldre formernas fasta förankring i bondesamhället är, att det skulle dröja mer än ett halvt årtusende, innan detta sönderfall nådde sin slutliga fullbordan. Det skedde genom 1734 års lag, då vigseln föregången av lysning också av den världsliga rätten erkändes som den enda lagliga formen för ingående av ett äktenskap.

Den enda av de svenska landskapslagarna, som gör vigseln obligatorisk, är Östgötalagen, vilken också förklarar, att giftermålet inte längre är nödvändigt. Men samtidigt framgår av lagen, att den nya seden, vigseln, inte fick undanträngа den äldre folkliga sedvänjan: äktenskapets borgerliga rättsverkningar var fortfarande knutna till det gemensamma sänggående, och vigseln blev härigenom tämligen betydelselös enligt världslig rätt. Den seger, som kyrkan vunnit genom Östgötalagens föreskrifter om vigseln, fick inte heller någon genomgripande verkan. Det visade sig i de allmänna landslagarna och i stadslagen, som visserligen anbefaller vigseln men inte gör den obligatorisk. Som redan nämnts, knöts i dessa yngre medeltidslagar de rättsliga verkningarna av äktenskapet till brudparets första natt tillsammans.

Enligt den katolska kyrkans ritual bestod vigseln av två akter, den ena ägde rum framför kyrkodörren, den andra inne i kyrkan. Det var ursprungligen endast den sistnämnda akten, som var utpräglat kyrklig och innefattade brudmässa och välsignelse av de nyförmälda. Den var och förblev en ren välsignelseakt.

Annorlunda förhöll det sig med akten framför kyrkodörren. Det var den som övertog det gamla germanska giftermålets funktioner, och den var trots prästens närvaro en borgerlig stadfästelseakt.

Hur vigseln gick till i vårt land på landskapslagarnas tid vet vi mycket litet om, då så gamla ritual inte är bevarade. I bl. a. franska ritual, det äldsta från omkring år 1000, kan man emellertid följa, hur det borgerliga giftermålet i etapper omvandlas till en kyrklig akt. Det är till att börja med icke prästen utan fränderna, som ger bort bruden till brudgummen. Prästens roll inskränker sig till att välsigna denna handling. Först i ritual från omkring 1300 handlar prästen som den kyrkans tjänare han är av egen maktfullkomlighet och överlämnar själv bruden till brudgummen.

Rester av den äldre uppfattningen finner man i ett lagrum i Östgötalagen. Enligt detta tillkom rätten att ge bort bruden inte prästen utan fortfarande giftomannen. Som bekräftelse på att han överlåtit sin rätt på prästen skulle giftomannen själv vara närvarande vid vigseln. Vigde prästen utan giftomannens samtycke, var han hemfallen åt höga böter.

Det centrala momentet i akten framför kyrkodörren var enligt kyrkans lära brudgummens och brudens ömsesidiga förklaring, att han/hon av fri vilja önskade taga den andra parten till sin hustru/äkta man. Detta ömsesidiga samtycke, konsensusförklaringen, var enligt kanonisk rätt nödvändig för ett rätt äktenskap. Upplandslagens av giftomannen uttalade formel: »Jag giver dig min dotter» var vad bruden beträffar utbytt mot de ord hon själv uttalar: »Jag tager dig till min äkta man i Herrens namn.» (Akten försiggick i sin helhet på latin). Bruden *gives* inte längre till brudgummen, hon är – i varje fall enligt ritualen – en självständigt handlande person, och hennes eget samtycke är nödvändigt vid äktenskapets avslutande.

Efter konsensusförklaringen följde prästens välsignelse av ringen. Brudgummen fattade ringen och prästen förde hans hand på så sätt, att ringen kom att placeras på brudens fingrar, först på tummen, därefter på pekfingret och slutligen på långfingret, där den stannade. Prästen uttalade härvid i tur och ordning orden: »i Faderns – Sonens – och den Helige Andes namn». I utländska ritual förekommer emellertid en annan ordning, så att den slutliga placeringen blev på det finger, som vi kallar ringfingret.

Denna ordning föreskrivs också i den första evangeliska handboken av år 1529 och finns kvar ännu i handboken av 1693 men är sedermera försvunnen. Enligt senare ritual skulle ringen – såsom ännu är sed – sättas direkt på ringfingret. Det ansågs att från detta finger gick en åder direkt till hjärtat. Sedan prästen välsignat brudparet, var akten framför kyrkodörren avslutad, och prästen förde brudpar och brudfölje in i kyrkan, där brudmässa och välsignelse av bruden följde.

På det viktiga laterankonciliet i Rom 1215 påbjöds, att vigseln skulle föregås av *lysning*, och också den svenska kyrkoprovinsen ålades att ställa sig detta beslut till efterrättelse.

Avsikten med lysningen var att förhindra dels s. k. hemliga äktenskap, dels äktenskap i förbjudna led. Alla äktenskap utan föregående lysning betraktades efter 1215 som hemliga, även om de förrättats av en präst. Påbudet riktade sig även mot det germanska giftermålet, som ju var en alltigenom borgerlig rättsakt.

Äktenskapshinder i förbjudna led uppkom genom köttslig eller andlig skyldskap (släktskap) och grundade sig på kanonisk rätt. Köttslig skyldskap ansågs tidigare föreligga, om mannen och kvinnan var besläktade intill sjunde led, men begränsades på det nämnda konciliet till fjärde. Härvid tillämpades den kanoniska släktskapsberäkningen, enligt vilken det första ledet utgjordes av syskon, det andra av kusiner etc.

Andlig skyldskap ansågs uppkomma mellan dem som biträdde vid dop och konfirmation, exempelvis mellan den döpte och faddrarna, mellan faddrarna inbördes etc. Det i svensk historia mest kända exemplet på äktenskapshinder genom andlig skyldskap föreligger från år 1305, då hertig Valdemar lät skilja sig från sin gemål, Torgils Knutssons dotter. Äktenskapet skulle enligt kyrkans rätt vara olagligt, eftersom Torgils varit Valdemars gudfar. Detta var emellertid endast en förevändning, den verkliga orsaken var politisk och sammanhängde med Torgils Knutssons fall och kort därefter följande avrättning.

Alla rättsregler om andlig skyldskap avskaffades i Sverige i 1571 års kyrkoordning.

Ett flertal av de svenska landskapslagarna innehåller föreskrifter om lysning. Mest upplysande är Upplandslagen, där det heter: »Nu vilja man och kvinna sammanvigas; de skola säga till sin sockenpräst. Prästen skall tre söndagar i kyrkodörren kungöra, att dessa hjon äro fästa enligt landets (dvs. landskapets) lag och de vilja efter kyrkans rätt sammanvigas. Om någon kommer inom den lysningstiden, som känner något hinder i detta mål genom frändskap (dvs. köttslig skyldskap) eller andlig skyldskap eller att han eller hon varit fäst vid någon annan, eller ock om någon känner någon annan sak, som kan hindra hjonelag, då får prästen ej sammanviga dem, förrän detta mål är prövat.» Prästen ålåg det att rannsaka efter äktenskapshinder. Om lysning försummades, hotades inte endast han utan också fästfolket av stränga straff.

Som man ser har de medeltida formerna för lysningen i huvudsak bevarat sig genom tiderna.

Beträffande formerna för äktenskapets ingående medförde reformationen inga större förändringar. Vigselritualet var visserligen avfattat på svenska språket men utgjorde i väsentliga delar endast en översättning från medeltidens latinska formulär. Vigseln var fortfarande uppdelad i två akter, en framför kyrkodörren och en inne i kyrkan. Först i 1614 års handbok förlades akten i dess helhet till kyrkorummet, och den utformning vigseln här fick har i stort sett bevarats.

I fråga om äktenskapets innebörd hade emellertid reformatorerna en uppfattning, som skilde sig från den katolska. Äktenskapet betraktades inte längre som ett sakrament och kunde under huvudsakligen två förutsättningar upplösas, dels på grund av äktenskapsbrott, dels på grund av en-

dera partens förlöpande. Dessa två villkor för skilsmässa kvarstod i 1734 års lag.

Också under katolsk tid hade äktenskapsbrott godtagits som anledning till skillnad till säng och säte men ledde ej till äktenskapets upplösning. Ingendera av parterna – alltså inte heller den oskyldiga – hade rätt till omgifte, så länge den andra befann sig i livet. Skilsmässomål lydde under andlig domstol ända fram till 1734 års lag, då de överfördes till de världsliga myndigheterna.

Den lutherska kyrkans uppfattning av äktenskapet framgår av Västerås ordinantia av år 1527. Det heter där, att om någon lägrar sin lagfästa hustru (dvs. fästekvinna), så är det ett sant äktenskap inför Gud även utan vigsel. Trolovning utan »sängalag» erkändes inte i ordinantian som ett äktenskap och naturligtvis inte heller »sängalag» utan trolovning.

Kyrkoordningen av år 1571 upprepar ordinantians bestämmelser och utvecklar närmare kyrkans lära om äktenskapet. Dess utförliga föreskrifter om trolovningen måste för att bli begripliga ses mot den historiska bakgrunden. Enligt den katolska kyrkans lära var akten framför kyrkodörren en trolovning. I själva verket var den samtidigt en vigsel. Det var ett betraktelsesätt, som med de utländska ritualen införts till Sverige och som var främmande för svenska seder. Det accepterades endast i ringa utsträckning, och trolovning och vigsel fortlevde i vårt land som två skilda handlingar. Även om den katolska kyrkan sannolikt helst såg, att trolovningen uppsköts, tills fästfolket kom framför kyrkodörren, godtog den dock en trolovning, som ingåtts tidigare, förutsatt att den förrättats av en präst.

Den katolska kyrkans uppfattning, att akten framför kyrkodörren var en trolovning, övertogs av den lutherska och sätter sin prägel på kyrkoordningens föreskrifter. Som »laga fästning» erkänner kyrkan endast den som förrättats av en präst, helst framför kyrkodörren, men också en tidigare ingången trolovning godtogs. Lekmannatrolovningen, »bondafästningen», som skett med gåvor och i närvaro av vittnen och som följts av »sängalag», erkändes av kyrkoordningen som »gill och rätt inför Gud ändock laga fästning och vigning icke haver efterföljt».

Lekmannatrolovningen – som dock var den i landslagen föreskrivna – ogillas av kyrkoordningen, om den inte följts av »sängalag». Motiveringen lyder, att »mycken tvivelsmål och träta pläga uppkomma av de fästningar, som bönder göra», ofta »uti ölsmål och aftonsnack».

Eftersom en redan ingången »bondafästning» (utan »sängalag») ogillades av kyrkan, är det fullt konsekvent, att kyrkoordningen föreskriver, att den inte fick utgöra något hinder för en »laga fästning», som en präst bör utföra. Har däremot »laga fästning», dvs. »prästafästning» ingåtts i hemmet, innan brudparet kommer till kyrkodörren, »skola de där ingalunda fästas på nytt, såsom en stor osed mångenstädes haver varit, allenast må prästen hava en förmaning till brud och brudgum» och »minna om de ord, som till förene uti fästningen talat voro».

På riksdagen i Nyköping 1612 erkände emellertid prästeståndet lek-

mannatrolovningen som laglig men anbefaller trolovning i kyrkan i församlingens närvaro. Trots alla ansträngningar från kyrkans sida lyckades den aldrig helt i sina försök att lägga fästningen under prästernas kontroll.

Ser man tillbaka på förhållandena under medeltiden, finner man, att den kyrkliga fästningen överhuvud taget inte omnämns i de medeltida lagarna. Tvärtom nödgas Upplandslagens kyrkobalk i bestämmelserna om lysning som laglig erkänna den fästning, som ingåtts enligt »landets lag», dvs. lekmannatrolovningen (jfr citatet ovan s. 20). I den skånska stadsrätten (som dock bör hänföras till dansk rätt) från 1200-talets första halvsekel finns det en föreskrift, att fästningen skall ingås i närvaro av en präst, men att han skulle förrätta trolovningen sägs inte och avses säkerligen inte heller.

Hur pass vanlig »prästafästningen» efter reformationen var under 1500- och 1600-talen lär inte med säkerhet kunna fastställas. Eftersom kyrkans krav på kyrklig trolovning stod i strid mot den gällande landslagen, som endast talar om fästning genom giftoman, är det förklarligt, att »prästafästningen» hade svårt att göra sig gällande. Bestämmelserna i kyrkoordningen av år 1571 angående trolovningen är ägnade att belysa motsättningen mellan kyrklig och världslig rätt och den allmänna osäkerhet, för att inte säga förvirring, som vid denna tid var förhärskande i fråga om formerna för äktenskapets ingående.

Men också vigseln hade svårt att slå igenom. Medeltiden igenom klagade kurian över att svenskarna ingick äktenskap på barbariskt sätt utan kyrkans välsignelse. På grund av källmaterialets torftighet är det svårt att avgöra, hur pass vanlig vigseln var under medeltiden. Att den iakttogs av kungliga personer, av aristokratien och utan tvivel också av det högre borgerskapet, säger ingenting om förhållandena i de djupa folkleden.

Tydligt är dock att vigseln, allefter som tiden gick, i allt större utsträckning accepterades. Att kyrkans ordning för äktenskapets ingående inte i högre grad förmådde hävda sig berodde naturligtvis på att vigseln inte var påbjuden i Kristofers landslag, som i princip var gällande, till dess 1734 års lag trädde i kraft.

Enligt landslagens ålderdomliga, i huvudsak på landskapsrätten grundade bestämmelser, ingicks äktenskapet fortfarande genom fästning och giftermål, båda akterna förrättade av giftomannen. Kyrkans mål var ju att genom vigseln undanträng framför allt det gammalgermanska giftermålet. Icke desto mindre kvarlevde giftermålet i varje fall sporadiskt som en särskild akt ända in på 1700-talet. Stundom sammansmälte dock trolovning och giftermål till en akt.

I fråga om de borgerliga rättsverkningarna var vigseln alltjämt betydelselös. Här gällde landslagens bestämmelse om brudparets första natt tillsammans. Då vigseln genom 1734 års lag blev avgörande för mannens målsmanskap över hustrun och för makarnas ömsesidiga giftorätt i boet, kunde man väl tro, att detta åldriga lagbud för länge sedan var en död paragraf, mogen att utan debatt utmönstras. Så var dock ingalunda fallet. Lagkommissionen, som förberedde den nya lagen, uttalar ännu år 1689 i sitt

förslag till giftermålsbalk, att mannen är hustruns målsman, då de hava natt sammanlegat. Först i förslaget av år 1690 heter det, att då man och hustru vigda äro, då är han hennes målsman.

Men i Svea hovrätts år 1690 avfattade utlåtande över detta sistnämnda förslag gav man uttryck åt starka betänkligheter gentemot denna lagändring. »Kongl. rätten» (dvs. hovrätten) uttalade som dess »oförgripelige mening, att i detta mål vore säkrare att bliva vid förra lagen (dvs. landslagen), som förmår, att mannen intet bliver hustruns målsman, förrän de hava natt sammanlegat».

In i det sista, då lagkommissionens förslag debatterades på 1731 års riksdag, gjorde Petter Abrahamsson – känd som utgivare och kommentator av landslagen – ett visserligen icke framgångsrikt försök att få den omstridda paragrafen återförd till landslagens formulering.

Det var först genom 1734 års lag, som rättsregeln om brudparets första natt tillsammans blev juridiskt betydelselös. Och det var först sedan den världsliga lagen helt och fullt accepterat den kyrkliga vigseln som den enda rättsgiltiga formen för äktenskapets ingående, som kyrkan utgick som den definitive segraren i kampen mot ättesamhällets gammalgermanska rättsbruk.

Anm. Eftersom ovanstående framställning endast avser att ange huvuddragen i utvecklingen, har en viss generalisering varit oundviklig. Då fullständiga källhänvisningar skulle ta en oproportionerligt stor del av det begränsade utrymmet i anspråk, har förf. ansett det mest ändamålsenligt att helt avstå därifrån. Den intresserade hänvisas till förf:s avhandling »Jag giver dig min dotter», del I (Rättshistoriskt bibliotek, bd 8, 1965); ytterligare källhänvisningar kommer att lämnas i den ännu inte fullbordade del II av samma arbete.

SUMMARY

Contracting marriage according to early law

According to the Swedish provincial laws which are the oldest sources in this field in Sweden, to contract a marriage was a complicated process. The marriage was a financial agreement concluded between two families. The woman was legally incompetent and her guardian, as a rule her father, appeared on behalf of her. The principal legal procedures were: the betrothal, the marriage and the conducting to the bed. The betrothal took place at the betrothal meet-

ing, where the fiancé promised the presents he was willing to give to the bride's relatives, in the first place the friendship's gift to the guardian, because without this the agreement was not legally binding. The guardian on the other hand had to mention the dowry, marriageportion, which the bride was to contribute. At the marriage which took place in the bride's home, the guardian handed over the bride to the bridegroom reading an ancient formula which started as follows: "I give you my daughter." The wedding dinner took place in the bridegroom's home and here the conducting to the bed took place. The latter ceremony consisted in the married couple occupying the marriage bed in the presence of witnesses. It was not until after this ceremony—note that it was only symbolic—that the marriage was legally concluded and not until this moment did financial and other legal consequences enter into force. However, according to more recent legal sources the ceremony of occupying the bed lost its symbolic character more and more and was replaced by the condition that the married couple should have spent a night together. On the day after the wedding the husband had to honour his bride by giving her a gift in the morning, which although settled by law did not have any importance for the legality of the marriage.

In Sweden the conversion of the country to Christianity brought about a revolution in the field of marriage. The Catholic church introduced its rules based on the canon law, rules which were contrary to the older popular conception of the law. The marriage was a sacrament, in principle indissoluble. The primary task of the Church was to abolish the Teutonic marriage and to replace it by the marriage ceremony officiated by a clergyman and preceded by the publishing of the banns. As far as the woman was concerned the church also put as a condition her consent to the marriage. The church also demanded the vow of fidelity from the husband—in pagan times adultery only meant that the woman had been unfaithful. All lawsuits concerning marriages were settled by the jurisdiction of the church. However, in Sweden which was converted to Christianity rather late, the church could only enforce its conditions slowly and with difficulty. As the country-people struggled as long as possible to preserve the customs they had inherited from the society in which the family played a predominant part, this brought about a state of tension between secular and ecclesiastical law which characterized the development for several centuries. In this respect the Reformation did not leave any traces of importance. According to secular law the first night the married couple spent together was decisive for the legal effects of the marriage until the law of 1734 came into force. It was not until this law that the marriage ceremony became the only legal way of contracting a marriage according to secular as well as ecclesiastical law.

Orvar Löfgren

Från nattfrieri till tonårskultur

Åren mellan barndom och äktenskap hör till de mest markerade och särpräglade faserna i människans livscykel. Ungdomsåren är inte bara en tid av osäkert vacklande mellan barn- och vuxenstatus. Det är också en tid av relativ frihet från ekonomiskt ansvar, och den har i de flesta kulturer kommit att präglas av ett rikt socialt liv.

Det ligger dock en fara i att se ungdomsperioden som en värld för sig. De föräktenskapliga åren måste sättas i relation till själva äktenskapet och dess varierande innehåll.

I samhällen där familjen utgör en viktig ekonomisk gruppering måste valet av make och maka påverkas av ekonomiska hänsyn. Ser vi på samhällen präglade av stora klasskillnader finner vi att äktenskap ofta etableras i syfte att vidmakthålla en social position eller att avancera genom ett fördelaktigt parti.

Inom det traditionella svenska samhället möter vi sådana hänsynstaganden i en rad situationer: i bondens sökande efter en svärdotter med passande hemgift, i den nya kyrkoherdens konserveringsäktenskap med företrädarens änka eller dotter, i gesällens försök att gifta in sig i mästarens familj, och i den viktorianska överklassens allianser mellan bördsadel och penningaristokrati.

Detta gör giftermålspolitiken till ett viktigt tema i studiet av de föräktenskapliga åren, och frågeställningen blir: Vilka sociala och ekonomiska hänsyn spelar in vid valet av äktenskapspartner, och i hur hög grad övervakas detta val av föräldrarna?

I det följande skall vi se, hur de föräktenskapliga åren gestaltat sig i några olika svenska kulturmiljöer, från 1800-talets förindustriella samhälle fram till dagens storstadsmiljöer. Ämnet är stort, och behandlingen blir i många stycken skissartad.

Genom det jämförande perspektivet hoppas jag dock kunna visa, hur ungdomsåren fått en varierande utformning i olika miljöer, beroende på väsentliga skillnader i själva *förutsättningarna*, där faktorer som boendemiljöns utseende, arbetslivets former, könsrolls- och moraluppfattningar graden av föräldrainflytande och synen på äktenskapet spelat in.[1]

Ungdomen i bondesamhället

Till skillnad från dagens ganska diffusa gränsdragning mellan barn, ungdom och vuxna var ungdomsperioden i det traditionella bondesamhället klart avgränsad genom konfirmationen och giftermålet. Konfirmationen vid 14–16 års ålder markerade barndomens avslutning och debuten i de vuxnas arbetsliv. Först efter det att man »gått

fram» tog man dräng- eller pigplats, gick med i sillfisket eller började arbeta i skogen.

Den skarpa gränsdragningen mellan barn och ungdom markerades ofta genom olika beteckningar, som »lillpojkar och storpojkar», »lillpigor och storpigor». På sina ställen kunde man få tillbringa några år som »småstorpojke», innan man förklarades gammal nog att delta i ungdomens nöjesliv. Från Simlångsdalen i Halland heter det: »Efter konfirmationen blev lillpojken lillkarl och fick gå med sist i slåttergänget; när han vid sjutton, aderton års ålder kunde lyfta 'storstenen' räknades han till storkarlarna, blev dräng, fick söka sig till flickor och se ut en fästmö åt sig. Han skulle kunna stå för sex supar, kunna lägga in en ordentlig mullbänk, hålla en tjur och rida en otämd häst samt helst även bära en tunna råg från logen upp på vinden.»[2]

Den efterlängtade upptagningen i byns ungdomsgemenskap skedde ofta under rituella former. De nyintagna kunde få spendera en kanna brännvin eller ordna ett ordentligt kalas för lagets övriga medlemmar.

Som nybliven medlem av byns ungdomslag upplevde man en ökad frihet: »Under större delen av året har ungdomen legat ute i loft, bodar, lador, eller i vad mån det gäller kvinnorna, också i fähus, och icke stått under direkt uppsikt av de äldre. Annorlunda var det med barnen. Man hindrade dem från att vara ute om kvällarna, och påträffades en barnunge ute i Leksands by en kväll, ropade de äldre: 'Klocka nio, rast dig hem!' Deras liggplats har också varit inomhus hos föräldrarna i stugan.»[3]

Eftersom det inte existerade något organiserat nöjesliv, var bondbyns ungdom hänvisad till sin egen uppfinningsrikedom. Tillfällen att umgås fick man skapa själv med blygsamma resurser. För att ordna uppsittarkvällar och lördagsdanser, skaffa lokal, spelman, brännvin, kaffe och andra tillbehör krävdes en samlad insats, och det är knappast förvånande, att byns ungdomar ofta slöt sig samman i en fastare lagbildning. På sina ställen kopierade man till och med bystämman och skaffade sig både ålderman och stadgar. Just i ungdomsgemenskapen fanns också en grogrund för ett lekfullt utbroderande och ritualiserande av fritiden, och ungdomen har ofta spelat huvudrollen i byns gemensamma festliv.

Det lokala näringslivets utformning begränsade ungdomens möjligheter att komma samman. I Nordsverige skapade fäbodskötseln och arbetet i skogen ett arbetsår med helt annan rytm än i de sydsvenska jordbrukarbyarna. En annan viktig begränsning låg i själva boendemiljön och tillgången på mötesplatser. Om sommaren kunde man alltid träffas utomhus och kanske dansa i en landsvägskrök, men vintertid var lokalfrågan svårare att lösa. Kunde man inte mötas i någon av byns gårdar, försökte man ofta hyra in sig för kvällen i en torparstuga.

Mycket av samvaron koncentrerades till de efterlängtade lördags- och söndagskvällarna och till ledigheter vid årshögtiderna, men man kunde också träffas under vardagen och då ofta i former som kombinerade arbete och nöje. Monotona, men inte särskilt arbetskrävande inomhusarbeten som spinning skapade »spinnstugor»,

1. Lekstuga i Småland. Byungdomens sammanskottsdanser hölls i en torpstuga eller på logen, och man delade på kostnaderna för förtäring och spelmän. Tuschteckning av Albert Engström 1889.

där flickorna underhölls i sitt arbete av pojkarna. Det fanns även gott om arbeten som krävde en intensiv gemensam insats, där arbetet ofta avslutades med en fest. En husbonde kunde låta gårdens ungdom ordna ett arbetsgille, där gästande ungdomar bjöds på traktering och dans i utbyte mot hjälp med arbetet. Från några år in på 1900-talet har vi en beskrivning av hur ett sådant arbete, lakningen av gårdens stortvätt, kunde få formen av en uppsluppen fest: »Allteftersom timmarna ledo steg stämningen och till slut var den så hög, att den absolut inte kunde bli högre. Spelman hade det kommit också naturligtvis och dansen gick för fulla segel på det våta golvet, som var så halt av vatten och lut att allt emellanåt en kraftig kullerbytta slogs i hastigheten. Brännvinet kom fram under nattens lopp, pojkarna styrkte sig och lakade, bände sig på skopskaften, svuro och skreko, skrattade och hojtade. Då och då försvann ett par ut i mörkret . . . När man kom utifrån in i värmen slog ångorna av kaffe, lut och brännvin och väta en mot huvudet så man blev het och yr, handklaveret drillade och gnällde, dansen svepte så golvet rungade och skratt och skrik ekade.»[4]

Ser vi närmare på ungdomens organisation i bondesamhället, finner vi att pojkarna oftast spelat huvudrollen. På sina håll hade ungdomslaget mera karaktären av ett »ynglingalag», medan flickorna intog en mer passiv attityd. Denna manliga dominans bottnar i en könsrollsuppfattning som tillät de uppväxande pojkarna betydligt större frihet. Byns pojkar har också uppträtt som en fastare gruppering i de konflikter mellan grannbyarna som var vanliga i 1800-talets bondesamhälle. En finsk sociolog har visat, i vilka

2. Fönsterkurtis vid ungdomshelg i Öjebyn, Piteå. Pojkarnas nattliga rundvandring till byns flickor var en institutionaliserad umgängesform i de nordsvenska byarna. Foto Gustaf Boge 1928.

institutionaliserade former byslagsmålen existerat i Finland[5], och liknande förhållanden möter vi t. ex. i Nordhalland, där byslagsmål i kombination med flitigt brännvinsdrickande på sina håll var ett fast inslag i lördagens nöjen. För bondbyns pojkar har också de egna flickorna varit en tillgång, som skulle försvaras mot konkurrens utifrån. Drog man ut på nöjen utanför hembyn, var man mån om att vandra i samlad tropp. En ensam friare, som uppvaktade en flicka i grannbyn, fick ofta finna sig i hårdhänta trakasserier. Denna aversion mot utsocknes friare kunde manifesteras i visor som denna från en halländsk kustby:

»Våra degor stå vid dörra
å villa ud å inte få
för pöjkarna däj ha bunnit klinka
me tjöcker märling å starker trå

För I skon veta här kommer pågar
här kommer pågar från Galtabäck
då vill I hångla, då vill I krångla
da sku I veta att I är'n väck.»[6]

De ogifta männen kunde också utgöra en maktfaktor i byns sociala liv. Inte bara från Sverige, utan även från större delen av Europa har vi exempel på att bypojkarna kunde bestraffa personer, som avvek för starkt från det vedertagna mönstret. Snåla bönder eller änkor, som inlett affärer med unga pojkar, kunde utsättas för handgripliga aktioner under en fasad av allmänt upptågsmakeri. Här rörde det sig om handlingar, som aldrig skulle ha kunnat genomföras av etablerade bönder, men som ofta i tysthet godtogs av bymenigheten.

Nattfrierierna

En institutionaliserad umgängesform bland ungdomen i de nordsvenska byarna var pojkarnas nattliga rundvandring till byns flickor. Kring nattfrieriet finns en stor etnologisk litteratur, som inte bara dokumenterat kringgångens varierande former utan också försökt förklara dess ursprung och framväxt. Här skall endast skildras några av huvuddragen i nattfrieriets utformning under 1700- och 1800-talen med utgångspunkt från den finlandssvenske forskaren K. Rob. V. Wikmans klassiska arbete »Die Einleitung der Ehe».

I de nordsvenska byarna samlades ungdomen till sammanskottsdanser och spinnstugor, liksom söderut, men därtill kom att de ogifta pojkarna nattetid drog runt i gårdarna och besökte flickorna, och att man under rundvandringen parades ihop två och två för att dela säng under natten. Benämningen på denna kringgång har varierat från bygd till bygd: »gå på ligg», »let jänten», »gå och fria». De stora friarkvällarna var lördags- och söndagsnätterna, och då samlades byns pojkar framåt kvällen på en bestämd mötesplats, medan flickorna bäddade ner sig hemma på gården. Så började man i uppsluppen stämning vandra mellan gårdarna och knacka på hos flickorna, som vanligen hade en gemensam sovplats utanför själva boningshuset, antingen i en av gårdens bodar eller i fähuset. När pojkarna kommit fram började man »tala in sig». Ofta hade man utvecklat en raljerande ritual med bönande anrop till flickorna eller en kvick dialog mellan parterna. Väl inne satte sig pojkarna runt om på sängkanterna. Efter en stunds diskuterande drog man vidare och lämnade då en sängkamrat till var flicka. Hopparningen kunde antingen ske på pojkskarans initiativ eller genom ett förstulet signalerande mellan en intresserad pojke och flickan i sängen. Man kunde också överlåta initiativet helt till flickan genom att pojkarna slängde sina mössor i hennes säng, varefter hon valde ut en.

När friarparet lämnats ensamma, låg man och diskuterade veckans begivenheter och olika friares företräden, medan pojken ofta bjöd på medhavda karameller och flickan i utbyte bestod en klunk ur brännvinsflaskan, som skulle finnas nedstoppad i ena sänghörnet. Innan det var dags att ge sig av framåt morgonen, kokade flickan ofta kaffe.

Kringgången hos byns flickor gav pojkarna en möjlighet att pröva sig fram för att så småningom etablera en fastare friarkontakt med en bestämd

flicka. Flickans inställning kunde man också pejla utan att behöva ställa en direkt fråga genom att t. ex. ge henne en gåva – en »känning». Mottog hon den, var det ett tecken på samförstånd. Det förekom också att pojken lämnade sitt fickur hos flickan. Fann han det hängande uppdraget på väggen vid nästa besök, var det ett tecken på att han accepterats. En erhållen korg betecknades vanligen som ett »skinn» – ett attribut som försämrade friarens framtida utsikter hos flickorna.

Vanligen var det en väl avgränsad grupp som hade tillträde till den nattliga kringgången. Den nyupptagnes första friarbesök skedde gärna under ritualiserade former. Ofta hade han en »språkare», som hjälpte honom till första sängplatsen. I Österbottens svenskbygder skulle den nye »storpojken» försöka övertala flickan att ta en klunk ur den medhavda flaskan för att bli accepterad. Uppåt avgränsades friargruppen genom giftermål, men överåriga ungkarlar lämnade vanligen gruppen i trettioårsåldern.

»Storhopen» som drog runt i gårdarna utgjordes vanligen av pojkarna i en by. Företrädesvis besökte man flickorna i hembyn, men det kunde också hända att man gav sig på besök till grannbyns flickor. En pojke som friade till en flicka i en annan by fick alltid räkna med svårigheter. För att slippa undan de mer eller mindre handgripliga skämten från bypojkarna kunde han ibland tvingas »löse jäntan» genom att bjuda konkurrenterna på brännvin.

Nattfrieriet finner vi inte bara i Sverige. Det har i olika former varit utbrett i Norge, Finlands och Estlands svenskbygder, Centraleuropa och de keltiska randområdena i Skottland, Wales och Bretagne. Emigranter förde nattfrierisederna till USA, där de gått under namnet »bundling».

I Norge är nattfrieriet väl dokumenterat genom pionjären inom norsk samhällsforskning, Eilert Sundt. I två större arbeten, »Om giftermål i Norge» (1855) och »Om sædlighedstilstanden i Norge» (1857), har han publicerat ett rikt material kring nattfrieriet, baserat på egna fältarbeten bland bönder och obesuttna. Sundts analys belyser intressanta sidor av nattfrieriets funktion i det skandinaviska bondesamhället, men den visar också på konfrontationen mellan två moraluppfattningar. Drivkraften bakom Eilert Sundts forskningar var bl. a. en önskan om att reformera allmogens sedlighetstillstånd, och han talar till en början med avsky om nattfrieriet som ett »barbari, som antaster unge pigers ære og forstyrrer familiers fred».[7] Efterhand som han kommer bondevärlden närmare in på livet mildras hans ton. Han börjar kunna se nattfrieriet i dess kulturella sammanhang.

Men det var inte bara Sundt som intresserade sig för bondeungdomens nattfrierier, de ådrog sig stor uppmärksamhet från många samtida ståndspersoner. Medan somliga kunde rasa mot den moraliska ruttenhet som präglade den nattliga kringgången, kunde andra iakttagare ge kyskast tänkbara bild av friarbesöken. Uppgifterna är genomgående motsägelsefulla, men det råder ingen tvekan om att sanningen ligger närmare den sistnämnda uppfattningen. I de flesta nordskandinaviska bygder präglades

3.–7. »Gå på brannvakt» har Nils Keyland kallat en bildserie från ett nattfrieribesök i Värmlands finnmarker 1910. Friaren knackar på fönstret, men flickan kommer inte till dörren. Friaren sticker då kniven i dörren och lyfter upp haspen. Väl inne tar han plats på fållbänkskanten, och flickan visar sitt samtycke med att ta emot en bjudsup. Friaren tar plats i sängen med hatt och stövlar på. Foto Keyland.

8. Fähus i Malungs gammelgård. I Dalarna hade gårdens flickor ofta sin sovplats på »hjällen», en sänghylla i fähuset, där man kunde utnyttja värmen från kreaturen. De nattliga friarbesöken kallades därför »gå på hjällen». Foto Ivan Andersson, Malung.

nattfrieriet av sexuell avhållsamhet. Synen på kringgången som en form för ungdomspromiskuitet visar istället på en intressant etnocentrisk missuppfattning. Nattfrieriet var bondesamhällets egen institution, och utomstående tilläts sällan delta. Hemlighetsmakeriet skapade en grogrund för misstolkningar. I sina minnesanteckningar från Delsbo vid 1700-talets mitt skriver Samuel Ödmann om ortens friargång: »... åtskilligt i ceremonierna, som därvid förelöper, är ett halvt frimureri. Det är en absolut omöjlighet, att någon ståndsperson får uti dessa mysterier deltaga; infödda bondesöner, som studera, äro de enda som admitteras, dock med någon förbehållsamhet.»[8]

För dåtidens ståndspersoner, liksom för oss idag, definierades gärna en situation, där en pojke och flicka delade säng, som erotiskt laddad. I bondemiljön var man sedan barnsben van vid en »privatlivets offentlighet», där personer av det motsatta könet ofta delade både rum och säng. I loftboden eller fähuset, där flickorna hade sin sovplats, var det sparsamt med möbleringen och lågt i tak, i loftboden dessutom kallt. Man låg hellre och samtalade än satt uppe och upplevde inte detta som något speciellt märkligt. Att ostört kunna få ligga och

samtala med en flicka var i sig något eftertraktansvärt.

I bondekulturen fanns ett ganska starkt anti-taktilt drag eller vad man skulle kunna kalla för ett ömhetstabu. Att i andras åsyn visa ömhetsbetygelser mot en person av det motsatta könet ansågs ofta både genant och löjeväckande – det var något som på sin höjd kunde förekomma mellan mor och barn. Det paradoxala kunde alltså inträffa att man varken hälsade eller såg åt flickan man delat säng med, om man stötte samman på bygatan eller utanför kyrkan. Detta drag är inte något specifikt för skandinavisk bondekultur. Vi möter det t. ex. i walesiska nattfrieribygder: »Frieri är en privatsak utan något offentligt drag. Unga par nonchalerar vanligen varandra i närvaro av andra och hälsar inte ens vid sammankomster. När samvaron är slut ger sig flickorna av i grupper hemåt, medan pojkarna följer dem på avstånd, och de delar vanligen inte upp sig två och två, förrän de är utom synhåll för de andra.»[9]

Nattfrieriet gav alltså en möjlighet till intimitet mellan könen, som inte gavs spelrum om dagen. I skydd av mörkret kunde man tillåta sig att visa sina känslor, utan att behöva vara rädd för att »förlora ansiktet», eller som Pelle Molin uttryckt det i Ådalens poesi: »Här frias sålunda, att gossarna på lördagsnatt besöka den älskade och påklädda ligga vid hennes sida. Så långt man kan minnas tillbaka, har det friats så, far till mor, farfar till farmor djupt in i förgångna dagar. Det är ingen skam för den, som knackar på, ingen för den, som öppnar. Dagarnas släp utan ände ge ingen tid att löpa omkring och tala grant som herrskapsfolk; med deras sed skulle bonden stå sig slätt. Natten ger förtrolighet. Han och hon får ha sitt för sig, som de vilja och böra få; ty frieri är ingen offentlig angelägenhet.»[10] Samma syn på de nattliga friarbesöken möter vi i en skildring från Finlands svenskbygder:

»Att vandra samman mitt på ljusa dag
på öppen landsväg, ansågs otillbörligt.
Men mycket kunde ske blott ingen såg det,
och mötas nattetid var ingen skam.

Ack rågen, lördagsnätterna och loften,
de visste de – men det fanns lag på allt
sen gamla tider, fastän icke skriven.
Man älskade som barn i denna by,
men gifte sig av gammalklok beräkning,
beroende av ägor och bekvämhet . . .»[11]

Nattfrieriet utgjorde en möjlighet att i fasta och institutionaliserade former etablera kontakt med det motsatta könet, även för blyga ungdomar med kontaktsvårigheter. Den som så ville kunde tillbringa en natt i tysthet hos flickan och utan att behöva ställa en direkt fråga få veta om han var accepterad. En engelsk forskare har påpekat, vilken betydelse denna form för kontaktskapande hade i en kultur som den nordsvenska, präglad av relativ inbundenhet och fåordighet.[12]

För många av de yngre deltagarna i nattfrieriet kunde kringgången upplevas mer som ett allmänt uppsluppet kvällsnöje än som en möjlighet att få kontakt med det motsatta könet. Ofta kunde i sådana sammanhang själva skämtelementet dominera. Man kunde överraska ensamma friare som redan hunnit i säng med flickan, och man drog under buller och bång från

stuga till stuga. I en norsk beskrivning av friargången vid 1800-talets mitt görs en skarp distinktion mellan pojkflockens kringströvande från gård till gård och de målinriktade friarbesöken: »Udpaagang kan man derfor kaldte det, naar Gutterne gaa ude om Natten for at more sig, og Nattefrieri naar de gaa ud i det bestemte øiemed at besøge en vis Pige.»[13]

Själva uppträdandet mellan pojken och flickan var reglerat av en rad bestämmelser – en »bäddetikett», vars detaljer varierade från bygd till bygd. Ofta innehöll den bestämmelser om vilka klädesplagg som fick tas av under natten. Själva övervakningen av reglerna kring besöket svarade ungdomslaget för, och den som ertappades med att överträda dem kunde straffas genom utfrysning och förbud mot vidare deltagande i kringgången. Ett sådant straff kunde kännas ganska starkt.

Från ett besök i Lima under sin Dalaresa skriver Linné, att bönderna »beklagar sig här, att så snart någon begått den minsta faute, ja om en dräng allenast gått för djärvt på hjällen med pigan, rymmer han strax till Norrige . ..»[14] (Linnés förvåning över en så stark reaktion på en sådan relativt oskyldig handling bottnar troligen i hans ovetande om de bestraffningar drängen kunde utsättas för i hembyn.) Flickor som visat sig för tillmötesgående sades ha »legat bort sig» och kunde därigenom få en stämpel på sig för all framtid.

Man kan alltså anta, att själva begynnelseperioden med flera olika friare normalt präglades av sexuell avhållsamhet, medan en kontakt, som fördjupades till en fast friarförbindelse med sikte på äktenskap, ofta kom att innebära en föräktenskaplig sexuell förbindelse.

Som tidigare nämnts var inte den nattliga kringgången en allmän företeelse i 1800-talets svenska bondesamhälle. I sin avhandling över nattfrieriet visar Wikman att utbredningen var koncentrerad till Nord- och delar av Mellansverige. Gränsen gick norr om Vänern genom de nordliga delarna av Västmanland och Uppland. Söder därom förekommer enstaka exempel på en gemensam kringgång hos byns flickor, medan däremot individuella nattbesök är vanliga i hela Götaland ner till de skånska landskapen och ett stycke in i Nordhalland.

Ser vi på det övriga Norden, finner vi att nattfrieriet vid samma tid varit allmänt i hela Norge, med undantag av sydkusten, vidare finner vi det i Estlands och Finlands svenskbygder, medan det däremot är okänt i Danmark.

Hur skall denna utbredning förklaras? Wikman påpekar att den nattliga kringgången främst förekommer i trakter präglade av speciella närings- och boendeformer. Nattfrieriets utbredning i Sverige visar sig sammanfalla med fäboddriftens. I de nordsvenska byarna existerade helt andra betingelser för ett upprätthållande av friargången. Den extensiva boskapsskötseln och det halvnomadiserande fäbodlivet skapade arbets- och boendeformer, som underlättade föräktenskaplig samvaro. Gårdens ogifta kvinnor var en självständig arbetsgrupp, som svarade för kreaturens skötsel. Långa tider vistades de i fäboden, och hemma på gården var vanligen deras sovplats i anslutning till kreaturen el-

ler i en bod utanför boningshuset. Flickornas självständiga liv med ett relativt litet inslag av föräldrakontroll har varit en av förutsättningarna för nattfrieriets framväxt.

Utmärkande för många av de nordsvenska bygderna var också de stora byarna, där man utan svårighet kunde finna tillräckligt med ungdom inom hembyns gränser för att kunna genomföra en friargång begränsad till den egna byns ungdomsgemenskap.

Trolovning och nattfrieri

Jämför vi Syd- och Nordsverige, finner vi inte bara skillnader i hur umgänget mellan könen utformades, utan också i själva frieriets förlopp.

Utmärkande för de nordsvenska nattfrieribygderna var det glidande och diffusa förlopp frieriet tog. Efter experimenterandet med nattbesök hos olika flickor etablerades efterhand en fastare friareförbindelse med en bestämd flicka. I och med detta hade man dock inte aviserat sina äktenskapsplaner. Först måste frieriet »göras visst». Övergången till en fast fästfolksrelation befästes ofta inte genom någon formell handling, utan efterhand betraktades förbindelsen som fast av byfolket. Ibland kunde de båda unga signalera denna övergång genom en rituell gåvoväxling, men ännu vanligare var att pojken gav sig till känna i flickans gård. Istället för att smyga hem tidigt om morgonen, stannade han kvar, åt tillsammans med familjen och blev kanske bjuden på kaffekask av fadern. I en uppteckning från Ångermanland heter det: »Att äta med hvarandra ansågs som ett uttryck av förtrolighet, ej minst då det gällde frieri. Då en ung man, som »hälsade på» i en gård, emottog inbjudningen att stanna och äta med gårdsfolket, ansågs det som tecken å deras sida, att han var »väl sedd» och önskad som medlem av familjen, och å hans sida, att han bestämt sig för föremålet för hans besök såsom blifvande maka.»[15]

Trots den diffusa övergången upplevdes ett »visst frieri» lika bindande som ett officiellt äktenskapslöfte. Här kom den folkliga rättsuppfattningen i strid med den officiella, som inte alltid kunde godta en sådan form för trolovning.

Går vi till Sydsverige, finner vi att frieriet vanligen var betydligt mera formaliserat. Efter inledande förhandlingar mellan de ungas familjer följde ett officiellt frieri, ofta med hjälp av böneman, och därefter en trolovning i vittnens närvaro. Även om föräldrarna inte alltid dirigerade valet av äktenskapspartner, finner vi ofta ett starkare inslag av föräldrakontroll bland sydsvenska bönder än i nattfrieribygderna. Här måste föräldrarnas agerande sättas i relation till de sociala och ekonomiska skillnader som existerade mellan Nord- och Sydsverige. Den nordsvenska bondbyn hade endast ett blygsamt inslag av ekonomisk och social skiktning. I de södra delarna av Sverige var situationen ofta en helt annan. Här präglades många av 1800-talets byar främst av växande klassskillnader, med en skala från storbönder ner till torpare, backstusittare och daglönare utan jord. För att en sådan social struktur skulle kunna vidmakthållas krävdes det att barn till besuttna bönder inte »gifte ned sig». Det mödosamt hopsamlade kapital i form av jordägor, boskap och andra till-

gångar, som utgjorde basen för bondefamiljens position i den lokala hierarkin, fick inte splittras genom ofördelaktiga giften. Det gällde alltså att finna en äktenskapspartner, som motsvarade dotterns hemgift eller sonens framtida gårdsinnehav.[16]

I bondesamhällen över hela världen finner vi ofta ett starkt inslag av föräldrakontroll över barnens val av äktenskapspartner och en typ av frieri med karaktär av »match-making», där giftermålet föregås av förhandlingar om hemgiftens storlek och undersökning av motpartens solvens.[17] Det är dock fel att se sådan »match-making» som en kohandel mellan föräldrar. Det låg även i ungdomens intresse att få till stånd ett gifte med en social jämlike. Att äktenskapet vilade på en tillräckligt solid ekonomisk grund framstod som viktigare än ett tillfredsställande av personliga tycken.

Av detta följer också att graden av föräldrakontroll växlade med barnets position i hemmet. Den som utsetts till gårdens arvtagare fick ofta räkna med mindre handlingsfrihet i valet av hustru än de övriga barnen.[18]

Ungdomens fria ställning i det nordsvenska bondesamhället får dock inte överdrivas. Föräldrakontroll existerade även där, om än inte i lika utpräglade former som bland de besuttna bönderna söderut. Föräldrarna försökte ofta hålla sig underrättade om barnens friarkontakter. De kunde göra som den bondmora, vilken med jämna mellanrum bjöd in granngårdens piga på kaffe och lirkade fram upplysningar om till vilka flickor sonen gick om natten och vem han dansade mest med på lördagskvällarna.[19]

Även om det existerade ett stort mått av ekonomisk och social jämlikhet i Nordsverige, kunde ekonomiska hänsyn spela in vid frieriet. Från Österdalarna framhöll Carl Säve vid 1800-talets mitt den omfattande ägosplittringen som en begränsande faktor: »Kullan låter stundom sina herdar sucka både länge och väl, innan hon bestämmer sig för den, hon skulle vilja föredraga. Den som slutligen märker sitt företräde, går då till föräldrarna för att *göra visst*, d. ä. fria. Här får han antingen ett rent afslag, då allt är slut, eller ock erhåller han ja: naturligtvis efter förutgången noga skärskodning af de ömsesidiga jordlapparnas beqvämhet till sammanslagning.»[20]

Det kunde också förekomma att en far med käpp i handen tvingade sin son att »ropa på» hos en önskvärd svärdotter.[21]

Rent allmänt kan man säga att föräldrarnas roll i nattfrieribygderna var mera passiv. Initiativet låg hos ungdomarna, och föräldrarnas inflytande inskränkte sig oftast till att motarbeta icke önskvärda friarkontakter. Det råder inget tvivel om att ungdomslaget utgjorde en maktfaktor i konflikten mellan föräldrainflytande och fria val. Från nattfrieriområdet finns det gott om exempel på välbesuttna bönder, vilka försökt hålla sina döttrar utanför nattfrieriet och som följd av detta straffats av ungdomslaget. Man kunde gå »husgång», välta möbler och förstöra inventarier, stoppa våt halm i skorstenen och plocka bort grindar och dörrar. Ungdomslaget kunde också motarbeta föräldrar, som försökte hindra två ungdomar att träffas.

Föräktenskapliga förbindelser i bondesamhället

Som tidigare nämnts finns det skäl att anta, att en fastare nattfrieriförbindelse ofta ledde till föräktenskapligt samlag. Även i Sydsverige möter vi ett folkligt accepterande av föräktenskapliga förbindelser. Där uppfattades trolovningen sedan gammalt som den äktenskapsstiftande handlingen – ett faktum som kyrkans introduktion av vigseln under medeltiden inte lyckades rucka på. Sexuellt umgänge mellan fästfolk har troligen varit det normala i de flesta bygder. På sin Västgötaresa kommenterade Linné: »Frieri har ock sin mode . . . Sedan de äro förlovade, har det varit i bruk att han besöker henne om högtidsaftnarna; ty *nä Gud bevars*, det kan hon icke neka honom, sedan han är trolovad; ty *ja kors* det hava fäderna brukat före henne. Detta är detsamma, som bonddrängarna, sedan de äro trolovade, på Gottland kalla *gå och prova* eller dalkarlarna *ligga på jällen.*»[22] På samma sätt har man i Halland talat om att »prova ligg» mellan fästfolk.[23] Bland danska bönder var föräktenskapliga förbindelser oftast en självklarhet, och med förundran såg man att prästdöttrar och andra kvinnliga ståndspersoner nästan aldrig blev gravida före äktenskapet. Detta menade bondkvinnorna måste bero på att damerna hade tillgång till skyddande medikamenter – att orsaken var sexuell avhållsamhet var otänkbart.[24]

Det är alltså viktigt att göra en distinktion mellan utom- och föräktenskapliga förbindelser. I nattfrieribygderna var det en självklarhet att äktenskap skulle följa, när flickan blivit gravid. Starka sanktioner kunde sättas in mot den man som försökte undandra sig ansvaret. En rad omständigheter kunde också bidra till att ett barn »föddes för tidigt». Ett bondbröllop var en kostsam och omständlig företeelse, och det var ganska vanligt att man fick skjuta på bröllopsdagen till någon av arbetsårets lugnare perioder. I de norrländska obygderna kunde det också vara ett stort företag att ta sig till kyrkan för en legitimering av förbindelsen.

Eilert Sundt visade i sina undersökningar att det existerat ett samband mellan nattfrieri och utomäktenskapliga födslar, men av detta kan vi inte dra någon generell slutsats. Det finns bygder, där nattfrieriet till största del tycks ha präglats av en mycket markant sexuell avhållsamhet. Från Orsa socken har Carl Säve visat att utomäktenskapliga födslar var mycket sällsynta. De pendlar mellan 0,4 och 1,4 % av det totala antalet födslar under perioderna 1783–92 och 1833–1842. Säve pekar själv på en av orsakerna till dessa låga tal, nämligen det faktum att Orsaborna gifte sig mycket tidigt.[25] Det är viktigt att hela tiden sätta de statistiska uppgifterna om utomäktenskapliga födelsetal i relation till giftermålsåldern, som oftast var avhängig av ungdomarnas möjlighet att bilda eget hushåll – något som varierat starkt från bygd till bygd.[26]

Det innebar ingen större olycka att få ett barn före äktenskapet – bara man legaliserade förbindelsen genom giftermål. När det gäller lösare utomäktenskapliga förbindelser var bondesamhällets tolerans betydligt mindre. I många bygder kunde ogifta mödrar

behandlas hårt, inte bara av kyrkan utan också av bymenigheten. I Orsa måste en flicka som blivit mor »genast aflägga flickdrägten och i stället kläda sig i en med hustrurnas snarlik, ehuru icke alldeles enahanda, klädedrägt.»[27] Detta övervakades noga, och man försäkrade sig på så sätt, att en ogift mor ständigt var tvingad att öppet visa sin speciella position. Från Delsbo berättar Samuel Ödmann om en flicka, som blivit förförd, men gift sig senare,... »dock på ett ganska märkligt sätt... Jag predikade den dagen, då denna fattiga flicka framställdes till offentligt spektakel, och eftersom predikostolen var ställd över altaret, hade jag henne mitt för mina ögon. Hon var klädd i svart. Eftersom hon förverkat rätt att bära kyska brudars skrud, hade hon på sitt huvud först ett vitt dok, samt därovanpå en så kallad korsmössa... Under denna skamdräkt tjöt hon oupphörligt, så att jag med möda kunde höras, och denna ömkliga syn hade dessutom hart när rubbat alla mina koncepter. Nu skall denna sed vara avskaffad.»[28] I Danmark fick mödrar till oäkta barn döpa dem vid särskilda tillfällen och då i samband med en offentlig bikt i kyrkan.[29]

Detta starka krav på att en graviditet skulle resultera i äktenskap öppnade naturligtvis möjligheter för enskilda strategier i syftet att framtvinga »shot-gun marriages». Det klassiska exemplet med den fattige bondpojken, som lyckats göra den rika bonddottern gravid och på så sätt kan tvinga fram ett äktenskap, som hennes föräldrar aldrig skulle ha accepterat under normala omständigheter, hör inte enbart till romanvärlden. Eilert Sundt har också givit exempel på en omvänd situation, där en obesutten flicka utan hemgift låtit sig göras gravid av en bondson, i hopp om att den vägen få ett äktenskap till stånd. Det var dock inte alltid strategin lyckades – både från norskt och danskt håll har vi exempel på att besuttna barnafäder ofta försökte undslippa en sådan mesallians. I Danmark är känt att en stor procent av de barnafäder, som av kvinnan uppgivits som okända, är ståndspersoner eller storbondesöner, som betalat modern för att hålla tyst.[30]

Statistiken över utomäktenskapliga födslar är en av källorna till belysning av föräktenskapliga förbindelser i 1700- och 1800-talens bondesamhälle, men som framgått av det tidigare resonemanget måste detta material kompletteras med uppgifter om de äktenskap, där det första barnet föttes före den nionde månaden efter bröllopsdagen.

År 1912 gjorde Statistiska centralbyrån en stor undersökning av för- och utomäktenskapliga barn. Det var nämligen först året innan man förde in uppgifter om »inom äktenskapet födda barn, avlade före äktenskapet» i den officiella statistiken. För tidigare perioder får man tillgripa den tidsödande metoden att jämföra bröllops- och födelsedatum i kyrkböckerna.

Även om undersökningen alltså är ganska sen, ger den en intressant belysning av föräktenskapliga förbindelser. Det visar sig, att drygt 36 % av alla kvinnor som gifte sig 1911 var gravida vid äktenskapets ingående, och att gravida brudar var betydligt vanligare på landsbygden än i staden. Ännu intressantare är statistiken över

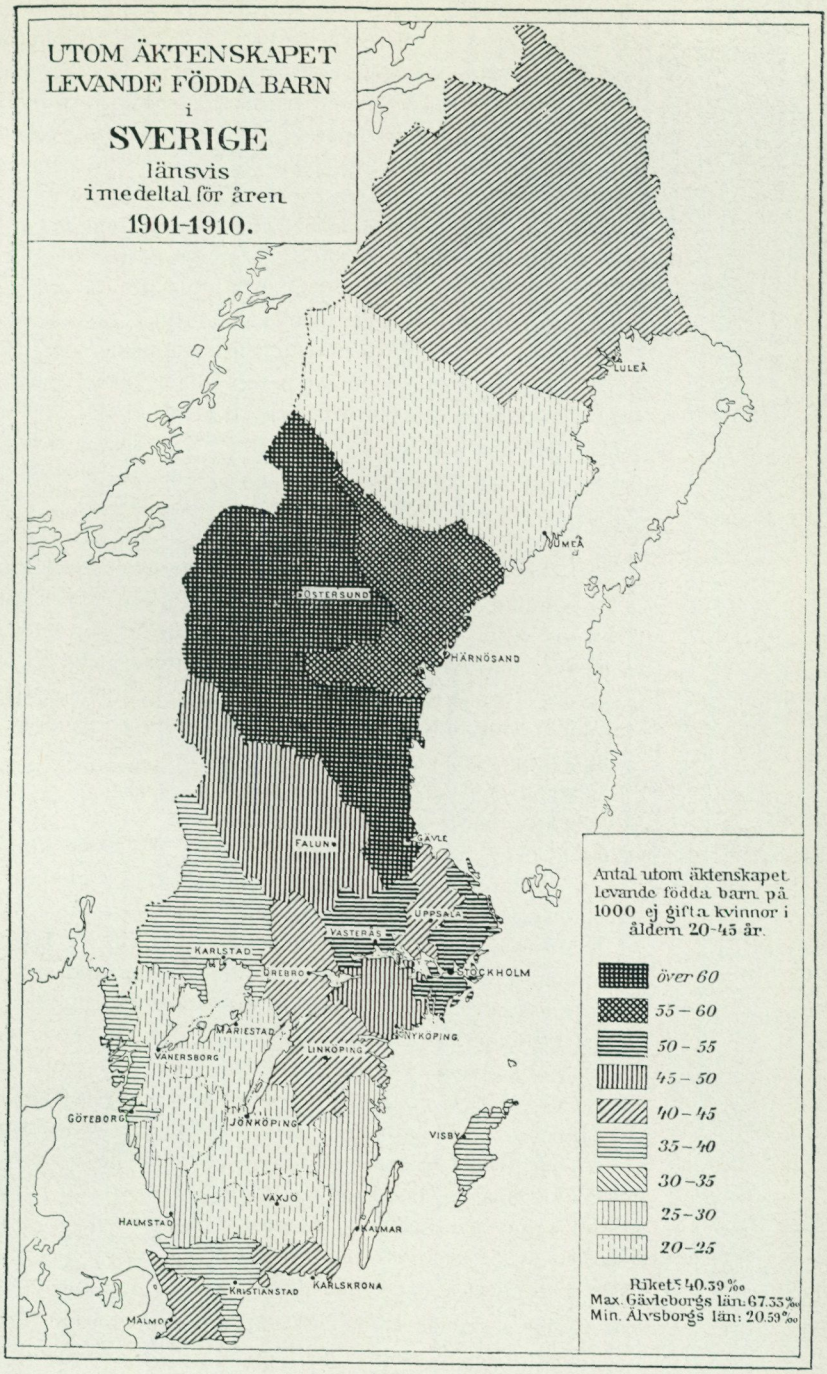

9. Kartbilden speglar sambandet mellan utomäktenskapliga födslar och lokala kulturella och ekonomiska förhållanden. Högst är talen i nattfrieriets »kärnområde» Jämtland-Härjedalen-Hälsingland. Storgodsbygderna i Mälardalen, präglade av ett omfattande jordproletariat, följer tätt efter. Ur Statistiska meddelanden, Serie A, bd 1:4.

de barn, som fötts under äktenskapets första år. Ser vi på siffrorna för barn födda inom åtta månader efter bröllopet, finner vi att det är de typiska nattfrieribygderna som toppar listan. Högst ligger Kopparbergs län, där 76,84 % av första äktenskapsårets barn föddes innan den nionde månaden, och sedan följer Gävleborgs län (73,21), Värmlands, Västmanlands, Västernorrlands och Jämtlands län tätt efter. Vi finner alltså ett samband mellan hög frekvens av föräktenskapliga förbindelser och nattfrieribygder, något som även gör sig gällande i statistiken över utomäktenskapliga födslar.[31]

Den borgerliga världen

I de samtida skildringarna och i statistikens siffror möter vi ett bondesamhälle, där synen på de föräktenskapliga åren varierade avsevärt mellan olika landsändar. Ännu större blir skillnaderna, om vi ställer bondemiljön mot livet i de borgerliga kretsarna. I 1800-talets Sverige kan vi urskilja en över- och medelklassens »högkultur», som stod i stark kontrast till den folkliga kulturen.

Det kan därför vara av intresse att se lite närmare på inställningen till de föräktenskapliga åren och äktenskapet i det högborgerliga skiktet: hos börds-aristokratin, den växande ämbetsmannakåren och städernas storborgare. Dessvärre saknar vi här en motsvarighet till de studier som gjorts av förhållandena i bondemiljön. Den samtida memoar- och romanlitteraturen ger visserligen ett rikt stoff till belysning av den borgerliga synen på de föräktenskapliga åren, men någon systematisk genomgång av detta material har ännu inte gjorts. I de anglosachsiska länderna har man däremot gjort en rad undersökningar av äktenskapets ställning i den borgerliga världen, och resultaten kan till stor del appliceras på svenska förhållanden.

Ju högre upp vi kommer i den sociala rangskalan, desto större anledning har vi att vänta ett ökat inslag av föräldradirigerade frierier. Detta gäller särskilt ett så utpräglat klasssamhälle som 1800-talets Sverige. En hög social position kunde bara vidmakthållas genom giften i »rätt» social sektor. Ett fördelaktigt gifte gav inte bara sonen eller dottern en passande social och ekonomisk ställning – det påverkade också den övriga familjens placering i den sociala hierarkin. Vägen till socialt avancemang låg till stor del i en aktiv giftermålspolitik i en värld, där man kunde resonera som adelsfröken Juliana i Anna Maria Lenngrens satir:

»Hellre förtråna och aldrig få man
Än nedom sin börd sig förringa!»

Få har dokumenterat denna föräldrarnas kamp för att skaffa sina barn »goda partier» som den engelska författarinnan Jane Austen. Hennes romaner tilldrar sig i engelsk över- och medelklassmiljö vid 1700-talets slut, och här möter vi mödrar, vars motto kan sammanfattas i: »It is truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune must be in want of a wife.»

I strävan efter att etablera goda giften skyddes inga mödor. Föräldrarna satsade inte bara mycket av sin tid utan även en stor del av familjens ekonomiska tillgångar i syfte att förbättra barnens möjligheter på äkten-

10. Bal i societeten. Flickorna övervakas av lorgnettförsedda »förkläden». Gravyr av Fritz von Dardel.

11. »Hon lär vara mycket rik» är underskriften till denna litografi av August af Kullberg 1845.

skapsmarknaden. Man arrangerade fester med omsorgsfullt utvalda ungdomar, odlade kontakter med »lämpliga familjer», introducerade sina döttrar i huvudstadens societet, lade ner stora summor på barnens klädsel och uppfostran, skaffade dans- och musiklärare etc.

Starkast finner vi kanske denna målinriktade giftermålspolitik i familjer med en vacklande position på den sociala rangskalan, där barnens äkten-

skap kunde ha en avgörande betydelse. Det är också i gränsskiktet mellan över- och medelklass vi vanligen finner Jane Austens hjältinnor.

Ett annat centralt tema i hennes romaner är förälskelsen som ett ständigt osäkerhetsmoment i föräldrarnas planerande av de giftasvuxna barnens framtid. Detta tidstypiska tema möter vi också hos hennes svenska motsvarigheter, författarinnor som Malla Montgomery-Silfverstolpe, Anna Maria Lenngren, Sophie von Knorring och Emilie Flygare-Carlén.

Det romantiska kärleksidealet var inte en 1800-talsuppfinning. Dess ursprungsmiljö är trubadurernas medeltida riddarvärld, och det var länge en företeelse begränsad till toppskiktet inom den europeiska aristokratin. Där betraktade man förälskelse och äktenskap som två skilda sfärer, vilka sällan kombinerades. Ännu under 1700-talet möter man i adelskretsar ett självklart accepterande av att en man höll sig med både hustru och älskarinna. (Mest markerad var kanske denna syn i kungliga kretsar.)[32]

Med de romantiska strömningarna mot 1700-talets slut kom en förändrad syn på kärlek och äktenskap, och då påbörjades en utveckling som lett fram till dagens situation, där förälskelse upplevs som en *förutsättning* för äktenskap. Detta betyder naturligtvis inte att förälskelse aldrig kombinerats med äktenskap tidigare. Det nya är det absoluta kravet på förälskelse som grund för valet av äktenskapspartner. Under 1800-talet ser vi, hur denna uppfattning växer sig allt starkare i den borgerliga miljön, för att undan för undan spridas till de övriga befolkningsgrupperna. Det är alltså viktigt att minnas, att denna emotionella syn på äktenskapet är en sen företeelse. Fokuseringen på förälskelsen är också något speciellt för västerländsk kultur. Vi möter den i få utomeuropeiska samhällen.[33]

I 1800-talets borgerliga värld ser vi, hur den nya synen råkar i konflikt med den mera pragmatiska inställningen till äktenskapet som en allians främst på social och ekonomisk bas. Kravet på ömsesidig förälskelse stred också mot den borgerliga synen på kvinnan och hennes passiva roll i förspelet till äktenskapet.

Den samtida litteraturen är fylld av exempel på konflikter, där hjältinnorna kämpar för sin kärlek mot en oförstående omvärld. Vi möter dem t. ex. i Sophie von Knorrings »Illusionerna» – en roman med självbiografiska inslag, som ger en utförlig bild av umgängeslivet i Stockholmssocieteten vid 1800-talets början. Handlingen kretsar kring en ung flickas konfrontation med huvudstadens societetsliv, hennes förälskelser och hennes brustna illusioner inför den cyniska inställning till äktenskap och kärlek hon möter hos några av sina kavaljerer.

Den ogifta kvinnans ställning var betydligt friare i bondesamhället. Medan en dalkulla kunde välja och vraka bland sina friare, fick en dotter i ett borgerligt hem ofta räkna med att stillatigande bli föremål för uppvaktning av det motsatta könet, antingen nu uppvaktningen var föräldradirigerad eller ej. Det fordrades stor viljestyrka för att kunna hävda sin åsikt och mot föräldrarnas vilja avvisa ett lämpligt parti.

Malla Montgomery lovade högtidligt vid femton års ålder »att aldrig

gifta sig av något annat skäl än aktning, förtroende och kärlek. Ej rikedom, ej namn, ej andras vilja skulle hava inflytande på henne i detta fall». Vid tjugotvå års ålder ställdes hon dock inför ett frieri som nästan var ett fullbordat faktum, när en greve Mörner en dag uppenbarade sig i hemmet: » . . . då frukosten blivit utburen, kom Mörner hastigt fram till Malla och frågade: 'Tillåter fröken, att jag talar vid er mormor?' Men utan att vänta på den tillåtelse han begärde, framförde han till fru Rudbeck sitt frieri. Den goda gumman, som just önskat sin Malla detta i alla avseenden »goda parti», blev rörd och glad och sade: »Ja, mitt samtycke och min välsignelse får ni visst!» Nu såg Malla sig på väg att bliva förlovad utan att hava yttrat ett ord, utan att bliva tillspord. Sårad och uppbragt uppsteg hon med en viss högtidlighet och sade bestämt åt den redan liksom segrande friaren: »Herr greve, det förundrar mig, att ni tycks glömma, att jag har ett ord med att säga här och att endast *detta* ord kan bli avgörande.» Fru Rudbeck gick ut med mycken rörelse, som Malla märkte, och lämnade dem ensamma i förmaket. Mörner bad Malla ursäkta hans häftighet, talade om kärlek, otålighet etc. Malla sade då: »Herr greve, ni känner mig för litet för att kunna hålla av mig, och för mig är ni nästan obekant; jag kan blott tacka er för er goda mening om mig och förövrigt säga nej till er proposition.»[34]

En självständighet, som den Malla Montgomery visade, hörde nog till undantagen. I alla händelser skulle varje frieri gå över föräldrarna, och initiativet låg hos mannen. Att han kunde driva igenom ett frieri, utan att vara säker på motpartens känslor, utgör äktenskapet mellan Bengt Lidforss föräldrar ett exempel på. Fadern, Edward Lidforss, träffade vid 1800-talets mitt sin blivande hustru under en tid som privatlärare i hennes förmögna föräldrahem. »Edward Lidforss förälskade sig i den sex år yngre flickan, som emellertid icke tycks ha visat något motsvarande intresse. Hon verkade, klagar han i brev, alltid så tyst och allvarsam när han var där.» Lidforss framförde sitt frieri till föräldrarna, som gav sitt samtycke. Flickan tvekade, men ville inte sätta sig upp mot föräldrarna. »Omtumlad for Edward Lidforss tillbaka till Upsala. Att han inte var säker på sin fästmös känslor framgår av ett brev som han skriver till »Mademoiselle Anne-Marie Swartling» den 6 juli. Han ber henne då enträget att i varje brev säga »bara en enda gång men alldeles uttryckligt, att du verkligen älskar mig (bara litet än så länge) och att du vill bli min maka.»[35]

Den stora åldersskillnaden är också något typiskt för 1800-talets borgerliga värld, där mannen ofta kunde vara tio – femton år äldre än hustrun. Inom ämbetsmannavärlden förutsattes det, att mannen skulle skaffa sig en gedigen utbildning innan han började tänka på äktenskap, medan kvinnorna var giftasvuxna redan i de övre tonåren. Denna åldersskillnad kom i än högre grad att försvaga kvinnans position, både i äktenskapet och under de föräktenskapliga åren. Hennes friare var ofta en mogen man med världsvana och ett säkert sätt, medan hon själv levt i en skyddad familjetillvaro.

12. I cigarrbutiken. Kravet på sexuell avhållsamhet före äktenskapet för kvinnan men inte för mannen skapade en dubbelmoral. Cigarrfröknar, liksom servitriser och tjänsteflickor, utsattes för en livlig uppvaktning. Teckning av Bruno Liljefors 1885.

Den typ av föräktenskapliga förbindelser mellan fästfolk, som tolererades i bondesamhället, var otänkbar i den högborgerliga miljön. Vi vet dock ganska lite om hur kravet på total avhållsamhet före äktenskapet efterlevdes. De dagboksanteckningar som Andréeexpeditionens yngste deltagare, Nils Strindberg, efterlämnade ger oss en av de sällsynta inblickarna i relationerna mellan två förlovade ungdomar i borgerlig miljö.[36]

Det moraliska kravet på avhållsamhet stärktes också av det faktum, att en föräktenskaplig graviditet kunde få långt större ekonomiska konsekvenser för en man mitt uppe i sin utbildning än för en bondson eller statarpojke. En dansk undersökning av procenttalen födslar inom nio månader efter bröllopet visar en väntad minskning ju högre upp i samhällshierarkin man kommer. Under perioden 1860–1880 var talen 46 % bland bönder, 22 % i den borgerliga medelklassen och 5 % hos adeln.[37]

Männens höga giftermålsålder skapade i kombination med kravet på avhållsamhet mellan förlovade en av förutsättningarna för den tidstypiska »dubbelmoralen» eller »the double standard», som engelsmännen kallar den. Sexuellt experimenterande i vissa former kunde tillåtas männen, men inte kvinnorna. Männen hade en viss möjlighet att operera i två moralvärldar. En överklassflicka var inte ett lovligt sexuellt objekt, medan man däremot kunde utnyttja den friare syn på utomäktenskapliga förbindelser, som fanns inom lägre samhällsskikt, eller gå till prostituerade. I högborgerliga hem kunde t. ex. tjänsteflickorna bli föremål för sexuella närmanden från husets söner.[38] Att man var väl medveten om orsak och verkan, när det gällde dubbelmoralen, vittnar ett yttrande i en riksdagsdebatt kring prostitutionen mot 1800-talets slut: »Må den bildade och förmögna kvinnan i Stockholm lära att på festliga tillställningar kläda sig så, att hon icke genom sin klädsel hos den manliga ungdomen uppväcker känslor och lidelser, som driva honom att, när han går ifrån den festliga tillställningen, söka ställen, där han kan släcka sin lusta, innan han går hem!»[39]

Tydligast markerades kanske detta förhållande i så utpräglat borgerliga manssamhällen som universiteten. I Uppsala var »schweizerikurtisen . . . en högt uppdriven sport inom studentvärlden. Där fanns dessutom villiga cigarrfröknar, sömmerskor, strykerskor och pigor. Och slutligen ett

betydande antal glädjeflickor inskrivna i den reglementerade prostitutionen.»[40]

En undersökning av 800 prostituerade i Stockholm vid 1800-talets slut visar att kvinnornas sexuella debut i en, proportionellt sett, stor utsträckning skett med över- och medelklasspersoner. Hela 30 % utgörs av yrkeskategorier som officerare, kadetter, ämbetsmän, grosshandlare, kontorister, studenter och gymnasister.[41]

Industrialismens samhälle

Under 1800-talet kom den folkliga moralen under påverkan av de borgerliga värderingarna. Från en nattfrieribygd rapporterar Eilert Sundt om familjer, »som ved slægtskabs-forholde eller på anden måde er komne i nærmere forbindelse med byfolk eller familier af embetsstanden og derigjennem have lært at betragte hin gamle landlige skikk som usømmelig og rå.» I sådana familjer skulle man förtörnas, »hvis nogen frier i den grad skulde misforstå tidens forandrede tone, at han søgte døtrene på den gamle vis.»[42]

Det största hotet mot bondesamhällets ungdomsgemenskap och friargång kom dock inte från den långsamma spridningen av borgerliga moraluppfattningar utan från de ekonomiska omvälvningar, som industrialismens genombrott vid 1800-talets mitt förde med sig.

Själva grundförutsättningen för den nattliga kringgången var ett homogent och avgränsat samhälle, där alla kände alla — ett samhälle, där föräktenskapliga sexuella kontakter kunde accepteras genom att de nästan utan undantag ledde till äktenskap. Den sociala kontroll som utövades, inte bara av föräldrar och ungdomslag utan av hela bymenigheten var tillräckligt stark för att tvinga fram en legalisering av förbindelsen.

Med industrialismen kom en ökad rörlighet bland landsbygdens befolkning. Mobila yrkesgrupper, som säsongarbetande skogshuggare och rallarlag, kom att utgöra ett nytt inslag i tidigare ganska isolerade bygder. De nya konkurrenterna sågs inte med blida ögon av ortens egna söner, och det kom ofta till öppen konflikt, såsom i de våldsamma slagsmålen mellan rallare och bypojkar runt om i landet. För flickorna innebar denna nya uppvaktning ett osäkerhetsmoment. Gjordes man gravid av en utsocknes arbetskarl, var den lokala sociala kontrollen satt ur spel. Ofta försvann friaren från bygden innan barnet fötts, och flickans föräldrar var heller inte alltid benägna att acceptera en jordlös och rotlös arbetskarl som måg.

Här speglar statistiken den förändrade situationen. Mot slutet av 1800-talet stiger de utomäktenskapliga födslarna starkt, och snabbast stiger de i områden med stort inslag av gästande arbetarskaror. Den tidigare citerade undersökningen från 1911 visar bland annat, att det existerade ett klart samband mellan hög utomäktenskaplig frekvens och skogsavverkning i stor skala. Inom nattfrieriområdet toppas statistiken av socknar som Ljusdal, som inte bara hade landets högsta utomäktenskapliga tal 1911 utan också var Nordsveriges skogsrikaste bygd, dit skaror av säsongarbetare drog för att arbeta i skogen och vid sågverken. Andra socknar med hö-

13. Arbetarnas Folkets hus, skytteföreningarnas festplatser och nykterhetslogerna runt om i landet övertog mycket av ungdomslagets funktion som nöjesarrangör och kontakskapare mellan könen. Från SGU:s sommarhem i Bonsjö, Härnösand, 1911.

ga tal är Gällivare och Jukkasjärvi, präglade av invandringen till malmfälten.[43]

I bygder med ett omfattande landsbygdsproletariat är de utomäktenskapliga barnen också många. Särskilt höga blir siffrorna i storgodsdistrikt som Sörmland och Uppland, där arrendatorer, torpare, daglönare och statare utgjorde majoriteten av befolkningen. Den friaste synen på utomäktenskapliga förbindelser finner vi också hos de obesuttna i 1800-talets bondesamhälle. Bland dem spelade ekonomiska och sociala hänsyn en liten roll vid giftermål. Föräldrarnas auktoritet var ofta svag och saknade de besuttna böndernas ekonomiska bas. Barn till torpare och statare hade ingen eller obetydlig ekonomisk hjälp att vänta från sina föräldrar, och de kom tidigt att stå på egna ben, medan bondsöner ofta tvingades gå hemma och »vänta ut» fadersarvet.[44]

Medan man gick och tjänade hos någon bonde, höll man sig vanligen med en friare. Resulterade förbindelsen i ett barn, var ingen större skada skedd. Att bilda eget hushåll var relativt enkelt i storgodsbygder, där det var lätt att få stat. Ville barnafadern inte gifta sig, saknade flickan i stor utsträckning de sanktionsmöjligheter, som låg öppna för besuttna bondefamiljer. Från Norge har Sundt också påpekat det vanliga i att obesuttna ofta bildade hushåll utan att gifta sig.[45]

För att återvända till de nordsvenska nattfrieribygderna kom bypojkarnas kringgång att långsamt förändras mot 1800-talets slut. I isolerade bygder levde det traditionella frieriet kvar

till långt in på 1900-talet. Ännu på 1920-talet friade man som förr under de speciella »ungdomshelgerna» i norrländska kyrkstäder. I de flesta bygder kom dock nattfrieriet att ändra karaktär. Pojkarnas gemensamma kringgång ersattes av individuella friarbesök i ungefär samma former som längre söderut.

När isoleringen bröts i nattfrieribygderna, kom många av de lokala värderingarna att utsättas för en starkare påverkan utifrån. Värnpliktens införande i Finland 1917 kom t. ex. att få stora konsekvenser för nattfrieriet i Österbottens svenskbygder. I kaserner och på övningsläger konfronterades bondpojkarna med en ny sexualmoral och en stadsföreteelse som prostitutionen. I en by var de hemvändande pojkarna inte längre lika benägna att fortsätta den traditionella uppvaktningen av byns flickor utan sökte sig i stället till en betydligt mera tillmötesgående torparflicka. För byns bönder innebar detta ett hot mot den välreglerade friargången, och man jagade gemensamt flickan ur byn.[46]

En liknande utveckling möter vi i 1700-talets USA, där den form av »bundling», som införts av immigranter från Centraleuropa, kom att upphöra efter kolonialkrigen vid århundradets mitt, då männen lärt känna prostitutionen i fältlägren.[47]

Ser vi på utvecklingen under 1800-talet, finner vi, att de nattliga friarbesöken levat kvar på den svenska landsbygden ända fram till andra världskriget, och då företrädesvis bland tjänstefolk och jordbruksarbetare. Stockholmsförfattarinnan Ester Blenda Nordström, som tog plats som piga i Sörmland strax innan första världskriget, fann snart att pigan hon delade säng med hade fästmannabesök varje lördags- och söndagsnatt, »enligt ortens sed». Själv hänvisades hon till logen de nätterna, dock utan att klaga, »ty egentligen har jag det mycket bättre på logen i det varma torra höet. än i den trånga, illaluktande fållbänken.»[48]

Veckohelgens »friarnätter» upplevdes också av författaren Karl Gunnarson under hans strövtåg bland svenska bönder på 1930-talet.

Den nya tiden skapade nya umgängesformer bland landsbygdens ungdom. Sammanskottsdanserna i torpstugor, på logar eller ute i det fria kom i allt högre grad att ersättas av folkrörelsernas organiserade nöjesliv. Ideella rörelser som nykterhetslogerna kom ofta att uppfattas som direkta

arvtagare till ungdomslagets roll som festarrangör. Många av medlemmarna var mindre intresserade av helnykterheten än av logens danskvällar.[49]

Nöjeslivet förändrades också genom de nya kommunikationsmöjligheterna. Med cykel kunde man besöka dansbanor, som tidigare legat utom räckhåll. Under landsbygdens cykelålder skapades även i glest befolkade bygder underlag för kommersiella nöjesarrangemang, biografiador och festplatser. På samma sätt har bilen kommit att innebära en ökad valfrihet för landsbygdens ogifta ungdom. Idag kan man välja och vraka mellan lördagsnöjena. Men bilens betydelse ligger inte bara i dess funktion som transportmedel. Den erbjuder också en social miljö, befriad från föräldrainsyn och ett tilltalande alternativ till samling i blåsiga gathörn eller kring landsortssamhällets korvkiosk. »Raggarepoken» vid 1950-talets slut kan ses som ett försök att i trångboddhetens tidevarv skapa något av en egen miljö. I landsbygdsstäder kan man fortfarande se rader av parkerade, upplysta bilar samlade på torget en lördagskväll. Bilens betydelse i ungdomens umgängesliv har studerats av flera amerikanska forskare, och man har till och med velat dra en parallell mellan utnyttjandet av bilen och de traditionella formerna för »bundling».[50]

På den svenska landsbygden har bilåkandet utvecklats till att nästan bli ett mål i sig. Lördagskvällen kommer ofta att ägnas mer åt bilåkning än åt dans, och man söker sig till allt avlägsnare mål. (En undersökning från Tornedalen visar, att lördagsresor på 20–30 mil inte är någon ovanlighet.)[51]

Ungdom i storstaden

Med industrialiseringen av det svenska samhället följde en växande ström av landsbygdsungdom till städerna. Omställningen från byns ungdomsgemenskap till storstadens anonyma liv skapade ofta problem. Men anonymiteten kunde också upplevas som en befriande motsats till den stränga sociala kontrollen i hembyn. Inför en oväl-kommen graviditet tog många kvinnor sin tillflykt till staden för att undslippa den intoleranta behandling ogifta mödrar ofta mötte i bondesamhället. Denna speciella inflyttargrupp måste ses som en av de många orsakerna till att utomäktenskapliga födslar var mycket vanligare i stad än på landsbygd under hela 1800-talet och ett stycke in på 1900-talet. I stadsmiljön saknade man också mycket av den sociala press, som bondesamhället kunde sätta in för att tvinga fram ett äktenskap.

Alva Myrdal har påpekat, att det i strömmen till städerna fanns ett stort inslag av ogifta kvinnor, vilkas »anonyma liv som hembiträden och i mindre utsträckning som industriarbeterskor och butiksbiträden givetvis icke var ägnat att bevara ett så fast samband mellan sexuella förbindelser och äktenskap som inom bondesamhället och hembygden. De hade då inte heller den trygghet som låg i att föräldrahemmet kunde skydda deras dygd och deras giftermålsutsikter eller åtminstone skydda deras eventuella barn.»

Hon har också framhållit den ovilja mot äktenskapets officiella karaktär, som existerade bland städernas växande arbetarklass, där man ofta kunde

14. Stockholmraggare 1969. Under 1950-talet kom bilen att få en central betydelse för ungdomens nöjesliv. Även om raggarepoken kulminerade i början av 60-talet har denna form av sub-kultur visat sig seglivad, främst kanske i småstadsmiljöer. Reportagebild, foto Peter Knopp.

föredra ett »stockholmsäktenskap» med sammanboende utan vigsel.[52]

Vår kunskap om tonåringarnas sociala liv i dagens storstadsmiljöer är ganska liten. De flesta av de sociologiska undersökningarna i ämnet har snarare sysslat med speciella områden som ungdomskriminalitet och tonåringarnas sexualvanor än med ett helhetsstudium av ungdomsmiljön. Flera forskare har pekat på den »kulturfattighet» som präglar mycket av storstadens ungdomsliv. Den kan till stor del föras tillbaka på de begränsningar som själva miljön skapar för ungdomarna. I storstaden tvingas de snarare att konsumera än att producera nöjesliv. Det kommersiella utbudet av nöjen är visserligen stort men lämnar litet utrymme åt egna initiativ. Man saknar både lokaler och resurser för egna aktiviteter. Vidare grupperar man sig ofta i lösare gängbildningar, som saknar den traditionsbildande kontinuitet och fasta nyrekrytering som utmärkte bondbyns ungdomslag.[53]

Rätt typisk är nog skildringen av ett tonårsgäng i Västerås vid början av 1960-talet. Man brukade träffas med mopeder och motorcyklar i kanten av en park: »Att vi samlades där berodde på att vi inte hade någon annanstans att vara. Här hemma i trappuppgångarna eller på gårdarna till hyreshusen fick vi aldrig vara ... Den närmsta lokal som fanns då att gå till var Gideonsberggården. Det är en ungdomsgård. Den låg bra långt borta härifrån räknat. Men det stod det al-

drig något om i Länstidningen. Där stod det bara om att vi förstörde gräsmattorna och förde oväsen ... Vi gjorde egentligen ingenting i vårat gäng utan var bara ihop. Alla fick vara med, ingen blev undanpetad. Hemma ville man ju inte vara. Inte var det något kul att sitta inne om kvällarna när det var sommar ... När det blev kallt sedan på vintern försvann en efter en och snart var hela gänget upplöst.»[54]

Denna markanta brist på ritualisering och institutionalisering av umgängeslivet har i viss mån motverkats genom framväxten av en tonåringarnas sub-kultur – en värld där man inte bara markerat sitt avståndstagande från det vuxna samhället genom klädsel och uppförande utan också antagit egna värderingar och attityder till omvärlden. Ungdomens ökade köpkraft har också inbjudit till ett kommersiellt exploaterande av tonårsmarknaden och bidragit till skapandet av en speciell konsumtionsprofil. Den nya självständigheten har vidare format en ny sexualmoral i kombination med de ökade möjligheterna att klara sig undan föräktenskapliga graviditeter.

Utvecklingen måste ses mot bakgrunden av familjens ändrade roll i samhället. Familjegruppen är inte längre samma fasta ekonomiska enhet som i bondesamhället, och föräldrarnas auktoritet har minskat i takt med ungdomarnas ökade ekonomiska självständighet. Rollen som uppfostrare har i allt högre grad övertagits av institutioner som skolan, och tonåringarna har kommit att tillbringa en allt större tid utanför familjen, bland jämnåriga.

Sociala skillnader gör sig dock fortfarande gällande, även om den tidigare så markerade skillnaden mellan studerande och arbetande ungdom tonats ned. En tonåring, som tar sitt första jobb vid sexton års ålder, står i en helt annan situation, än den som fortsätter att studera och kanske bor kvar hemma in i tjugoårsåldern. Ett större beroende av föräldrarna skapar en starkare bas för föräldrainflytandet.

Äktenskapets ändrade karaktär med den starkare markeringen av dess emotionella innehåll har medverkat till att de institutionaliserade formerna för uppvaktning och frieri försvunnit. Förlovningens betydelse som ett bindande äktenskapslöfte är nästan helt borta, medan det däremot finns en tendens att se förlovningen som ett halvofficiellt accepterande av sammanboende mellan två ungdomar, utan de legala band som äktenskapet medför.

[1] För stimulerande diskussion kring de föräktenskapliga åren vill jag särskilt tacka professor Mats Rehnberg, fil. lic. Åke Daun och fil. kand. Mats Hellspong.

[2] Fredrik Ström: Min ungdoms strider. Sthlm 1940, s. 43.

[3] Sigurd Erixon: Svenskt folkliv. Sthlm 1938, s. 23.

[4] Ester Blenda Nordström: En piga bland pigor. Sthlm 1914, s. 113. Se även Marianne Olsson, Tvätt före maskinerna, i Fataburen 1967, s. 158.

[5] E. Haavio-Mannila: Kyläntappelut. Helsinki 1958. (Summary)

[6] Orvar Löfgren: Galtabäcksfiskare. Stenc. uppsats, Sthlm 1967, s. 37.

[7] Eilert Sundt: Om sædlighedstilstanden i Norge. Ny uppl. Oslo 1968, del I, s. 78.

[8] Samuel Ödmann: Prosten Lenaeus i Delsbo och hans församling på 1760-talet. (I: Hågkomster från hembygden och skolan. Sthlm 1924, s. 125.)

[9] Alwyn D. Rees: Life in a Welsh Countryside. Cardiff 1964, s. 85.

[10] Pelle Molin: Ådalens poesi. Ny uppl. Sthlm 1964, s. 45–46.

[11] Jarl Hemmer: Rågens rike. 2 uppl. Sthlm–Hfors, 1946, s. 15.

[12] Michael Banton: Roles. London 1965, s. 109.

[13] Helge Refsum: Utpågang og nattefriing i Trøndelag, i By og Bygd 1948–49, s. 47.

[14] Carl von Linné: Dalaresa. Sthlm 1960, s. 111.

[15] Citerad i Per Hellsvik: Nattfrierier och äktenskapslöfte, i Rig, årg. 51 (1968), s. 71.

[16] Jfr frieribeskrivningen i Nicolovius: Folklivet i Skytts härad i Skåne vid början av 1800-talet. Sthlm 1957, s. 156–157.

[17] Se t. ex. Eric Wolf: Peasants. 1966, s. 73 ff.

[18] Rigmor Frimannslund: Skikk og tro ved friing og bryllup, i Nordisk Kultur XX, Khvn 1949, s. 44.

[19] Sundt: a. a., del I, s. 95.

[20] Carl Säve: Några upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens Folklynne, i Tidskrift för litteratur. Upps. 1852, s. 271.

[21] K. Rob. V. Wikman: Die Einleitung der Ehe. Diss. Åbo 1937, s. 358.

[22] Carl von Linné: Västgötaresa. Sthlm 1961, s. 79.

[23] Wikman: a. a., s. 295.

[24] Georg Hansen: Kvinde og mand, i Dagligliv i Danmark, bd I, 1963, s. 23.

[25] Säve: a. a., s. 274 ff.

[26] Jfr Rees: a. a., s. 87 ff.

[27] Säve:a.a. s. 276.

[28] Ödmann: a. a., s. 123.

[29] Georg Hansen: Sædlighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrade. Khvn 1957, s. 18.

[30] Hansen: a. a., s. 92 ff.

[31] Statistiska Meddelanden 1914, 74–78.

[32] Hugo G. Beigel: Romantic Love, i American Sociological Review, vol. 16 (1951), s. 331.

[33] William J. Goode: The Theoretical Importance of Love, i American Sociological Review, vol. 24 (1959), s. 41 ff.

[34] Malla Montgomery-Silfverstolpe: Memoarer (i urval). Sthlm 1960, s. 33, resp. s. 69.

[35] Erik Vendelfelt: Den unge Bengt Lidforss. Lund 1962, s. 9–10.

[36] Publicerad i Per Olof Sundman: Ingen fruktan, intet hopp. Sthlm 1968, s. 38 ff.

[37] Hansen: a. a., s. 130.

[38] Se t. ex. Sigfrid Siwertz: Att vara ung. Sthlm 1963, s. 85 ff.

[39] Citerad i Germund Michanek: En morgondröm. Studier kring Frödings ariska dikt. Diss. Uppsala 1962, s. 46.

[40] Michanek: a. a. s. 100, efter manuskript författat av en jur. stud. i Uppsala på 1870-talet.

[41] Statistiska Meddelanden 1914, s. 53.

[42] Sundt: a. a., del I, s. 102–103.

[43] Statistiska Meddelanden 1914, s. 24.

[44] Statistiska Meddelanden 1914, s. 28.

[45] Sundt: a. a., del I, s. 170 ff.

[46] Enl. uppgift från prof. Helmer Tegengren, Åbo.

[47] Arthur Calhoun: A Social History of the American Family, del I, s. 130. Ny uppl. New York 1960.

[48] Nordström: a. a., s. 54.

[49] Se t. ex. Björn Hallerdt: Leva i bruksamhälle. Sthlm 1957, s. 166, Löfgren: a. a., s. 37 samt Nordström: a. a., s. 39.

[50] Se t. ex. James Coleman: The Adolescent Society. New York 1961, s. 23 ff. »Bundling» och bilåkande diskuteras i Dana Doten: The Art of Bundling. New York 1938.

[51] Mats Hellspong: Jänkisjärvi. Stenc. lic. avhandl. Sthlm 1969, s. 83–84.

[52] Alva Myrdal: Folk och familj. Sthlm 1944, s. 62, resp. 58.

[53] Se t. ex. Jan Brøgger: Resurser og status i en ungdomsgjeng, i Tidsskr. for samfunnsforskning bd 9, s. 19–26, Oslo 1968, och Peter Willmott: Adolescent Boys of East London. London 1966.

[54] Sture Källberg: Rapport från medelsvensk stad: Västerås. Sthlm 1969, s. 241–242.

SUMMARY

From bundling to teen-age culture

This paper discusses Swedish courtship patterns during the last hundred years. Examples are drawn from different social settings: traditional peasant communities, Victorian upper class society, rural areas in the process of industrialization and urban settings of today.

Traditional Swedish peasant culture showed great regional differences. In Northern Sweden "bundling" was the normal form for premarital contact with village boys and girls spending the night together in the girl's home. Bundling practices were closely connected with the independent position of unmarried girls in these northern parts, where the girls had their own sleeping-quarters and spent long periods away from home, tending the cattle in outlying pastures. In this cultural setting the choice of mate was in the hands of the youth themselves. The economic structure of these farming communities was markedly egalitarian, and strategic marriages played a relatively unimportant role. In the villages of Southern Sweden, characterized by a growing social and economic stratification, courtship was much more formalized and parental control stronger.

In upper and middle class society the position of the unmarried woman was far less free than among the peasants. Parental "match-making" played an important role in maintaining and improving social positions of families. Here, the rapidly spreading ideas about romantic love acted as a disruptive force. The demand for sexual abstinence before marriage and the high marriage age of most professional men formed one of the foundations of "the double standard" in Victorian morals.

During the last part of the 19th century industrialization put an end to the traditional bundling practices. The strong social control of the village community made sure that no man should try to evade a marriage when his bundling partner became pregnant. This control ceased to function as railroad navvies and lumberjacks invaded the isolated rural areas. The industrialization of Northern Sweden involved a rapid rise of illegitimate births.

Industrialization also brought large numbers of village youth to the urban centers, where premarital contacts lacked the well-organized character of the countryside. The ritual poverty and loose structure of much urban teen-age life have to some extent disappeared with the development of teen-age subcultures, which have had a great influence on contemporary courtship patterns.

Marianne Andersson

Böndernas bönemän

Att bygga äktenskap var i gången tid ej endast en personlig angelägenhet mellan en man och en kvinna. Ända fram till år 1916 var det kvinnans fader eller någon annan nära släkting som i egenskap av giftoman hade rätt att bestämma över hennes giftermål. Den som vägrade lyda föräldrarnas vilja kunde göras arvlös, uteslutas ur familjegemenskapen och komma i stora svårigheter. Föräldrarnas önskan var oftast dikterad av ekonomiska skäl, och resonemangspartier var därför vanligast i borgerliga kretsar och bland de besuttna bönderna. Man ville ej att gården skulle gå ur släkten. Egendomen kunde bli större genom sammanslagning osv. Genom sådana ekonomiska planeringar i samband med giftermål uppkom bl. a. syskonbytessystem.[1]

Ofta avgjordes äktenskapen av pojkens och flickans fäder. Från S. Unnaryd i Småland har vi en målande skildring av ett sådant äktenskapsavtal som fördes på kyrkbacken mellan två bönder.[2] Vanligare var det dock att anlita ombud vid de första äktenskapssonderingarna. För detta uppdrag vände man sig inte till vem som helst utan anlitade om möjligt s. k. bönemän som ägde personliga förutsättningar för det viktiga värvet.

Frieri genom bönemän har bland bönderna längst brukats i södra Sverige, vilket uppenbarligen sammanhänger med den sociala strukturen. Föräldrarna hade här större inflytande över barnens äktenskap än i övre Sverige, om vi bortser från samerna. Även på kontinenten är bönemansinstitutionen välkänd och de olika sedvänjor som därvid utbildats har kartlagts i Tyskland.[3] Man känner även att dylika bönemän i äldre tid förekommit i de högre samhällskretsarna. Redan i en Eddadikt från 900-talet omtalas bönemän i samband med frieri hos jarlarna. Vid hoven och i adelskretsar förekom äktenskapsförmedlare långt fram. Man kan erinra om de friaranbud Erik XIV lät framföra vid olika europeiska furstehov. Danska adelsdamer, som uppfostrade unga kvinnor av god börd i sina »jomfrukammer», ombesörjde även goda äktenskapspartier. Den betydelse man fäste vid deras insats som äktenskapsförmedlare framgår bl. a. av de samtida likpredikningarna.[4] Vill vi få en bild av bönemansinstitutionen i vårt land, är vi emellertid nästan helt hänvisade till den muntliga traditionen bland allmogen.

Det traditionella frieriet inleddes vanligen med att den manlige kontrahenten eller hans föräldrar vidtalade bönemannen att göra ett besök hos den tilltänkta äktenskapspartnern för att söka utröna hennes inställning.

Om man kunde förutse en positiv utgång, förde bönemannen redan vid detta tillfälle i mer eller mindre förtäckta ordalag frågan om giftermål och hemgift på tal.

Vid det första besöket kom bönemannen i regel ensam till flickans hem för att »höra eller känna sig för». Han borde därvid vara lite snyggare klädd än annars. En sagesman omtalar t. ex., att »Friarlasse» brukade vara iförd »hög hatt, gula knäbyxor och röda långa strumpor samt brokig halsduk och vit linneskjorta med stor nervikt krage, hemvävda breda strumpband knutna i lyckor med doskor i ändarna». Fastän alla genast förstod, vad besöket betydde, hörde det till ritualen att inte låtsas om detta. Först efter en lång stunds samtal om väder och vind, hälsa och gröda kunde man försiktigt närma sig det egentliga ärendet. Om bönemannen tidigare varit en smula återhållsam, löstes nu tungans band, och han började »skräppa» (skryta) över de bådas rikedom, »stoånas» (tala berömmande ord) över deras dygder, men visligen förtiga deras fel. Det kunde uppstå ett livligt ackorderande mellan bönemannen och flickans fader eller giftoman om fördelar och nackdelar med ett eventuellt giftermål, och inte minst rörde sig samtalet om hemgiftens storlek och andra ekonomiska spörsmål. Kunde bönemannen övertyga flickans giftoman om att hans uppdragsgivare kunde »väga upp henne», fick han kanske besked med detsamma, att friaren var välkommen i gården eller att man skulle tänka på saken och senare meddela bönemannen, som då fick göra ett nytt besök.

Då friare och böneman gjorde det första gemensamma besöket hos flickans föräldrar, var de tämligen säkra om en lycklig utgång. Själva frieriet kunde då framföras direkt. Det var inte alltid detta skedde i en särskilt högtidlig formulering utan kunde låta sålunda: »Ja, Martin o ja ha egentligen kommit hit för att fråa, om Hanna skulle vilja bli Martins 'marojeska' (matrederska).»

Fyra sagesmän uppger, att endast bönemannen gick in i flickans gård, medan friaren stod gömd bakom ladugårdsknuten och väntade. Blev utgången lyckosam, kallades friaren in, och avtalet beseglades enligt tre uppgifter med skålande i brännvin.

En bondmora, som hade många döttrar, brukade säga: »Vi mäkta ha baude sektebrö å våitebrö för jämnan, för vi kännå oss allri fri frau friare». Då någon kom i bönemansärende, gällde det att visa upp, vad gården förmådde, och till de olika besöken hörde traktering i form av kaffe och brännvin, någon gång även våfflor och kakor. Ibland kunde bönemannen undfägnas både hos sin uppdragsgivare och i flickans hem. »Bönamannen måste vara väl smord, dvs. fägnad med mat och brännvin. När så bönamannen skrutit så gott han förmått, så vart han lika laddad hos flickans föräldrar.»

På bönemannens första besök kunde följa åtskilliga andra beroende på hur pass »hårdgift» flickan var, innan bönemannen fått löfte om en dag, då friaren fick komma på besök. Bönemannen var ofta med friaren vid detta tillfälle och kunde då presentera de båda kontrahenterna för varandra med orden »Jaha här ä pajjkänn, å här ha vi flekkan». Även nu

Frieri med bönemman i Ingelstads härad, Skåne. Akvarellerad teckning av Frans Lindberg 1935 efter traditionsuppgifter.

bjöds riklig traktering, och parlamenteringen om ett eventuellt äktenskaps för- och nackdelar började på nytt. Hur viktigt det var, att parterna kunde komma överens om hemgiften framgår av uttalanden som att »de kunde va så noga, att om det skilde på en skäppa havre, lät de bli med giftermålet» eller »får jag inte den grannaste kon Ni ha i lagårn, så tar jag inte Er gräbba, får Ni ska veta, att hon är bå liten och låjä».

Om friaren accepterats och man enats om hemgiften, bestämdes en dag, då flickans föräldrar skulle komma till friarens hem för att göra sig underrättade om förhållandena där. Detta besök kallades därför ibland »skådning» eller »skådande».[5] Stundom kunde flera sådana besök och återbesök ske före trolovningen.

Vid mera högtidliga trolovningar inbjöds prästen och klockaren, och bönemannen fick då träda i bakgrunden. I några uppteckningar säges, att bönemannen skulle vara med och bekräfta det unga parets förening genom handslag liksom efter köpeavtal. Enligt Nicolovius höll bönemannen ett tal med utgång från ett bibelord, t. ex. berättelsen i Första Moseboks 24 kapitel om hur Abrahams tjänare Eleasar utsändes för att begära en hustru åt Isak.[6]

Utom det traditionella frieriet, framfört genom böneman till flickans giftoman, omvittnar uppteckningarna ett annat mindre konventionellt tillvägagångssätt, varvid mer eller mindre professionella bönemän agerade. Denna form av frieri kan även ha förekommit jämsides med det tradi-

tionella men synes under slutet av 1800-talet ha blivit mera allmän. Dessa bönemän inriktade sig direkt på giftaslystna ungdomar, och det förefaller även, som om de oftare anlitats av ungdomarna själva än av deras föräldrar. Ofta tycks deras insats ha begränsat sig till att inleda bekantskapen mellan de två kontrahenterna, varefter dessa själva fick föra saken vidare.

Sådana äktenskapsmäklare höll till, där det samlades folk t. ex. på kalas, i sockenstugor, på kyrkbackar och marknader. Ett visst torg kunde av den anledningen kallas »Friaretorget». Vid ett sådant tillfälle kunde bönemannen gå fram till en flicka och säga: »Jag vet en pojke, som tycker bra om dej. Är du intresserad så kan vi gå till honom och prata.» Eller sa han till pojken: »Jag vet en präktig flicka som har ett gott öga till dej. Följ mig.» En annan taktik var att försöka få till stånd ett möte på tu man hand med den tilltänkta giftermålspartnern och genom samtal utöva påtryckning i positiv riktning. »Om möjlighet fanns, så tog dom reda på då de kunde träffa den de sökte ensam hemma eller ensam ute på en åker var som helst.»

Här och var etablerades även direkta äktenskapsförmedlingar. Om en sådan äktenskapsmäklerska, som var verksam före första världskriget, heter det: »Hon hade den förmånen att hennes man som var yrkesman i byn hade många kunder, då bland dessa även fanns en del ungdomar. Hon brukade då gärna gå in på deras kärleksförhållande om de hade någon fästmö, hade de inte det så föreslog hon någon ogifter flicka ... Om då något av hennes förslag godkändes så var det sedan till att höra med den föreslagna tösen ... Så var det endast till att bestämma en kväll då detta utvalda par kunde få komma på besök hos denna kvinna, så dracks där kaffe och pratades om varjehanda som kunde liva upp den påbörjade kärleken. Besöken hos förmedlerskan kunde ibland upprepas flera gånger, men så till sist blev gärna saken klar.»

Bidragande orsaker till anlitande av bönemän kunde vara brist på äktenskapspartner i den egna bygden. »Då de tu inte kände varandra utan bodde på långt avstånd från varandra ... var det vanligt, att man genom böneman gjorde sig underkunnig om motparten ...» Om däremot föräldrarna bodde i samma trakt och kände varandra, kunde mycket väl pojkens fader under sken av något ärende bege sig till flickans hem och där själv uppträda som böneman. En annan orsak till att en äktenskapsmäklare anlitades uppges vara den fruktan att hamna på glasberget, som många ogifta flickor hyste och för vilka bönemannens hjälp var en sista utväg. Blyghet eller hastigt påkommen tunghäfta i den kritiska situationen anges också vara orsaken till att man anlitade bönemän. De som åberopar denna orsak sammanställer bönemännens försvinnande med den nya tidens »djärva och oblyga ungdom».

Länge efter det att en sed mist sin egentliga innebörd kan dess yttre former fortleva. Några uppteckningar anger, att den enda orsaken till att man anlitade bönemän var att »det skulle vara så». »För det mesta var

de nog överens förut, men de skulle likväl ha en böneman som kom och framförde ärendet.» Till och med om ungdomar som under en tid varit hemligt förlovade med varandra heter det, att »det ansågs opassligt om han inte hört sig för med bönaman».

Bönemannens belöning för väl utfört värv kunde bestå av klädespersedlar, matvaror, spannmål eller kontanter. Det vanligaste betalningsmedlet utgjordes liksom på kontinenten av klädespersedlar. Uppgifter om skjortor eller särkar till manliga respektive kvinnliga bönemän är vanliga (54 st.). I några fall omtalas i stället lin- eller blångarnsväv till skjorta respektive särk. Enligt två meddelare skulle skjortan vara fotsid. Från Västergötland omtalas att bönemannen »skulle ha en skjorta med ärmar i bägge änna, som man sa, för sitt arbete. Det var två skjortor, som va ihopsydda, så de va te klippa av mitt på.»

Strumpor omnämns närmast efter skjortor som det vanligaste betalningsmedlet (51 uppgifter). Enbart ull till ett par strumpor kunde även förekomma. En modell motsvarar enligt fyra uppteckningar skjortan med ärmar i båda ändar: »Skulle det vara riktigt bra, skulle det vara fötter i båda ändarna på strumporna, så att de kunde klippas av till två par.»

En halsduk, styvhatt eller mössa, en väst eller tyg till en väst omnämns även som belöning. I en uppteckning heter det, att västen skulle vara rutig, medan den enligt en annan skulle vara av samma tyg som brudens klänning. Två sagesmän omtalar byxor som betalning. För förkläde, kläde, kofttyg, kostym, kängor och vantar finns det endast ett belägg. Kontant betalning varierade mellan 2 och 100 kronor enligt uppgifter av 23 sagesmän. Matvaror säges ha utgjort belöningen i sjutton fall, och den kunde bestå av en ko, gödkalv, slaktgris, ett får, en fläsksida, ett fårlår, en ost eller en kanna brännvin.

Enligt uppteckningsmaterialet har den vanligaste benämningen i hela det undersökta området för en äktenskapsmäklare varit böneman (198 st.), bönaman (82 st.) eller bönman (22 st.). Enstaka benämningar för manliga äktenskapsmäklare är bönås, bön(e)målskarl, bönkär, bölaman, bedul, mäklare, friare, förfriare, förkläde, ihopgörare, ihopvridare, passare samt ärnsman. Kvinnliga äktenskapsmäklare kunde kallas böna-, böne- eller bönmora, böna- eller bönekvinna, bön(e)kärring, giftekniv, ärneskär. De få kvinnliga benämningarna beror kanske på att man även kallat äktenskapsmäklerskorna »bönemän».

I Norge kallades äktenskapsmäklaren bl. a. bedemann, belemann, belegutt, bönemann, fyregongsmann, fyritalsmann, förbudsmann, kvambelsmann, målsmann, ombudsmann, omtalsmann, snaksmann, spursmann, uppbordsmann, talsmann, samt tetalsmann. Danska benämningar är bl. a. æresmand, belemand, friere, mækelsmand, talemand, talsmand och tiltalsmand. I svenska Finland kallas äktenskapsförmedlaren mestadels talman.[7] I Tyskland finns vissa benämningar med motsvarigheter på svenskt område t. ex. Betmann, Bittel(s)mann, Bittler, Freier, Vorfeier, Fürsprecher, Machler, Mäkler, Heiratsmakler och Mäkelsmann.

Då någon var ute i friarärende sa-

de man ofta, att han eller hon skulle »böna bort», »ställa ihob», »mäkla ihob» eller »passa ihob» den och den personen.

Om kvinnans eller mannens företräde som böneman rådde delade meningar: »Då det gäller denna bygd lär det hava varit män som haft detta förtroendeuppdrag, ty man betvivlade, att kvinnor orkade att hålla tyst med ett så viktigt ärende», uppger en sagesman, medan det i en annan uppteckning heter, att »det var mest kvinnfolk som skötte det där – karlarna kunde man inte lita på». Andra påstår, att »kvinnor voro ej dugliga som bönaman, men däremot voro de bra som förmedlare av nyheter de båda familjerna emellan.» Och av samma mening är sagesmannen som uppger att »en gammal käring skulle först höra ätte, om de va lönt för den unge mannen att fria», men vid själva frieriet skulle en gammal man vara med, »o han skålle orätta äraned» (uträtta ärendet).

I några fall har jag stött på uppgiften att om uppdragsgivaren var en pojke, skulle bönemannen vara manlig och tvärtom. Sannolikt tog man dock den böneman som stod till buds för tillfället eller som var speciellt skicklig, oberoende av om det var en man eller en kvinna.

Den bild av bönemannens sociala status uppteckningarna ger är ofullständig, och säkra slutsatser kan man därför knappast draga ur materialet: gårdfarihandlare (8), sockenskräddare (5), sockenskomakare (4), bonde, klockare, traktör (3), tiggare (2), dräng, skolmästare, torpare (1). Antalet belägg för yrkesverksamma kvinnliga bönemän är: sierska, »klok» (4), handlande, kakförsäljerska, sömmerska, tiggerska (2), bondkvinna, brudkläderska, diskerska, torgförsäljerska (1).

Trots de fåtaliga uppgifterna är det naturligt att yrken som gårdfarihandlare, sockenskräddare och sockenskomakare liksom sömmerskor och kakförsäljerskor omnämns. Deras ambulerande verksamhet med årligen återkommande besök eller vistelse i gårdarna gav dem god personkännedom. Deras kundkrets kunde omfatta flera byar eller till och med härader, vilket var av stor betydelse under en tid, då de flesta människor hade ett arbete som band dem till hemmabyn och då kunskaperna om yttervärlden ofta inte sträckte sig så långt. Genom sin kännedom om förhållandena inom ett större område blev det lättare för de ambulerande yrkesmännen att skaffa en lämplig äktenskapspartner eller att själva sammanföra två parter. »Bindekvinnan», som hjälpte kvinnorna med deras klutar, kunde rentav skaffa sig dubbla förtjänster. Om bönandet lyckades, fick hon fullt upp att göra med de klutar som skulle bindas till bröllopet.

Övriga kategorier som nämns som bönemän är gamla personer, vänner och bekanta, släktingar och »betrodda» personer. Att få omdömet om sig att vara »betrodd» var något eftersträvansvärt, och det betraktades som en heder att kunna få en sådan person till böneman åt sig. Förmedlingen med hjälp av någon släkting eller bekant torde närmast ha haft karaktären av ett slags heders- eller väntjänst, och då har det ej på samma sätt varit fråga om ersättning, som när man anlitade särskilda bönemän.

Bland uppteckningarna har jag endast funnit två som visar en direkt negativ syn på bönemannens roll. De var »lite löjliga personer och hade inget riktigt anseende . . .», heter det i en uppteckning. En annan meddelare uppger: »Dessutom var det arbetet inte vidare ansett – mest var det inhysingar och arbetare som behövde tjäna en extra slant.» Andra sagesmän anför, att den person som åtog sig att »böna» måste vara ansedd, för annars gycklade man med honom och hans uppdrag. Uppteckningsmaterialet ger inte heller vid handen att bönemännen rekryterats från någon samhällsgrupp med lågt socialt anseende utom möjligen då i ett par uppgifter tiggare eller fattigstughjon omtalas som bönemän. Det sociala anseendet avspeglas även i bönemannens ställning vid bröllopet, där han åtminstone i de flesta fall tycks ha varit medbjuden som gäst, kanske t. o. m. som hedersgäst eller traktör. En sagesman uppger, att »det finns exempel på att bönaman blivit så ärad, att han bjudits stå fadder på deras förstfödde».

Inställningen till bönemännen skiftade uppenbarligen beroende på ålder och stånd. De ogifta höll sig väl med bönemannen för att denne vid lägligt tillfälle skulle lägga ett gott ord för dem. I de fall, då bönemannens medverkan lett till ett lyckligt äktenskap, säges ofta att han mottogs som en kär vän och nära anhörig och alltid inbjöds att deltaga i familjens fester. Men motsatta förhållandet omvittnas även, och det finns uppgifter om att »mången gift kvinna bar agg emot bönemannen hela sitt liv».

Till slut ett par porträtt av bönemän. Den s. k. »Travarn», en torpare från Algutsboda, kombinerade sin verksamhet som äktenskapsförmedlare med gårdfarihandel. Sitt vedernamn hade han fått på grund av att han gick eller sprang så lätt med sin säck eller kärra. »Han tog upp sina bud på kyrkbackarna före eller efter gudstjänsten. Jag har hört talas om, att det hände, att han ibland var vid Algutsboda kyrka före gudstjänsten, och sedan samma dag kom han till gudstjänstens slut i Vissefjärda (gudstjänsten var senare där) och uträttade där andra bud. Man kände lätt igen Travarn, därför att han bar ett knyte på huvudet, som han hade kringlor i. Dem fick han av flickorna i byarna, som ville stå väl med honom . . . Travarn blev alltid bjuden på de bröllop han ordnat, och då var det festdagar för honom . . . och i många hem som han ordnat var han sedan alltid en välkommen gäst».

Lovisa i Älghult bodde i en liten stuga i fåramarken. Hon hade till yrke att böna samt spå i kort och kaffe, även sade hon sig kunna »sätta ner» ungdomar, så dom ej blev gifta, ifall de misshagade henne. Hon var också villig att mot betalning hjälpa andra försmådda gossar eller flickor därmed. Sina tillhörigheter bar hon i en stor säck på ryggen. Om somrarna var hon sällan hemma, hon kunde gå uppåt Östergötland och böna. Lovisa hade många binamn, t. ex. All världens bönaman, Göselta dreft, Lustig dänga, Parra i marka, Fåratappla, Pytta långa m. fl. Lyckades hon »böna samman» något par, ville hon alltid bli väl mottagen i de ungas hem.

Efter den nya tidens genombrott dröjde det inte länge, förrän det tra-

ditionella frieriet genom bönemannens försorg upphörde. Landsbygdens isolering minskade genom de nya kommunikationsmedlen, som öppnade kontakt med yttervärlden på ett förut oanat sätt. Också den gamla föräldraauktoriteten nedbröts, och ungdomarna gjorde sig allt självständigare. Bönemännen blev överflödiga. Inte desto mindre finns fem uppgifter om att frieri med hjälp av böneman förekommit ännu i början av 1900-talet, i ett fall så sent som 1920.

Undersökningen utgör en sammanfattning av en uppsats framlagd vid seminariet i folklivsforskning vid Lunds universitet och förvarad i Folklivsarkivet, Lund.

[1] Assar Jansson, Giftermål med syskonbyte under 1700-talet, i Rig, årg. 38 (1955), s. 83 ff.

[2] Nils-Arvid Bringéus, Unnarydsborna. 1967, s. 104 f.

[3] Matthias Zender, Atlas der deutschen Volkskunde, Neue Folge, 5. Marburg 1958.

[4] Troels-Lund, Dagligt liv i Norden på 1500-talet IX. 1936, s. 32 f.

[5] Tobias Norlind, Svenska allmogens liv, 2 uppl. 1925, s. 514. — Karlis Straubergs, Bröllopsseder i Skaraborgs län, i Sveriges bebyggelse, Skaraborgs län, del IV, 1954, s. 50.

[6] Nicolovius, Folklivet i Skytts härad i Skåne. 1924, s. 153.

[7] Rigmor Frimannslund, Skikk og tro ved friing og bryllup, i Nordisk Kultur XX. 1949, s. 47.

SUMMARY

Match-makers among peasants

To marry was in bygone days not only a personal affair between a man and a woman. Right up to 1916 it was the woman's father or guardian who had the right to decide over her marriage. The wishes of the parents were often dictated by economical interests and marriage of convenience was usual among the middle classes and the wealthy farmers.

Proposals through a wooer's proxy has been used up to very recent times in Southern Sweden, which obviously is connected with the social structure. The parents here had more influence over their children than in the rest of Sweden, except for the Lapps.

The traditional proposal opened when the young man or his parents arranged for a spokesman to visit the young girl to find out her attitude to the proposal. It could result in quite a lively negotiation between the spokesman and the girl's father or guardian about the advantages and disadvantages of the proposed marriage. The first visit could be followed by many, depending on how "hard to marry" the girl was, before the spokesman could return with a visiting date for the wooer.

Factors contributing to the use of spokesmen could be a lack of marriageable girls in the home district, but also the girl's fear of not being married, or personal shyness. In the end–and the last known proposal by proxy is from 1920–the custom was continued mostly because "it should be done that way".

The spokesman's recompense was usually clothing, such as shirts or shifts, stockings etc., but also food and sometimes cash.

The spokesman was generally someone with a good reputation. Ambulating craftsmen or tradesmen with a good knowledge of people were in great demand. The author ends her study by giving a picture in words of a male and a female proxy.

Gunnar Gabriel Kvillner

En studie i giftermålsfält

»Try ting äro mig förunderlig, och thet fjerde wet jag icke: Örnens wäg i wädret; ormens wäg på hälleberget; skeppets wäg mitt i hafwet; och ens mans wäg til ena pigo.» Så lyder några rader ur Salomos Ordspråk i en äldre översättning. Det är om den fjärde vägen, som ordspråkens författare inte bara finner förunderlig utan om vilken han ingenting vet, följande sidor skall handla. Inte heller här kommer att lämnas något svar men däremot försök göras att ringa in problemet. Såsom ornitologer ringmärker fåglar och följer deras vägar över kontinenterna, så vill vi följa »ens mans wäg til ena pigo» genom att där så är möjligt sätta upp deras hemorter på registerkort, räkna samman och på kartor pricka in ursprung och belägenhet. På detta sätt kan man få fram en sockens s. k. giftermålsfält under en bestämd period. Det är sådana fält vi här närmare skall betrakta.

Vid lokalhistorisk forskning ger en undersökning av en sockens giftermålsfält en god bild av det område, i vilket socknen ingår som en del och inom vilket det har sina intensivaste kontakter. Inom detta område har man att söka de närmaste historiska anknytningarna. De flesta nyheter och impulser bör ha kommit via detta fält. Det är sällan ett dylikt fält även är en sluten enhet, inom vilken fältets alla medlemmar har den övervägande delen av sina kontakter. Vanligtvis ingår de yttre delarna av en sockens fält i andra fält. De griper över varandra.

Vid en undersökning rörande giftermålsfält bör man ha i minne att lysningen skedde i kvinnans hemförsamling. Mannen antecknas således icke i sin hemförsamlings lysningsbok, om han gifter sig med en kvinna från annan socken.

Metoden att genom bearbetning av vigsellängder kartlägga ett områdes konstanta kontaktfält har använts vid olika lokalundersökningar.

I en undersökning av John Granlund rörande Runnö i Döderhults skärgård i Kalmarsund ingår även en redovisning av öns giftermålsfält.[1] Granlund motiverar här, varför detta giftermålsfält eller -zon, som det också kallas, är av grundläggande intresse vid en dylik undersökning: »För oss ligger det största intresset i att se den konstanta kontaktzonen. Ty giftermålszonen anger samtidigt det kulturområde, som Runnö närmast hör till. Vi kan bl. a. nu förstå, varför intet djupare kultursamband finns med Öland, trots att åtskilliga kontakter, särskilt kommersiella, upprätthållits med denna ö.» Granlunds undersökning av giftermålsfältet omfattar tiden 1651–1953. De flesta kontrahenterna kommer från den soc-

ken Runnö tillhör samt från de närmast belägna delarna av två grannsocknar. Granlund kommenterar: »Kontaktområdet är under hela denna tid så litet och enhetligt, att man kan karakterisera det som ett isolat.»

I en kulturhistorisk undersökning av Lossen-området i Tännäs socken i Härjedalen redogör Harald Hvarfner för traktens giftermålsfält 1815–1958.[2] Genom Lossen-bygden går gamla färdvägar både österut mot Hälsingland och västerut in i Norge. Kvinnorna i trakten gav sig ut på arbetsvandringar, och männen var sysselsatta med forkörningar. Dessa färder och arbetsvandringar i Tröndelagen och Hälsingland har förskaffat bygden stora kontaktområden, och ett bruk i trakten har medverkat till inflyttningar. Hvarfner, som även jämför giftermålsfältet med flyttningsfältet, det område inom vilket in- och utflyttningar till och från orten äger rum, finner att kvinnorna ofta flyttar längre och gifter sig på större avstånd från hemorten än vad männen gör. Slutomdömet blir: »Hemmabyn kan således icke sägas ha dominerat så i fråga om giftermålsrelationer, som man har kunnat konstatera vid andra regionala undersökningar som Österlen i Skåne eller Östmark i Värmland.»

I sin avhandling om Österlen behandlar Börje Hanssen bl. a. olika former av aktivitetsfält.[3] Med hjälp av födelseortsuppgifter kan han konstatera, att man i stor utsträckning gifte sig inom det starkt begränsade område, som utgjordes av det egna och de närmast angränsande grannelagen. Exempel ges även på den betydelse gränsen mellan slättbygd och skogsbygd hade för »åbosläkternas aktivitetsfält» och giftermålsrelationerna. Till skillnad från åborna berördes inte gatehusfolket av denna gräns.

I samband med en undersökning rörande småländsk och öländsk invandring till Gotland under 1700-talet har Arnold Sandberg även granskat vigsellängder under den för arbetet aktuella tiden.[4] Flyttnings- och husförhörslängderna tyder på en mycket ringa inflyttning från och kontakt med fastlandet: »Samma bild av ett mot yttervärlden slutet samhälle giva även Närs församlings vigsel- och dödböcker, vilka gå tillbaka till 1686. Av de vigda voro i de flesta fall bägge kontrahenterna från När, och om så ej var fallet, var den ene från När och den andre från någon i allmänhet närbelägen församling på Gotland. Ett enda undantag har iakttagits: år 1687 gifte sig en bonde i När med en kvinna från Öland. I död- och begravningsboken har för de personer, som voro födda utom ön, detta särskilt angivits. Det var fram till 1770-talet förutom några främmande sjömän och några ståndspersoner blott en 91-årig bondkvinna, som var född på Ösel och dog 1689, en i socknen uppfostrad gosse från Karlskrona och en före detta borgare från Vimmerby, som i många år farit omkring på Gotland på tiggeri och år 1768 dog i När vid hög ålder och begrovs i fattigjorden.» Mot slutet av 1700-talet kommer emellertid en omfattande inflyttning av ölänningar och smålänningar till stånd orsakad av missväxt och hungersnöd.

I boken »Kring livets högtider i Örkelljunga församling» presenterar Gabrielle Jeansson en bred systematisk undersökning rörande denna skånesockens giftermålsfält baserad på material

från perioden 1722–1921.[5] De insocknes giftermålsförbindelserna uppgick ännu 1871 till över 80 %, men denna siffra kunde överskridas av andra socknar. Som exempel härpå kan nämnas Södra Unnaryd i sydvästra Småland, där sockeningiftet var nära 85 % åren 1750–1825.[6] Jeansson redovisar siffror även för olika byars inombysgiften. Under perioden 1722–1771 var siffran 43 % för denna s. k. byendogami. Denna siffra sjunker till ca 35 % under perioden 1872–1921. Förklaringen till denna förändring söker hon i befolkningsminskning och ökad rörlighet. Denna endogami växlar mellan de olika byarna. Inom en by, där befolkningen till övervägande del bestod av tjänstefolk och torpare, låg siffran vid 65 %. De utsocknes giftermålsförbindelserna visar ungefär samma bild som i de tidigare nämnda undersökningarna. De visar en ökning från 10 % under den första femtioårsperioden till 27 % under den senaste.

Vissa tendenser i giftermålsfältet går att avläsa under de fyra perioderna. Sålunda utvidgas fältet efter hand markant mot sydväst och städerna Hälsingborg och Ängelholm. Det poängteras att mellan 1822 och 1921 endast tre män kommer från andra sidan smålandsgränsen. Vidare jämföres giftermålsfältet med en karta över ursprungsorterna för de varor, som infördes till höstmarknaden i Örkelljunga 1798 (efter B. Hanssen). Detta handelsfält hade en storlek, som giftermålsfältet fick först ett sekel senare. Orsaken till det begränsade giftermålsfältet säges vara socknens relativa folkrikhet och bebyggelsens koncentration till stora byar. Redogörelsen slutar med konstaterandet: »möjligheterna att råka en äktenskapspartner i gången tid var begränsade, inte främst på grund av sociala avstånd utan framför allt av de rumsliga.»

I det föregående har vi som hastigast stiftat bekantskap med några undersökningar från olika delar av landet. I det följande kommer jag att redogöra för några resultat, som framkommit vid egna undersökningar rörande giftermålsfälten för Agunnaryd och Algutsboda socknar i södra Småland.[7]

På hemväg från Gotland besökte Carl von Linné den 10 augusti 1741 sin födelseort Stenbrohult.[8] Han skriver då bland annat följande: »Folket här på orten, så väl som i de mesta socknar av Småland vilka gränsa till Skåne eller Bleking, såsom Virestad Torsås, Urshult etc., voro av bägge könen merendels större än på andra ställen, vilket torde vara av de gamla göters oblandade ätt, emedan man härnere ser sällan främlingar, och bonden gifter sällan sin dotter till någon annan än den, som är född i socknen.» Hur stämmer denna uppfattning med den bild av de faktiska förhållandena som kyrkoböckerna lämnar?

Vigsellängderna för Agunnaryd börjar redan 1612, vilket är utomordentligt tidigt, och finns därefter bevarade med undantag av luckor under 1600-talets andra del. Motsvarande längder för Algutsboda börjar 1722. Jag har valt att undersöka fyra fyrtioårsperioder: 1612–1651, 1712–1751, 1812–1851 och 1912–1951.

Agunnaryds socken, som ligger i östra delen av Sunnerbo härad i Kronobergs län, gränsar till Ryssby, Södra

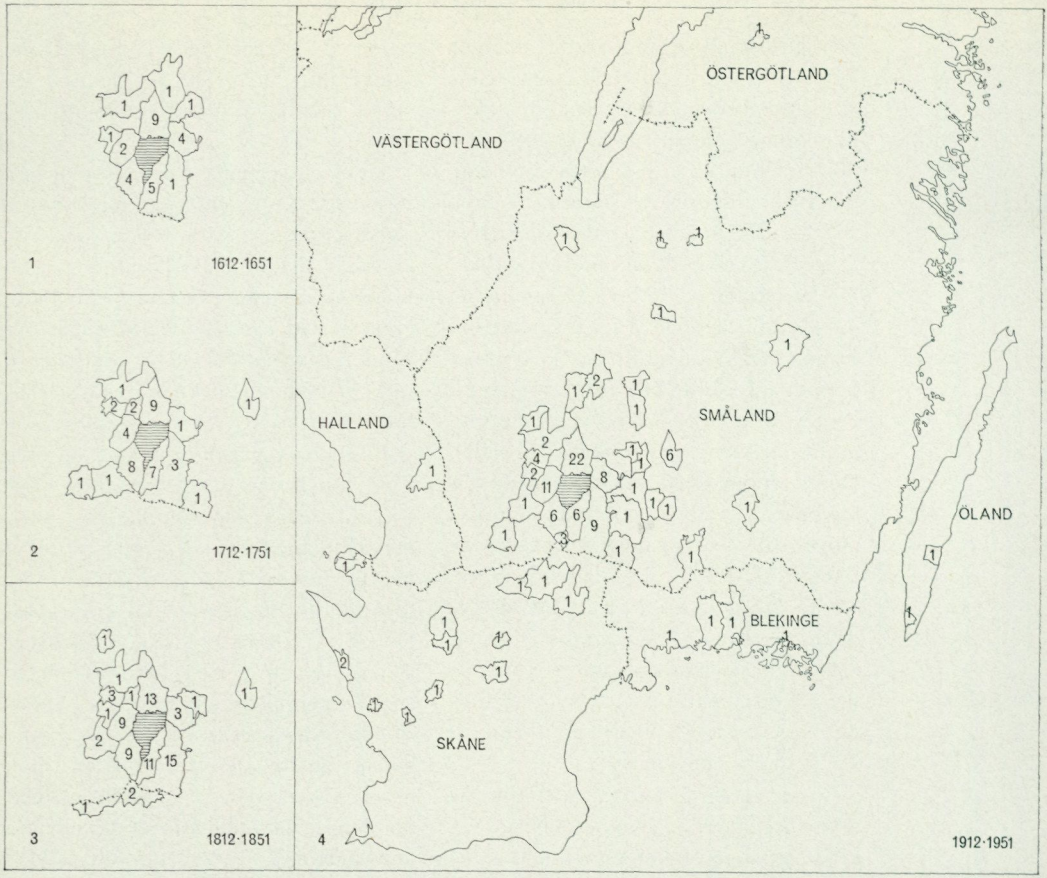

1. Agunnaryds sockens giftermålsfält.
1. 1612—1651.
2. 1712—1751.
3. 1812—1851.
4. 1912—1951.
Agunnaryd är den med vågräta linjer markerade socknen. Siffrorna anger antalet män från resp. socken. Från orter belägna utanför ramen till karta 4 kommer dessutom sex personer.

Ljunga och Pjätteryds socknar i Sunnerbo härad och till Vislanda, Virestad och Stenbrohult i Allbo härad. Invånarantalet var 1805 1 193 personer, 1865 2 105 och 1969 779.[9] Det är en omväxlande jordbruks- och skogsbrukssocken med ett markant inslag av vattendrag och sjöar. Till skånegränsen, som under den första perioden även var riksgräns mot Danmark, är det ett par mil. Några större genomfartsvägar har aldrig gått genom socknen. Inslaget av säterier och frälsejord har varit mycket betydande. Skattebönder var under äldre tid i minoritet. Någon tätort finns ej inom socknen. Den närmaste staden var, innan Ljungby blev stad 1936, Växjö, dit det är ca fem mil. Om befolkningen i Agunnaryd heter det i Smålands Beskrifning: »Då deras hufvudsakliga sysselsättning varit jordbruk, äro de ej så vidtberesta och 'belefvade' som befolkningen i häradets västra socknar, där nästan hvarje manlig individ under någon period af sitt lif pröfvat på gårdfarihandlandens mödor och fröjder.»[10]

Algutsboda socken ligger i sydöstra Småland och tillhörde Kronobergs län

fram till den 1 januari 1969, då socknen överfördes till Kalmar län. Socknen tillhör Uppvidinge härad med undantag av den s. k. Moshulta fjärding, som innan den delades helt tillhörde Konga härad. Algutsboda gränsar till Madesjö, Örsjö, Vissefjärda och Emmaboda församlingar i Södra Möre härad i Kalmar län, vidare till Ljuder och Långasjö i Konga härad i Kronobergs län samt till Ekeberga och Hälleberga socknar i Uppvidinge härad. På kartorna, fig. 3–5, har de dåtida sockengränserna markerats. Örsjö tillhörde tidigare Madesjö socken. I Emmaboda ingår delar av Algutsboda och Vissefjärda. Till ytan är Algutsboda församling en av de större i södra Sverige. År 1749 var invånarantalet 2 319, 1805 2 993, 1880 5 391 och 1969 2 958.[11] Det är en omväxlande jordbruks- och skogsbrukssocken med ett betydande inslag av glasbruk. Kring de senare har tätorter vuxit upp. Endast ett par säterier har funnits i socknen men åtskillig frälsejord. På en häradskarta från år 1689 kallas vägen söderut »Een ny landswäg åth Carlscrona». Till Karlskrona liksom till Växjö och Kalmar är det ungefär sex mil. Till Blekingegränsen, den gamla riksgränsen, är det ett par mil. Socknen bildar eget pastorat inom Växjö stift.

Kartan över Agunnaryds giftermålsfält under de fyra fyrtioårsperioderna, fig. 1, visar, hur fältet har vidgats under seklernas lopp. Männen har kom-

Tabell 1. Antal vigslar mellan kvinnor från Agunnaryds socken och män från samma, angränsande eller längre bort belägen socken. Absoluta tal. Relativa tal med kursiv.

	1612–51		1712–51		1812–51		1912–51	
män från granns:n	25	*11*	35	*10,5*	60	*14*	65	*21*
män från annan s:n	4	*2*	9	*2,5*	16	*4*	63	*20,5*
summa utsocknes män	29	*13*	44	*13*	76	*18*	128	*41,5*
summa insocknes män	202	*87*	300	*87*	358	*82*	180	*58,5*
summa	231	*100*	344	*100*	434	*100*	308	*100*

Tabell 2. Antal vigslar mellan kvinnor från Algutsboda socken och män från samma, angränsande eller längre bort belägen socken. Absoluta tal. Relativa tal inom parentes.

	1722–51		1812–51		1912–51	
män från granns:n	114	*20,5*	134	*11,5*	175	*15,5*
män från annan s:n	19	*3,5*	66	*5,5*	193	*16,5*
summa utsocknes män	133	*24*	200	*17*	368	*32*
summa insocknes män	426	*76*	966	*83*	778	*68*
summa	559	*100*	1 166	*100*	1 146	*100*

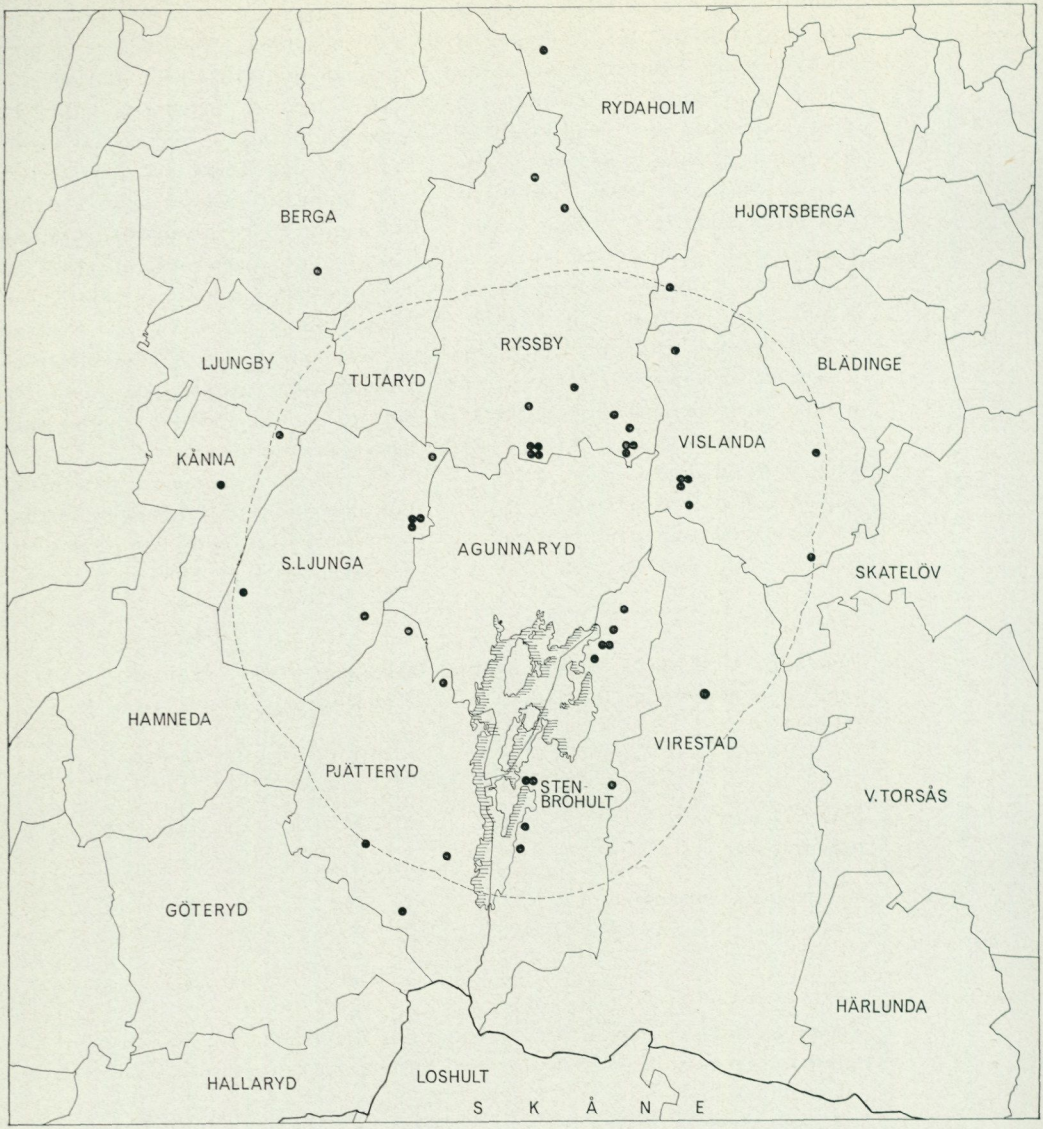

mit från allt fler socknar för att hämta hustrur i socknen. Det intensiva fältet omfattar fortfarande dock enbart de närmast omkring liggande socknarna, varifrån ännu under den senaste perioden hälften av antalet utsocknes skrivna män kommer. En undersökning rörande männens yrken visar, att de som under tidigare perioder kommer längre ifrån, ofta tillhör de s. k. högre stånden eller är hantverkare eller soldater. Algutsboda hade fler förbindelser med Kalmar och Karlskrona än med länsstaden Växjö.

2. Agunnaryds sockens giftermålsfält 1612—1651. Samtliga utsocknes kontrahenter markerade utom en, som kommer från Växjö och en utan hemort från Stenbrohults s:n. Den streckade linjen markerar avståndet en mil från de närmast gränsen liggande byarna i Agunnaryd. De svarta punkterna markerar hemorterna för de utsocknes skrivna män och kvinnor, vilka ingår äktenskap med personer från Agunnaryd.

Tabellerna 1 och 2 redovisar antalet män, som vid giftermål med kvinnor i Agunnaryd och Algutsboda kommer från dessa, angränsande eller längre bort belägna socknar. Kartorna visar fältens utsträckning, och genom att siffrorna är inskrivna inom resp. sockens gränser kan man få en viss uppfattning om intensiteten. Proportionen mellan insocknes och utsocknes män liksom mellan män från grannsocknar och män från längre bort belägna socknar framgår av tabellerna. För Agunnaryds del noterar man att procentsatsen för utsocknes män är densamma för perioderna 1612–1651 och 1712–1751. Men under 1800-talsperioden har den ökat något, och ungefär var femte man kommer från annan socken. Under perioden 1912–1951 kommer mer än fyra av tio män från annan socken, och av dessa kommer hälften från angränsande socken. Under de tre tidigare perioderna kommer endast ett obetydligt antal från andra än de angränsande socknarna.

Motsvarande siffror från Algutsboda visar en något annorlunda bild. Under perioden 1722–1751 kommer ungefär var fjärde man från annan socken och främst från någon av de angränsande socknarna. Under 1800-talsperioden har de utsocknes skrivna männens andel sjunkit, och inte ens var femte man kommer från annan socken. Men av alla de utsocknes männen kommer två av tre från de närmast liggande. Man kan eventuellt söka förklaringen till skillnaden mellan dessa båda perioder i befolkningsökningen. Under perioden 1912–1951 har andelen utsocknes män åter ökat men icke alls i samma grad som i Agunnaryd. Nu kommer ungefär var tredje man från annan socken. Av dessa utsocknes män kommer liksom i Agunnaryd omkring hälften från angränsande socknar och övriga från andra socknar.

Vid jämförelse mellan siffrorna för de båda socknarna finner man det anmärkningsvärt, att andelen utsocknes män för Algutsbodas del icke överskrider motsvarande procentsatser för Agunnaryd utom under perioden 1722–1751. Mellan dessa år är siffran för Algutsboda 24 %, medan motsvarande för Agunnaryd är 13 %. Möjligen kan dessa siffror tyda på större rörlighet under 1700-talet i trakterna kring Algutsboda än i Agunnarydsområdet.

Under perioden 1612–1651 kom 25 av de 231 männen från angränsande socknar och fyra från andra socknar. Det förekommer i några fall att kvinnan kommer från annan socken. Vigseln har i dessa fall troligen ägt rum i mannens hemförsamling. Sådana fall, liksom då båda kontrahenterna kommer från annan församling, har räknats bort i tabellerna 1 och 2. Mellan åren 1612–1651 antecknas tjugoett par, där mannen är från Agunnaryd och kvinnan från annan socken. Under övriga perioder är det bara några få fall. Dessa kvinnor kommer från de närmast omkring liggande socknarna. På kartan över Agunnaryds giftermålsfält 1612–1651, fig. 2, är dessa kvinnor medtagna till skillnad från motsvarande periodkarta på fig. 1. Kartan fig. 2 visar den exakta hemorten för de män och kvinnor, vilka under nämnda period gifter sig i Agunnaryd. De allra flesta kommer som synes från socknens omedelbara

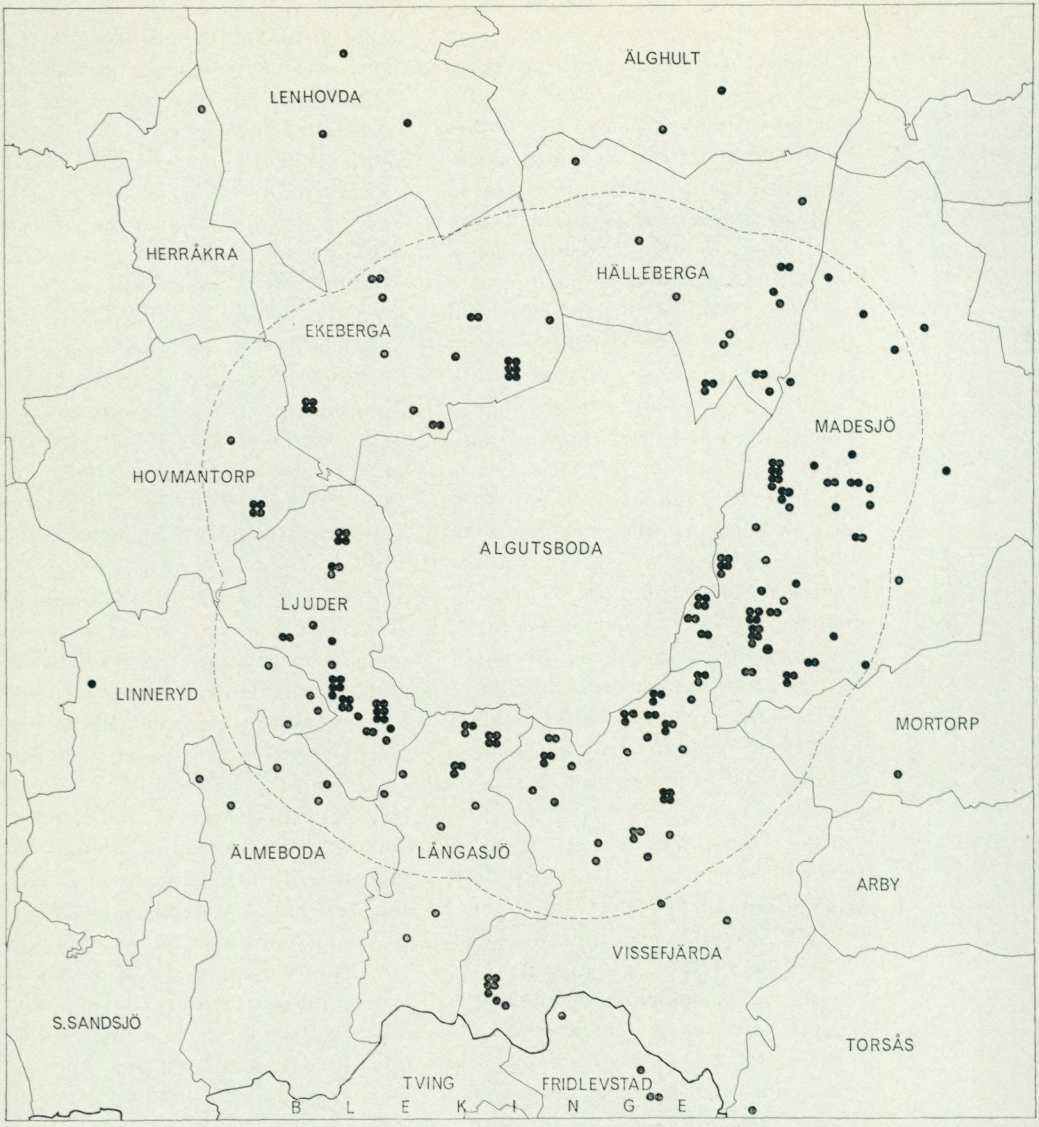

grannskap och ofta från byar belägna nära sockengränsen.

Samma bild, om möjligt ännu tydligare, visar följande karta över Algutsboda sockens giftermålsfält 1722–1784, fig. 3. På denna karta är hemorterna markerade för de män, vilka under nämnda tid gifter sig med kvinnor från Algutsboda. Det stora flertalet kommer från området inom en mil från sockengränsen.

Genom denna karta får vi en uppfattning om varifrån männen kommer. Men hur långt in i socknen gifter de

3. Algutsboda sockens giftermålsfält 1722—1784. Gränser och socknenamn såsom under 1700-talet. Den streckade linjen markerar avståndet en mil från de närmast gränsen liggande byarna i Algutsboda. De svarta punkterna markerar hemorterna för de män, vilka ingår äktenskap med kvinnor från Algutsboda. Av totala antalet utsocknes män, 317, är 226 markerade. Övriga personer saknar antingen bestämda hemortsanteckningar i vigsellängderna eller kommer från orter utanför kartans ram. Antalet markeringar inom enmilsradien utgör 62 % av de utsocknes männen, vilket alltså är minimital.

sig? Kartan över giftermålsförbindelser mellan Algutsboda och Vissefjärda, fig. 4, lämnar svar på denna fråga. Kartan visar hemorterna för de män, som kommer från Vissefjärda församling, samt hemorterna för de kvinnor i Algutsboda, med vilka dessa män ingår äktenskap. Vi konstaterade beträffande föregående karta, fig. 3, att de flesta utsocknes män kom från ett område inom en tänkt enmilsgräns från sockengränsen. Detsamma kan vi konstatera beträffande fig. 4. Männen håller sig, även när de går över sockengränsen, inom en mil från hemsocknens gräns. Cirkeln på kartan markerar detta område av ungefär två mils diameter. Gör vi motsvarande kartor för övriga grannsocknars giftermålsförbindelser med Algutsboda, får de ett likartat utseende. Denna

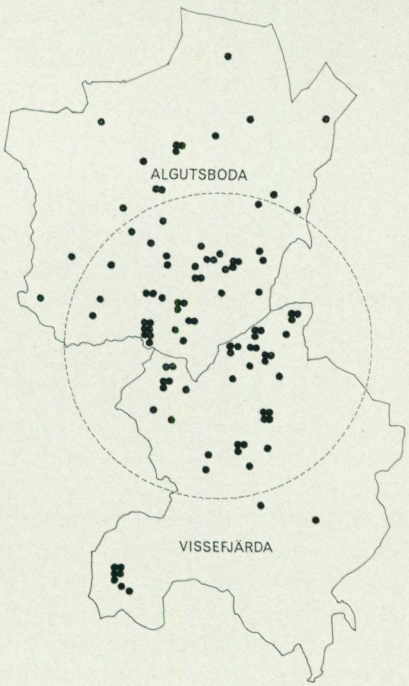

4. Giftermålsförbindelser mellan Algutsboda och Vissefjärda socknar 1722—1784. Punkterna markerar hemorterna för de män från Vissefjärda vilka gifter sig med kvinnor från de gårdar, vilka är markerade i Algutsboda. Alla kontrahenterna ej markerade p g a bristande hemortsuppgifter.

relation mellan männens hemorter i Vissefjärda och kvinnornas hemorter i Algutsboda kan föranleda oss att antaga, att motsvarande förhållande råder beträffande männens från Algutsboda giftermålsfält i de angränsande socknarna.

En sockens giftermålsfält består av byarnas och gårdarnas sammanlagda giftermålsfält. Om man undersöker en relativt folkrik by under en bestämd period, bör man därför kunna få fram en liten enhets giftermålsfält. Kartan fig. 5 vill visa två byars giftermålsfält. Huset med svart tak utmärker byn Vackamo, det med vitt tak betecknar Västra Hällasjö by. De svarta prickarna representerar en person, man eller kvinna, vilken ingår äktenskap med person från Vackamo. De ofyllda ringarna markerar hemorterna för personer, som gifter sig med någon från V. Hällasjö. Tecknen utanför sockengränsen markerar liksom på övriga kartor män, vilka gifter sig med kvinnor från resp. by. Dessa båda byar har tydligt samlade fält, och man kan även här tala om ett fält med en mils radie. Båda byarna är relativt stora och homogena. Mindre byar eller enstaka gårdar kan visa mindre samlade fält. Man torde dock av de flesta byfält kunna utläsa huvudtendensen, att flertalet kontrahenter kommer från området inom en mil från byn eller gården. Topografiska, sociala eller andra faktorer kan emellertid förrycka detta »normalfält».

Undersökningar, som har för avsikt att pejla förhållanden i ett samhälle, måste beakta en rad andra faktorer än avstånden. Topografisk, administrativ, ekonomisk och politisk struktur, nä-

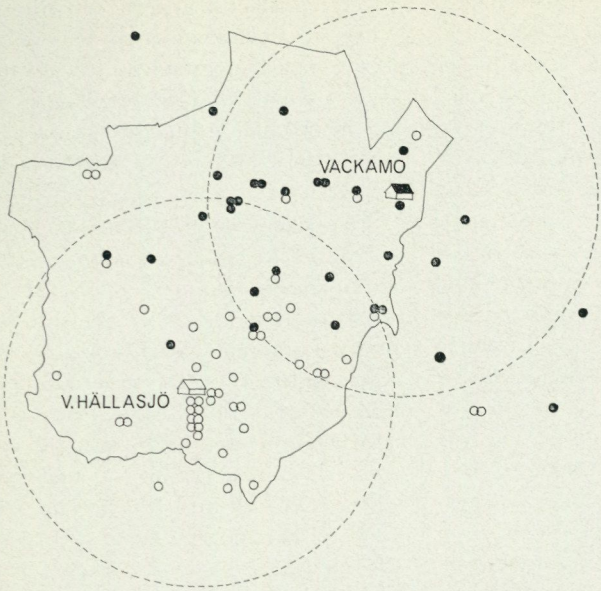

5. Vackamo och Västra Hällasjö byars giftermålsfält, Algutsboda socken, 1722—1784. Svarta punkter markerar personer som ingår äktenskap med personer från Vackamo, ringar markerar personer som gifter sig i Västra Hällasjö.

ringslivets struktur och befolkningsstrukturen har alla betydelse för ett samhälles utformning.

Liksom städer kan utöva dragningskraft på ett giftermålsfält, kan även en grupp påverka kartbilden. De män som kommer från avlägsna socknar tillhör under äldre tid ofta prästerskapet eller adeln. Dessa och liknande grupper kan ofta påtagligt ge sin prägel åt en sockens fält. Man bör därför särskilja dessa, om man vill finna det intensiva fält, som kan tänkas vara det konstanta kontaktområdet för majoriteten av en sockens invånare.

Vid undersökningar rörande giftermålsfält är det ofta givande att jämföra med samma sockens in- och utflyttningsfält för samma tid, såsom H. Hvarfner även visar i sin Lossen-undersökning. Flyttningsfälten synes som regel vara av större omfattning än giftermålsfälten. En egen undersökning rörande dylika fält från tiden omkring sekelskiftet 1800 för de tre socknar, som bildar Sävsjö stad, Hjärtlanda, Norra Ljunga och Vallsjö, lämnar samma resultat.[12] Kvinnorna synes vara mer benägna att flytta än männen. Dessutom flyttar anmärkningsvärt många familjer. In- och utflyttningsfälten för Algutsboda 1722—1746 visar även de samma bild.

En fråga som är aktuell i samband med giftermålsfälten är, vilken betydelse olika administrativa gränser har för ett fälts utformning. Av de undersökningar jag har gjort vill det synas som om gränser inte utgör något direkt hinder. Giftermålsfälten tycks ha sin omfattning oberoende av häradseller länsgränser. De topografiska hindren torde snarare ha större betydelse. Den gamla svensk-danska gränsen ställer andra problem. Den närmaste grannsocknen söder om Algutsboda är Vissefjärda, jfr fig. 3. Denna socken ligger vid den gamla gränsen till Danmark, och närmaste grannsocken söderut är Fridlevstad i Blekinge.

I Fridlevstads kyrkoarkiv finns kyrkoböcker bevarade från 1660 och framåt. De börjar alltså ett par år efter det att Blekinge blivit svenskt. De två längderna från 1600-talet är förda vecka för vecka med anteckningar om alla de olika förrättningarna. Hemorterna för brudfolken har emellertid inte angivits med samma noggrannhet som i 1600-talslängden från Agunnaryd. Vid genomgång av längden för åren 1660–1681 har jag inte funnit att någon av vigselkontrahenterna angives som hemmahörande i en socken på andra sidan landskapsgränsen. Längre fram i tiden, då det finns mera exakta ortsangivelser, fö-

rekommer namnen på flera smålandssocknar. Andra anteckningar i den tidigare 1600-talslängden ger emellertid vid handen, att släktförbindelser över gränsen förekom. En i boken inkilad liten lapp berättar följande: »In Julio 1666 3 uger efter Midsommer wed Wissfierde kirke Baptiz. gaardmands Jon Monssöns barn af Fuur N. Swen Birgitte Carl Moës bar det.» Därefter följer faddrarna, och av dem bor flera på gårdar i Vissefjärda socken. Vidare kan man läsa om flera personer från byar i norra delen av Fridlevstads socken, vilka »med bewilling» har blivit begravda i Vissefjärda. En annan gång har »en Swensk Karl i Wissfierde sogn wed Nafn Jon» blivit utpekad som fader till ett barn. På annat ställe berättas om ett »Pigebarn», som innan det fick dopet blev »ihiellagt» av modern, som var ett svenskt »qwindfolk Wed Nafn Nelle Trueds dåtter, Kommen fra Hageby wed Calmar, och besofwen af Anders Torbiörnsön». Ett annat år begravs en gammal blind tiggare, som var från grannsocknen Tving i Blekinge men som hade uppehållit sig i Vissefjärda, varifrån han hade en gammal attest »fra Praesten ibidem».[13]

Samtidigt som en gräns avskiljer, omsluter den även en form av gemenskap, såsom en socken. Personer bosatta på långt avstånd från varandra kan mötas vid den gemensamma kyrkan. Ofta har just kyrkbacken utgjort medelpunkt och samlingsplats i en socken. Husförhörsrotar, gravölslag och byalag är andra väl reglerade gemenskaper. Olika former av bygdelag eller lag av socknar har utvecklats. Gångsöndagar förekommer fortfarande i vissa trakter. På bestämda helgdagar möter då folk från flera socknar upp vid en särskild kyrka, släktingar möts och nya bekantskaper kan stiftas.[14]

Sammanfattningsvis torde man kunna konstatera, att den lilla enhetens, byns, giftermålsfält under äldre tid har en diameter av ett par mil. Av detta följer att en sockens intensiva fält sträcker sig någon mil utanför sockengränsen. Inom detta fält uppträder sedan andra fält eller hinder av ekonomisk och social natur, vilka ytterligare begränsar möjligheterna för människor att mötas. Detta koncentrerade giftermålsfält synes samtidigt vara det omedelbara kontaktfältet, inom vilket olika slag av utbyte sker och nyheter har möjlighet att nå fram. Dessa fält är inga slutna enheter utan det ena fältet går över i det andra och fungerar sålunda som förmedlare mellan bygder.

[1] John Granlund, Runnö i Kalmarsund, i Stranda. Stranda härads hembygdsförenings årsskrift 31/32 (1957–58).

[2] Harald Hvarfner, Kontakten med utbys hemma och borta, i Lossen, Liv och arbete vid en härjedalssjö. 1961.

[3] Börje Hansen, Österlen. 1952.

[4] Arnold Sandberg, Småländsk och öländsk invandring till Gotland under 1700-talet, i Festskrift till Gottfrid Carlsson. 1952.

[5] Gabrielle Jeansson & Inga Kindblom, Kring livets högtider i Örkelljunga församling. 1968.

[6] Nils-Arvid Bringéus, Unnarydsborna. 1967, s. 62.

[7] Det material jag utnyttjat har i huvudsak varit följande: Agunnaryds kyrkoarkiv i landsarkivet i Vadstena: lysnings- och vigselböcker 1612–1651, 1712–1751, 1812–1851. – Kyrkoarki-

vet i Agunnaryd: lysnings- och vigsellängder 1912–1951. – Algutsboda kyrkoarkiv i landsarkivet i Vadstena: lysnings- och vigsellängder 1722–1864. – Kyrkoarkivet i Algutsboda: lysnings- och vigsellängder 1865–1968.

[8] Carl von Linnés Gotländska resa förrättad 1741. Utg. av B. Molde. 1957.

[9] Folkmängdsuppgifterna 1805 och 1865 hämtade ur Emigrationsutredningen, bil. 5. Bygdestatistik. 1910.

[10] Josef Rosengren, Ny Smålands beskrifning. 1910.

[11] Folkmängdsuppgiften 1749 ur Befolkningsstatistiska tabeller i kyrkoarkivet i Algutsboda. Åren 1805 och 1880 ur Emigrationsutredningen, bil. 5. Bygdestatistik. 1910.

[12] Gunnar Gabriel Kvillner, Flyttnings- och giftermålsfält, i Tre socknar – Sävsjö stad, d.1. 1967.

[13] Fridlevstads kyrkoarkiv i landsarkivet i Lund.

[14] John Granlund, Tröjemåla söndag och andra ungdomshelger, i Fataburen 1943.

SUMMARY

A study of marriage fields

The marriage field of a parish also gives a good picture of its contact field. The marriage field is no closed unit, the outer parts are at the same time part of other fields. The fields cover each other and thus function as a vehicle for contact between districts. As a rule, the marriage field of the small unity, the village, in former days seems to have had a radius of ca. 10 km. From this follows that the intensity zone of the parish stretches some 10 km outside the parish borders. Social and economic factors also play a part in limiting the possibilities for people to meet. Administrative boundary do not seem to be an obstacle. Topographical conditions influence the marriage field more.

Examples of marriage fields are given for the parishes Agunnaryd and Algutsboda in Southern Småland. Tables 1 and 2 show that of the men who married in these parishes 1612–51, more than 80 % came from the parish. In the 20th century it is ca. 60 %. Of men coming from outside the parish, most, or at least every two, come from a neighbouring parish. Fig. 1 shows the marriage field of Agunnaryd during four periods: 1612–51, 1712–51, 1812–51, 1912–51. The figures give the number of men from other parishes who have married women from Agunnaryd. Fig. 2 shows the exact place of residence of the men and women who have married persons from Agunnaryd and who are recorded in the marriage-register of the parish 1612–51. The dashed line indicates a distance of 10 km from the villages situated next to the borders of Agunnaryd parish. Fig. 3 shows the place of residence of the non-local men who during the period 1722–1784 married in Algutsboda. Of a total of 317 non-locals the author has been able to locate 226. The number of dots inside the 10 km radius represents 62 % of the non-local men. This is the minimum figure. The majority is keeping within a distance of a 20 km radius, as shown in figs. 4 and 5 (period 1722–1784). Fig. 4 shows the place of residence of men from Vissefjärda who married women from the farms indicated in Algutsboda. Fig. 5 shows the marriage fields of two villages.

Carl-Herman Tillhagen

Den som klär ut sig till brud blir aldrig gift

Lusten att vilja se in bakom framtidens förlåt för att om möjligt få en glimt av hur det kommer att gå har alltid varit levande hos människorna. Särskilt i gamla tider, då livet var osäkrare, då kampen för tillvaron var hårdare, då epidemier och naturkatastrofer pressade livsmodet till det yttersta, satte man gärna sin lit till tydor, varsel och spådomar i hopp om att genom dem utröna, om någon ljusning syntes. Så långt historien når tillbaka i tiderna, har vi därför vittnesbörd om hur man sökt »tyda» allehanda omina, förebud, märkliga upplevelser och järtecken. I alla kulturer har det funnits drömtydare, spåmän, kristallskådare, astrologer och allt vad dessa om framtiden förment kunniga kallats.[1]

Det var naturligtvis särskilt de för den enskilde viktiga händelserna man ville försöka förutspå: om man skulle få behålla hälsan eller icke, om man skulle få leva eller dö, om framtiden kom med fattigdom eller rikedom osv. Viktigt, icke minst för ungdomen, var att få veta, med vem man skulle gifta sig, när detta skulle ske, om man fick en god eller dålig livsledsagare, om han eller hon var rik eller fattig, hur många barn man skulle få m. m. Det har under tidernas lopp uppstått en rik flora av tydor och spådomar om äktenskapet, och jag skall i det följande ge en kortfattad översikt av denna.[2]

Frågan om man över huvud taget skulle bli gift besvaras av den folkliga spådomskonsten på flera sätt. De kvinnor som har en aning skägg på överläppen har gott karltycke. Har en kvinna dåligt resväder, är detta också ett tecken till att hennes karltycke är gott. Dylika omina båtar emellertid föga, om flickan är tanklös nog att se sig i spegeln, sedan det blivit mörkt, ty då förlorar hon sitt karltycke. Lika lätt är det att förlora en beundrare. Dricker man t. ex. vatten på kvällsgröten, får man ej den man vill ha. Tappar flickan förklädet eller ett skoband, mister hon fästmannen, och tappar hon en hårnål, mister hon en beundrare. Ger förälskade varann spetsiga eller vassa saker, tar kärleken slut.

Låter man grötvattnet koka för länge, kokar friarna bort, är ett allmänt talesätt i Norrland. Ännu vanligare är föreställningen, att kommer man på besök till ett ställe och möter soporna – dvs. stöter på någon av husfolket som just är i färd med att sopa – blir man inte gift det året. Illa är det, om man vid en bjudning blir placerad i ett hörn, ty då blir man inte gift, och lika ödesdigert är det, om man glömmer att lägga socker i koppen, innan man slår i kaffet, eller

om man råkar gå ifrån en stund, då man håller på att skura ett golv. Allmänt känt är ju talesättet, att får man mandeln i julgröten, blir man först gift av alla de ogifta närvarande.

Ett vanligt sätt att utröna hur länge det skall dröja, innan man får gifta sig, är följande. Man tar en vigselring och träder den på ett långt hårstrå. Man håller så ringen i trådändarne inne i ett tomt dricksglas och söker att hålla ringen absolut stilla utan att ta stöd med armarna mot bordet. Hur man än anstränger sig, börjar likväl ringen svänga, och efter några ögonblick klingar den mot glaset. Så många gånger som ringen slår mot glaset, så många år måste man gå ogift.[3] Och första gången man hör göken, bör man räkna antalet »kuku», ty lika många år får man vänta, innan bröllopsklockorna ringer.[4]

Vill man veta, från vilket håll ens fästmö eller fästman skall komma, kastar man högra skon över vänstra axeln. Åt det hållet tån på skon pekar, har man att söka sin käresta. Ett annat sätt är att »mala på handkvarnen så att gnistorna yr» och så släppa handtaget och låta kvarnen snurra av sig själv. Från det håll, åt vilket handtaget pekar, då kvarnstenen stannar, kommer friaren (Korsholm, Österbotten). Då man förr i Jämtland gjorde ost, kunde man på sina håll roa sig med att spå sig. Sedan man lagt löpe i mjölken och rört om duktigt, tog man upp skeden och värmde den framför elden, så att den blev alldeles torr. Så lade man den mycket försiktigt tillbaka i ostgrytan med den kupade delen upp och med skaftet »ut i svängen», så att den flöt på mjölken och följde med i dess rörelse. Då skeden till slut låg stilla, pekade skaftet åt det håll, från vilket ens blivande man skulle komma (Alanäs).[5]

Den tillkommandes karaktär och yrke avslöjas på flera olika sätt. På julkvällen skall man under tystnad duka fram tre glas på bordet: ett med vatten, ett med vin och ett med brännvin. Därefter skall man under tystnad sätta sig vid bordet och vaka. Vid midnattstiden kommer då den man, som man skall få, in i stugan och dricker ur ett av glasen. Tar han vattnet, får man en fattig man, tar han vinet får man en herreman, tar han brännvinet, får man en drinkare. Vakar man en midsommarnatt under tystnad på taket till en tre gånger flyttad ängslada, får man se eller höra sådant som ger en en vink om med vilken man skall bli gift. Från Lidens socken i Medelpad berättas, att det en gång var tre flickor, som ville pröva detta sätt att utröna framtiden. De satte sig alla tre nakna över röstet på en lada nere bland krångerna vid Storån och teg och lyddes. Tiden gick, och tyst och stilla var det. Så hörde plötsligt en av jäntorna ett ljud som när en plog skär sig fram genom en åker, och hon blev också mycket riktigt i sinom tid gift med en bonde. Den andra hörde vad det led, hur det hamrade och slamrade som under arbetet i en smedja, och hon blev så småningom gift med en smed. Den tredje flickan varken hörde eller såg ett enda Guds skapande grand. Hon blev naturligtvis gammeljänta.

Midsommarnatten skall man under tystnad gå till en jordfast sten och sitta alldeles tyst och stilla. Man får då se och höra sådant som avslöjar ens öde. En man i Frostviken i Jämtland

»Ja-nej, ja-nej». Två flickor från Österåker i Södermanland plockar av tungorna på en prästkrage för att utröna sina möjligheter att bli gifta. Detalj av oljemålning av J. W. Wallander 1858. Privat ägo.

satt en midsommarnatt på en jordfast sten för att få se sin tillkommande. Då kom där plötsligt en svart råtta dragande med en likkista. Karlen blev så förskräckt, att han dog. Hade han levat igenom, påstår sagesmannen, hade han fått förbli ungkarl hela sitt liv. – I Bjuråker i Hälsingland skall man skärtorsdagsnatten gå till en jordfast sten, gå tre gånger motsols runt densamma och så knacka på stenen med en nyckel, som suttit i härbrädörren en julnatt. Lägger man sedan örat till stenen, hör man något som antyder, vad livsledsagare man skall få. Låter det som om någon tröskade, får man en bonde, hör man någon hamra, en smed osv. Min mor, berättar en sagesman, hörde ett bösskott, och hon blev gift med en knekt.

En flicka som väntade sig att dylika spådomar skulle slå in, måste väl sakna de egenskaper som annars bestämde över hennes öde. Den flicka som spiller mycket, då hon handskas med vatten eller mjölk, får en drinkare till man; den som gärna bultar sista branden i brasan, får en make som kommer att bulta henne bra; den flicka som inte torkar kaffepannan ren, då hon kokar kaffe, får en snusig man; den som gör vackra kvastar får en vacker man; den som slamrar med fat och tallrikar får en elak karl; osv.

Ingenting tycks i den folkliga spådomskonsten ha fascinerat mera än möjligheten att få veta, hur ens blivande skulle se ut. Därom finns nämligen en synnerligen stor samling spådomar av rikt varierat slag, ofta poetiskt utformade och icke sällan med en underfundig psykologi, vittnande om stor människokännedom. Ett bra sätt att få veta vad man ville i detta

C.-H. Tillhagen: Den som klär ut sig till brud blir aldrig gift

hänseende var att »niga för nyårsny». Första gången man såg nyårsnyet skulle flickan niga och säga:

Nyårsny! Nyårsny! Nyårsny!
Vems skjorta skall jag sy?
Vems kaka skall jag baka?
Vems maka skall jag bli?

Den man som hon först träffar efter detta, eller den hon först ser i drömmen, skall bli hennes man (Sv. Finland). – Den första eller sista mars skall flickan ställa sig med den ena foten i sängen och den andra utanför och säga:

Jag hälsar dig mars!
Jag beder dig, mars,
kom till mig i sömnen
och vis' mig i drömmen
min blivande man!
Han skall bära i sin hand,
det varmed han mig föda kan.
(Strömfors, Nyland)

I Dalsland skall flickorna midsommarnatten »plocka drömrosor». De samlar under tystnad nio olika blomster och lägger dem under huvudkudden, och så skall de drömma om sin tillkommande. Metoden är ju allmänt känd i hela Sverige, även om det förefaller som om det endast är i Dalsland den fått ett så vackert och poetiskt namn.

Ett omtyckt sätt att få veta, hur ens blivande ser ut, är att »koka drömgröt». Tre flickor skall man vara och alla tillredelser ske under absolut tystnad. »Då jag var 18 år», berättar en sagesman född 1861, »gjorde jag och två andra flickor drömgröt för att få se våra tillkommande i drömmen. Det var en lördagskväll hemma i Gustaf Adolfs församling i Värmland. Alla de andra i gården hade gått och lagt sej, så att det var riktigt dödstyst, som det skall vara, då man gör drömgröt, och själva gick vi i strumplästen. Så tog vi en träsked, som vi höll i alla på en gång, tog med den tre skedar mjöl, tre skedar vatten och tre skedar salt, och alltsammans hällde vi i en liten gryta utan att någonsin släppa sleven. När gröten var kokt, åt var och en av oss tre skedar av drömgröten. Ingen fick säga ett ord, och inte heller fick någon av oss dricka en droppe vatten förrän nästa morgon. På natten drömde jag vådligt starkt och klart, och jag såg min tillkommande så tydligt, som jag ser herrn. Han bjöd mej dricka ur en stor, blank kopparflaska, och jag tyckte, att jag nästan tömde den på en enda gång. Han var lång med vackert vågigt hår, och han hade något snällt i blicken, som jag blev rent tokig i. Och här ska jag nu visa Nordmark, gubben min, när vi liksom var fästfolk. Prästen som vigde oss, lär ha sagt till mor, att vi var det grannaste par, han någonsin vigt ihop. Hur det gick för de andra flickorna? Kors, så mycket minns jag, att ena kamraten fick då inte se sin tillkommande den där natten. Och hon är gammeljänta än i dag och har blivit tafflig å så där torr och vesen, som en vet gammeljäntorna blir.»

Om en flicka vill se sin tillkommande, skall hon om midsommarkvällen leta upp sju stycken fyrklöver och äta upp dem. Efter detta får hon inte yttra ett ord, men vid midnatt skall hon gå sju gånger kring en kornåker och sedan gå hem och lägga sig. Hon skall då i drömmen få besök av den som en gång kommer att bli hennes man.

C.-H. Tillhagen: Den som klär ut sig till brud blir aldrig gift

Springer man motsols kring en rågåker tre gånger, får man se sin tillkommande stå i det hörn, där man började springa, heter det i Dimbo i Västergötland. Om man midsommarnatten hoppar över nio gärdesgårdar, skall man vid den sista få se vålnaden av sin tillkommande, sägs det i Stigsjö i Ångermanland. Midsommarnatten skall man under tystnad uppsöka en korsväg. Där skall man – fortfarande under fullkomlig tystnad – bida till midnatt. Man får då se sin blivande make eller maka.

En spådomsform som är mycket vanlig är följande. Då man går till sängs, skall man sätta skorna i T och säga: »Jag sätter skorna i T för att min käraste få se!». I Orsa i Dalarna brukade fäbodkullorna säga:

Ik sätt mäjne skor i T.
Ir 'an raik, sö rajdar 'an
ir 'an fattin, sö gör 'an
ir 'an jen 'ederlin man,
sö kummör 'an ö tar mi i 'and!

En flicka som vill se sin tillkommande skall midsommarnatten gå naken tre gånger motsols kring alla gårdens hus under tystnad, därpå gå till en källa, där hon i förväg placerat ett bord med tre glas. Dessa glas fyller hon nu med vatten från källan och sätter sig en bit ifrån att vänta. Hennes blivande man infinner sig då och dricker ur ett av glasen (Malexander, Östergötland).

Att »bränna önskeljus» är ansett som ett säkert sätt att få se sin tillkommande. Ett önskeljus är ett hemstöpt ljus som passerat genom händerna på en död. Den som skall bränna önskeljus skall hela nyårsaftonen icke tala med någon och icke skratta. Ljuset skall tändas strax före midnatt, och när midnattstimmen kommer, skall den, med vilken man en gång skall förena sina öden, visa sig (Ör, Dalsland).

Namnet på den blivande maken är också av största intresse att få veta. Ett allmänt bruk är att »klippa brudborste». Man tar midsommarafton tre brudborstar och klipper av kronbladen och lägger alla tre under »dynan» i sängen; var brudborste har dessförinnan uppkallats med namnet på en tänkbar fästman. Den blomma som under natten växer mest, visar vem som skall bli ens tillkommande. – På julnatten lägger man under kudden dels en oskriven lapp, dels ett antal lappar, på vilka man skrivit skilda namn, flicknamn, om man är en pojke, och gossnamn, om man är en flicka. Man går så till sängs utan att prata med någon. På morgonen, då man vaknar, tar man fram en lapp på måfå och har då fått veta namnet på ens blivande (Närke).

I Borgå i Finland tar man den första trådända, man spunnit på det nya året, och sätter den under stugtröskeln eller ovan köksdörren. Den första man som kommer in, tillfrågas om sitt namn, om man ej känner honom, och samma namn skall den frågandes blivande bära. Detta kallas att »spinna nyårsända». – Vid den s. k. slogvakan på fäbodarna i Enviken i Dalarna brukade flickorna samlas i en stuga på kvällen för att »koka knappvälling». Den kokades som en vanlig klimpvälling, men i varje klimp låg en knapp med ett pojknamn. Med den pojke, vars namn flickan fick, då hon åt vällingen, skulle hon komma att sova.

C.-H. Tillhagen: Den som klär ut sig till brud blir aldrig gift

Ett mycket gammalt sätt att få kunskap om framtiden är att »ränna såll» eller »slå harpa». Ofta användes denna metod, såsom ett stort antal domstolsprotokoll från trolldomsprocesserna under 1600- och 1700-talen visar, av kloka gubbar och visa käringar, då de skulle diagnosticera en sjukdom eller ta rätt på stulet gods eller förkomna kreatur. Sållet har också använts som spåredskap i kärleksaffärer, såsom följande uppteckning från Nedervetil i Österbotten utvisar. »Helst skulle det såll, som man skulle nyttja, vara förfärdigat av ett kojuver, varvid små hål slogs i skinnet och träpinnar sattes i spenarna. Sållet skulle frågas om skärtorsdagskvällen. Genom sållets kant, som var gjort av en tunn, böjd aspskiva, slogs en fårsax, så att hela sållet kunde hållas i lodrät ställning om två personer höll var sitt finger i öglorna på saxen. På sållets nedre inre kant lades en psalmbok och en vigselring, varmed man vigt tre brudpar (i gamla tider lånades ofta ringar till vigseln). De båda som ville veta sin framtid ställde nu frågor till sållet. Är det *den* jag skall gifta mig med? Eller är det *den*? När det rätta namnet nämndes, vred sig sållet.»[6]

Ibland vill man veta, om ett par förälskade får varann eller inte. Ett sätt att ta reda på detta är att »bränna togubbar». Man formar av vanliga blånor ett par löst gjorda små bollar, som var och en sätts fast i spetsen på en ca två decimeter lång trästicka. Varje dylik »togubbe» ges ett namn, och det alltid så, att man får två gubbar att bilda ett par, naturligtvis med namnen på de tu, av vilkas öde man är intresserad. Togubbarna placeras ett litet stycke ifrån varann på spiselhällen framför elden och helst i springan mellan ett par stenar. Därefter tänder man eld på dem. Dras de då upp i skorstenen *tillsammans*, får vederbörande varann, annars inte (Ljusdal, Hälsingland). I Ludvika kallar man detta förfarande att »bränna mågar».

Vem av de två blivande makarna som är mest förälskad i den andre, kan man också ta reda på. Då skall man »baka kärlekskakor». De görs i form av små runda kakor, tillplattade med handen. Med en kniv gör man en skåra tvärs över bullen, och var halva får namn efter endera av kontrahenterna. Den halva, som vid gräddningen jäser upp mest, visar att den av ungdomarna som halvan representerar är mest förälskad (Vilhelmina, Lappland).

Tappar en flicka sitt förkläde, tänker kärasten på henne, heter det i Simtuna i Uppland. Detsamma gäller i Tuna, Medelpad, om hon tappar kjolen, och i Korsberga, Västergötland, om hon tappar strumpebandet. Mycket spindelväv i ett rum betyder, att pigan har många friare (Hössna, Västergötland), och sprakar ett kol ur elden, stundar giftermål för den det råkar, sades i Tjust redan 1818.[7] Hoppar en loppa på bordet, får man snart höra talas om giftermål, skriver J. J. Törner på 1740-talet från Småland.[8] Bränner man hål på sina kläder, tillstundar bröllop (Närke), och råkar man oförtänkt rimma, får man friarbrev (Medelpad).

Om lysningen tas ut på en fredag, blir äktenskapet olyckligt. Lika illa är det, om prästen vid uppläsningen av lysningskungörelsen råkar snubbla på

något ord eller läser fel. Lysning på ny medför lycka och rikedom, men lysning på fullmåne medför fattigdom och armod.

Är nu tiden för lysningens uttagande betydelsefull, så är tiden för bröllopet ännu viktigare. »Måndagsbrud är ej bra, ty det är olyckeligt», skriver J. J. Törner.[9] Lika illa är det med onsdagsbröllop enligt vad man tror i Bergslagen, men tisdag, torsdag och lördag är bra bröllopsdagar. Att vara påskbrud är icke bra, dubbelbröllop skall man akta sig för, och två syskon skall inte gifta sig samtidigt, ty då blir det ingen lycka för någon.

Kring brudens klädsel finns en stor mängd varsel, och praktiskt taget vart plagg ger anledning till omina av olika slag. Glimmar brudkronan vackert, förebådar detta ett lyckligt äktenskap, verkar den matt, blir det tvärt om. Sitter kronan snett, skall bruden snart dö. Tynger kronan, blir bruden snart änka. Går kronan sönder, blir äktenskapet lyckligt. När myrtenkronan blomstrar, vissnar bruden; torkar myrten, blomstrar bruden. Tappar bruden myrtenkronan under vigseln, är detta ett elakt förebud. Provar man för skojs skull en brudkrona, blir man aldrig gift.

Ju mer sönderriven en brudslöja är efter vigseln, desto bättre och lyckligare äktenskap. Har man trånga brudskor, får man det trångt i äktenskapet. Lossnar brudens kängsnören, blir hennes man henne otrogen. Har bruden en silverslant i skorna, kommer pengar aldrig att tryta i hemmet. Tappar man ringen strax efter vigseln, bådar detta olycka. Trånga vigselringar betyder svåra barnsängar; vida vigselringar innebär ett lyckligt äktenskap. Har brudgummen glömt ringen, får han ett stormigt äktenskap.

Den som själv syr sin bruddräkt får gråta lika många tårar som hon sytt stygn. Blir det käringknutar på tråden, medan bruddräkten sys, bådar detta lycka. Bruddräkten måste sitta löst, annars får bruden det trångt i äktenskapet.

Den färdigklädda bruden måste alltid se till, att hon får se brudgummen, innan han blir varse henne på bröllopsdagen, ty då kommer han inte att bli sträng mot henne, heter det från 1700-talets Småland, och denna tro är allmän än i dag. Den som först får se den andre maken färdigklädd till vigseln, får makten i hemmet. En god sak är det också, om den färdigklädda bruden får sin man att betjäna sig, t. ex. genom att han tar upp en tappad näsduk, ty då kommer han att stå henne till tjänst hela livet (Viby, Närke). Är bruden riktigt förtänksam bör hon bröllopsdagens morgon två sitt ansikte i dagg för att få god tur (Torsåker, Gästrikland) eller också i full brudutstyrsel mjölka en ko, ty då kommer hon aldrig att sakna modersmjölk (Ångermanland). Hon skall också passa sig att gå utför en trappa på bröllopsdagen, ty detta betyder bara olycka; att gå uppför en trappa är däremot ett gott omen (Uppsala).

Gnäggar hästarna under färden till kyrkan, bådar detta olycka; på många håll tyddes förr en gnäggning av en häst, på vilken bruden red, som ett tecken på att bruden icke var mö. Följer brud och brudgum varann så nära i brudkortegen, att ingen kan komma emellan dem, kan heller ingen komma emellan dem i äktenskapet.

Vem som skall få husbondeväldet i

C.-H. Tillhagen: Den som klär ut sig till brud blir aldrig gift

äktenskapet framgår av många omina; ofta kunde man förr arrangera sådana för att vara riktigt säker om att få sin vilja fram. Står brud och brudgum under vigseln alldeles jämsides framför prästen, kommer de att dra jämnt också i äktenskapet; ju närmare bruden sitter brudgummen i brudstolen, desto mindre välde får han; den som först kommer ur brudstolen, får väldet; håller bruden sin fot på mannens under vigseln, får hon väldet; den som har sin högra fot en aning framför den andres, blir den rådande i äktenskapet; den som svarar »ja» högst, blir den bestämmande.

Vänder sig brudparet under vigselceremonien av en tillfällighet från varann, bådar detta olycka. Tappar man pällen under vigseln, blir äktenskapet olycksförföljt. Kommer en hund in i vigselrummet, bådar detta otur. Den av de unga, som lutar sig mot den andre under vigseln, dör först. Ser sig någon av kontrahenterna om under vigseln, får han eller hon snart gifta om sig. Den av brudparet som somnar i brudstolen dör först.

Går brudparet efter vigseln hand i hand, kommer de att dra jämnt hela livet. Möter man, sedan man efter vigseln lämnat kyrkan, en man, blir första barnet en pojke, möter man en kvinna, blir det en flicka. Om giftermålet sker straxt efter lysningen, blir det många barn. Tittar brudfolket ner i en öppen grav, får de dödfödda barn. Om en flicka utan att tänka sig för hoppar över en gärdesgård, får hon lika många barn som slanor hon hoppat över. »Christnas barn bröllopsdagen blifwa Brudfolken mycket barnlagde», heter det från 1700-talets Burseryd.[10] »Vi brukade i min ungdom plocka maskrosor, som var utblommade», berättar en sagesman från Boxholm i Östergötland. »Vi höll upp blomställningen med de penselförsedda fröna fastsittande framför munnen och blåste till. Så många frön, som stannade kvar, så många barn skulle man få. Blåste vi bort alla, fick vi inga ungar alls.»

Smyckas bröllopsbordet med vackra blomster, kommer de blivande barnen att bli vackra. Vid inträdet i bröllopssalen måste bruden akta sig för att titta på bordet det första hon kommer in, ty gör hon det, kommer maten alltid att bli odryg i hennes hem. Men ju mer bruden äter, desto givmildare blir hon mot behövande under äktenskapet och det med bibehållen välsignelse och drygsel. Förser sig däremot bruden icke av alla rätterna, blir hon i sitt äktenskap lysten efter mat. Dricker hon mycket, blir hennes man en fyllbult. Ett gott tecken för äktenskapet är att någonting slås sönder under bröllopsmiddagen.

Slutligen vet man att berätta från Films socken i Uppland att blå sängtäcken i brudsängen för olycka med sig, medan man i Småland tror, att den som först somnar i brudsängen dör först.

*

Tydorna och spådomarna kring äktenskapet är alltså av högst varierande slag. Vi skall emellertid icke betrakta alla omina som utslag av folklig tro. Grunden för all spådomskonst är den vitt spridda, fatalistiska föreställningen, att det som skall ske, det sker. Mot denna allvarliga bakgrund kunde fantasien och ingivelsen få spela, ofta på ett fritt och om leken erinrande sätt. I allmogens spådoms-

konst ingår också ett nöjesmoment. Att spå sig var helt enkelt ofta bara en trevlig underhållning, vars värde ökades genom de makabra historier man kunde berätta kring mer eller mindre lyckade spådomsförsök. Särskilt gällde detta ungdomen, som ju hade bästa tillfällena att träffas just vid de tidpunkter, då det enligt folktron var säkrast och bäst att låta spå sig: vid jul, nyår, påsk och midsommartid, tider som ju av ålder var ägnade åt nöjen och glad samvaro. Det är också betecknande, att det finns en stor grupp sällskapslekar, som ingenting annat är än skämtsamma försök att spå sig. Lekar sådana som Resan till Grönland, Sälja tre vackra rosor, Välja friare och andra kan bäst betecknas som lekfulla metoder att skåda in i framtiden.[11] Med all sannolikhet är det därför framför allt tonåringarnas lekfulla fantasi vi har att tacka för att antalet spådomstyper är så stort.

Varslen var också ofta skapade av rent pedagogiskt nit. »Får grötvattnet koka för länge, kokar friarna bort» och »Den som slamrar med fat och tallrikar får en elak man» är typiska sådana för ungdomens fostran tillrättalagda tydor. Den unga pigan tog inga risker, hon passade nog hellre på grötkoket än att såsom matmodern antydde riskera att bli utan fästman. Den som gör vackra kvastar får en vacker man – vem vill inte ha det? Var det nu så enkelt som att göra en bra kvast, så varför inte försöka? Folktron och inte minst spådomskonsten är full av dylika underfundiga pedagogiska påpekanden, som troskyldigt anammats av ungdomen och småningom blivit halvt om halvt folktro.

Bröllopsvarslen innehåller också en hel mängd intressanta smådrag som i hög grad belyser såväl folktrons uppbyggnad som folktankens vägar. För primitiv tanke spelar associationstänkandet en dominerande roll. I den magiska folkmedicinen gäller t. ex. att lika framkallar lika, att vad som sker med delen sker med det hela, att vad som sker med det som symboliserar eller substituerar personen sker med personen själv. I den folkliga spådomskonsten kan man säga, att det som t. ex. sker med de tu, som skall förena sina öden, just vid det ominösa tillfälle, då de vigs samman, det skall ske dem också i all framtid. Det finns med andra ord ett sammanhang mellan händelserna vid bröllopet och brudparets framtid, och detta visar sig i allehanda tecken och tydor, som blir meningsfulla först sedan de tolkats enligt associationens lagar. Därför heter det: om inte bruden hör lysningen, blir barnen i äktenskapet döva; om det stormar på bröllopsdagen, blir äktenskapet stormigt; om bruden har silver i skon på bröllopsdagen, får hon gott om pengar i äktenskapet; ser bröllopskronan matt ut, blir också äktenskapet utan glans; är ringarna trånga, kommer man som gift att sitta trångt till; arbetar bruden på sin bröllopsdag, får hon slita i hela sitt liv; den som har sin fot främst vid vigsel, blir främst i äktenskapet; den som säger »ja» högst blir den, vars stämma blir hörd i äktenskapet osv. En mycket väsentlig del av varslen och en god del av spådomarna har varit en följd av menig mans associationstänkande.

Varslen och spådomarna ger också talrika exempel på folkliga trosföreställningar av ofta synnerligen hög

ålder, föreställningar som också går igen i magien och den folkliga läkekonsten. I bröllopstydorna liksom i all annan folklig spådomskonst kan man lägga märke till hur ofta man gjorde sina försök att tolka framtiden just vid tidpunkter, som av ålder ansetts vara ominösa: vid midnatt, under jul- och midsommarnatten, vid nyår osv. Dessa tidpunkter var från folklig synpunkt ovanliga, då drev »makterna» sitt spel intensivare än annars, och därför ansåg man möjligheterna att få se in bakom framtidens förlåt vara störst just då. Platsen för oraklets tagande var också av största vikt. Det är framför allt korsvägen, kyrkvägen och den jordfasta stenen som kommer i fråga, men även den nordrinnande bäcken och källan, härden och tröskeln, alla platser som i folktron spelar en stor roll, och dit den förlägger ett otal magiska handlingar.[12]

Viktiga rituella drag i spådomskonsten är också 3-, 7- och 9-talens användning. En handling skall som regel upprepas tre, sju eller nio gånger, man skall räkna sju stjärnor, sju torsdagskvällar å rad, och den person, som därefter först kommer och tar en i hand, har samma förnamn som den man kommer att gifta sig med; man skall vara tre flickor, då man kokar drömgröt, och man skall ta tre skedar av tre olika ingredienser till gröten; man skall springa tre varv naken kring boningshuset midsommarnatten för att få se sin tillkommande; man skall midsommarnatten hoppa över nio gärdesgårdar för att få se sin blivande man; osv. Tretalet spelar en viktig roll i alla indoeuropeiska folks föreställningar. Vi har en treenig Gud, tre gudar skapade världen, nornorna är tre, dödsgudinnan rider på en trebent häst osv.

Ofta förekommande i spådomsföreskrifterna är, att den handlande skall gå motsols. I all folklig magi är detta en regel nästan utan undantag. En annan viktig föreskrift är, att man skall använda vänster hand, kasta över vänster axel, röra sig åt vänster osv. Även detta är i full analogi med folktrons krav, då det gäller magiskt handlande. Detsamma gäller kravet att ej se sig om, att gå baklänges, att vara naken och att iakttaga tystnad. Det sista kravet kanske vi har lättast att förstå. Inför det oerhörda känner vi instinktivt, att vi måste tiga.

Tydorna om kärlek, bröllop och äktenskap ger oss sålunda inte bara en inblick i mänskliga önskningar, förhoppningar och drömmar utan också en antydan om att även våra önskningar liksom vår tro dikteras av lagar, som förefaller att vara lika universella som fysikens och kemiens principer.

[1] Se därom närmare C.-H. Tillhagen, Folklig spådomskonst, Stockholm 1961, samt densamme, Skrock, tydor, syner, drömmar, orakel, Stockholm 1968.

[2] Materialet till denna uppsats är huvudsakligen hämtat ur Folkminnessamlingen vid Nordiska museet, vars resurser dock endast till en ringa del kunnat utnyttjas. Mer material finnes anfört i de i not 1 ovan anförda arbetena samt i K. Rob. V. Wikman, Folkliga tydor om kärlek och äktenskap (ingår i Folkloristiska och etnografiska studier II, Helsingfors 1922) och V. E. V. Wessman, Folktro och

trolldom. Människan och djuren (Helsingfors 1952, del VII: 3 av Finlands svenska folkdiktning).

[3] Kring ringen är knutna en stor mängd magiska föreställningar. Dess användning inom spådomskonsten är spridd över stora delar av världen. Den anförda metoden användes också för att ta reda på hur ett företag skulle utfalla, hur många barn man skulle få m. m. Se också E. B. Tylor, Primitive Culture I, London 1891, sid. 126.

[4] Gökens rykte som spådomsdjur framför många andra bottnar i det ovanliga i hans levnadssätt, hans ovanliga läte m. m.

[5] Den folkliga spådomskonsten använder sig dels av passiva, dels av aktiva spådomsmetoder. Vid de passiva vidtar man inga som helst arrangemang, utan nöjer sig med att söka tyda spontana händelser, företeelser, syner, drömmar m. m. I de aktiva spådomsmetoderna ingriper människan i händelseförloppet genom att arrangera vissa som hon tror avslöjande händelser, t. ex. genom att låta slumpen fälla ett utslag, rådfråga den levande eller döda naturen, suggerera till drömmar eller mana fram andar. Dessa metoder kan därför lämpligen indelas i slumporakel, naturorakel, orakel baserade på drömsyner och orakel grundade på vakensyner.

[6] Om ränna såll, se också C.-H. Tillhagen, Folklig läkekonst, Stockholm 1958, sid. 99.

[7] C.-H. Tillhagen (ed.), Bruk, Seder, Fördomar, Vantro och Vidskepelse i Tjust, antecknadt 1818 och följande utur hvardagslifvet av E. Havton, Västervik 1959, sid. 37.

[8] J. J. Törner, Samling af Widskeppelser, utg. av K. Rob. V. Wikman, Uppsala 1946, sid. 109, nr 394.

[9] Densamme, sid. 122, nr 581. Törner tillägger: »Äfwen så på Nyårsdagen är ock olyckligit gå i brudstol».

[10] J. Gaslander, Beskrifning af Allmogens Sinnelag . . . etc. (Svenska landsmålen, Bihang I: 3, Uppsala 1895), sid. 277. Gaslanders arbete torde ha författats på 1760–70-talen.

[11] Se C.-H. Tillhagen och Nils Dencker, Svenska folklekar och danser II, Stockholm 1950, sid. 233 ff.

[12] Om detta och om de rituella dragen i tron på omina och orakel, se C.-H. Tillhagen, Folklig läkekonst, sid. 135 ff.

SUMMARY

Dress up yourself as a bride and you will never get married

Around the marriage a great many omina are found. All of these must not be regarded as genuine popular beliefs. To tell fortunes has often been just a pleasant way to spend an evening. Particularly this has been the case among the youths whose best opportunity for meeting has been at a time when, according to popular belief, it was very propitious to see into the future: at Christmas, New Year, Easter and Midsummer, times which of age have been spent in com-

C.-H. Tillhagen: Den som klär ut sig till brud blir aldrig gift

pany. It is typical that a whole group of party games is nothing but playful fortune-telling.

Many portents are also created in pedagogical interest. "Let the porridge water boil too long, and the suitors are boiled away" is typical for such portents designed for the youths. The young maid took no chances. Surely she would rather watch the water than risk getting no suitor.

In primitive thought the associative thinking takes a large place. Hence sayings like: if the bride does not hear the banns being read, the children will be deaf; a stormy wedding day, a stormy marriage; if the bride has silver in her shoe on the wedding day, she will have plenty of silver in married life; etc.

Omina regarding the wedding should be taken at times which of age were regarded as ominous: at midnight, on Christmas Eve, Midsummer Eve, New Year's Eve etc. These times were in popular view unusual, the "powers" were at work, and thus the possibilities to see behind the veil of the future were greatest. The *place* was also important. It is above all the cross-roads, the church-road, the earthfast stone, but also the north-running brook and its spring, the hearth and the door-step, all places which are of importance in popular belief and where is located a vast number of magical acts.

An important ritual feature in fortune-telling is also the use of the numbers 3, 7 and 9. An action must generally be repeated three, seven or nine times; three turns round the house you must run naked in order to see your future spouse; count seven stars on seven Thursday nights running, and the first person you meet will bear the same name as your future spouse etc.

Often occurring when taking omina for the wedding is that the active party must go counter-clockwise. In all popular magic this is a rule with hardly any exceptions. Another important rule is to use the left hand, throw over the left shoulder, move to the left, etc. This is in analogy with all magic actions, as well as not to turn around, to walk backwards, to be naked and to keep quiet.

The omina on love, weddings and marriages thus show not only human wishes, hopes and dreams but also hint that our wishes, as our belief, are dictated by laws which seem to be as universal as the laws of nature.

Nils-Arvid Bringéus

Lysning

Förlovning, lysning och vigsel är de tre traditionella stegen till äktenskapet. Lysningen föreskrevs av det fjärde laterankonciliet 1215 och påbjöds i den svenska kyrkoprovinsen genom en påvlig skrivelse den 5 april följande år. Föreskriften om lysning kom även att ingå i ett flertal av de svenska landskapslagarna.[1] Lysningen skulle enligt 1571 års kyrkoordning ske före fästningen och enligt 1686 års kyrkolag »förrän bröllopet hålles». Lysningen var således ursprungligen inte speciellt förknippad med den kyrkliga vigseln, som blev obligatorisk först genom 1734 års lag, utan med den rättshandling, varigenom två människor förklarades för äkta makar.

Det var ett samhällsintresse att äktenskap inte ingicks mellan personer, som var så nära besläktade, att avkomman kunde lida skada. Det var ett kyrkligt intresse att förhindra s. k. hemliga äktenskap, som ingicks i andra former än de av kyrkan godkända, liksom äktenskap mellan dem som var andligen befryndade genom fadderskap vid dop och konfirmation. Men äktenskapet var en handling av sådan betydelse att kyrkan även ville hägna det med sin välsignelse. Vi finner därför tidigt att lysningen jämväl innefattar en förbön för kontrahenterna.

Även efter reformationen bibehöll lysningen sin dubbla funktion av borgerlig rättshandling och kyrklig välsignelseakt. Lysningen kom samtidigt att få en stor social betydelse. De sedvänjor som därvid utbildades fick skiftande form i olika samhällsklasser och landsdelar för att under de senaste årtiondena sammansmälta till vad man skulle kunna kalla svensk lysningssed.

Den hindersprövning som lysningen innebär har haft en öppen, offentlig prägel. Den skedde vid det tillfälle, då meddelandet kunde nå de flesta, nämligen vid söndagens högmässa. Det var sockenbornas egen sak att anmäla eventuella hinder mot ett giftermål. I små församlingar med en bofast befolkning kände man varandra väl och kunde lätt avstyra ett olagligt äktenskap. Att ingripande förekom känner vi bl. a. genom ansökningar hos påven om dispens för äktenskap, som prästerna förklarat sig ej gå med på.[2] Uppenbart är dock att lysningskravet i sig självt haft den åsyftade normativa inverkan på giftermålspraxis.

De rättsliga kraven för ingående av äktenskap återfinnes i giftermålsbalkens kapitel »Om lysning». De har under tidernas lopp förändrats såväl vad gäller giftermålsålder, förbjudna led som sjukdomshinder. Vi har dock

här ingen anledning att gå närmare in på dessa frågor som närmast är av samhälls- och rättshistorisk karaktär.

De kyrkliga kraven har inte i samma utsträckning varit lagligen fixerade. De har dock inte varit mindre betydelsefulla. Eftersom lysningen ombesörjdes av prästerskapet, kom denna jämväl att användas i den kyrkliga folkfostrans tjänst. Den offentliga lysningen till äktenskap kom att föregås av en personlig hindersprövning av prästen framför kyrkoböckerna. I själva verket var denna hindersprövning den avgörande. Om prästen ansåg äktenskapshinder föreligga, blev lysningen ej av eller uppskjuten. Kungörandet från predikstolen fick snarast karaktären av pålysning, ett offentligt klartecken för äktenskapet.

De kyrkliga kraven gällde äktenskapskandidaternas kristendomskunskap. I en nyutkommen studie om »katekes och kyrkvigsel» visar Nils Söderlind, att kravet på att de blivande makarna skulle äga viss kristendomskunskap ursprungligen var ett led i beredelsen för nattvardsgången i samband med vigselakten. Enligt Luther var kunskap om kristendomens huvudtankar och nattvardens innebörd en förutsättning för nattvardsgång. Kristendomsförhöret före vigseln var inte obligatoriskt enligt kyrkoordningen 1571 men kom i verkligheten att bli det. Bristande kristendomskunskap betraktades som äktenskapshinder, och under loppet av 1600-talet ökade kunskapskraven. I Växjö stift fordrades att lysningsparen minst kunde katekesens fem huvudstycken. Genom 1686 års kyrkolag blev kraven på äktenskapskandidaternas kunskaper likformiga i hela landet: »Och skall ingen trolovas, som icke kan Lutheri catechismum och haver begått Herrens nattvard». Vid prästmöten och visitationer inskärptes nödvändigheten av katekeskunskaperna, men i praxis måste man dock förfara mildare än vad kyrkolagen direkt föreskrev, vilket bl. a. framgår av de mål som hänsköts till domkapitlen och Kungl. Maj:t.[3]

Kraven på katekeskunskap för giftermål har, som Hilding Pleijel framhållit, i hög grad bidragit till den centrala ställning som Luthers katekes fick i vårt land under den tid, då »religiös rättrogenhet blivit en medborgerlig lydnadsplikt». Efter hand som ungdomen genom konfirmationsberedelsen och den obligatoriska folkskolan fick katekesen inpräntad och kunskaperna kontrollerade vid de regelbundna husförhören, blev det särskilda lysningsförhöret ofta överflödigt. Under 1800-talet skedde en successiv uppluckring av seden. I Västerås stift hölls t. ex. i början av 1870-talet lysningsförhör blott i omkring en tredjedel av stiftets församlingar. Längst levde de kvar i Övre Dalarna, men mot slutet av seklet hade de mestadels försvunnit även där. Det rikhaltiga uppteckningsmaterialet i Kyrkohistoriska arkivet i Lund visar, att förhöret främst bibehölls i de trakter, där den kyrkliga seden i stort förblev intakt. I slutskedet blev de enskilda prästernas inställning avgörande. Många sagesmän namnger präster som strängt höll på förhöret. Det finns åtskilliga exempel på att lysning och vigsel uppskjutits, därför att kontrahenternas kunskaper var onöjaktiga. Efter hand upphörde dock lysningsförhören helt. På 1940-talet före-

Nils-Arvid Bringéus: Lysning

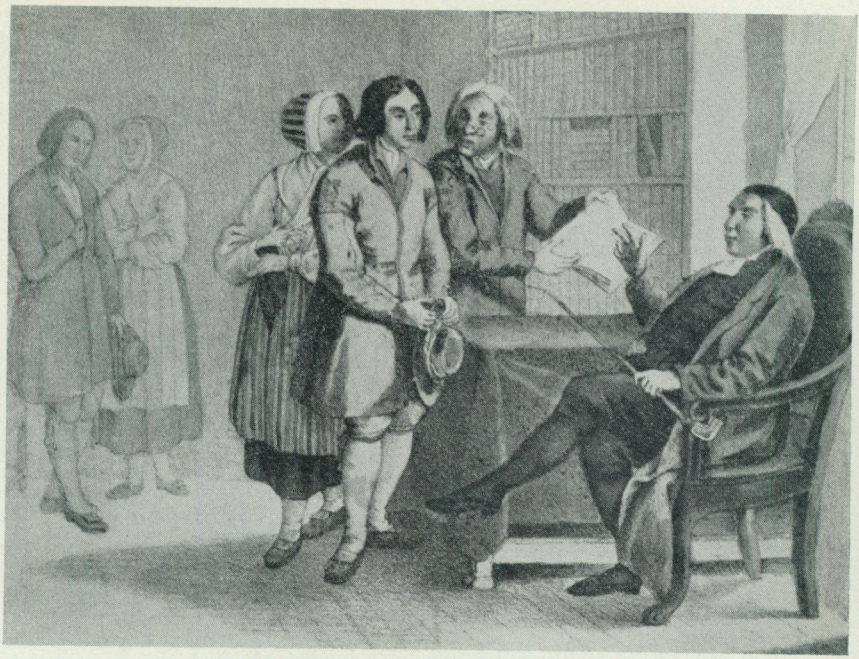

1. En leksandsbonde kommer till prosten med sina två söner och blivande sonhustrur, som skall undergå lysningsförhör. Det yngre paret tilläts inte gifta sig, därför att den manliga parten glömt konsten att läsa innantill. Ur Svenska Nationaldrägter tecknade av Robert Wilhelm Ekman, 1847.

kom de icke i en enda församling i landet utom på något enstaka håll, då särskilda förhållanden gav anledning därtill.[4]

De som själva varit med om lysningsförhör torde nu vara mycket få. Minnet av förhören lever dock kvar i folktraditionen. Det kan t. o. m. förekomma att man alltjämt frågar fästfolket, när de skall åstad för att ta ut lysning: »Har ni nu läst på bra, så ni kan era stycken?» Att ta ut lysning omskrev man f. ö. ofta med att man »skulle upp och läsa för prästen». Från Virestad i Småland omtalar en sagesman, född 1890: »Då mor och far gifte sig frågade prästen dem på katekesen. De som inte alls kunde katekesen fingo gå hem igen och läsa på den, innan de fingo ut lysning. Prästen sade då: 'Gå hem och läs på bättre och kommen tillbaka nästa lörda.' När vi gifte oss 1920 förhörde inte prästen oss på katekesen, men han sade: 'Katekesen kan ni väl?'» En prästdotter från Bolmsö född 1877 berättar: »Far förhörde dem som skulle ta ut lysning. Han började med långkatekesen och om de inte kunde den, gick han över till lilla katekesen. Vi barn brukade stå vid dörren och lyssna, när far förhörde. En del kunde någotsånär, en del kunde dåligt, och då röt far, men även de som kunde dåligt fick ut lysning.»

Vid lysningsförhöret kontrollerade prästerna särskilt kunskaperna om de tio buden jämte förklaringar. På katekesens fråga »Vem har stiftat äktenskapet» kunde nog så överraskande svar lämnas. En yngling från Urshult lär ha svarat: »Det har vi mest själva, min moster har hjälpt till». Dylika svar, vari bönemannen tillskrives för-

tjänsten av att ha stiftat äktenskapet, omtalas så ofta att de tycks ha varit vandringshistorier. En pojke i Västbo lär däremot besvarat frågan med: »Djävulen, världen och vårt eget kött», varpå prästen replikerade: »Det ser så ut, men det är dock inte så».

Praktiskt sinnade präster kunde utvidga kunskapsprovet även till världsliga förhållanden. Om en kyrkoherde i Lemnhult i Småland, avliden 1882, heter det: »Han förhörde även i rent praktiska saker för att se, om de kunde reda sig. Det hände, att fästmannen fick slå och fästmön räfsa en dag på prästens äng, innan de fick 'lysesedel'.» Prosten Sandberg i Madesjö fordrade att de som tänkte gifta sig hade en stuga att bo i. »Fåglarna bygger bo innan de bildar familj, och det måste även människorna göra», menade han. Ett par som kom till honom och ville ta ut lysning hade köpt en stuga men kunde inte stå för köpet. Prosten styrde då om så att detta gick tillbaka och att det inte blev någon lysning av den gången.

Prästerlig myndighet hjälpte ej alltid. Det berättas att domprosten Ekedahl i Växjö en gång inte ansåg sig kunna lysa för ett ungt par, och med det beskedet fick de gå. »Men när han hade stängt dörren, öppnade mannen den om en liten stund och sa': Ja så prosten vet det, så börjar vi äktenskapet om måndag.'»[5]

Efter godkänt katekesförhör skrev prästen ut den eftertraktade »lysesedeln». Denna utgjorde i själva verket ett frejdebetyg, eftersom såväl fästman som fästmö däri tillades skiftande epitet. Säkert icke utan anledning påpekar F. W. von Schubert i Sweriges kyrko-författning att »havande eller hävdade kvinnor få ej benämnas med något skymfligt tillnamn, dock kallas de ej ärlige, utan helt enkelt: 'piga, jungfru N. N.'» Men även utelämnandet av epitet hade givetvis sin effekt bland kyrkbesökarna. Eva Wigström omtalar från Rönnebergs härad i Skåne att prästen brukade tillägga »en hel rad egenskapsord före titeln och namnen, vanligen 'hederlige, beskedlige och välaktade hemmans- (eller åbo-) sonen N. N. samt hederliga och dygdesamma pigan och hemmans- (eller åbo-) dottern N. N.' Änklingar och självständiga lantbrukare kallades 'hedervärde, välförståndige och välaktade'. Och stackars den brud, om vilken prästen antingen ej ville eller blott glömde säga 'dygdesamma pigan'!» Enligt Nicolovius skrevs lysningssedeln av klockaren, varvid epiteten även lämpades efter ersättningen: »Sedan den (lysningen) blivit av pastor beviljad, gingo de till klockaren, som skrev lysningssedeln, och nu berodde det av betalningen, vilka epitet skulle tilläggas fästman och fästmö. Graderna för honom voro: välaktad, hedersam och hederlig, och för henne gudfruktig, dygdesam och dygdädel. Att heta endast gudfruktig, vittnade starkt mot den betalandes hedersamhet; men kallades i lysningen fästmannen hederlig, var man förvissad om att fästmön var dygdädel.»[6]

För lysningssedeln ersattes prästen med en gåva in natura, ofta fem eller sex alnar skjortlärft. I Småland bar man också förning till prästgården, bestående av en kalvstek, fårkött, ägg, smör och ostkaka. Senare blev det brukligt med kontant ersättning, vanligen 5–10 kronor. Betalningen skedde

efter råd och lägenhet men ofta utbildades en lokal praxis, så att var och en visste vad man skulle erlägga. »Drängar och dylika erlade en krona, bondsöner och liknande två», heter det från Millesvik i Värmland. Gåvan återgäldades ofta med ett glas vin eller en kopp kaffe i prästgården. Flera sagesmän gör dock gällande att detta berodde på betalningens storlek eller fästfolkets stånd. I samband med prästerskapets lönereglering försvann även ersättningen för lysningssedeln. De flesta nu levande sagesmän har aldrig själva erlagt någon lysningsavgift.[7]

Sedan fästfolket fått sin lysningssedel, överlämnades denna till klockaren, som bar upp den på predikstolen de tre söndagar lysningen kungjordes. Det var ett ringa besvär, men krävde likväl ersättning. Lysningspengarna var en av de inkomster som klockaren var beroende av för sin försörjning. Även klockarens lysningspengar erlades i allmänhet efter godvilja, men i skånelandskapen var de ibland fastställda av sockenstämman. I författarens hemförsamling i nordvästra Skåne reglerades avgifterna 1883, så att 4 kr skulle betalas av hemmansägare, arrendatorer och näringsidkare, 3 kr av torpare och 2 kr av arbetare och andra. Ännu efter det att övriga förrättningsavgifter indragits 1891 bestod lysningspengarna, som då bestämdes till 4 kr för hemmansägare och 3 kr för övriga.[8]

Att bygga äktenskap var ett viktigt företag, som syftade till släktets förökelse. Liksom det gällde att så och sätta i rätt tid, så borde äktenskapet begynnas vid en lämplig tidpunkt. Denna måste anpassas både till husbodens villkor och kyrkans föreskrifter. Före första lysningsdagen skulle ölet vara färdigt. Att lysa på tom tunna betydde olycka.[9] När det i traditionsuppteckningarna heter att det var olämpligt att gifta sig under fastan, emedan man då fick det fattigt, är detta i själva verket en erinran om den romerska kyrkans föreskrifter om förbjudna giftermålstider, till vilka påsk- och julfastan hörde.

Oberoende av vilken årstid som valdes för giftermålet sökte man förlägga lysningen till nytändning. Denna sedvänja är uppenbarligen en kvarleva av en gammal föreställning om månens inverkan på fruktsamheten. Ursprungligen torde det ha varit den sexuella samlevnadens begynnelse, som ansetts böra äga rum på ny.

Nitiska, upplysningsivrande präster sökte förgäves utrota seden. Belysande är vad prosten Öller omtalar i sin beskrivning över Jämshögs socken i Blekinge år 1800: »Till äktenskapslysningens avkunnande väljas merendels av gammal och inrotad hednisk vidskepelse, kanske ock numera av okända fysiska skäl, dagarna efter nytändningen, ty varken i nedanet, fastan eller adventet, vill någon gärna låta lysa för sig. De enfaldiga tro, att för den som låter lysa för sig eller gifter sig i nedanet bliver allting uti ett beständigt avtagande samt barnen som av dem födas svartbruna. Sker det i fastan tro de sig förmodligen få svälta, och när det sker i adventet som de försvenska efter ordalydelsen, tro de, att allt vad de företaga sig skall gå avänt eller bakvänt; förstodo de rätt språket och med sin tro att lyckan rättar sig efter vissa tider borde de snarare göra sig hopp att allt

gott skulle bliva för dem tillkommande helst advent betyder tillkommelse. Om detta och flera från barndomen insupna misstag har man vid alla tillfällen sökt övertyga den enfaldigare. De klokare sätta väl icke tro till vidskepelsen, men de flesta följa dock vanan och plägseden.»

Med hjälp av anteckningarna i kyrkoböckerna om lysningen finns det utmärkta möjligheter att studera sambandet mellan lysning och nytändning. Systematiska undersökningar i Ervalla i Västmanland och i Örkelljunga i Skåne visar, att man ännu fram till sekelskiftet 1900 i mycket stor utsträckning låtit lysa i ny. Under innevarande århundrade har däremot en successiv traditionsupplösning skett, och efter seklets mitt kan något avsiktligt hänsynstagande till månens ställning ej påvisas. Undersökningen i Ervalla visar, att seden att lysa i ny längst iakttagits bland bönderna av kontrahenter från samma socken.[10]

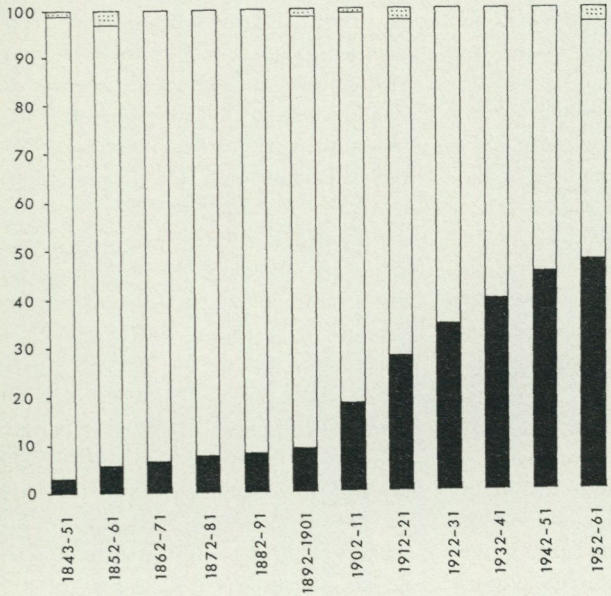

2. Lysningar i Örkelljunga församling i Skåne 1843–1961. Vit stapel anger procentuell andel lysningar i ny, svart i nedan och prickad okända. Efter G. Jeansson & I. Kindblom, Kring livets högtider i Örkelljunga församling, 1968, s. 40.

En social skillnad har även förekommit ifråga om lysningsparens kyrkogång. Om fästfolk ur bondeklassen infann sig i kyrkan första lysningssöndagen, betraktades detta mångenstädes som ett försök att efterlikna herrskapsfolk. Man gick denna söndag i stället till en grannkyrka. I vissa trakter höll man sig rentav borta från kyrkan alla lysningssöndagarna. Detta synes framförallt ha varit vanligt på Gotland. Ännu 1962 levde denna sed kvar i två tredjedelar av de gotländska församlingarna.[11]

Merendels var det dock endast första lysningssöndagen man uteblev. Från 1700-talets Västbo omtalar Gaslander: »Vid lysningar till äktenskap må ej fästehjonen första gång det lyses vara i kyrkan, men väl andra gången, ty de böra hava begåvningarna på sig.» Vanligast synes det dock ha varit att lysningsparen kom till kyrkan först tredje lysningssöndagen »för att få höra att det lystes ut». Särskilt allmänt tycks detta ha varit i övre Sverige. I Hälsingland, Medelpad och Härjedalen kallades fästmön då lillbrud och fästmannen lillbrudgum. Härom berättar Levi Johansson 1908: »Tredje söndagen det lystes skulle fästfolket 'sitta småbrurfolk': De tog då plats i främsta bänkarna i kyrkan. Fästmön jämte hennes moder och blivande svärmoder satt i främsta bänken på fruntimmerssidan. I motsvarande bänk å karlsidan satt fästmannen tillsammans med sin far och blivande svärfar. Var någon av föräldrarna å endera sidan död, togs en i stället ur släkten. Raden skulle vara full.» Från Anundsjö i Anger-

manland omtalas att fästfolket på lysningsdagen satt tillsammans i kyrkan trots att män och kvinnor eljest hade sina platser på var sin sida i kyrkan. Strax innan lysningen upplästes tog fästmön fram silverdosan med sockerpiller, som hon fått av fästmannen, och lät den gå från flicka till flicka i de närmaste bänkraderna. Var och en, till vilken den kom, satte ner tungan i dosan och fångade upp några sockerpiller.[12]

Den prestige som omgärdade lysningsparets kyrkogång tycks vara djupare begrundad än vad som i förstone framgår av uppteckningarna. I en skildring av bröllopsseder i Vånga socken i Östergötland i början av förra seklet framhålles det att fästmön denna dag var iklädd sin högtidsdräkt men hade »bart huvud, hur kallt det än var». Liksom på Själland var det i västra Skåne brukligt att bruden i hela sin skrud skulle visa sig i kyrkan söndagen efter tredje lysningen. Detta var enligt Eva Wigström för att hon skulle tillkännage »sin rättighet att bära jungfruns lysande bandhätta». »Denna huvudbonad brukas ock av fästmön andra gången det lyser för henne, då hon med alla sina gåvor av klädespersedlar och nipper skall visa sig i kyrkan», omtalar prosten Öller i sin Jämshögsbeskrivning 1800. När den nygifta kvinnan i äldre tid på nytt kom till kyrkan efter bröllopet, måste hon renas av prästen genom en särskild kyrkotagning.[13]

Redan från förra hälften av 1300-talet känner vi ett lysningsformulär från Norge, vilket avslutas med en förbön. Enligt 1571 års kyrkoordning kunde lysningen tillkännages med följande ord: »N. och N. hava aktat i Guds den heliga Trefaldighets namn bygga äktenskap tillhopa och begära därtill goda kristna människors förbön, att det må vara Gudi täckt och ske dem till lycka och salighet. Men om någon är, som häruti haver några insagor, eller vet något hinder vara på färde, han tale därom i tid eller have sedan fördrag. Gud give dem sin nåd. Amen.»

I 1693 års kyrkohandbok saknas anvisningar om tillvägagångssättet för lysningen. Sven Bælter säger därför i sin framställning om kyrkoceremonierna: »Nu hava vi intet föreskrivet formulär; utan var och en kyrkoherde författar sådana kungörelser efter behag, och utan allt ordaprång.» I 1809 års kyrkohandbok infördes på nytt en formulering för lysning för brudfolk: »Ett kristligt äkta förbund avkunnas i denna församling första (andra, tredje) gången mellan N. N. och N. N.» Sedan samtliga lysningar upplästs tillades: »och önskas dem till denna viktiga förening lycka och välsignelse av Gud, som äktenskapet stiftat haver.» I handboken 1894 finns blott formeln »Lysning till äktenskap kungöres i denna församling första (andra, tredje) gången mellan N. N. och N. N.» Handboken 1917 föreskriver däremot att tillkännagivandet skall avslutas med orden: »Herren Gud, som har stiftat äktenskapet, give dem lycka och välsignelse till deras viktiga förening!» Som en anpassning till en ny tid med skiftande syn på äktenskapets betydelse får man betrakta den villkorliga formuleringen i nu gällande kyrkohandbok: »Herren Gud, som har stiftat äktenskapet, give dem nåd att besinna dess heliga

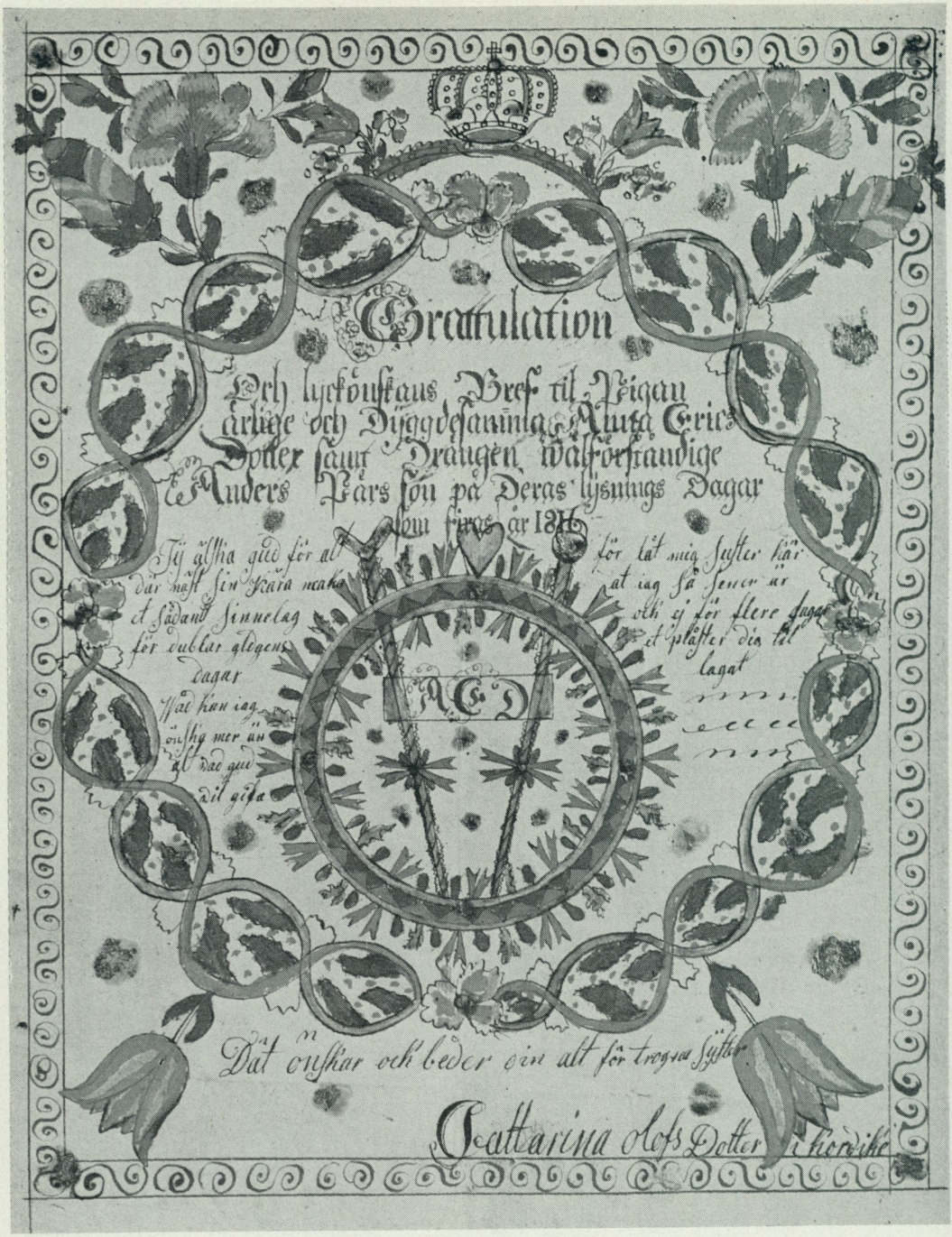
Gratulation
Och lyckönskans Bref til Pigan
ärlige och Dyggdesamma Anna Eries
Dotter samt Drängen wälförständige
Anders Pärs son på Deras lysnings Dagar
som firas år 1811
Ty älska gud för alt
där näst sin kära maka
et sådant sinnelag
för dublar gledens
dagar
Wad kan iag
önska mer än
alt wad gud
wil gifva
för låt mig syster här
at iag så sener är
och ej för flere dagar
et plåster dig til
lagat
A E D
Dåt önskar och beder din alt för trogna syster
Cattarina olofs Dotter i hordike

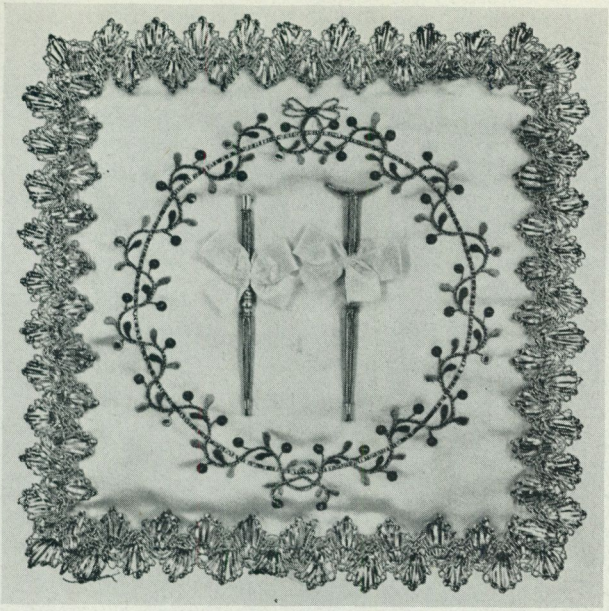

4. Käpp och krycka, delvis förgyllda, på en dyna av vit atlas med bård av guldtråd och silkebroderier. Nord. mus. 164 977.

förpliktelser och låte sin välsignelse vila över varje redligt äkta förbund.»[14]

Då lysningen avkunnats, brukade man säga att fästfolket »brutit benet av sig» eller »ramlat ner från predikstolen». Nyheten om en lysning kunde också omtalas med orden: »I da' slo prästen benen å N. N. å N. N.» I södra Sverige liksom på kontinenten var detta blott ett skämtsamt talesätt. I övriga delar av landet liksom i Finland var det förknippat med bruket att förära lysningsparet käpp och krycka.

Redan i bröllopsdikter från 1700-talets början göres anspelningar på seden med käpp och krycka. I en studie i Fataburen 1915 avbildar Louise Hagberg flera dylika lysningspresenter i Nordiska museets ägo. Seden var då ännu på sina håll i bruk. Några äldre beskrivningar ger oss närmare besked om bruket och dess funktion.

3. Kryckebrev från 1816. Fellingsbro socken i Västmanland. Nord. mus. 78 298 c.

Från Tjust berättar E. Havton 1818: »Vid första lysningen sägs bruden falla utför trapporna och bryta benen av sig. Hennes vänner skicka henne denna dag käpp och krycka tillika med några versar. Äro vännerna förmögna, så blir så väl käpp som krycka av guld; eljest brukas silver, järn, trä eller annat ämne. I dessa senare fall utsmyckas de med cantiljer, band och glitter av alla slag.» Från Kalmar län har även B. E. Hildebrand antecknat bruket: »När det lyses första gången för brudefolk, säger man att prästen slår låret av bruden, varför det är ett vanligt skämt att skicka henne käpp och krycka.» Från Ydre härad i Östergötland beskrives seden av L. F. Rääf 1856: »När det lyser första gången säger man att prästen slår låret av bruden, eller, i andra orter, att hon ramlar utför predikstolen: varav seden, att då tillskänka henne käpp och krycka, oftast sirligt fästade på ett litet hyende; annars, och då man vill skymfa henne, grovt tillyxade, som insmygas i förstugan eller till dörren.» Käppen och kryckan kunde antingen skaffas hos en guldsmed eller tillverkas av någon som hade anlag för snideri. Presenten överlämnades på kyrkbacken, varvid någon bland vännerna uppläste ett poem, som gick ut på att lysningsparet skulle bli lyckliga och rika, få många barn och leva länge.[15]

Rimmerierna på det s. k. kryckebrevet, som åtföljde käppen och kryckan, kunde liksom nutida bröllopstelegram ha både allvarlig och skämtsam prägel. Ett exempel från Halla i Södermanland får illustrera den sistnämnda genren:

5. I Vemdalens socken i Härjedalen är det sed att samma lysningskäppar vandrar från det ena lysningsparet till det andra. Varje gång tillkommer en mångfärgad ullgarnstofs och ett band med kontrahenternas namn. Mannens käpp, här avbildad, är 85 cm lång, kvinnans är 13 cm kortare och spinkigare men i övrigt lika. Dessa käppar har varit på vandring från 1905 till 1963, då de skänktes till Nordiska museet, Inv. nr. 265 299.

6. Dagen före första lysningssöndagen reses i Västerdalarna en gran och en tall på bägge sidor om förstukvisten i de båda kontrahenternas hem. Träden är kvistade och barkade, så när som på toppruskan. Foto Gunnar Tysk, Näs, 1969.

Paras vill allt som lever på jorden,
paras vill fåglar båd stora och små.
Ja, må vi ta prästen så visst på de orden,
att syster skall paras också.
Men är det inte men,
att syster sitt ben
har stött emot kärlekens sten.[16]

De prydligt broderade dynorna, dukarna och tavlorna med käpp och krycka var merendels presenter enbart till fästmön och förekom främst i borgerliga kretsar och bland rikare bönder. Mångenstädes var det dock vanligt att även ge fästmannen käpp eller krycka, men då i naturlig storlek. Dessa överlämnades i smyg, och det kunde hända att han fick en hel hop. Liksom Rääfs ovan anförda skildring visar traditionsuppteckningarna att lysningspresenter av detta slag i äldre tid fungerade både som heders- och skamtecken.

Bruket att förära lysningsfolket käpp och krycka har jämförts med lysningsträden, vilka också kallats »kryckor». I början av 1920-talet förekom lysningsträd i två skilda områden: det ena omfattade Dalarna, sydvästra Gästrikland, norra Uppland och nordöstra Västmanland, det andra omfattade nordöstra Småland och södra Östergötland.[17] Lysningsträden inom dessa två områden kan dock inte utan vidare jämställas. I Dalarna och omgivande trakter upprestes träden – de var vanligen två – med avskalad stam och bibehållen topp utanför lysningsgården och lämnades kvar såsom festtecken. I Småland förekom det aldrig att lysningsbjörken restes. Uppteckningarna ger en mycket entydig bild av seden och dess funktion i detta område.

Kvällen före första, andra eller tredje lysningsdagen begav sig traktens ungdom ut i en hage för att hugga en präktig björk. Denna släpade man sedan fram med hjälp av kavlar eller framkärran på en arbetsvagn. När man nalkades flickans hem, tog en spelman plats på björkstammen, och under sång och rop fördes björken in på gårdsplatsen. Sedan ung-

domarna undfägnats med brännvin, kaffe och dopp, bar de björken till vedbacken och högg sönder den eller kapade den till möbelvirke. Men om lysningsparet rest bort för att undgå uppvaktningen eller om förtäringen uteblev, bommades förstugdörren till med björkens grovända, så att ingen kunde komma ut. Gårdsfolket fick sedan själv släpa bort och hugga sönder trädet.

Denna sed gick i kärnområdet under benämningen »kryckegänge», och liksom käppen och kryckan kunde björken nyttjas som både heders- och skamtecken. »Det räknades som en heder att få en björk, och ju mera folk desto större ära», heter det från Älghult i Småland. Tog man däremot ett barrträd i stället för en björk, ansågs detta som en stor skam. Om flickan varit gift tidigare eller var i välsignat tillstånd, valde man en tvillingbjörk. Det kunde även förekomma att man »slog en stor trävigge i klyna på björken». Tydligare kunde avsikten inte uttryckas. På andra håll – det gäller bl. a. sydligaste Dalarna, norra Västmanland och Uppland samt södra Gästrikland – hörde det däremot till normalseden att kryckan skulle vara ett tvillingträd med två grenar på en stam, en lättfattlig symbol för äktenskapet.

Vissa uppteckningar gör gällande, att kryckegänget eller björkdragningen, som bruket numera vanligen kallas, är en gammal sed. Mot detta talar det faktum att den ej nämnes i någon av de ovan anförda 1800-talsbeskrivningarna, vari bruket med käpp och krycka skildras och som hänför sig till kryckegängets kärnområde. Den äldsta litterära uppgiften

7. Kryckegransfest 1928 i Tillinge socken i södra Uppland, dit seden trängde på 1920-talet från de områden där kryckan är ett tvillingträd och deltagarna är utklädda. Foto Eskil Andersson, Enköping.

är från 1896. Några sagesmän har lämnat ganska bestämda besked om sedens införande. Till Älghult i Uppvidinge uppges björkdragningen ha kommit från Fagerhult i Handbörds härad och iakttogs första gången i Uranäs by 1897. Till Åseda i Uppvidinge infördes björkdragningen i början av 1900-talet av en virkeshandlare från Oskarshamnstrakten. I Tjureda och Gårdsby i Östbo förekom seden 1943 i byarna Råhult och Gallnäs i socknens östra del sedan några år tillbaka. Dessa lokala iakttagelser

bekräftas även av en jämförelse mellan utbredningen på 1920-talet och den nykartering som här gjorts, fig. 8. Seden har spritts i västlig riktning. På många håll är den dock numera stadd i upplösning, där den ej anpassats efter nutida förhållanden. Det förekommer sålunda att man hämtar björken med lastbil.[18]

Kryckegänget i Småland och Östergötland är exempel på informella lysningskalas i allmogemiljö. Att kalas förekommit även i äldre tid på vissa håll omtalar F. W. von Schu-

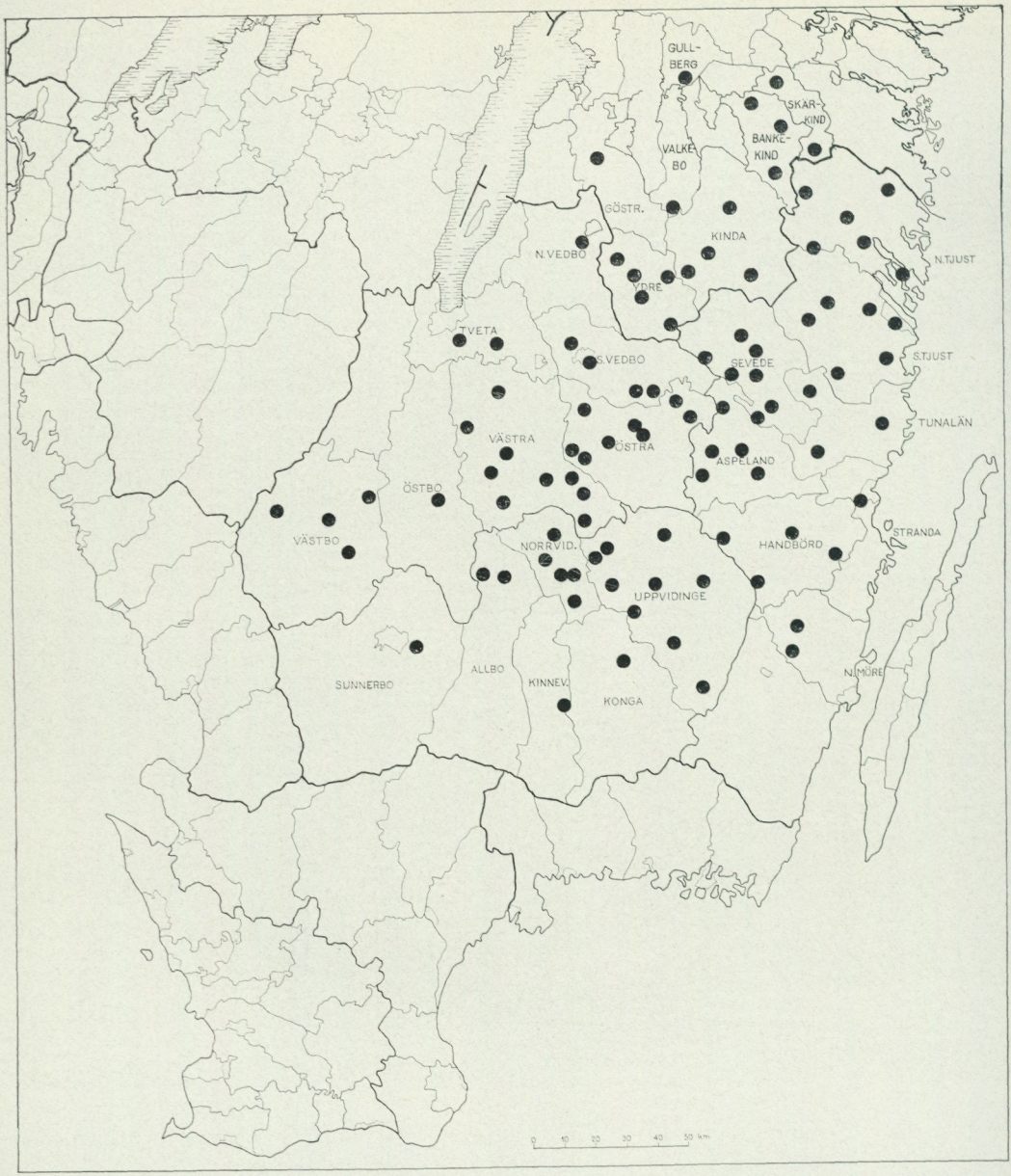

8. Björkdragningens utbredning under 1900-talet. Varje prick markerar en församling där seden är känd. Beläggsprot. i Folklivsarkivet i Lund.

bert 1825: »I några församlingar firas även lysningen genom ett gästabud i brudhuset: bruden undfår skänker av flickor och ynglingar och besvarar dem genom ett gille; där dessa skänker äro vanliga, bortfalla gåvorna på bröllopsdagen. I Bohuslän anställas före och efter första lysningsdagen kalas, varemot vigseldagen förflyter utan gästabud.» Uppgiften be-

kräftas av senare uppteckningar. Från Bro heter det sålunda att »vid varje lysning skulle det hållas stora kalas då släkten, grannar och alla bekanta från alla håll skulle bjudas. Det hände någon gång att lysningskalasen fick ersätta själva bröllopskalaset.» Från Morlanda uppger en sagesman att detta kalas kallades »lysöl».[19] Här och var avslutades lysningskalasen med dans.

I borgerlig miljö hade lysningsbesöken en mera formell prägel. Det var vanligt att lysningsparet tog emot visiter i fästmöns hem under alla tre lysningssöndagarna. En viss ordning utbildades därvid, så att första lysningssöndagen uppvaktade de närmast anhöriga, andra söndagen en vidare släkt- och vänkrets och tredje söndagen övriga bekanta. Lysningsvisiten betraktades som en skyldighet, och släktingar och goda vänner fick en indirekt anmodan att infinna sig genom de lysningskort som fästfolket utsände i samband med den första lysningen.

Bruket att avisera lysningen med kort ersattes efter hand genom att man införde annons i ortstidningarna på samma sätt som vid trolovningar och förlovningar. Enligt en undersökning av Birgitta Stigell infördes den första lysningsannonsen i Svenska Dagbladet den 29 september 1903 och en följande den 13 december. År 1904 finner man två annonser och 1905 en annons i samma tidning. År 1906 annonserar ett par både i Svenska Dagbladet, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning och Sydsvenska Dagbladet. I de två sistnämnda tidningarna förekommer annonser regelbundet från 1910. I småstadstidningarna Östersunds-Posten och Engelholms Tidning dröjer det till 1913, innan de första annonserna dyker upp.

Lysningsannonserna innehåller sällan titlar, men en jämförelse med familjenotiserna visar att akademiker och officerare är de flitigaste annonsörerna fram till omkring 1940, då det även blir vanligt att lägre tjänstemän, hantverkare och affärsanställda annonserar.

De tidigaste lysningsannonserna har en mycket knapp formulering. Man nöjde sig merendels med att sätta ut namnen. Någon gång tillfogades bostadsorter, datum för första lysningen och fästmannens titel. År 1920 började man ersätta lysningsdatum med uppgift om dag och plats för vigseln. Orsaken kan, som Stigell framhållit, vara att det blev allt vanligare att man träffade sin äktenskapspartner utanför hemorten, varför valet av vigselkyrka ej längre blev lika självfallet som tidigare.

Under andra världskrigets många inkallelser och livsmedelsbrist blev det ofta nödvändigt att samla visiterna till ett tillfälle, och detta meddelades i lysningsannonsen t. ex. med orden: »Mottagning den 16 september, Bragevägen 2, Djursholm» eller »Visiter den 10 sept. Frösövägen 15, Ängby». Dylika annonser, som i de ovannämnda tidningarna infördes i början på 1940-talet, kunde dock betraktas som en alltför oblyg önskan om visiter och presenter. Därför finner man ofta den något mera reserverade formuleringen »Ev. visiter» i lysningsannonserna. Detta är alltjämt vanligt, även om etikettböckerna betraktar det som falsk blygsamhet.[20]

Lysningsannonserna visar, att mot-

9. Representant Åke Dahlenborgs och hans blivande maka Tora Elanders lysningsbord 1955. Foto Lennart J:son Carlén, Göteborg.

tagningen numera nästan undantagslöst utsättes till andra lysningssöndagen. Traditionellt sker den i fästmöns föräldrahem, där släkt och vänner å ömse sidor har möjlighet att uppvakta. Då kontrahenterna kommer från skilda orter, finner man ibland annonser om mottagning både i fästmöns och fästmannens hem, t. ex. »Visiter Fotevik den 8.12, Löderup den 15.12.» Att även tidpunkten för mottagningen anges är en praktisk åtgärd, då den lokala seden kan växla. Söndagen den 1 december 1968 annonserar ett lysningspar i Stockholm mottagning kl. 14–17, medan ett par i Landskrona väntade besök mellan kl. 11 och 15.

Har förlovningstiden varit kort, kan lysningsmottagningen bli ett tillfälle att presentera den nya familjemedlemmen för mer eller mindre avlägsna släktingar. I främsta rummet är den dock ett tillfälle att framföra lyckönskningar till de blivande makarna. För fästfolket kan lysningsmottagningen ofta ge ett ej föraktligt bidrag till bosättningen. Tidigare var det vanligt att fastrar och mostrar broderade in sina välgångsönskningar i kuddar, dukar och andra prydnadsting. Föremål av bestående värde i silver och glas tillhör alltjämt de traditionella lysningspresenterna. Praktiskt inriktade unga lysningspar föredrar i allmänhet nyttoföremål. Deras egna önskemål tillgodoses väl ofta, men det hindrar ej att fantasin har sin begränsning och att traven av osthyvlar och brödrostar

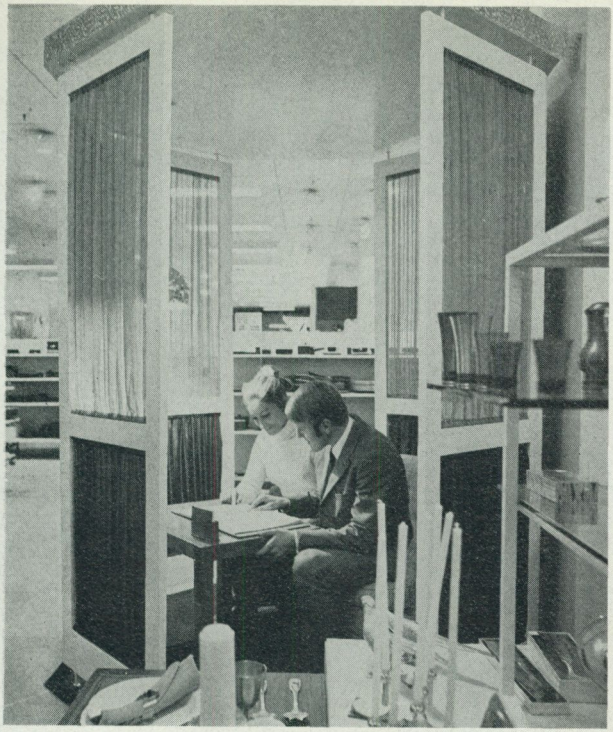

10. På NK i Stockholm ligger lysningsboken med önskelistorna tillgänglig i en liten paviljong på nysilveravdelningen. Foto 1969.

växer på lysningsbordet. En lysningsmottagning kan därför utgöra ett både lustigt och prövosamt evenemang för såväl givare som mottagare. Några större butiker och varuhus har utnyttjat situationen och lagt upp en särskild lysningsbok eller låtit trycka presentlistor, vari lysningsparen kan markera sina önskemål. Meningen är att vänskapskretsen skall höra sig för var önskelistan finns och sedan göra sina inköp där, varefter avprickning sker. Svenskt Tenn i Stockholm introducerade bruket redan 1935.

Förtäringen vid lysningsmottagningen synes knappast ha den prestigefyllda betydelse som vid andra märkesdagar. Som regel bjudes kaffe och kakor samt ett glas vin. Under 1960-talet har lysningsmottagningen ofta i annonserna kallats »Lysningskaffe». Denna formulering, som verkar mindre pretentiös än »visit» och »mottagning», har rekommenderats av etikettböckerna och kan i de ovannämnda tidningarna beläggas från 1964. Formuleringen tycks främst ha slagit igenom i de sydsvenska tidningarna men om detta beror på annonseringspraxis eller speglar skiftande umgängesvanor undandrar sig mitt bedömande. I vissa samhällsskikt synes kafferepet hålla på att ersättas av cocktailpartyt, och det är ej osannolikt att även lysningsmottagningen i städer och andra tätorter mer och mer får denna prägel.

Lysningsannonserna har i allt större utsträckning kommit att fylla den kommunikativa funktion som kungörelsen från predikstolen hade i en tid, då kyrkogången var allmän. Upprepade gånger och med skilda motiveringar har man under de senaste årtiondena rest kravet på lysningens slopande. Fr. o. m. den 1 juli 1969 upphörde giftermålsbalkens föreskrift att äktenskap skall föregås av lysning i kvinnans hemförsamling att gälla. Tillkännagivandet från predikstolen av ett förestående äktenskap sker dock fortfarande, om kontrahenterna så önskar. Meddelandet kan även ske efter vigseln. Eftersom lysningen följes av en förbön, står förändringen även i överensstämmelse med religionsfrihetsprincipen.

Rundfrågningar hos pastorsämbetena, som alltjämt handhar hindersprövningen, tyder på att samhällsstrukturen och den kyrkliga sedens stabilitet i stor utsträckning avgör, om man önskar lysning eller ej. Framförallt i de större städerna vill många

ej ha lysning, medan man i landsbygdsförsamlingarna åtminstone vid förstagångsäktenskap knappast kan märka någon förändring.

Den svenska lysningsseden, vars konturer här tecknats, återspeglar i sina olika smådrag ett större mönster. Den har från början och till vår egen tid varit en form för den sociala kontrollen vid äktenskapets ingående. Denna har utövats såväl av samhällsinstitutioner – stat och kyrka – som av olika samhällsgrupper. Trots att den därigenom både haft en formell och informell prägel har den så långt tillbaka vi känner polariserats i de två begreppen heder och skam, dvs. bottnat i en bestämd samhällsmoral och i människors önskan att hålla denna levande.

Som social kontrollform har lysningen sedan länge varit föråldrad. Lysningskravets slopande är en naturlig följd av samhällets förändring. Men seden har sitt eget grepp om människorna och kan överleva både lag och rit. Oberoende av om man låter hindersprövningen efterföljas av tillkännagivande i kyrkan fortlever familjeseden. Dagstidningarnas talrika annonser om lysningsmottagningar även efter den 1 juli 1969 ger ett klart bevis härför. De är tillika ett vittnesbörd om centraldirigeringens begränsning och om traditionens styrka.

[1] L. Carlsson, Lysning för äktenskap, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 11 (1966), sp. 30 f.; G. Hafström, Trolovning och lysning, i Svenska Dagbladet 28/3 1967.

[2] H. Hildebrand, Sveriges medeltid I (1879) s. 93, 99.

[3] N. Söderlind, Katekes och kyrkvigsel, i Kyrkohistorisk årsskrift 1968.

[4] H. Pleijel, Katekesen som svensk folkbok (1942) s. 40; E. Enochsson, Den kyrkliga seden med särskild hänsyn till Västerås stift (1949) s. 43, 89, 255; Svar på frågelistan LUKA 1 samt Gammal kyrklig sed, Kyrkohistoriska arkivet, Lund.

[5] LUKA 1579, 4588, 1001, 4409, LUF 209, LUKA 4290, 3157.

[6] F. W. von Schubert, Sweriges kyrkoförfattning och läroverk för äldre och nyare tid (övers. ... av A. Z. Pettersson) 2 (1825) s. 56; E. Wigström, Allmogeseder i Rönnebergs härad på 1840-talet (1891) s. 38 f; N. Lovén, Folklifwet i Skytts härad i Skåne vid början af detta århundrade. Barndomsminnen. Utg. af Nicolovius (1924) s. 158.

[7] Svar på frågelistan LUKA 1, Kyrkohistoriska arkivet, Lund.

[8] N.-A. Bringéus, Kyrkans tjänare i Örkelljunga pastorat (1950) s. 176.

[9] L. F. Rääf, Ydre härad 1 (1856) s. 110 samt senare traditionsuppteckningar.

[10] J. J. Öller, Beskrifning öfwer Jemshögs sochn i Blekinge (1800) s. 217 f.; S. Halldén, Lysning på ny, i Folkminnen och folktankar 25, 1938; G. Jeansson–I. Kindblom, Kring livets högtider i Örkelljunga församling (1968) s. 39 ff.

[11] Svar på frågelistan LUKA 4.

[12] [J. Gaslander], Beskrifning om swenska allmogens sinnelag, seder wid de årliga högtider, frierier, bröllop, barndop ... Utg. av F. Westerdahl (1774) s. 53.; EU 9159; L. Johansson, uppteckning i Hammarstedtska arkivet, Nordiska museet; B. Hellman, »Ge på brudbordet» och andra äldre, ångermanländska bröllopsseder, i Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1943–1944, s. 162.

[13] Östgöta-Posten 6/12 1889; E. Wigström a. a. s. 39; J. J. Öller a. a. s. 263.

[14] R. Frimannslund, Skikk og tro ved friing og bryllup, i Nordisk kultur 20, 1949, s. 55; S. Bælter, Historiska anmärkningar om kyrkoceremonierna (3 uppl. 1838) s. 461.

[15] L. Hagberg, Käpp och krycka och kryckestål, i Fataburen 1915; E. Havton, Bruk i Tjust, utg. av C.-H. Tillhagen, i Tjustbygdens kulturhistoriska förening 16, 1959, s. 11; B. E. Hildebrand, Manuskript i K. Vitterhetsakademiens arkiv; L. F. Rääf, a. a. s. 110; M. Mattsson, I Ydre på 1800-talet (1932) s. 461.

[16] Bröllop I, Hammarstedtska arkivet, Nordiska museet.

[17] K. Rob. V. Wikman, Bröllopsträdet, Rig 7, 1924, s. 165.

[18] Förteckning över de anförda och kartlagda beläggen i LUF A 2886.

[19] EU 25292; C.-M. Bergstrand, Gammalt från Orust (1962) s. 215.

[20] B. Stigell, Lysningsannonsen (uppsats i Nordisk och jämförande folklivsforskning, framlagd vid professor Bringéus seminarium 2/12 1968, LUF A 2722).

SUMMARY

Publishing the banns for marriage

The publishing of the banns as a condition for marriage was laid down by the fourth Lateran Council in 1215, and by the following year it was stipulated in Sweden. Among other things the intention was to prevent the so-called secret marriages that were entered into according to other forms than those approved by the church, and also to prevent marriages between too closely related persons. The investigation was done by the clergy, and the publishing of the banns came to be an instrument in the education of the masses. The Ecclesiastical Statute of 1686 regularized the earlier practice and prescribed as a condition for the banns being published that the affianced couple should know Luther's catechism and have partaken of the Holy Communion. Only after testing their knowledge, fig. 1, a cerficate for the banns was given in which the couple was characterized according to their social and moral standing.

The time for having the banns published was adjusted to fit in both with the directions of the Church and with popular belief. It was regarded as a good start for the marriage when the banns were published in the waxing moon. The long survival of this custom and its regression in the 20th century is shown in a diagram, fig. 2, from a parish in North-Western Skåne.

When the couple to be married arrived at church on the second or third Sunday, the girl showed through the arrangement of her headgear that she was a virgin. When the banns had been published according to the formula in the Book of Common Prayer, it was said that the couple had broken their legs or fallen down out of the pulpit. In Northern Sweden and in Finland this phrase was connected with the custom of giving the girl a present of a walking-stick or a crutch in miniature, fig. 4. This custom, which is known from the early

18th century, was usual foremost among the middle classes and the wealthy farmers. The gift could be accompanied by a congratulatory poem. The young man could be presented with a real walking-stick or crutch, which either could be prettily decorated or be just a knobby stick. These presents could thus signify either honour or disgrace. This was also the case with the "banns" trees in Middle and Southern Sweden. In the first-mentioned district the tree was put up against the porch, fig. 6, in the latter, the birchtree was cut up to firewood. It was an honour to be called on in this way, but if the girl was pregnant the honour could be changed into shame. That would also happen if the callers received nothing to eat or drink. Then the birch-tree would be placed as a bar across the main door, and the people living on the farm would themselves have to drag it away and cut it up.

In middle-class milieu the calling on the bridal couple had a more formal character. The publishing of the banns was advertized by cards, from the beginning of the 20th century also through the daily press. During the second world war it became customary that the receptions were concentrated to the second Sunday. That is the day when the young couple receive congratulations and presents from relatives and friends. The refreshments usually consist of a glass of wine and then coffee and cakes.

The 1st of July 1969 this centuries old ordinance, that a wedding must be preceded by publishing the banns in the woman's home community, ceased to be. If the couple so wishes, an announcement can still be made before or after the wedding. Since the publishing of the banns is also an act of ecclesiastical blessing it is only natural that on the principle of religious freedom it has been made into a voluntary act. As a form of social control it is long since outmoded. But custom has its hold on human beings and can survive both law and rite. This is shown by the numerous notices in the newspapers about receiving callers on the second Sunday, even after the first of July 1969. They bear witness of the limited scope of central direction and of the strength of tradition.

Mats Hellspong

Svensexor och möhippor

»Det hade stått en dundrande svensexa på Gillet för docenten i etik. Det hade druckits oerhört, och stadens enda artist, ritmästaren vid Katedralskolan, hade i väldiga kartonger framställt en historierad skildring av offrets tillryggalagda könsliv. Det var festens glanspunkt. Etiken är ett läroämne och en födkrok som många andra, men i det borgerliga och enskilda livet har den icke någon tillämpning. Docenten hade icke varit något helgon utan hade som alla andra haft sina äventyr, vilka voro allmänt bekanta, emedan han aldrig haft anledning hemlighålla dem. Det var därför med ett okonstlat löje han såg dem framställda i stor skala med kol och färg där de upprullades för hans rosiga blick, och beledsagades av roliga vers. Men när den sista apoteoseringen av hans stundande sällhet skildrades i enkla men kraftiga drag, då kände han sig djupt förlägen, och det slog igenom hans hjärna som en blixt: tänk om Helène såg det här!»

Helène och docenten är huvudpersoner i Strindbergs novell Mot betalning ur Giftas II, skriven 1885. Strindberg ger i denna novell en målande skildring av en svensexa i akademisk uppsalamiljö, som åskådliggör några av de essentiella dragen i denna sed. Traditionen med svensexor är alltjämt vital i dessa dagar. Man menar med svensexa nu som på Strindbergs tid en fest, som de närmaste manliga vännerna håller för den blivande brudgummen en kväll ett par dagar före bröllopet, ibland till och med sista kvällen före. Under 1900-talet har också en kvinnlig motsvarighet utvecklats, möhippan, som dock fått en ganska annorlunda form.

Även från tidigare sekel omtalas ett slags avskedsfester för blivande brud och brudgum kvällen före bröllopet. Mest känd är därvid den s. k. mökvällen, som varit en benämning på ett gästabud som hållits i bröllopsgården kvällen före bröllopet. Nils Söderlind, som behandlat folkliga bröllopsseder under 1600-talet, skriver om festligheterna under mökvällen: »Eftersom dessa vanligen drog ut långt in på natten, och förplägnaden var riklig, icke minst vad dryckerna beträffade, hände det icke sällan, att bröllopsgästerna uppträdde störande under gudstjänsten följande dag.»[1] Bröllopet hölls under 1600-talet enligt Söderlind vanligen på söndagarna. Att deltagarna i gästabudet på mökvällen kunde störa eller komma för sent till söndagens gudstjänst eller rent av inte infinna sig alls förklarar de krav, som upprepade gånger under 1500- och 1600-talen restes från prästerskapet om mökvällarnas avskaffande. Detta krav formulerades exempelvis i 1571 års kyr-

koordning. Trots motståndet levde emellertid mökvällen kvar på svensk landsbygd ännu under 1800-talet.

Mökvällen var emellertid i några väsentliga drag en annan fest än våra dagars möhippa. Den arrangerades nämligen inte av den blivande brudens väninnor utan i bröllopsgården av flickans föräldrar. Till äldre tiders bröllop kom långväga gäster resande, vänner och släktingar, ofta just kvällen före festen, och de övernattade i bröllopsgården. Dessa gäster skapade naturligtvis ett underlag för och ett behov av mat, dryck och underhållning under mökvällen. Därmed är också sagt att mökvällen inte har varit en strängt enkönad fest som senare möhippan.

I Olaus Magnus Historia om de nordiska folken, som avser förhållanden under 1500-talets förra hälft, förekommer en skildring av ett brudbad. Lizzie Carlsson, som behandlat detta ämne, skriver om skildringen av brudbadet på följande sätt: »Av Olaus Magnus berättelse framgår indirekt, att s.k. mökvällar, festligheter för bruden dagen före bröllopet, funnos i vårt land redan vid denna tid och att brudbadet ägde rum i samband med denna fest. Jungfrurna, som badat tillsammans med bruden, skulle ju, säger han, 'spisa och sova' tillsammans med henne.»[2] Att brudbad och för den delen även brudgummebad existerat också under 1600-talet, och att de då liksom antagligen på Olaus Magnus tid kunde kopplas ihop med gästabud, framgår av ett utdrag ur stadganden för gästabud utfärdade i Uppsala 1649 av stadens deputerade och akademien och citerade av Henrik Schück: »Intet brudgumme- eller brudbadsgästabud skulle härefter tillåtas. Brott häremot skulle straffas med 40 marker. Dock skulle brudgummen få taga två unga karlar med sig i badstugan, sammalunda bruden två jungfrur.»[3]

Från Nordiska museet utsändes 1945 en frågelista med titeln »Svenafton och möafton» (specialfråga 181). Listan ställdes till museets stab av ortsmeddelare över landet. Materialet är dock mindre tillfredsställande bland annat av det skälet, att bondemiljön på den tiden var starkt överrepresenterad bland meddelarna.

Somliga av dem som besvarat frågorna talar om svensexor och möhippor, andra om äldre tiders sven- och mökvällar. Upplysningarna av det senare slaget ger oss möjlighet att uttala oss om mökvällens karaktär mot slutet av 1800-talet. Man får av dessa svar intrycket att en mökväll (möafton, brudens flickkväll) under 1800-talets senare hälft varit en bjudning, som den blivande bruden hållit i sitt hem för sina väninnor. Den karaktär av stora gästabud, i vilka bröllopsgäster av båda könen deltog, som mökvällarna under 1600-talet haft, har mot slutet av 1800-talet försvunnit. Söderlind skriver om 1600-talets mökvällar, att det »ansågs hedersamt, om prästen deltog i festligheterna», detta alltså trots att kyrkan motarbetade seden. I slutet av 1800-talet är mökvällen däremot i regel enkönad. Alltjämt är det dock i brudens hem man samlas, ibland uttryckligen under föräldrarnas överinseende.

Flera av meddelarna berättar också om svenkvällar eller svenaftnar vid slutet av förra århundradet. Svenkvällen är annars betydligt mindre

omtalad i äldre källor än mökvällen; det fanns större förutsättningar för gästabud i bröllopsgården, brudens hem. Vi har dock redan mött uppgiften om brudgummegästabud i 1640-talets Uppsala. Samma afton som mökvällen tycks den blivande brudgummen ha haft en avskedsfest i sitt hem. Somliga uppgifter tyder på att även flickor kunde närvara. Så berättar Saxon, som kallar svenaftonen »uttagsöl», om förhållandena i Närke under 1800-talets andra hälft: »På uttagsölet närvoro inga andra fruntimmer än brudpigorna (tärnorna), men däremot alla vuxna manfolk i brudparets släkt».[4]

Uppgifterna om svenkvällar och mökvällar är mångtydiga och ibland motstridiga. Baden är ceremonier med ett dunkelt rituellt ursprung. Gästabuden har skett i de båda kontrahenternas respektive hem. De har i regel inte varit enkönade fester även om den karaktären börjar framträda i det yngre materialet, det från slutet av förra seklet. Skillnaderna mellan mökvällar och möhippor förefaller alltför stora för att det skall vara skäl att tala om dem som en och samma sed. Däremot verkar förbindelserna från svenkvällen till svensexan vara flera.

Till inslagen i äldre tiders bröllopsfestligheter i folklig miljö hörde ofta ett slags rituell kamp mellan de ogifta och de gifta männen. Om detta berättar exempelvis Samuel Ödmann i sina minnen. Till festligheterna hörde inte sällan ett ceremoniellt drickande de ogifta och brudgummen emellan. Denna sed kan ses som en grogrund för senare tiders svensexa.

Vidare berättar några av svaren på 1945 års frågelista om svensexor i modern mening i 1800-talets bondemiljö. Det vill då säga fester för den blivande brudgummen, där kamraterna står som värdar och där inga kvinnor deltar. Lokalen är i regel inte brudgummens hem. De flesta svar som berättar om folkliga svensexor under 1800-talet kommer från Sydsverige, särskilt från Skåne, där termen »utsparkningsgille» tycks ha varit vanlig. Vid festens höjdpunkt skulle brudgummen bokstavligen sparkas ut och man fortsatte pokulerandet utan honom. Eller också skedde utsparkningen mer symboliskt, när man skildes under natten. Några sagesmän anger att supandet skedde systematiskt och att avsikten kunde vara att få brudgummen utskämd genom att bära honom berusad hem till hans fästmös bostad eller till och med lägga honom på trappan till prästgården.

Svaren från 1945 års frågelista är för få för att tillåta en bestämd kartläggning av svensexan i folklig miljö mot slutet av 1800-talet. Endast på skånsk landsbygd tycks seden ha förekommit i större utsträckning. Om möhippor under 1800-talet talas inte alls. Från många orter berättas enbart om sven- och mökvällar av den äldre typen. Åtskilliga sagesmän uppger sig inte ha hört talas om någon av dessa seder under 1800-talet, särskilt sagesmän från Norrland. Om förhållandena i tätortsmiljö berättar materialet föga, huvudsakligen att svensexan och under 1900-talet möhippan generellt varit mycket vanligare där.

Ett intressant förhållande är att flera sagesmän meddelar, att svensexan varit vanligare förr bland mer burgna personer. Detta belägges från flera landskap. Den omständigheten

att svensexan är så litet känd i folklig miljö under 1800-talet, att den, när den förekommer, mest firas i mer välsituerade kretsar på landsbygden, att sagesmän från landsbygden anger den som vanligare i städerna än i deras hemsocknar och att den geografiskt verkar ha varit mest spridd i Skåne, ett landskap med många städer och en välsituerad bondeklass, allt detta gör att man måste fråga sig, om inte svensexan snarare utvecklats ur borgerliga seder än ur äldre tiders folkliga svenkvällar.

Vi kan stanna ett ögonblick vid själva ordet svensexa. »Sexa» är en sedan 1830-talet belagd benämning på en vid sextiden på kvällen intagen lättare måltid.[5] Ännu tidigare, under 1820-talet, finns ordet belagt med betydelsen på kvällen förtärd sup med tilltugg. Så används ordet exempelvis hos Atterbom. Ordets betydelseförskjutning under 1800-talet kommenterar astronomiprofessorn Gustaf Svanberg i sina memoarer från 1882, som bland annat behandlar studentåren i Uppsala på 1820-talet: »Det smakade honom icke bra och när klockan blef 6, längtade han till 'Mamma Zetterbergs' konditori för att få 'sexan'. Denna benämning, som bibehållit sig ända till våra dagar, antydde likväl icke, hvad som nu dermed menas. Det var nemligen icke fråga om mat. Sexan bestod deruti, att man på det omnämnda konditoriet, klockan 6 tog en sup, vanligen en 'uhrbergare', som bestod af hälften brännvin och hälften likör och till hvilken man blott erhöll några sockerbröd eller bisquits».[6] Elof Hellquist uppfattar ordet som studentspråk.[7]

Nu tyder mycket på att seden med svensexa inte varit ovanlig i akademisk miljö under 1800-talet. Vi har redan mött ett litterärt exempel. K. W. Herdin, som givit kulturbilder från äldre tiders Uppsala, skriver i ett porträtt av en tillfällighetsskald i 1860-talets Uppsala: »Vid familjefester, i den intima vänkretsen, vid födelsedagar och så förstås de oundvikliga svensexorna lät han sin poetiska ådra flöda . . .»[8] Berättelser om svensexor i andra miljöer än de akademiska använder ofta andra ord än svensexa under 1800-talet. Detta gäller om svensexor i aristokratiska miljöer. Hovmannen Erik af Edholm har i sin dagbok antecknat en notis om en svensexa i Stockholm 1856 för två gardesofficerare: »4 april. Kamratmiddag för brudgummarne Kraemer och Lagerberg på Lilla sällskapet, der jag är värd för 26 kamrater utom gästerna. Lindecreutz och Mörner svara för skålarne. På em. bedrifves en beskedlig kille och alla stadna till quällen, utan skoj eller händelser.»[9] Femton år senare gifter sig Erik af Edholm själv, då chef för de kungliga teatrarna i Stockholm. Bland deltagarna i svensexan för Edholm 1871 var en annan av den tidens mest kända hovmän, Fritz von Dardel, som i sina dagboksanteckningar skriver: »Svenmiddagen i förgår för Edholm, gifven af hans vänner på Hasselbacken, var mycket glad. Vi voro inalles 57 personer. General Wrede, Hedberg och Wijkander höllo tal; den sistnämndes verser sjöngos efter middagen af Knut Almlöf. Vid bålarna fortsattes talen af bland andra Svante Hedin, Ehrensvärd, Peder Ribbing samt Edholm själv. Andra gardets musikkår spelade från läktaren i stora salen.

1. En förteckning på alla deltagarna i Svensexan för förste hovmarskalken Erik af Edholm 1871. Bilderna alluderar på festföremålets olika befattningar som officer, teaterchef och hovman. Teckning av Fritz von Dardel.

Herrarne från teatern inbjödo mig sedan att jämte Edholm medfölja till Fredriksons hem, där pokulerandet fortsattes . . .»[10] »Svenmiddag» är den term som von Dardel brukar. Samma ord används i en dagboksanteckning 1891 av kanslirådet Carl Fleetwood om en svensexa i diplomatmiljö. Ordet svensexa används i litterär text under 1800-talet förutom av Strindberg även av Gustaf af Geijerstam, i novellen Den gamle ungkarlen från 1892.

Vi har alltså åtskilliga belägg på svensexans förekomst i akademisk och högborgerlig miljö under 1800-talets andra hälft. Det rör sig om middagar på restauranger med många deltagare. Ett ceremoniellt skålande och underhållning hör till bilden. På svensexan för Erik af Edholm 1871 medverkade, som framgår av citatet från von Dardel, en rad av den tidens mest uppburna artister: författaren Frans Hedberg, skådespelarna Knut Almlöf, Svante Hedin och Gustaf Fredrikson, naturligt med tanke på Edholms dåvarande ställning som teaterchef. Hjalmar Söderberg, Bo Bergman, Oscar Levertin och Verner von Heidenstam hörde till värdarna vid bokförläggaren Carl G. Laurins svensexa 1893, vilket Laurin omnämnt i sina Minnen.[11] Mindre vitter tycks underhållningen ha varit vid en svensexa på Hasselbacken i juli 1891 för dåvarande kabinettssekreteraren, sedermera utrikesministern August Fersen Gyldenstolpe, av vilken ovannämnde Carl Fleetwood givit en elak skildring: »I uppräkningen av de närvarande hade jag så när glömt den betydligaste av alla, nämligen Lagerheim, och för att bereda honom ett nöje hade jag bett honom åtaga sig presidentskapet samt att hålla festtalet. Det senare hade han noga genomtänkt, men som han icke synes hava vunnit som talare blev det icke lyckat ur oratorisk synpunkt. Betraktat som innehåll hade det i trots av all esprit och all finesse det lilla felet att alls icke passa i stycket. Visserligen skulle Gyldenstolpe ingå äktenskap, men att därför hålla ett långt politiskt föredrag om det knaggliga äktenskapet mellan Sverige och Norge var kanhända mindre lämpligt och t. o. m. tämligen bortkastad möda i ett sällskap där majoriteten icke begrep det. Gyldenstolpe svarade lika sönderhackat som Lagerheim talat, och det jag begrep av hans föredrag var hans upprepade och tämligen onödiga försäkran att 'han gjort ett gott val'.»[12]

När jag skriver detta, känner jag inte till några säkra belägg på svensexor från 1800-talets förra hälft, vilket inte betyder att sådana inte skulle kunna finnas. Längre tillbaka i tiden ligger svenkvällen, som i en del senare uppteckningar anakronistiskt kallas svensexa. Vi får tills vidare tänka oss, att svensexan i modern mening utvecklats vid mitten eller strax före mitten av 1800-talet i borgerlig miljö, kanske akademisk eller militär. Den äldre svenkvällen, där brudgummen undfägnade sina kamrater, kan då ha tjänat som stimulans till svensexan, där dock initiativet gled över till kamraterna. Man kan lätt föreställa sig en god grogrund för seden mot mitten av 1800-talet. Det borgerliga samhället växte fram, behovet av längre akademisk utbildning ökade, nya yrken skapades och kring dem en särskild kåranda. Behovet av längre utbildning

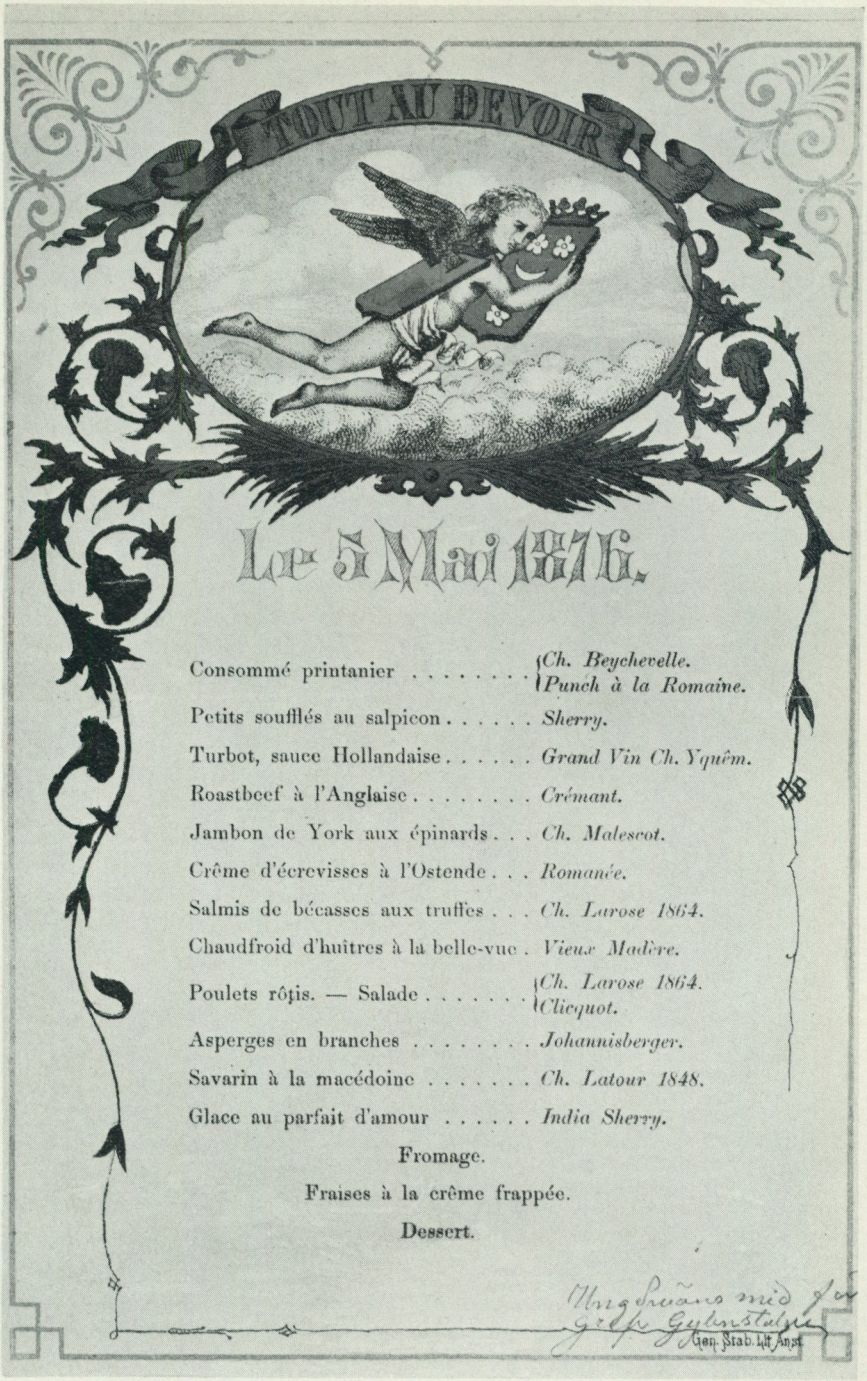

2. Matsedel från en svensexa i högadlig miljö 1876. Maten är så överdådig som dåtidens festmiddagar brukade vara.

och tjänstepraktik, innan man kunde försörja en familj, gjorde att giftasåldern steg. Den äldre befolkningsstatistiken har tyvärr mycket ofullständiga uppgifter om folkmängdens fördelning åldersvis efter civilstånd. Gustav Sundbärg har dock gjort försiktiga beräkningar, enligt vilka giftasåldern för hela rikets befolkning steg under hela 1800-talet.[13] Detta bör ha varit än mer påfallande i de högre samhällsklasserna. Erik af Edholm var 54 år när han gifte sig 1871, Gyldenstolpe 42 år 1891, brudgummen hos Strindberg var docent, den presumtive brudgummen i Gustaf af Geijerstams novell hovrättsråd. Det blir naturligt att män som varit ungkarlar så länge avfestas av vänner och kolleger, när de sent omsider byter civilstånd. Särskilt i miljöer som de akademiska och militära bör förutsättningarna ha varit goda för uppkomsten av svensexan i den form, som snart blev den gängse, ett vått och ibland lätt sadistiskt avfestande. I dessa miljöer har ju också sedan gammalt florerat en lust för riter och skändningar med mer eller mindre pennalistiska inslag, en anda i vilken det ligger nära till hands att hålla en svensexa. Inslag av denna typ var inte så naturliga i den äldre svenkvällen, där brudgummen var värd, som när de ogifta vännerna får initiativet.

Under 1900-talet har svensexan spritts över hela landet, särskilt efter första världskriget. Den tycks ha nått alla folkgrupper, utan att man kan säga att den blivit en självklar ingrediens vid bröllopen. Sagesmän i Norrland har angivit, att seden kommit till deras hemorter som »importvara söderifrån», med inflyttade läkare eller jägmästare. Många svensexor har ägt rum på hotell och restauranger, men också hemma hos någon av kamraterna. Från Edsbyn i Hälsingland berättar en av museets meddelare, att man gärna hållit till vid fäbodar eller sommarstugor, »på skränfritt ställe». De flesta deltagarna i våra dagars svensexor är ungkarlar, men även gifta män kan delta. Bland deltagarna vid den av Fleetwood 1891 refererade svensexan, vilka denne namnger i sin dagbok, var flera gifta, däribland Fleetwood själv. Docenten i Strindbergs novell uppges hämta goda råd vid sin svensexa av en gift kamrat. Flera av de ovan namngivna deltagarna i Edholms och Laurins svenmiddagar var inte längre ogifta, exempelvis Fritz von Dardel och Levertin. Den utvecklingen kan väl skönjas på denna punkt, att medan det vid 1800-talets svensexor i aristokratien hörde till att äldre farbröder höll festtal och gav goda råd, så utgörs laget vid en svensexa i dag mer av jämnåriga.

Drickandet vid svensexorna i aristokratisk miljö under 1800-talet tycks ha försiggått inom måttlighetens ramar, om man får döma av memoarskildringarna. Ett avancerat drickande tycks dock av andra källor ha hört till bilden under 1800-talet. Wilma Lindhé antyder detta i sina memoarer från 1917, där hon berättar om sitt bröllop 1857 i borgerlig miljö i Östergötland. Tärnorna hade samlats i brudens hem kvällen före bröllopet för att binda krona, krans och myrtenbuketter. Brudgum och marskalkar firade svensexa på annat håll. »Sedan krans och krona bundits kommo brudgum och festande herrar på uppvaktning. Troligen för att visa – att de kunde visa

3. Den svenskfödde konstnären Thure Thulstrup var huvudsakligen verksam i New York. Färgteckningen »His Wedding Eve» (svensexa) från 1896 har han ställt som kontrast till en annan bild som visar hur bruden tillbringar kvällen före bröllopet med att i ensamhet läsa gamla kärleksbrev.

sig.»[14] Docenten i Strindbergs novell dricker »på gammal hederlig sed» åtta glas brännvin. Även 1900-talets svensexor har fått sin prägel av ett våldsamt supande. Den flödande spriten är väl det som mer än något annat förknippas med begreppet svensexa i allmänhetens ögon. Knappast av äldre belägg men av uppteckningar från sekelskiftet och senare framgår att supandet vid svensexor i regel satts i system, så att avsikten varit att få den blivande brudgummen redlöst berusad. »Vanliga nubbeglas användes av alla utom den blivande brudgummen som drack ur ett som mera liknande en vas i storlek», berättar en meddelare i Jämtland om en svensexa för en forstmästare i Mörsil vid första världskriget.

Jag skall senare återkomma till svensexans funktion i dag och nu i stället övergå till möhippans historia. Ordet »hippa» är inte äldre än seklet i vårt språk. Det definieras i SAOB som »festlig tillställning, kalas, fest; oftast om dylik tillställning med spritdrycker ss. viktigaste traktering». Olof Östergren anger som äldsta belägg titeln på en berättelse av Ane Randel, »En lördagshippa i Hagalund» från 1910.[15] Ordet måste ha haft en vulgär klang vid denna tid. Hagalund var som bekant ett samhälle med dåligt rykte i borgerliga kretsar. Ordets dåliga klang illustreras av en replikväxling mellan mor och dotter i Fanny Alvings roman Familjen von Skotte från 1922:

– »Ja, vi skall ha en liten avskedshippa på Rosenbad. Det är Jeanne och Jehubba och ett par till i klub-

4. Arrangörerna till den troligen första »mösexan» i Sala. Foto Grellstrand 1903.

ben. Och så kanske vi går på teatern, men det får vi se.»

– »Hippa? Det är egentligen inget ord för unga damer. Du har lagt dig till med litet för mycket slang, Agda.» Den inställning som modern i Fanny Alvings roman ger uttryck för delas av en av de kvinnliga meddelare, som besvarat Nordiska museets frågelista 1945. Hon berättar, att hon första gången hörde talas om en möhippa 1928 och då frapperades av den »oestetiska och föga delikata benämningen på denna fest».

Det äldsta tryckta belägget på företeelsen möhippa som jag känner är ett annat ord för samma sed, »mösexa» i Axel Klints Svensk-tysk ordbok från 1906. Denna ordbok påbörjades under 1880-talet. Ordet mösexa står i en särskild avdelning i slutet av boken under rubriken Tillägg, varför man får förmoda, att begreppet var mycket färskt under åren kring sekelskiftet. Men det finns dessutom faktiskt uppgifter från 1800-talet om att societetsdamer parallellt med herrarnas svenmiddag kunnat ha en bjudning för den blivande bruden. Erik af Edholm uppger att samma kväll, som han 1871 avfestades av sina manliga vänner på Hasselbacken, så hade drottningen inbjudit en del av hovets damer till middag, varvid hon föreslog en skål för den blivande bruden, Emma Braunerhielm.[16]

Bland svaren på 1945 års frågelista finns dock inga belägg på möhippor i modern mening före första världskriget. En brist i materialet är dock ofta att svaren är alltför allmänt hållna och otillfredsställande tidsfästa. Avskedsfester som de utsparkningsgillen på landsbygden, som vi ovan talat om för pojkarnas vidkommande, saknar motsvarighet för flickorna. Däremot talas vagt om mökvällar och i mer borgerliga miljöer om bjudningar som flickans föräldrar kunde arrangera i sitt hem.

Möhippans förekomst före första världskriget bekräftas emellertid av bevarade fotografier. I Nordiska museet finns en rad foton av möhippor i Sala, de flesta från åren omkring första världskrigets slut. Ett är dock från 1903 och föreställer de fyra arrangörerna av en möhippa på Lundfeldts konditori i Sala. Flickorna på bilden tillhörde den lokala societeten och är klädda i frack och studentmössor. Ett fotografi från 1912, tillhörigt fru Ester Ringblom i Stockholm, visar hennes svägerska Karin

Ringbloms möhippa i en ateljé i Klara i Stockholm. Deltagarna tillhörde ett gäng av unga artister, målarinnor och sångerskor.

Den moderna möhippans uppkomst är antagligen att söka i emanciperade kvinnokotterier kring sekelskiftet, exempelvis bland studentskor eller inom konstnärsbohemen. Man får väl förmoda, att svensexan och dess popularitet verkat utmanande på vissa kvinnor, i en tid då kvinnan trädde ut i förvärvslivet på en rad områden. Efter första världskriget spreds seden snabbt, men troligen övervägande i stadsmiljö, bland skolflickor och yrkesarbetande kvinnor, mindre snabbt på landsbygden. Liksom svensexorna kunde möhippor ske hemma hos någon av flickorna eller på restaurant. Men några av inslagen i möhippan skiljer den från svensexan och förtjänar att diskuteras närmare.

Möhippan har under hela sin existens haft en ceremoniellare karaktär än svensexan. Den flicka, för vilken väninnorna arrangerar en möhippa, skall helst tas med överraskning. Antingen lockas hon till en viss adress under falska förespeglingar eller också hämtar man henne utan förvarning. Hon får en bindel för ögonen och förs i väg på så sätt, att hon skall bli så desorienterad som möjligt. Karakteristiskt för möhipporna är ju vidare deltagarnas utklädsel. På den punkten finns ett par variationer. Antingen syftar utklädseln till ett slags parodi på bröllop. Den blivande bruden klär man på en parodisk brudklänning med exempelvis en gardin till slöja och en krans av vispar och

5. Möhippa 1912 i målarinnan Julia Strömbergs ateljé vid Mästersamuelsgatan i Stockholm där folk ur musikens och måleriets värld brukade samlas. Julia Strömberg står i bakgrunden till höger och framför henne sitter möhippans föremål, blomsterkransade Karin Ringblom. Två flickor är utklädda till män. Foto i Stockholms stadsmuseum.

6. Möhippa i Sala 1918. Deltagarnas småflickskläsel anspelar närmast på den blivande brudens kärlek till barn.

konservöppnare i stället för blommor. De andra flickorna spelar andra roller i låtsasbröllopet, några är klädda i manskläder, en kanske till brudgum, andra är utklädda till präst och svärmor. Men utklädseln kan också syfta till motsatsen, till en sentimental markering av det civilstånd, som bruden är på väg att lämna. Flickorna kan illustrera detta genom att klä ut sig i småflickskläder med rosetter i håret. Några av deltagarna kan ha manskläder och så att säga spela rollen av de pojkar, som den blivande bruden borde roa sig med, så länge hon kan det. Utklädseln kan spela på andra temata än dessa, man kan skämta med framtiden genom att klä ut sig till ammor eller barnsköterskor eller anspela på individuella temata. Såväl bortrövningsritualen som den burleska utklädseln är emellertid inslag som är essentiella i möhippan men inte i svensexan, där de dock under senare år har börjat förekomma.

Vilken funktion kan då seder som svensexa och möhippa tänkas fylla i dag? Hur kommer det sig att de alltjämt är mycket vitala? Det är nämligen inte svårt att peka på en rad omständigheter i dag, som borde ha gjort förutsättningarna för dessa fester mindre goda än för några decennier sedan. Statliga tjänstemän behöver inte tjäna för Rakel på samma sätt som på Strindbergs tid för att nå det läge i befordringsgången, där de kan bilda familj. Giftasåldern sjunker stadigt sedan några decennier. För kvinnan innebär inte giftermål den definitiva brytning med arbete och arbetskamrater, som det ofta innebar för de sjuksköterskor och kontorsflickor som gifte sig på 1920-talet. Viktigt är också att umgänget före giftermålet är mycket mindre enkönat än förr, i skolor och på arbetsplatser. En god jordmån för äldre tiders svensexor och möhippor måste ju ha varit de enkönade kamratgängen.

7. Möhippa på Stallmästargården i Stockholm 1936. Foto: Bertil Norberg.

Ändå innebär alltjämt bytet av civilstånd en omvälvande händelse i människors liv, ett byte av livsform, ofta av vänner. Motiven för en avskedsfest som det är meningen att man skall minnas är alltjämt starka. Därtill kommer att med de ökade kontakterna mellan könen i vardagslivet behovet av enkönade fester med deras möjligheter till ohämmat pokulerande snarast har ökat.

Det finns en annan viktig aspekt att lägga på svensexans och möhippans funktion. Syftet med 1800-talets svensexa kan sägas ha varit att så grundligt som möjligt avfesta en kamrat, som lämnar kretsen av ungkarlar. Uppbrott och avsked var mer definitiva under 1800-talet, avstånden var större geografiskt och socialt. Men tiden och utvecklandet av traditioner och ett mer invecklat ceremoniel kan ha förändrat sedernas funktion. Lusten att ordna svensexa och möhippa i dag kan bygga på andra motiv än förr. Det kan vara lusten att upprätthålla en gammal tradition. Det kan vara det lockande i att få tillåta sig vilka galenskaper som helst. Detta sista är kanske nyckeln till sedernas vitalitet. På en svensexa eller möhippa är det mesta tillåtet, arrangörerna har carte blanche att göra nästan vad de vill med offret, hon eller han finner sig i detta, med nyfikenhet eller resignation. Sedernas funktion i vårt samhälle skulle alltså vara att de tillåter de galnaste excesser. Med den tolkningen kan man se spriten vid svensexan som ett medel att avlägsna hämningarna och tillåta galenskapen att blomma. Det är också möjligt att tolka utklädseln vid möhippan i anslutning till denna hypotes. De frigjorda flickor som vid sekelskiftet ordnade de första möhipporna, närmast som ett svar på svensexan, var knappast så frigjorda att de kunde

8. Möhippa i Stockholm 1961. Den blivande bruden har enleverats av sina kvinnliga vänner för att via tunnelbanan eskorteras med förbundna ögon till den plats där festen skall äga rum. Foto Bo Dahlin, Kamera-Bild.

9. Svensexa i Göteborg 1950. Pressens Bild.

begagna sprit på samma ohämmade sätt som ungkarlarna. För dem låg i stället maskeringen närmast till hands för att få frihet till lössläppthet. Den som maskerar sig byter identitet och är inte längre ansvarig för sina handlingar. Medan ungkarlarna på svensexan skaffar sig makt över brudgummen genom att dricka honom redlöst berusad, så skaffar sig flickorna motsvarande oinskränkta makt genom att slå en bindel för ögonen på bruden, föra henne vilse och till en okänd plats, där hon omges av maskerade människor. Att maskernas temata kretsar kring bröllop, kavaljerer och småflickor ligger naturligtvis nära till hands. En effekt av bröllopsmaskeringen är då, att bruden under möhippan ständigt påminns om sitt förestående bröllop, medan svensexans spritorgier snarast får brudgummen att glömma anledningen till festen.

Svensexor och möhippor arrangeras ständigt av nya gäng, och ofta har ingen av arrangörerna varit med om festen tidigare. Det finns alltså ett tämligen stort spelrum för förnyelser av dessa seder. Ett behov som svensexor och möhippor numera i ökad utsträckning tycks få tillfredsställa är lusten för skändningar och practical jokes. Det är väl inte osannolikt, att det just är denna sida som kommer att bli den dominerande med tiden, särskilt som initiationsriterna och skändningarna håller på att utrotas från skolor och universitet. Moderna svensexor i Stockholm spinner ofta på dessa temata. Den blivande brudgummen får uppdrag av olika slag, till exempel att stå på Norrmalmstorg i artistiska kläder och måla en tavla, placerad på ett staffli, medan kamraterna beblandar sig med folkmassan och agerar häcklare. Efter avklarat prov vidtar supandet. Skändningarna och skämten kan ibland ta sig ganska sadistiska former. Att urartning åt det hållet inte enbart är förbehållet svensexorna kan illustreras med ett avsnitt ur en insändare i Göteborgs-Posten den 6.7.1945, i vilken en fru berättar om sin möhippa: »Det rosettprydda björkriset var camouflerat i silkepapper, som en stor blombukett, och när stämningen blivit lagom hög tog man fram det. En jättestor ljusblå rosett knöts uppe i permanenten på mig för att jag skulle se småflickaktig ut, och så drog man ned mina onämnbara, lade upp mig med en kudde under magen och gav mig en ordentlig risbastu på stussen. Därefter förklarades i ett versifierat anförande min barndom definitivt avslutad (vid 24 års ålder) och jag erhöll de närvarandes tillåtelse att inträda i det äkta ståndet (och i samband härmed många goda råd, som man inte kan tala om för herrar!)» Men huvudsakligen är det ändå svensexan som emellanåt urartar i sadism och inte sällan tangerar det rent kriminella.

För upplysningar om litteratur som kommit till användning i denna uppsats tackar jag dem som hjälpt mig, särskilt professor Mats Rehnberg.

[1] Nils Söderlind: Svenska prästerskapet och folkliga bröllopsseder under 1600-talet. Kyrkohistorisk årsskrift 1951, s. 17.

[2] Lizzie Carlsson: Jag giver dig min dotter. Trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia I, 1965, s. 133.

[3] Henrik Schück: Från det forna Uppsala, 1917, s. 70.

[4] Johan Saxon: Folkminnen och folkliv i Närke, 1923, s. 197.
[5] Enligt Svenska Akademiens Ordbok (SAOB).
[6] Gustaf Svanberg: Redovisning för en lång lefnad. Uppsala universitets årsskrift 1949, band I, s. 49.
[7] Elof Hellquist: Etymologisk ordbok, 3:e uppl., 1948.
[8] K. W. Herdin: Gammalt och nytt. Kulturbilder från skilda tiders Uppsala, 1937, s. 244.
[9] Erik af Edholm: Svunna dagar, 1944, s. 213.
[10] Fritz von Dardel: Minnen IV, 1913, s. 16.
[11] Carl G. Laurin: Minnen 1888–1898, 1930, s. 292.
[12] Carl Georgsson Fleetwood: Från studieår och diplomattjänst, 1968, s. 1400.
[13] Historisk statistik för Sverige I. Befolkning 1720–1950, 1955, tabell A 18.
[14] Wilma Lindhé: Från flydda tider, 1917, s. 189.
[15] Olof Östergren: Nusvensk ordbok, band 3, 1931.
[16] Erik af Edholm: På Carl XV:s tid, 1945, s. 281.

SUMMARY

Stag parties and hen parties on the eve of the wedding

Evidence of a special feast before the wedding for the bride- and the groom-to-be can be found in Sweden for centuries past. In older sources it is in particular the feast for the bride-to-be that is mentioned. This feast was generally given in the house where the nuptials were to take place, and according to the older material both men and women participated. Later only unmarried woman friends of the bride-to-be took part.

Around the middle of the 19th century originated a new type of before-the-wedding party for the groom-to-be. Characteristic for this is that the friends of the groom take the initiative to feasting him before the wedding, that the party takes place in a restaurant or in the home of one of the friends, and that no girls participate. During the 19th century these stag parties are known mainly from the aristocratic or middle class society, and not least among undergraduates. Among the lower classes the stag parties took place mainly in the county of Skåne. During the 20th century the custom has spread all over the country and among all walks of life.

Hen parties is in the 20th century a parallel development to the stag parties. Unlike the earlier tvpe of bride-to-be party it became a strictly one-sexed affair, and it does not take place in the bride's parental home. This type of hen party seems to have originated among the emancipated sets of women about the turn of the century. After the first world war this custom also spread all over the country.

Intensive imbibing of alcoholic drinks has been characteristic of the stag party, while dressing up in burlesque clothing connected with the wedding distinguishes the hen party. Several of the participants in the hen party generally wear men's clothing. Particularly during the last decades practical jokes play a great part, sometimes with bullying tendencies. The author sees both the drinking-bouts and the fancy dressing as means of removing inhibitions and obtaining complete abandon.

Berndt Gustafsson

Platsen för vigseln

Vigseln har århundradena igenom fört en ganska ambulerande tillvaro för att först egentligen i vårt århundrade på allvar hamna i kyrkan. Ännu i slutet av 1800-talet var på de flesta håll i vårt land kyrkvigseln så ovanlig, att det fanns många som aldrig sett någon sådan. Det var egentligen med sekulariseringen på 1900-talet som kyrkan blev vigselrummet framför andra.

Den gamla ordningen med fästning och bröllop förutsatte ingen annan offentlighet än vittnens närvaro, antingen akterna försiggick i brudgummens eller brudens hem. Allt oftare kom under medeltiden bröllopsfesten att äga rum i brudens hem, där den föregående fästningen också försiggått med sin handslagsceremoni. Kyrkan sökte tidigt hävda kravet på offentlighet vid ingåendet av äktenskap, främst genom att kräva dettas stadfästande genom vigsel, förrättad av präst. Men vi vet att brudfolk sammanvigdes utan präst – genom fästning och bröllop – långt fram på medeltiden, om än påven Alexander III redan 1180 befallt ärkebiskopen Stefan i Uppsala, att inga äktenskap borde ingås utan prästerlig välsignelse.

Framför kyrkdörren

Ännu vid reformationstidens början ägde vigslar rum hemma i gården, och de som var vigda i hemmet fästades inte på nytt i kyrkan. Men det var prästen som borde göra »laga fästning», och de som var fästade hemma skulle enligt Kyrkoordningen 1571 till kyrkan för att få denna fästning – en motsvarighet till den borgerliga vigseln – stadfäst, innan de beseglade äktenskapet med sängelag. Denna stadfästelse skulle ske offentligt framför kyrkodörren eller i sakristian. Prästen höll då en förmaning till bruden och brudgummen, »på följande eller något annat sätt:

Efter I nu ären genom laglig festning komne i denna Christeliga och lofliga stadgan, som är äktenskap; så tänker uppå, hvad eder tilförene här om sagdt är, nemligen at I skolen lefva tillhopa i Gudsfruktan, i Christeliga tukt och ärlighet, med sed och sinne, sämjo och kärlek, undragandes hvar med androm, se genom finger hvar med androm, och lida tillsammans toleliga, så väl motgång som medgång, efter som denna stadgan det kräfver, och guds behagelige och gode vilje tilsäger; på det eder skal skie lycka och salighet, och Gud som eder hafver låtit sammankomma, skal altid vara eder nådelig, och förbarma sig öfver eder, så ofta som I honom uti edor åliggande nöd och trångmål åkallen.»

Laurentius Petri förutsatte dock i Kyrkoordningen, att det kunde finnas de »som för någrahande merckeligh orsaak eller hinder skul» inte kunde

komma till kyrkan, och de kunde då få »Kyrkionnes welsignelse och böner hema i huset».

Men inte heller vigselceremonien med dess kopulationsfrågor: consensusformel, ringceremoni m. m. försiggick inne i kyrkan utan framför kyrkdörren, inne i vapenhuset eller stundom i sakristian, och först den s. k. brudmässan, som var en nattvardsgudstjänst, ägde rum inne i kyrkan.

Också ceremoni hemma

En ceremoni ägde dock alltid rum i hemmet, den s. k. sängledningen, och ett äktenskap var giltigt redan om fästning skett med laga gåvor och närvarandes vittne och om sedan »sengelagh tillkommit»: »slijk handel moste man rekna gill och rett in för Gudh, ändoch lagha festning och wigning icke haffuer effterfolgdt». Denna ordning torde inte varit så ovanlig, men redan den kanoniska rätten krävde att prästen välsignade brudlägret, och så var sed redan vid medeltidens mitt. När brud och brudgum skulle gå i säng på första bröllopsdagens kväll, följdes de av släkt och vänner med ljus eller bloss till brudkammaren, där prästen nedkallade välsignelse över brudlägret.

Reformationen ändrade inte på denna akt av religiös välsignelse av äktenskapets fullbordande hemma i huset. Prästen läste, när man kommit från kyrkan, i brudhuset två böner, den ena i alla bröllopsgästernas namn, den andra över brudparet. 1548 tillfogades psalmen Kom Helge Ande, Herre God (nuv. psalmbok nr 133) att sjungas när bruden gick till sängs. Ej alltid tillgick så skickligt vid sängledningen, varför biskop Laurentius Paulinus Gothus i början av 1600-talet tillrådde, »att man aflägger det oskickeliga springande upp i brudsängen, som här til hafver varit i bruk, efter det är förargeligt och för gammalt folk farligit». I stället skulle brud och brudgum – efter exempel av Tobias och Sara enligt den apokryfiska Tobits bok (Tobit 8:4–8) – falla på knä inför brudsängen och bedja att deras äktenskap måtte lända Gud till ära och dem själva till hugnad och glädje. »Och imedlertid siunger Presten med de andra någon af dessa Psalmer: Kom Helge Ande Herre God, Säll är den man, som fruktar Gud (1695 års psalmbok nr 89, saknas i nuv. psalmbok), O! Jesu Christ, som mandom tog (nuv. psalmbok nr 40). När Psalmerna äro lycktade, läser Presten den collecta, som i Handboken står: Gud alsmäktig välsigne eder lekamen. Sedan stiga Brud och Brudgumme upp i sängena, och Presten siunger den Psalm: Gud, som all ting skapade sig till lof och pris (1695 års psalmbok nr 326).»

Därjämte borde prästen enligt Laurentius Paulinus Gothus göra en förmaning till »dem, som sittia i brudsängena». I 1614 års psalmbok infördes också den av Laurentius Gothus föreslagna psalmen Säll är den man, som fruktar Gud, och både den och psalmen Kom Helge Ande, Herre God skulle sjungas, när brudgummen och bruden begav sig till sängs. Men när de båda fallit på knä för brudsängen och sången var ändad, skulle prästen läsa bönerna och så sjöngs psalmen Gud som all ting skapade. Till sist följde välsignelsen.

En viktig del av vigseln ägde därför alltid rum hemma, som en huslig

1. Karl X Gustavs och Hedvig Elenoras biläger, d.v.s sängledning, på rikssalen i Stockholms gamla slott 1654. Ärkebiskopen läser någon av bönerna i kyrkohandboken. Därefter påbjöd hovceremonielet att brudparet i bröllopsgästernas närvaro skulle sätta sig i den i rikssalen tillfälligt placerade paradsängen. Kopparstick efter oljemålning av J. Ovens. Kungl. bibl.

gudstjänst under prästens ledning. 1693 års handbok ändrade häri endast tidpunkten, »sängledningen» skulle ske så snart brud och brudgum kommit från kyrkan till brudhuset och blev därför en rent symbolisk akt. Om prästen inte kunde följa med till brudens hem efter vigseln, skulle brudvälsignelsen läsas i prästgården eller klockarehuset. Ännu 1811 års handbok hade ett avsnitt, som kallades »brudhusfirning». Brudens hem var därför under många århundraden platsen för religiösa bruk i samband med äktenskapets ingående, från medeltiden in i sen tid.

In i kyrkan

Den kyrkliga vigseln var för prästerskapet visserligen ett oumbärligt och äktenskapet konstituerande moment i hela denna cykel av handlingar, men det gick trögt att sammanföra laga fästning och vigsel till en enda akt. 1604 beslöt prästerskapet, att inga trolovningar skulle få ske med mindre »pastor loci eller hans sacellanus» varit närvarande eller gillat dem, men inte ens detta var lätt att genomföra. 1612 fick man därför giltigförklara trolovningar i hemmen, men fastän 1614 års handbok förlade hela akten – även den lagliga fästningen – till kyrkan, måste man ännu 1644 tillåta att denna alternativt ägde rum i hemmet, vilket skedde främst hos adeln. I prästerskapets privilegier 1650 stadgades så, att brudvigseln skulle ske i kyrkan, i församlingens närvaro och åsyn, men det dröjde inte länge förr-

2. Kyrkvigsel i Floda socken, Dalarna. Dessa äldre vigslar förrättades vanligen i samband med högmässan. Akvarell av C. G. Hellqvist (1851–1890). Nord. mus.

än man också officiellt fick medge, att den kunde verkställas jämväl hemma i husen. Men det var då en kyrklig vigselakt, inte den gamla borgerliga fästningen, och med 1734 års lag hade denna vigselakt äntligen blivit den enda fullt legala, låt vara att fästningen eller trolovningen alltjämt hade så vittgående rättsverkningar, att den faktiskt fanns kvar som alternativ.

1600- och 1700-talen är eljest det klassiska bondbröllopets tid, med vigseln förrättad i sockenkyrkan, men i allmänhet då i samband med den vanliga gudstjänsten på söndagen. Själva vigselakten ägde rum före gudstjänstens början inför hela församlingen, och efter gudstjänstens slut sjöngs brudmässan. Men efter 1800 avtog kyrkvigslarna mycket kraftigt, så att mot 1800-talets mitt i städerna endast folk ur låglönegrupper vigdes i kyrkan och knappast längre vid gudstjänsten. Adelns hemmavigslar hade sakta men säkert erövrat allt lägre samhällsskikt, delvis i takt med den från 1700-talet förbättrade hemmiljön. Allt flera fann det trivsammare och lugnare hemma än i kyrkan, under den kalla årstiden också varmare och mera ombonat. Hade man det inte själv så märkvärdigt ställt hemma, fanns det burgna borgare, som ställde sina hem till förfogande, eller också storsinta arbetsgivare, som upplät något av sina rum. Det gick likadant på landet. Strax efter mitten av 1800-talet hade på många håll det sis-

ta gammaldags kyrkbröllopet ägt rum, och man vigdes hemma i gården. De många trångbodda och lågavlönade fick gå till prästgården för att vigas i prästens hem, men togs ibland in i kyrkan, fast sällan vid gudstjänst, möjligen i samband med en bigudstjänst.

Vigselns uttåg ur kyrkan

Det var många omständigheter, som samverkade till detta vigselns uttåg ur kyrkan. Högmässan hade mer och mer blivit en Ordets gudstjänst, där andakt och inre rörelse betydde mer än folklig sed och delande av varandras öden i glädje och sorg. I gudstjänsten avhandlades viktigare angelägenheter än legala förrättningar: nu uppkom klyftan mellan personlig tro och förrättningskristendom. En annan omständighet, som bidrog till vigselns uttåg ur kyrkan, var den begynnande framväxten av ett klassamhälle, med segregation och klassgränser. Vem med status ville längre ha gemene man till vittne? De av fina seder fann inte heller längre kyrkan vacker nog. Det rådde ett visst oliturgiskt barbari såväl i gudstjänst som i kyrkorum på många håll under slutet av 1700-talet och långt fram under 1800-talet. En nyvaknad familism gjorde också sitt för att dra vigseln från kyrkan. Den heliga familjen trädde i kyrkans ställe och varje familj kunde resa sitt eget altare.

Det är helt i sin ordning att Elin Wägner i romanen Åsa-Hanna låter vigseln mellan Hanna och Frans ske på Åsens gård. »Vigselrummet var oppepå . . . Med kappa, handbok och djupt allvarlig uppsyn intog prosten sin plats bakom det hemgjorda altaret, som Martina dekorerat så fint som en sockerbagartårta.»

Det var vanligen något litet bord som användes som altare, med vit duk på, ljusstakar eller kandelabrar. Eller också kläddes stora salsbordet som ett altare, dekorerat med krukväxter och levande ljus (Tierp). Ibland fick en braspall duga som altare. Man tog efter arrangemangen i kyrkorummet så gott det gick. Så småningom blev det vanligt med tända ljus på vigselaltaret i hemmet, och när i början av 1900-talet blommor började komma på altaret i kyrkan, ställdes blommor också på altaret i hemmet. Ibland hade man en duk med påsytt kors.

Till utrustningen i vigselrummet hörde också brudmatta och brudpallar. Brudmatta skänktes ibland till de nygifta av någon anförvant. Ofta tog man en matta, som fanns i brudens hem: »en av de vackraste små mattor, som man hade i hemmet, lades framför altaret, där prästen vigde dem». En del av salsmattan kunde användas. I enklare hem breddes ofta en sidenschal eller något liknande ut, varpå brudpallarna ställdes.

Viktigare än brud- eller vigselmattan var vigselpallarna, ibland tillverkade av brudgummen, ibland inköpta i möbelaffär, ibland lånade från sådana som hade, i synnerhet då från prästgården. Det fanns annars på sina håll handaskickligt folk, som tillverkade brudpallar. »Dessa stoppades med svinhår, sedan kläddes dessa med något fint mönstervävt rött tyg». Det fanns också präster som tog med sig en lång pall ut i bygderna vid vigsel. En sådan pall hämtades också stundom från kyrkan. I andra fall kunde det gott duga med två kuddar för vigselparet att knäfalla på.

Hur det kunde tillgå vid en hemma-

3. Vigsel i hem vid sekelskiftet. Brudparet har ställt upp sig för fotografering framför den dekorativa fondvägg, där vigselakten ägt rum.

vigsel strax efter sekelskiftet 1900 framgår av följande skildring från Kråkshult i Småland:

Då prästen ankom, så satt alla gästerna i stora rummet samlade, kvinnorna på ena sidan och karlarna på den andra (ej blandade). Då prästen tagit av ytterkläderna i lilla rummet, der brudparet stod färdiga, tog han på kappan och tog handboken och gick i stora rummet och gjorde sin bugning och alla steg upp. Så gick

han framom bordet. Då han för sig sjelv gjort en tyst bön, så kom brudparet in och så började vigselakten. Under hela tiden så stod gästerna. Sedan dracks brudskålen, då prästen gick och hälsade på alla gästerna med en handtryckning. Sedan blev det samtal och kaffedrickning och middag i fortsättning . . . Denna vigselförrättning i hemmet var hos mycket rikt bondfolk.

Även i arbetarklassen försökte man dock om möjligt ordna vigseln i hemmet, och en del lysnings- och vigselböcker från slutet av 1800-talet utvisar genom sina anteckningar om vigselns plats att nästan hälften av vigslarna inom denna samhällsklass i städerna skedde i hemmen, men aningen fler i kyrkan, t. ex. i samband med aftonsången. Vigsel i prästgård var ovanlig i städerna och vanligare var det där med vigsel på pastorsexpeditionen. Men det fanns andra utrymmen som kunde ställas till förfogande. Vid Rosenfors fabrik i Eskilstuna fick på 1870-talet arbetare vigas i en sal i verkstadsbyggnaden, varefter förfriskningar intogs i själva verkstaden. Skolsalar kunde förekomma, i synnerhet vid vigslar på hösten, varvid man passade på vid husförhöret, när prästen ändå var där. Godtemplarlokaler kunde nyttjas för vigsel lika väl som för gudstjänster: i Väja vigdes ej så få på »Templet».

Hotellvigslar var inte så ovanliga strax före och efter sekelskiftet. Det

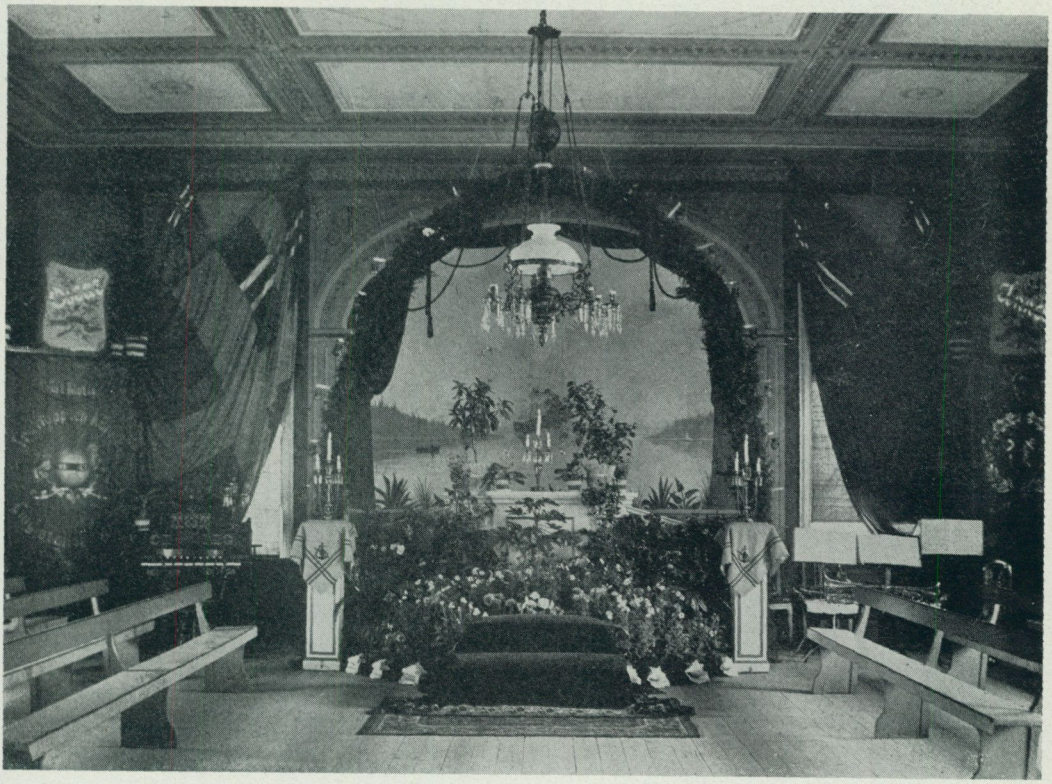

4. Godtemplarlokalen i Sala ordnad för vigsel. Foto 1899.

var inte bara socialistiska vigslar utan legal karaktär (den första på Hotell Prins Carl i Göteborg 1889). Det var framför allt vanliga kyrkliga vigslar. De är numera lika ovanliga som vigslarna i hemmen (bortsett från dem i prästens hem), men det är inte länge sedan (1968) Stora Hotellet i Jönköping anordnade en sådan. Rummet var ett litet hotellrum med en säng infälld i ena väggen. Det ordnades med altare och vigselpall. Altaret var ett långsmalt bord, ganska lågt, övertäckt med en vit bordsduk, som räckte ned till golvet. Längs kanten hade fästs gröna asparagus-slingor och med jämna mellanrum i dessa slingor små blommor. Mitt på altaret stod en vas med nejlikor och freesia, och där bredvid hade lagts en bibel. Det var inte första gången en vigsel anordnades på detta hotell: det fanns en tradition att bygga på. Också vigselpall fanns sedan gammalt, omkring en meter lång och 20 centimeter bred, klädd med röd sammet. Utöver altaret och vigselpallen fanns i rummet bara några stolar för gästerna. Detta var emellertid den enda gången på nio år som på detta hotell en kyrklig vigsel ägt rum. Frikyrkliga vigslar har av och till förekommit på Hushållsskolan Margareta i olika städer, stundom utan något annat altare än talarstolen, överhöljd med en vit duk. Av betydligt mera kyrklig karaktär är vigslarna på värdshuset Gyllene Uttern i Gränna, där vigsel äger rum nästan varje dag under sommarmånaderna, men där vigselrummet är ett kapell, med slutna bänkar, riktigt altare och orgel, ett verkligt kyrkorum, utnyttjat också för andakt.

5. Vigsel i Tyska kyrkan, Stockholm. Brudparet med tärnor och marskalkar har låtit fotografera sig i det med växter rikt smyckade koret.

Vigslar i flygplan och vigslar i det fria har också legal karaktär, så snart lysningsbevis föreligger och vigselförrättaren är behörig. Bland märkligare friluftsvigslar är de på den socialistiska »vigselklippan» i Ådalen, en gång förrättade av Axel Nordström i Kramfors, dock utan legal karaktär, men för kontrahenterna en större upplevelse än den borgerliga vigsel, man också undergick.

Vigselns återtåg in i kyrkan

Knappt hade hemmavigseln slagit igenom på allvar, förrän kyrkvigseln började komma igen, som den mest storslagna formen av vigsel. Men den var inte som den gamla kyrkvigseln ett bihang till högmässan, aftonsången eller en annan ännu mindre gudstjänst utan en akt alldeles för sig själv, den i dag vanligaste vigseltypen. »Det var särskilt framstående som vigdes i kyrkan», minns man, »det var de förnäma och rika». Detta var i slutet av 1800-talet. »Det skulle vara någon mycket förnäm som vigdes i kyrkan, herremän eller andra stora», officerare, brukspatroner, privilegierade. För vanligt folk var det länge »halvt högfärdigt att gifta sig i kyrkan». Det fanns präster som under hela sin tjänstetid bara förrättade en eller ett par sådana kyrkvigslar. Men de spreds med demokratiseringen allt vidare och främjades också genom den liturgiska förnyelsen.

Borgerlig vigsel blev principiellt möjlig 1863, men då som en nödfallsutväg där kyrklig vigsel inte kunde ifrågakomma; en vidgning av denna möjlighet skedde 1873 genom den nya dissenterlagen, men först 1908 blev borgerlig vigsel tillgänglig för alla. Med ens sprang i Stockholm de bor-

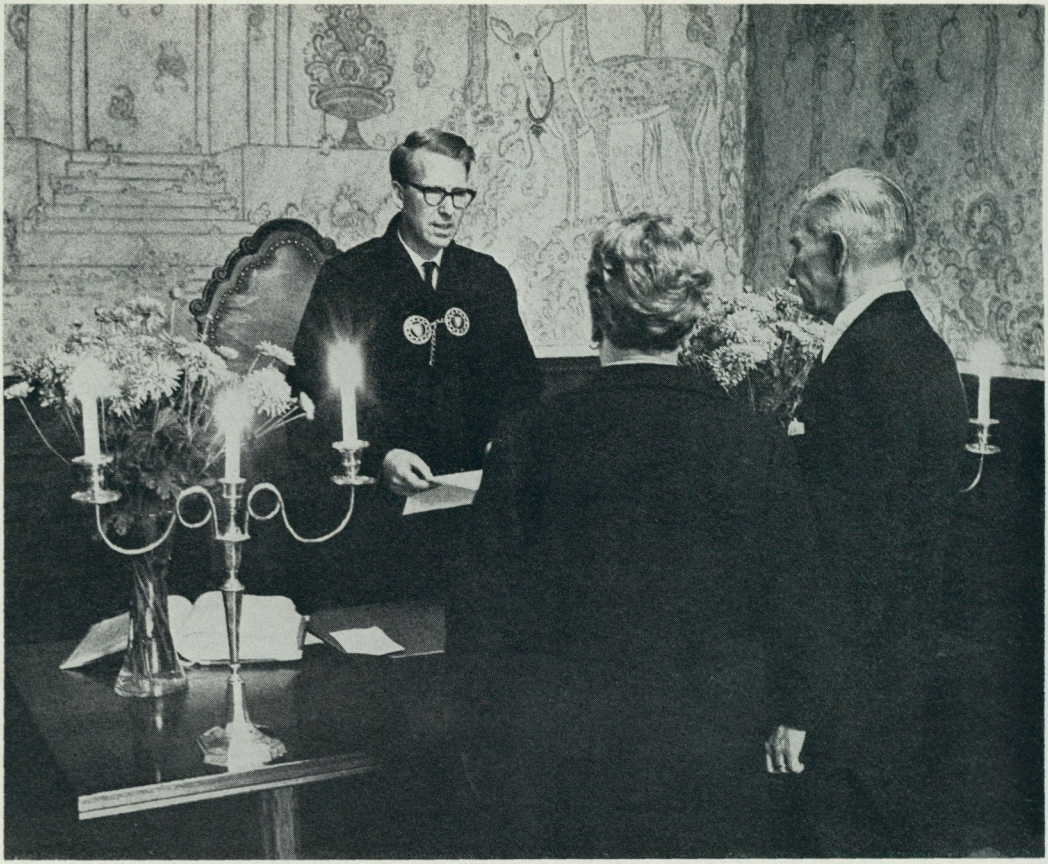

6. Borgerlig vigsel i Stockholms rådhus, vars vigselrum smyckats av dekorationsmålaren Filip Månsson. Foto 1963. Pressens Bild.

gerliga vigslarna upp till mer än en tredjedel av alla vigslar i huvudstaden. Rådhuset hade snabbt blivit en vigselplats, som till en början var populärare än själva kyrkan, dit då ännu ej den kyrkliga vigseln riktigt hunnit återvända. Men när vigseln väl börjat återvända till kyrkan, förlorade rådhuset i värdighet och i popularitet.

Den borgerliga vigseln trängdes tillbaka, allt efter som den nya kyrkvigseln trängde fram. Kyrkorummet hade en helgd och en välvning, som få borgerliga rum ägde. När frikyrkopastorerna 1951 fick vigselrätt, fanns inget annat rum att välja som plats för vigseln än den egna kyrkan, denna nu med en helt annan sakral och högtidlig utsmyckning än det gamla missionshuset.

Helt förgäten är dock inte hemmavigseln, som framgår av följande ur Bonniers Månadstidnings Bröllops-ABC februari 1966:

Vigsel hemma går till på samma sätt som i kyrkan, om det är en präst som viger. Man ordnar så högtidligt som möjligt, och ser till att det finns en pall för brudparet att knäfalla på.

Det gamla kyrkliga kravet att vigseln skall äga rum i kyrkan har dock idag genomförts mera radikalt än kanske någonsin, men med den väsentliga skillnaden att vigseln är helt fristående från gudstjänsten. Den nya utvecklingen kan därför i viss mån återspegla sekulariseringen.

Borgerliga vigslar i Stockholm 1891—1960 i jämförelse med hela riket

	Stockholm			Hela riket
	antal vigslar	varav borgerliga antal	%	borgerliga vigslar i % av hela antalet vigslar
1891–1900	21 326	434	2	2
1901–1910	28 177	2 185	8	4
1911–1920	35 470	12 839	36	7
1921–1930	43 497	10 591	24	7
1931–1940	65 613	13 463	21	7
1941–1950	85 255	11 493	13	6
1951–1960	70 485	10 526	15	6

SUMMARY

Where the wedding takes place

The old customs of betrothal and wedding required no other publicity than the presence of witnesses. In the Middle Ages these ceremonies generally took place in the bride's home. The Church tried at an early stage to assert the claims of solemnization by a priest and the presence of the community but many marriages were entered into after only betrothal and a wedding feast as late as the early 16th century. According to the Church Ordinance of 1571 sanction had to be given to those who were betrothed at home by the Church before the marriage was consummated. This ceremony should take place publicly inside the church door or in the sacristy. One ceremony, though, that was always

associated with the home, was the bedding of the bride. Already the Canon Law insisted that a priest should bless the bridal bed. This was also the custom at the end of the Middle Ages in this country. Among the many acts which together constituted the entering into matrimony the Church claimed that the religious marriage ceremony was the decisive constitutive moment. This claim was for a long time without success. In the clerical privileges decreed in 1650 it was stated that the wedding should take place in the church and in the sight and presence of the community, but soon enough an amendment had to be inserted to the effect that weddings could also take place in the home.

The 17th and 18th centuries is the time of the typical peasant weddings with the wedding ceremony performed in the parish church. After 1800 the church weddings decreased in numbers – the pattern of the aristocracy with weddings at home spread to the lower classes of society. By the middle of the 19th century there were no church weddings at all in many districts. Those who could not arrange the wedding at home or borrow an apartment from, say, an employer were married at the vicarage. Perhaps the main cause for this discontinuance of the weddings in the churches was the beginnings of class consciousness. Whoever of a certain standard would want just anybody as a witness? At the end of the 19th century even among the working classes almost 50 % of all weddings took place outside the church – in the home, in the parish office, in a school room or in an I.O.G.T. hall. Until then the church wedding had always been performed in connection with the morning service, the evensong etc., but now when the weddings at home was a matter of common usage, the church wedding was revived as an independent church ceremony. To begin with, the higher aristocracy adopted this new style of church weddings, but along with the democratization process and the liturgical renewal this custom spread and is today dominating in all classes of society.

John Granlund

Bröllopsfunktionärer

Ett par ungdomar frågade mig: Vad behövs för ett svenskt traditionellt bröllop på landet? Gör ett program åt oss! – Var skall ni fira bröllopet? – Det talar vi inte om. – Lever föräldrar och släktingar? – Ja. – Har ni många vänner? – Ja. – Vad får det kosta? – Bry er inte om det! Kostnaden lämpas efter programmet.

Nog kan man göra en modell av bröllopsfirande som är så beskaffad, att brudparet väljer rekvisita och aktörer allt efter lokala förhållanden och ekonomiska möjligheter. Det är väl så det alltid har gått till, och nedan följer några anteckningar från skilda landsändar. Riktlinjerna för att taga fram det behövliga gavs ju redan i första frågan. Men kravet på tradition erbjuder svårigheter. Visst är traditionen stabil och statisk på något sätt men också kameleontisk, under tidernas lopp underkastad iakttagbara förändringar för varje århundrade. En sådan långsamt gående förändring – *cultural drift* har en lärd man kallat den – och dess mönstervarianter kan följas, upptäckas och förutsägas inom en given ram.

Det finns många olika sätt att ingå äktenskap, och här måste väljas ett som överensstämmer med de givna riktlinjerna. K. Rob. V. Wikman, de skandinaviska folksedforskarnas nestor, har undersökt den svenska traditionen inom det system han kallar »föräldramaktens äktenskapssystem». Det har utbildats å ena sidan ur den profana inhemska och å andra sidan ur den kyrkliga utländska rättstraditionen. Dess genombrott har han försiktigt daterat till senast 1300-talet. Föräldramaktens äktenskapssystem har än i dag inte spelat ut sin roll, och jag väljer rekvisita och aktörer inom denna referensram.

Den nödiga rekvisitan till ett bröllop har inte innehållit många huvudpjäser: brud och brudgumsdräkt (en tid fick endast nio personer bära bröllopskläder), brudbänk (brudsäte eller brudstol), brudpäll ev. brudhimmel, brudsäng, något att äta och dricka och färdas på. Form, kvalitet, kvantitet och varierande accessoarer sörjer den lokale regissören för.

Aktörerna fördelar sig på två grupper, brudgummens och brudens följe. Under bröllopsfestens gång blir dessa två en enhet. En tredje grupp ombesörjer bröllopsgillet, mottar gäster, ordnar placering, ger tecken till dans och andra aktiviteter. Till den räknar jag också dem, som gått med inbjudan till bröllopet. En grupp för sig bildar de i alla sammanhang närvarande och agerande spelmännen.

Bröllopet, så kallat efter brudfärden, dvs. brudens ritt eller resa till brudgummen, är språkligt sett en me-

1. Olaus Magnus visar på denna bild från 1500-talets mitt mötet mellan brudens följe till höger och brudgummens till vänster. Kvinnorna sitter i damsadel. Bruden bär krona och brudpigorna krans. Hästarna går passgång.

tafor för den svit av riter, som avser att lösgöra de unga tu från beroendet av barndomshemmet och de ungdomslag de tillhört och förbereda deras mottagning i de äldres, de giftas, grupp. De väsentligaste riterna, som hör bröllopet till, är därför övergångsriter, som ändar med de ungas inkorporering i en ny gemenskap. Dessa riter efterträder i ett sammanhang den rättsliga ceremonien, som bestått i »giftermålet». »Mål» i giftermål betyder tal, och här avses det tal, med vilket »giftomannen», brudens far, eller i hans ställe hennes broder eller förmyndare, i brudens hem överlämnar bruden till brudgummen och hans följe. När detta skett och allt är väl, som lagarna säger, vidtager brudfärden till brudgummens hem, under vilken alla befinner sig under en särskild frid. I denna brudfärd deltog enligt Dalalagen och Östgötalagen sju personer: bruden och brudgummen,

2. Ett bröllopsföljе på en halländsk allmogebonad. Längst till vänster vagnen med bruden och brudfrämman. Framför åker brudpigorna och längst fram förridarna, som redan anlänt till skaffarfar och skaffarmor utanför bröllopsgården. Brudgummen, försedd med bandolär, rider bredvid prästen.

brudfrämman, brudföraren, kallad redoman, samt tre brudsvenner. Även på Gotland sände brudgummen tre brudsvenner att hämta bruden.

Vad jag nu sagt tyder på att bröllopet på vissa håll under lång tid traditionellt firats i brudgummens hem. Talet, det högtidliga, formelbundna överlämnandet av bruden till brudgummen, har ej överallt skett i brudens hem före avfärden. Det har också kunnat ske under bröllopsmåltiden i bröllopsgården. Så långt vi kan följa traditionen tillbaka inom den tidsrymd jag angivit, har emellertid bröllopet även firats i brudens hem. Så har t. ex. skett i Västergötland. Där firade man s. k. sporröl i brudgummens hem tidigt på bröllopsdagens morgon. Hit hade de manliga gästerna församlats jämte brudsvenner och spelmän. Man hämtade nu prästen och ordnade sig för en färd till bröllopsgården, brudens hem. I Vinköl och Norra Vånga socknar i Västergötland sände man först ut förridare, två ridande brudsvenner, kallade »kåltiggare» (andra trakters klädmän), för att försäkra sig om att alla var välkomna. Efter att ha fått jakande svar, red de i sporrsträck tillbaka till den ridande skaran, som då bestod av spelmän, präst, brudgum, brudsvenner, kallade »blosshållare», samt de manliga gästerna. Då var vigsel i brudens hem.

Landskapslagarna och landslagarna var en samling rättsregler för ett jämlikhetens bondesamhälle. Man räknade ej med stora avstånd vare sig i ena eller andra sammanhanget. »Det var en ära att gifta sig nära.» Giftermål och bröllop var en angelägenhet mellan brudens och brudgummens familjer och släkt. Enligt Östgötalagen inbjöds alla fränder intill tredje led. Men eftersom bröllopet måste äga rum i offentlighetens ljus och hade starkt inslag av glädjefest, har det tenderat att bliva grannelagets, för att inte säga bygdelagets, angelägenhet. Denna förändring inverkade dels på brudens och brudgummens följe, dels på en fjärde grupp, som ökade i antal och även ville deltaga på något sätt, nämligen åskådarna, en skara som brudparet och bröllopsfunktionärerna måste kommunicera med, om allt skulle gå väl.

Mot denna skisserade bakgrund skall vi nu föra fram bröllopstjänarna

Z31060

och omtala deras roller, för att vårt konsulterande par må kunna välja vad de behöver.

Brudfrämma

Bland funktionärerna intog brudkläderskan en viktig ställning. Den var officiell och lika nödvändig i ett bygdelag som en nämndemans. Hon har alltid varit en äldre, ansedd kvinna, som under bröllopsmåltiden haft sin plats närmast bruden, på hennes högra sida. Till följd av denna hedrande placering kallas hon brudsäta. Namnet har följt med åtminstone sedan landskapslagarnas tid och lever alltjämt dialektalt i västra Sverige, alltifrån Dalarna och söderut; i östra Sverige däremot kallas hon brudfrämma, närmast med tanke på brudens investitur, dvs. brudens iklädande av brudräkten och vad därtill hör. Lokalt har hon haft många andra benämningar: bruþtugha på Gotland och i Västmanland, brudtämma i Blekinge o. a. Hon har ibland varit en släkting till någon av brudparet, men oftast bygdens professionella brudkläderska, som hos sig förvarat dräktutrustningen eller de accessoarer som utmärkt brudutstyrseln, bland dem ibland också brudkronan. Prästfrun eller klockarfrun har gärna hedrats med detta uppdrag. I Härjedalen skulle brudfrämman ligga i samma säng som bruden natten före bröllopet.

6. Förridare mottages vid bröllopsgården i Lillhärdals socken i Härjedalen. Foto A. Sundien 1901.

Brudsvenner och brudpigor

Sedan högmedeltiden har man på lagstiftningens väg sökt stävja överdåd vid bröllop. Överflödsförordningarna – Täljestadgan av år 1345 är speciellt viktig – har sökt reglera antalet deltagande i brudfärden från brudens hem till brudgummens. I likhet med brudgummen har bruden sina brudsvenner, som skulle ansvara för hennes säkerhet under färden. Ett gammalt gotländskt namn på dem, som skulle hämta bruden, var magar (sing. mage, namnet motsvarar måg i nutida språk med inskränkt betydelse). De hade också till uppgift att åtfölja vagnarna, varpå brudens hemgift fördes. Enligt 1587 års stadga var de fem inalles. I Västergötland har brudsvennerna fått benämningen blosshållare. En modernisering av termen brudsvenner möter i Värmland, där de helt enkelt kallas smådrängar.

När kyrklig vigsel blev allt vanligare, blev brudsvennernas viktigaste plats i »brudstassen», dvs. bröllopsskarans ritt till kyrkan och därifrån till bröllopsgården. De har under efterreformatorisk – ortodox – tid kallats »förridare». I samband med att sockenkyrkan intog en central plats i bröllopsfirandet, praktiskt taget efter 1686 års kyrkolag, ökades förridarnas antal, i Skåne ända till 6–8, i Västergötland 8–10 och lika många brudpigor, och därmed förhöjdes bröllopsståten. Förridarna fick härmed en annan funktion än sina föregångare brudsvennerna, vilka ansvarade för brudens säkerhet. Vid 1800-talets ståtliga bondbröllop kunde man få se brudridare rida par efter par fram och åter mellan brudföljet och bröllopsgården för att bringa budskap om att intet ont var å färde. Brudridare har även flerstädes kallats hovriddare. När bruden åkte i vagn, finner vi ibland två unga drängar, en av brudgummens och en av brudens släkt, rida på var sin sida om vagnen. I

7. Bröllopskortege i Vemdalens socken i Härjedalen 1962. Motridarna har ridit de nygifta och övriga bröllopsgäster till mötes och eskorterar dem nu till bröllopsgården. Foto Nord. mus.

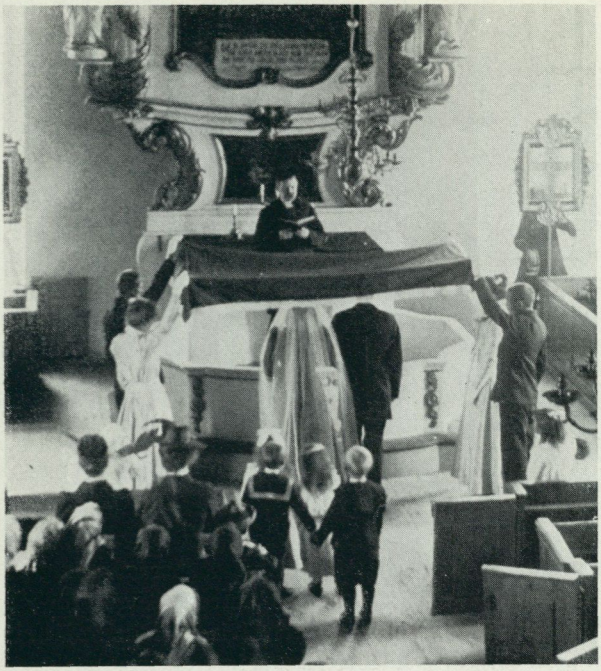

8. Pällen hålles över brudparet under brudmässan. Foto från Lillhärdal, Härjedalen, av A. Sundien, 1901.

Vånga socken i Västergötland rådde följande ordning i tåget till kyrkan. Först kom förridarna, så brudsvenner kallade blosshållare, därpå följde prästen, spelmännen, brudparet, brudpigorna och sist gästerna.

Till en annan grupp, nämligen dem som gick under bröllopsvärdens, köksmästarens, färla, hörde de s. k. motridarna särskilt i Norrland, men även i Idre socken i Dalarna. De rider långväga bröllopsgäster tillmötes och för dem till bröllopsgården.

Brudsvennerna kom också efter hand under 1800-talets andra hälft att fungera som nutida marskalkar. De har alltid utvalts ur brudens och brudgummens närmaste släktkrets, bröder eller kusiner, och eljest ur vänkretsen, tillhörande ungdomslaget.

Brudpigorna, sedermera kallade brudtärnor, var brudsvennernas kvinnliga motsvarighet med uppgift att tjäna bruden. De behövde inte vara fler än två, och på Gotland ville brudgummen utse en av dem. De var dock ofta flera och utvaldes bland systrar eller väninnor. Men även brudsvennerna uppvaktade. Av de ovan nämnda hovriddarna utvaldes ett par småsvenner att bära upp brudsläpet och vara bland dem som höll upp pällen under brudmässan. När päll användes i kyrkan, var en eller två av brudpigorna pällpigor, de två övriga pällhållarna var brudsvenner eller hovriddare. Seden med päll kunde utvecklas till stor ståt. I norra Västergötland kunde man ha åtta »blosshållare» att hålla pällen eller fyra blosshållare och fyra brudpigor. I bröllopsgården anordnade brudpigorna brudhimmel, när sådan ingick i ritualen, samt bäddade brudsängen och hjälpte bruden med avklädseln. En speciell uppgift hade i vissa trakter en brudpiga, kallad »hynnespiga», dvs. hyendepiga. Ibland var de två. De skulle lägga hyenden på brudpallen framför brud och brudgum. Hyendet fördes till kyrkan av en av brudsvennerna, som red före brudstassen till kyrkan och hade ett grant band över axeln, i vilket han bar detta hyende under armen, avsett att läggas på pallen eller i brudstolen vid vigseln. På Sollerön, där seden var, att flera brudpar firade gemensamt bröllop, föregicks varje brudpar av sex braskullor. Det blev mycken kvinnlig fägring i en stuga.

Författaren till Glysisvallur, Olof Broman, har kanske givit uttryck för en allmän mening i Hälsingland, när han skriver, att ju fler brudkarlar och brudpigor, som var engagerade, desto

mera lycka för brudparet i framtiden.

Brudnäbben, dvs. de två barn, som från slutet av 1800-talet rätt allmänt plägade föregå brudparet vid vigseln, är en sentida sed.

Spelmän

En särställning intog spelmännen. Det är sällan man nöjt sig med en spelman; de har i regel varit flera. I gruppen bland fiolspelare ingick ofta en klarinettblåsare, ibland t. o. m. en trumslagare, bra att ha när de spelade brudmarschen. Allt ifrån den tid då vigseln skett inne i kyrkan, har de på många sätt agerat i bröllopståget, ja spelat fram brud och brudgum ända till altaret. Därefter har de ställt sig under värdens ledning, spelat in rätterna vid måltiden, exekverat dansmusiken, ja t. o. m. spelat brudparet i säng, såsom beskrivits från Frändefors och Laxarby i Dalsland, och vidare följt brudparet med musik till det nya hemmet. Man har en känsla av att deras ymnighetshorn rann över, att de hade en horror silentii, likt bonadsmålarnas, horror vacui.

Inbjudare

En stor grupp av officianter (ämbetsmän har man kallat dem i äldre lagspråk, i Norge och norskinfluerade landskap) var de som stod för och arbetade med bröllopsfesten.

Bröllopsbesvären började med inbjudningen. Brud och brudgum var överens om vilka gäster som skulle inbjudas och hur funktionärernas sysslor skulle fördelas. Utan denna harmoni kunde nämligen ritualen inte genomföras. Inbjudningen var en så viktig inledning till festen, att föreskrifter härom hade lagstadgats. I Magnus Erikssons stadslag sägs, att två män och två kvinnor har i uppdrag att bjuda, var och en sitt kön. Vi finner inte i traditionen så många inbjudare till bondebröllop. En person har ofta varit nog, ibland en man och en kvinna. Ett högtidligt framträdande har emellertid varit ett gott förebud om det kommande bröllopets dignitet. Inbjudaren har i Småland, på Öland och annorstädes kommit till häst med en ryttarhammare i handen som medel att väcka uppmärksamhet med kraftiga hammarslag på ytterdörren. När rotesoldaten blivit en förtroendeman i byar och gårdar, gick han omkring med inbjudningarna. Så har det varit t. ex. i Lerdal i Dalsland. I andra fall har man i Dalsland nyttjat gårdens torpare. Överhuvud synes det ha varit en vanlig princip att låta en oskyld (dvs. inte släkting) gå omkring och inbjuda.

Men vi finner också motsatsen härtill, nämligen att inbjudningarna ombesörjas av någon släkting, även brudens fader eller broder. Också i denna utformning har seden ett lagligt stöd. Enligt Östgötalagen skall två fränder till brudgummen inom tredje led, den ene på fädernet, den andre på mödernet, inbjuda till bröllop i brudgummens gård. I många av Västergötlands socknar gick den blivande brudgummen eller han och hans tillkommande svärfar med inbjudningarna åtta dagar före bröllopsdagen. I Hede socken i Härjedalen gick också brudgummen själv med »bösskäran» (en granne eller släkting) runt och bjöd till bröllop. Inbjudarna trakterades så väl, att de knappast kunde ta sig hem. Den »ärbare» fattige ville därför gärna ha uppdraget.

Bröllopsvärd

Funktionärerna inbjöds inte på samma sätt som gästerna. De framtogs och vidtalades på samma sätt som när det gäller att bilda en regering och utse statsråd efter ett val. Gutalagen från 1200-talet leder tankarna i denna riktning. Värden vid ett gotländskt bröllop kallades för drottsete. Titeln är hämtad från hovlivet och avser köks- eller hovmästaren vid ett furstligt hov, och tjänsten innebar i synnerhet att svara för det kungliga bordet. Drottseteämbetet var ett av de högsta, och vid konungens frånvaro eller minderårighet var drottseten riksföreståndare. I mångt och mycket finns en parallell mellan ett furstligt hov med kung och drottning vid gästabudsbordet och brud och brudgum vid bröllopsbordet. Rättshistorikern Gerhard Hafström menar, att parallellen sträcker sig längre, om vi ställer mot varandra brudfärden och eriksgatan, (brud)vigseln och kröningen. Här skall vi emellertid hålla fast vid funktionärerna och avstå från utvikningar.

Vid bröllopsbordet har vi alltså brud och brudgum i mitten vid bordets långsida. Vid brudens sida sitter närmast henne brudsätan, som ofta lade för henne av maten och skötte brudtallriken, samt kvinnliga släktingar i rad. Vid brudgummens andra sida sitter hans brudman, ofta prästen, klockaren och övriga manliga gäster. Hade böneman anlitats, borde han ha en inte allt för ringa placering. Förskärare av stek, skinka eller annat sovel var präst eller klockare. På andra långsidan satt ledig ungdom, som ej hade sysslor att sköta under måltiden. Övriga gäster satt vid tvärställda bord.

I Norge kallas bröllopsvärden kjøkemeister, och han var den förnämste bland funktionärerna. Köksmästare heter värden alltjämt flerstädes liksom en gång i Magnus Erikssons stadslag, så ännu t. ex. i Bohuslän, här omväxlande med »förstyre», men termen möter också så högt upp som i Gästrikland. I min hembygd i Västergötland sade man förstyrer med tonvikt på andra stavelsen. Eljest har det vidtalade värdfolket i norra Västergötland kallats föregångsfolk eller »far i gårn» och »mor i gårn». Annorstädes kallas värden skaffare. Termen finns mångenstädes i Sverige och är särskilt bekant i Danmark. Ibland är värden dubblerad, så att man vidtalat både skaffare och skaffaremor. Så har varit fallet på Gotland. Det finns andra intressanta benämningar på värden vid bröllopet. På Gotland t. ex. möter vi tidigt benämningen gärdemän. Det är de som föreståt tillredelserna och anordningarna vid ett gästabud eller gille. Här finner vi också »bruttebonden» som gästabudets högste styresman. Egentligen var han brudledare eller brudförare, som prydde och ledsagade bruden fram till altaret eller brudgummen. Han skulle hålla hennes häst under färden samt ständigt vakta henne, tills hon nått sin blivande make. Han motsvarar alltså Östgötalagens »forvista». Namnet varierar. Ordet brudbonde möter på andra ställen i Sverige; i Härjedalen och i en del bygder i Norge kallar man värden bonde, och i norra Sverige och i svensk-finska bygder heter han talman.

Eftersom värden vid ett bröllop

9. »Bruden kommer.» Detalj av oljemålning från Österåker i Södermanland av J. W. Wallander, 1865. Då brudföljet anländer till bröllopsgården, står värden eller en av hans medhjälpare med sleven i ena handen och glas på bricka i den andra för att hälla i en välkomstsup. Två pojkar bär på en kittel fylld med brännvin.

måste vara en förnäm och betrodd man med högt anseende, hämtades han ofta utanför släktkretsen. Från och med ortodoxiens tid har församlingsprästen ofta anlitats. Värdens åligganden har emellertid varit så mångsidiga, att prästen ej rått med dem alla, i varje fall inte utan hjälp av en vice värd som skött profana plikter. Denne vicevärd, ibland biträdd av sin hustru, har i Västergötland kallats föregångare eller båda tillsammans föregångsfolk. De har sett till att stugan smyckats före bröllopet, och de har tagit emot och fört in ankommande gäster. Köksmästaren kunde emellertid också hämtas från släktkretsen. Hade brudgummen en broder eller nära manlig släkting, utsågs han gärna till värd, om förmåga fanns att sköta denna syssla.

Värdens främsta uppgift var att, innan bröllopsmåltiden började, se till att allt fanns på plats, både maten och tjänarna. Ofta var det han som mottog förningen, även kallad brudskål, från gäster och bygdefolk. Han skulle också taga emot de inbjudna och fungerade då även som stallmästare och fodermarsk, som tog hand om gästernas hästar. Därför behövde han många hjälpare. Ju större antalet gäster, desto fler frivilliga ställde sig under värdens befäl, män och kvinnor, pojkar och flickor. Hit hörde de s. k. redomännen, omtalade redan i Dalalagen, och rekäringarna, som i sin tur skulle ha hjälp av stalldrängar och andra att bära in vatten och ved. Kocken eller rättare sagt kokerskan eller kokarmor, som hon kallades på Gotland, biträdd av en vaskerska, i Bohuslän kallad »sludda» (hon som skötte disken), innehade en maktpåliggande syssla. Hon höll reda på och återställde de kärl som inlämnades till henne med förning. Hon ansvarade för att inlånade kärl och inlånat silver återställdes.

Under värden lydde också källarsvennerna, två eller tre, om så var behövligt. Källarsvennen har också på sina håll kallats »källarvården», så t. ex. i Leksand, eller »värn» i Värmland. Han hade en självständig uppgift att servera öl och andra drycker under bröllopet. Om ej värden gjorde det själv, skulle han eller de ta emot gästerna på gården och bjuda på välkomstsup. Andra dagen, när brudparet bjöd på lillfrukost och gick omkring i byn eller granngårdarna, där gästerna var inlogerade, var källar-

10. Detalj från en gästrikebonad av Hans Wikström 1759–1833) föreställande bröllopet i Kana men med inredning och dräkter från målarens egen tid. Nord. mus. 36 653.

svennen med och bjöd på brännvin, i Värmland kallad botsupen; även brudpigor medföljde med matkorgar, och alla mötande bjöds på smör, ost och brännvin. I Ångermanland var de oundvikliga spelmännen med vid tillfället. I Hälsingland kunde källarvården vara en flicka, i Dalsland var på sina håll rotesoldaten källarsven, i Småland brudens fader. Den som tappade ölet i kannorna har utom öltappare (Gotland) också kallats tapperian eller tappererare. Den som hällde upp suparna i Bohuslän har kallats traktör. Traktören uppträdde i Vårdsberg i Östergötland som uppvaktande marskalk i kyrkan, och i bröllopsgården förde han gästerna till bordet med milt våld. Det var också en källarsven som genom att bedrövad visa tunntappen gav tecken åt gästerna att bröllopsfesten var slut, och tiden inne för hemfärd. Källarsvennerna hade på många ställen under första bröllopsdagen tjänstgjort som brudsvenner.

De snälla brudpigorna fick mångenstädes under dagen passa upp vid bröllopsbordet. I Bjursås i Dalarna kallades de tjänstebrudpigor.

En ansvarsfull uppgift var vidare att placera gästerna vid bröllopsbordet. Seden att låta sig »krusas», att smyga sig undan, då man misstänkte, att ens tur var inne, ställde stora krav på värdens finurlighet att i rätt tid få tag i den undanglidande. Jag avstår här från att redogöra för de placeringsregler som tillämpades. På Sollerön, där det varit sed att flera brudpar vigdes på samma dag och firade gemensamt bröllop i en särskild gästabudsstuga, upphävdes de placeringsregler som eljest rådde vid bröllop. Till värdens plikter hörde också att efter måltiden, när källarsvennerna flyttat ut bord och bänkar, börja dansen genom att bjuda upp bruden, liksom brudgummen skulle bjuda upp brudfrämman. På senare tid har man på vissa håll börjat dansen först sedan prästen rest. Smådrängar eller ljuspiltar höll ljus, medan man dansade.

Hur funktionärerna lönades

Det tillhörde också värdens åliggande att organisera insamlingen av pengar till bruden, funktionärerna och de fattiga. Just under middagen skulle man tänka på de fattiga. Prästen tog upp fattigpengar vid bordet. Mångenstädes i Västergötland stod en »fattigskål» mitt på bordet, och bruden

själv eller prästen lade dit ett stycke av varje rätt. Eljest var det tredjedagen efter bröllopsdagen som bruden gick med en korg till de fattiga. Bröllopen var ett slags sammanskottsgillen, och gästerna kvitterade nöjet att få vara med genom så kallat offer eller brudskål, som värden eller prästen organiserade, gärna i samband med ett tal för brudparet, som jämte brudfrämman satt där, vanligtvis bakom ett särskilt bord med offertallrikar eller kranskaka på. Varje givares namn och gåvans art och storlek nämndes högt. Det behövde ej alltid vara pengar utan t. ex. löften om säd, skålsäd, som antecknades. Det var alltså inte nog att komma med förning. Detta offrande begynte efter måltiden, oftast efter dansen. I många landsändar fick bruden dansepengar av var och en som dansade med henne. Man samlade till kokerskan och hennes medhjälpare, till källarsvennerna och i all synnerhet till spelmännen. Ett bröllop med långväga gäster avslutades ej på ett dygn. Det fanns en ritual för åtta dagars bröllop och en för tre dagars osv. och först när funktionärerna fyllt sin plikt efter den sista officiella måltiden och skulle bryta upp, följde insamlingen till dem under skämt och upptåg. Ofta gjorde man samtidigt insamlingen till kokerskan och hennes medhjälpare samt till spelmännen. Det hängde samman med att spelmännen ej åt vid bordet utan tillsammans med kokerskan och dem som serverade. Insamlingen kunde ske redan andra dagen. Man bar en grötkittel på en stång, och var gäst skulle smaka på en hornsked gröt, när han gav sin slant på en tallrik. Kokerskan kunde också komma med en kokslev som kollektskål. Till spelmännen offrades i Västergötland och flerstädes på »kubben». Där satt »kubbgubben», utklädd som resande eller i halm med en piska i handen eller på annat sätt och gycklade till gästernas förnöjelse. Reglerna har varit olika. Det har hänt att man offrat till spelmännen, när brudskänken togs upp, eller man bara lade pengarna på kubben. Men »kubben» och kubbagubben har varit ett populärt upptåg. Förstyraren vaktade de insamlade pengarna. En yngling med en flicka i knäet, dvs. en blosshållare och en brudpiga, kunde turas om med den utklädde att sitta på kubben. Man dansade ringlekar omkring under insamlingen av spelmanspengarna. Det var ofta på tredje dagen. Det var sed att spelmännen, som efter hand efterträtt medeltidens lekare, skulle väl belönas. Under högmedeltiden var det förbjudet för dem att mottaga brudens kläder som lön. Offret var emellertid inte symboliskt utan högst reellt. Det sägs ha hänt att en gäst medfört en objuden vän i tanken att denne som tack för bröllopsglädjen skulle giva rika skänker. Det gick ej att fara till bröllop utan penningpung.

Brudfrämman, brudsätan, skulle likaså ihågkommas väl och rikligt. Offret till henne kallades brudskål, i Gagnef i Dalarna, brödskål. I denna socken sägs, att brudsätan själv gjorde insamlingen. Vanligen fick hon också en brudgåva av bruden. Från äldre tid har vi många upplysningar om hur brudfrämman lönades och hedrades. År 1562 t. ex. berättas, att hon bjöds på brudfrämmeöl, ett gästabud efter bröllopet till hennes ära. Eljest var brudsätesöl en fest för dem som om

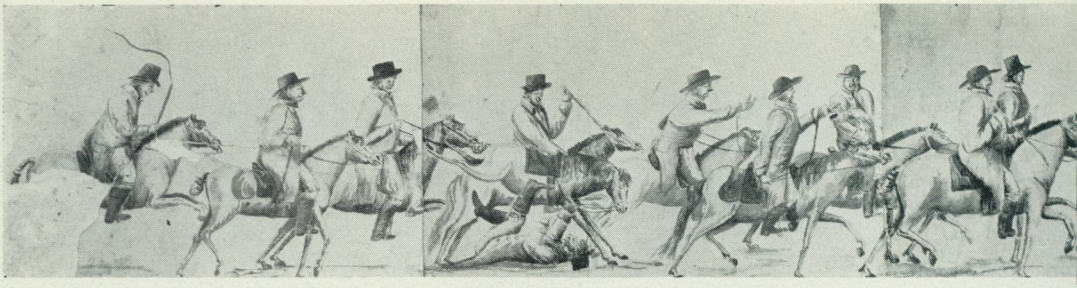

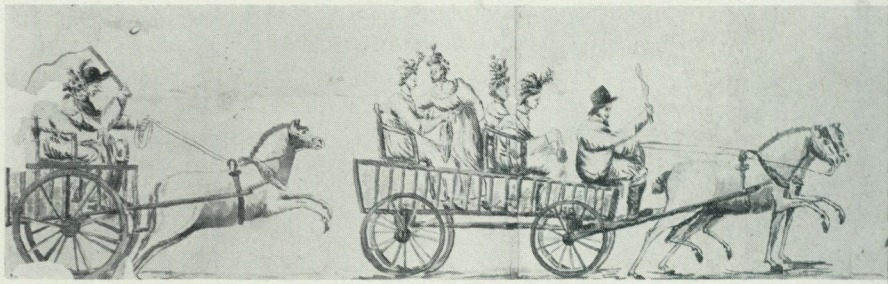

3–4. Ett sörmländskt bondbröllop, skildrat av Carl Philip Sack från trakten av Bergshammar, trol. 1820-talet (se Fataburen 1947, s. 85 ff.). Längst fram rider brudgummen med prästen vid sin högra sida. Efter förridarna följer, i undre raden, tre spelmän, därefter en kalesch med bruden, brudfrämman och en tredje kvinna. Efter kaleschen en skrinda med fyra brudpigor och en kärra med en femte brudpiga.

lördagsaftonen ledsagade henne till bröllopsgården. Bröllopets slut utmärktes på många ställen av undfägnad i små grupper: kvarblivna gäster för sig, värdarna för sig, blosshållarna för sig osv. Även pällbärarna fick presenter av bruden; i Arbrå i Hälsingland skulle hon ge en halsduk av siden och i Sunne i Värmland en skjorta åt brudsvennerna, smådrängarna. Åt övriga brudpigor samlades vanligen pengar. En hyllning åt de

5. Bröllopsmåltiden vid samma bröllop. I mitten sitter brudparet och vid brudgummens sida prästen, därefter de manliga gästerna. Bredvid bruden sitter troligen de kvinnor som åkte med henne i kaleschen och därefter andra kvinnliga gäster. Mitt emot brudparet är brudpigorna placerade.

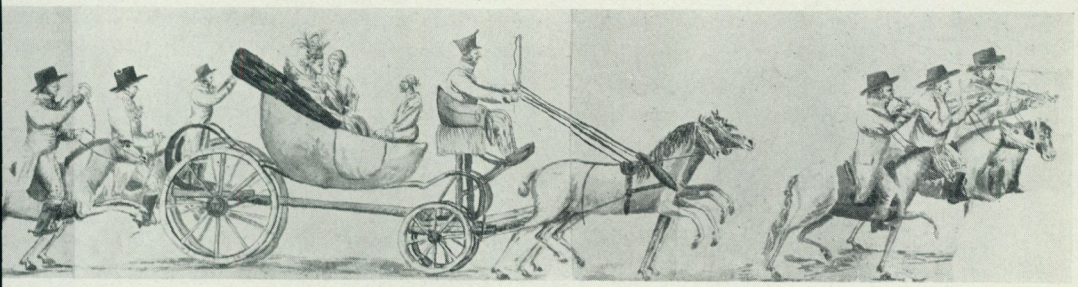

agerande var att gästerna sista bröllopsdagen hissade brudsvenner, brudtärnor och kokerska. Men det hände också, att de sistnämnda funktionärerna roade sig själva med lekfulla upptåg, som var lön nog. I Forshem i Västergötland t. ex. lagade brudpigor och blosshållare en maträtt kallad »stek» åt varandra, som åts med glam och skämt, och på annat håll i samma landskap gav marskalkarna brudtärnorna en levande tupp fram-

buren till dem på ett fat under musik.

En speciell form för belöning erhöll »skosvennen». Han fick nämligen den penning som brudsätan placerat i brudens skor som lyckopenning eller den slant man lagt i brudgummens skor eller stövlar. Bröllop och giftermål var en tid för divination, då alla deltagare var inställda på att tyda tecken och förebud. Man drog sig då inte för att i förebådande magiskt syfte underlätta goda makters kommande verksamhet genom att smussla in en penning. Ibland var »skosvennen» en brudpiga som bäddat brudsängen, en »fattig flicka» eller en anhörig. Redan på 1600-talet förbjöds denna sed, men den fortlevde länge på olika håll i landet, t. ex. i Frändefors och Ärtemark i Dalsland och mångenstädes i Västergötland.

Bröllopsriternas syfte

Spelade inte brudparets föräldrar någon roll i det traditionella bröllopet? Jo, förvisso, men de framträdde inte, bortsett från giftomannen vid vissa tillfällen såsom tidigare antytts. Jag talade ovan om föräldramaktens äktenskapssystem. Detta system hörde till ett bondesamhälle, vars struktur bildades av gårdar: bondgårdar, hantverkargårdar, köpmansgårdar osv. Giftermål och bröllop skulle enligt gällande normer vara inledningen till att de unga blev husbonde och husmor på en gård med allt vad därtill hörde. Ett sådant samhälle inskränkte valet av make och maka. Den kristna kyrkan har emellertid alltid hävdat det fria valet av make—maka. Detta fria val fick sitt symboliska uttryck under bröllopsfesten efter det att giftermålet, avtalet mellan brudgum och brudens giftoman, var fullbordat. Ty under bröllopsfesten var båda parters föräldrar officiellt satta ur spel och reducerade till gäster. I vissa landsändar har denna symbol drivits till sin spets i så måtto, att föräldrarna uppträdde under bröllopet i lappade och simpla kläder och uträttade tjänares sysslor. Denna sed att föräldrarna är gäster på barnens bröllop har underlättat valfriheten att hålla bröllopet antingen i brudgummens eller i brudens hem alltefter läglighet. Friheten att välja ett av dessa båda alternativ har banat väg för en tredje möjlighet: att fira bröllopsfesten i en särskild stuga utanför båda parters ägo.

Varför allt detta ståhej? Giftermålet och bröllopet följer, som jag sade i början, ett gammalt mönster, ideligen upprepat och därvid gärna ackumulerande och överdrivande vissa tendenser. Dit hör bl. a. att öka aktörernas, gästernas och rätternas antal och stånd, mot vilket tidigt både stat och kyrka inskridit genom förordningar och förbud. Sedan 1600-talet kommunicerades sådana beslut till menigheten via sockenstämman. Dessa tendenser hängde samman med principen att bröllopet skulle ges offentlighet och bliva brudparet till heder. De intill tre à åtta dagar utdragna festligheterna underströk denna princip. Det var skådespelets mening att sätta brud och brudgum i centrum för en serie upptåg, som de under denna tid måste igenom. Brudparets centrala ställning lik ett furstepars markerades vid bröllopsbordet därigenom, att deras högsäte i de flesta landsändar (där det ej var fråga om multipelt bröllop såsom på Sollerön) var ett »kungligt» hög-

säte vid bordets mitt, inte en husfaders högsäte vid matbordets ände. Att flytta brudgummen och hans brud till en husbondes högsäte via gästabudets högsäte kan sägas vara bröllopsriternas raison d'être. Lång erfarenhet har givit vid handen, att det är en farlig och utsatt övergång att passera från jungfrudom till husfru, från yngling till äkta man och husbonde. Det är ett avgörande skede i bådas livscykel, och häri ligger den betydelse som valet av bröllopstjänare har liksom den symboliska »dragkampen» mellan de agerande brudsvennerna och de gifta gästerna och mellan de unga brudpigorna och de gamla husmödrarna. Var och en av dem har regler att följa och vet, vad göras bör, och det vet också gästerna och åskådarna. Ingen kan övertaga den andres roll. Men av innehavarna av de fantasieggande titlarna brudfrämma, skaffare, hovriddare osv. väntar gästerna inte bara en oklanderlig officiell rollskapelse utan ett spel med subjektiva infall alltefter begåvning och temperament. Här fanns plats för nyskapelser, som vi kan finna inte bara under renässansen och barocken utan också under det rationellt tänkande 1800-talet. Intet bröllop är därför alldeles likt ett annat, men skillnaderna är dock inte större än broderingarna på ett tema. När bröllopsfirandet övergick från att vara en familje- och släktfest till att vara grannarnas, byns, ja socknens angelägenhet, stimulerades även åskådarna, bland dem brudens och brudgummens yttre vänkrets, till upptåg som kunde fogas in i det traditionella programmets ram och med rekvisita från andra glädjefester, majning, ärepportar, skjutning och annat sådant. Det var också sed att traktera åskådarna med brännvin frampå kvällen, då källarsvennerna var i flitig verksamhet. På hemfärden medförde alla manliga gäster brännvin att bjuda mötande och hemmavarande. Men även ortens fattiga hemma i sina stugor blev ihågkomna. Storbröllop i Västergötland avslutades med en särskild traktering sista dagen för gårdens underlydande, som fick mat och gåvor med sig hem, samt för gamla och fattiga. I Småland skedde detta fjärde dagen efter ett tredagarsbröllop.

SUMMARY

Wedding attendants

The stage-properties required for a wedding ceremony were composed of only a few items; the bride's and the groom's dresses (during a certain period only nine attendants were allowed to wear wedding-attire), the wedding-stool, the bridal canopy, the bridal bed, something to eat and drink and means of transportation. In the beginning the actors divide into two groups, the bride's and the

groom's escorts. In the course of the wedding ceremony these two groups merge into one. A third group takes care of the wedding-feast, receives the guests, seats them at the table, initiates dancing and other activities. In this group should also be included those who have carried round the invitations to the wedding. A special group is formed by the musicians always present and active. Among the fiddlers there was often a clarinet-player, sometimes also a drummer.

A very important role was played by the bride's dresser. The function was official and as important in a village community as that of the juryman. She was always an elderly reputable matron who sat next to the bride, on her right hand side, during the wedding-feast. The parson's wife or the wife of the parish clerk were often honoured with this charge. Like the bridegroom the bride had her male escort—their task was to guard her during the ride. They were also in charge of escorting the carts which carried her dowry. With the introduction of church weddings, their most important function was to take part in the bridal procession to the church and from there to the bridal house. If the bride rode in a carriage she was sometimes accompanied by two young mounted kinsmen, one from the bride's and the other from the groom's family, riding on each side of the carriage. During the second part of the 19th century, the bridal escort gradually took the role of present-day groomsmen. They have always been chosen from the close family circle of the couple. The bridesmaids were the female counterparts of the male escort; their mission was to assist the bride. Two of them were considered to be enough.

Bride and groom were seated in the middle of the wedding-table. Next to the bride was the bride's dresser who often served her the food; then followed her female relatives. At the left-hand side of the bridegroom we find his best man, then the parson, the parish clerk and the other male guests. If the offer of marriage was made by proxy, the latter should be seated reasonably well at the table. The parson or the parish clerk should slice the meat or ham. The formal host at a wedding should be a prominent and trusted man of high repute; therefore he was not necessarily a kinsman. His main charge was to ascertain that everything was in its proper place, both food and servants, before the meal started. He was if necessary assisted by two or three cup-bearers serving beer and other beverages during the feast. Should the host prefer not to receive the guests himself in the court it fell upon the cup-bearers to do so, offering a welcoming drink. Also the bridesmaids were at times expected to help serving at the table. Among the duties of the host was to start the dancing, by requesting a dance from the bride when the floor had been cleared by the cup-bearers; the bridegroom was at the same time supposed to invite the bride's dresser to dance. In older times the parents of the bridal couple did not perform the functions of host and hostess at the wedding.

Gunnel Hazelius-Berg

Brud och brudgum i deras högtidsskrud

Bröllopsdagen var i äldre tid den viktigaste dagen i livet. Den betydde en ny livsform och en ny social ställning, som för kvinnans del bl. a. markerades genom olika klädsel för gift och ogift. Bröllopsdagens betydelse underströks inte minst genom de seder och bruk som knutits till denna dag.

Enligt de medeltida lands- och stadslagarna var det endast tillåtet att fira familjefester i samband med dop, bröllop och begravning. Bröllopet var den glada festen, som samlade grannarna med hela deras hushåll samt släkt och vänner från när och fjärran. Där var brud och brudgum de förnämsta, t. o. m. om kungen och drottningen var gäster. I allting markerades brudparets rang och särställning. En gång i livet kunde man sätta sig över ståndssamhällets sociala fastlåsthet. Med samtida notiser skall jag här försöka belysa hur detta avspeglar sig i brudparets kläder och smycken, delvis i stark kontrast till tidens överflödsförordningar, som utgick från att ståndstillhörigheten skulle avspegla sig i dräktskicket.

I ett sockenprotokoll från Trolle-Ljungby och Gualöv i Skåne säges 1793 att det vid bröllop måtte vara tillåtet att brudgummen och bruden kläder och pryder sig med vad helst de förmår, på det de härigenom måtte kunna skilja sig från den övriga brudskaran (S. Svensson, Skånes folkdräkter, s. 272). Trots att vissa förbud på 1600-talet och tidigare talar i motsatt riktning tog det lång tid att förändra denna gamla hävd.

Inte bara brud och brudgum skulle vara extra utstofferade. Enligt J. P. Wallensteens skildring av ett bondbröllop i Danderyds socken i Uppland ledsagades bruden 1786 av tolv brudriddare, ogifta karlar prydda med bandrosor av buxbom, guld och silverpapper på armar och bröst, upplagt och pudrat hår, alla till näst kring vagnen, samt tolv brudpigor klädda med band och blommor, upplagt pudrat hår och kransar av buxbom med guld och silverpapper bundna med röda och vita sidenband på huvudet. Brudsvennerna tävlade med brudgummen i grannlåt liksom brudpigorna med bruden. Detta är medeltida tradition. Landslagen säger härom: »Åtta må de vara på båda sidor, som skola bära bröllopskläder, den nionde brudgummen, och inga flera» (Holmbäck–Wesséns övers.). Det innebär att åtta män uppträdde i brudgummens färger och i lika kläder. Det är ett internationellt bruk; man finner förordningar om ett begränsat antal även i Tyskland 1368. Visby stadslag försöker hejda lyxen och stadgar att ingen

skall oftare skära kläder till bröllop än en gång om året. Magnus Eriksons stadslag var litet generösare. Den tillät att man för eget bruk fick skaffa sig bröllopskläder två gånger samma år.

Brudgummen — en herreman

»I äldre tider var brudgummen bränd och pudrad i håret samt utstyrd i någon herremans kläder, hvarjemte, om han var soldat, en öfver- eller underofficer påklädde honom sin egen uniform; men nu mera är denna plägsed aflagd, och brudgummen bär sina egna bästa kläder.» Denna uppgift kommer från Jämtland och publicerades av Pehr Rissler 1866. Att kläda en soldat i uniform över hans rang kan inte vara annat än reglementsvidrigt men är helt i stil med brudsmyckningens traditioner. Jag har förgäves sökt efter flera liknande belägg, men det kanske är naturligt att man inte talat högt om detta bruk, om det förekommit.

1. Brudgum med mångfärgade band kring hatten och vid axelkedjan. Detalj av målning från Lillhärdal i Härjedalen av Olof Elf. Nord. mus. 104 027.

I N. M. Mandelgrens samlingar i Folklivsarkivet i Lund finns en uppgift, att brudgummen vid kronbröllop i Vånga och Risinge socknar i Östergötland 1848 lånade soldaternas medaljer. Brudgummen bar också andra smycken. Biskop A. O. Rhyzelius (1677–1761) berättar i Anteckningar om sitt lefverne (utg. 1901) om en gammal man, som när han var brudgum omkr. år 1650 hade haft en guldkedja hängande över axlarna »såsom tå war brukeligt», alltså vid en tid då förmögna män vid högtidliga tillfällen bar axelkedjor av guld och silver med hängsmycken, vilket kort tid därefter kom ur modet. I Frykshände i Värmland såg C. A. Gottlund ännu 1821 brudgummen bära tre riksdalrar hängande i band över skuldrorna. I Ny socken i samma landskap bar han enligt Maximilian Axelson en silverkedja med en specieriksdaler. I Norge talas det om brudgumskorset, som bars i silverkedja.

Även bältet har hört till brudgummens utrustning. I Hamneda socken i Småland fanns ett gammalt bälte med stora gjutna och utsirade silverplåtar, som ägdes av en hemmansägare i socknen. Han hade ärvt det av sina förfäder och utlånade det till socknens brudgummar mot ersättning (Fataburen 1922, s. 14). Även i Unnaryds socken i Småland bar brudgummen silverbälte och bandolär över axeln på sin hedersdag (N.-A. Bringéus, Unnarydsborna, s. 31 och 71 f.). I stället för bältet av silver användes 1852 i Ny socken i Värmland, fortfarande enligt M. Axelson, ett brett sidenband om livet och även band på kragen och på båda sidor av bröstet i vertikal riktning.

Brudgummen bar även den långa, svarta kappan vid vigseln. Den hade varit ett modeplagg och förblev länge ett ämbets- och högtidsplagg, även sedan den försvunnit ur det borgerliga dräktskicket. Som sorgkappa i begravningsprocessioner användes den sista gången vid Karl XIV Johans begravning 1844. Kappan blev kortare i modedräkten på 1660-talet, men som prästkappa behöll den sin fotsida längd, ja den t. o. m. släpade på golvet vissa tider. Även brudgumskappan har tydligen varierat i längd. Prästkappan var ett ämbetstecken, som användes även utanför gudstjänsterna. Det är alltså intet stötan-

Gunnel Hazelius-Berg: Brud och brudgum i deras högtidsskrud

2. Ett bröllopsfölje med herrar i modedräkter. Prästens kappa är lång, de övrigas kortare. Ur L. Magalotti, Sverige år 1674.

3. Brudgum i modedräkt från 1840-talet men med den långa kappan och den s. k. prästnäsduken. Detalj av brudskrift från Älvros i Härjedalen av Olof Elf, 1841. Foto Nord. mus.

de i att den långa kappan bars även av brudgummen under en tid, då den hade kvar sin mera profana användning och var ett plagg som markerade en annan social ställning än bondens.

I en intressant uppsats i festskriften Kulturspeglingar (1966) har Nils-Arvid Bringéus behandlat prästkappan som brudgumsplagg hos norrländsk allmoge. Bruket har där klarlagts, och en utbredningskarta visar dess användning i Norrland. I en not säger författaren att den även förekommit i Västergötland, vilket dock ej markerats på kartan. Det är ingen tvekan att det här är fråga om samma företeelse C. M. Bergstrand funnit i ett protokoll från Kvinnestad i Västergötland 1735, där man överenskom att brudgummar hädanefter skulle bruka sina rockar utan att »skörta med en lång kappa», och i Bredared i samma landskap säges det 1750 att en del gjort påminnelse, »at brudgummar här som annorstädes kunde wid wigslar i kyrkan sig infinna utan kappa». Dessa notiser tyder på ett försvinnande bruk i denna del av landet. Adelsö kyrka har bland brudkläderna ännu 1790 upptagen en prästkappa av bombasin.[1]

De uppgifter som är kända härrör från 1700-talet, då bruket motarbetades på många håll liksom användningen av den övriga hyrda och utlånade brudpynten. Men traditionen är äldre. Från 1620 finnes bland prästen Magnus Höks i Gränna ägodelar även en »ny brudgummakappa» (Växjö stifts herdaminne 7, s. 241). Bruket att använda brudgumskappa har säkerligen haft en vidare spridning och kan alltså ej betraktas som en speciell norrländsk företeelse men har där kvarlevat längre än på andra håll. I Härjedalen, säger Pehr Rissler 1866, att många gammaldags bruk och sedvanor blivit avlagda, bland andra den att brudgummen under vigseln nyttjade prästkappa, ett bruk som författaren själv var vittne till som barn.

Gunnel Hazelius-Berg: Brud och brudgum i deras högtidsskrud

4. Brudgum från Leksand i spetskrage med band, som går tillbaka på 1600-talets modedräkt. Paraplyet och buketten på bröstet är senare tillbehör. Foto 1901.

Kappan anskaffades på sina håll av kyrkan, som sökte tillgodogöra sig den inkomst utlåningen tidigare inbringat prästen, vilket Bringéus visar. Att behovet av flera brudgumskappor förefanns visas av att Järvsö ägde tre stycken. Men också rocken, ja t. o. m. byxorna kunde ingå i den lånade dräkten. Vingåkers kyrka hade inkomst av »byxepenningar» åtminstone ända till 1770-talet, eftersom sockenstämman fasthöll vid den traditionella inställningen att brudgummen skulle bära de ålderdomliga sidbyxorna, som en gång varit i allmänt bruk i mansdräkten (A.-M. Nylén, Folkligt dräktskick, s. 98).

Även prästkragen lånade brudgummen från prästdräkten, vilket framgår av belägg anförda av Bringéus och andra. Denna kragtyp kommer från 1600-talets modedräkt. På andra håll i Europa har den levat kvar i vissa ämbetsdräkter. Samma krage försedd med spetsar har använts även i några dalasocknar. Även modedräktens långhalsduk från samma period har konserverats i brudgumsdräkten.

Till den vita kragen hörde en bandros av röda sidenband. Denna bandstump var ett viktigt tillbehör och hette i Delsbo »brudgumsstumpen». I Leksand var det ett rött »tjäband» av samma typ som ingick i brudens och brudpigornas dräkt (E. U. 42811).

I Västmanland ingick den vita halsduken vid 1700-talets mitt i brudens gåva till brudgummen, och med den följde röda band, om han var ungkarl men gröna om han var änkling (S. Erixon, Skultuna bruks historia 2, s. 544). Det är sällsynt att man i mansdräkten finner en sådan markering för gift och ogift stånd. F. A. Arosenius har 1862 en märklig uppgift om brudgummens kragband från Rättviks socken: »Lefva båda hans föräldrar, äro båda banden röda, äro de döda, äro banden svarta, lefver en af dem, är ena bandet rödt och det andra svart.» Det är svårt att förstå meningen med dessa markeringar. Det kan ju röra sig om ett äldre bruk, som senare

fått sekundär förklaring. Det röda skjortbandet förekom enligt N. H. Sjöborg även i Blekinge på 1790-talet, och Bellman sjunger i Fredmans epistel nr 15 om skomakaregesällen, som inte fått mästarbrev; han uppmanas att klä sig fin: »Ta din käpp i hand, knyt i din halsduk röda band.»

Brudgummen hade till sin dräkt utslaget hår, även när peruken uppträdde i helt andra former. Carl Tersmeden beskriver sin frisyr som brudgum 1751: »Kl. 10 kom min frisör med den nya brudgumsgrannlåten af en Queu de Renard, brukligt endast vid detta tillfälle av en officer. Den bestod af ett svart brett band, hvarpå hårbucklor voro fästade, som räckte midt på ryggen och kostade med en svart cocarde 8 plåtar.» Vid Gustav III:s bröllop bar hovkavaljererna utslaget hår och hovdamerna brudlockar (jfr förf. i Fataburen 1936, s. 112 f.). M. G. Crælius anger 1772 i sin beskrivning från Kalmar län att brudgummen vid allmogebröllop hade upplagt och pudrat hår. Det är naturligt att modedräkten här blir ett ideal och en eftersträvad förebild. Komministern C. E. Læstadius skriver i ett brev 1805 från Gillesnoule i Lycksele lappmark att han en morgon fick visit av en ung lapp som samma dag skulle vara brudgum. »Han ville at jag skulle pudra honom. Jag svarte at som jag ej brukade puder sjelf så kunde jag ej heller betjena andra dermed ... Bruden hade sitt hufvud mjöladt» (avskrift i Nordiska museets arkiv).

Hatten, som i gammal tid var den fria mannens symbol, var också ett herremanstecken, som i vissa landsändar ganska långsamt spred sig till bönderna. I Delsbo var det före 1740 endast brudgummar som använde hatt (B. Hillgren). Brudgumshatten smyckades med röda bandrosor, med hattkedja av silver, med fint broderade eller vävda band eller med en verklig kryddkvast. Louise Hagberg berättar (Fataburen 1921) från 1600-talets England, hur bandrosor i färger brukade utdelas vid bröllopen för att bäras i hatten. Det var ett bruk hos alla klasser i samhället. Endast ett par exempel kan här medtagas. I Rättvik bar brudgummen på sin hatt röda band med tofsar och s. k. grimmor, smala snören i svartgult och svartgrönt (G. Ekström). I Unnaryd var både brudgummens och brudmännens hattar rikt smyckade med sammetsbårder och silverspännen. I Sorunda bar brudgummen på sin stormhatt ett rött band och guldglitter. Från Malungs socken har Nordiska museet ett hattband av rött ylle med 24 påsydda tennsmycken (inv.nr 84 873). I Gagnefs minnesstuga bevaras två brudgumshattar med tillbehör av en mässingsnål med hängande kläppar och löv. Hatten kunde siras med guldspetsar och glitterband, med blomster och löv.

Brudgummens hatt hölls under vigseln av en brudsven (Delsbo), eller också hängdes den med sin granna rosett upp under nummertavlan, så att alla skulle kunna se den (Äppelbo). När kronan dansades av bruden, genomgicks ofta samma ceremoni av brudgummen, som placerade den fina brudgumshatten på en av de ogifta karlarnas huvuden (Skåne).

Till brudens gåvor hörde alltid den fint sömmade brudgumsskjortan, som var ett bevis på hennes skicklighet.

5. Brudgum med blomsterklädd hatt och bandolär. Från en halländsk bonadsmålning.

Den liksom brudsärken skulle sparas till svepning. Från Blekinge har N. H. Sjöborg vid 1700-talets slut givit denna beskrivning: »Brudgummen har om halsen en silkenäsduk, under hvilken et rödt skjortband visar sig, uti hvars ändar 2:ne silfver-nålar äro fästade. Han nyttjar stundom 3:ne lintyg på en gång, alla ärmknapparna böra synas och för händerna äro rynkade spetsar.»

Stövlar bars av brudgummarna på många håll i landet, och senare tillkom de nymodiga galoscherna, som avtogs först då dansen började.

Handskarna av sämskat skinn hörde till både brudgummens och brudens utstyrsel. De silkesbroderade med blommor och blad var en marknadsvara över hela landet. I dem gick brudgummen in i kyrkan och satte sig på sin vanliga plats för att omedelbart lämna denna och gå fram till brudbänken i koret. Han skulle då glömma kvar sina handskar i bänken, och dessa skulle bäras fram till honom, en sed som markerade brudgummens nya ställning på ett påfallande sätt.

Käppen var också en statussymbol, som senare avlöstes av paraplyet. Käppen med röd bandrosett medfördes till kyrkan av den ridande brudgummen och bars även av brudmännen som tecken på deras värdighet. På andra håll var det piskan som hörde till brudgummens utstyrsel och bars med in i bröllopsgården.

Kysk och okysk brud

»Bruden den dig är mycket kär
På högra handen står dig när,
Beprydd med guldet klara
....»

Så lyder i 1695 års psalmbok brudpsalm 55, vers 5. Den gyllene kronan var det viktigaste vittnesbördet om brudens renhet och dygd och blev därför en symbol för hela bröllopet.

Från Bysans och Rom kom kronan under tidig medeltid till norra Europa. Den var ett ståndstecken som bars inte endast av kungliga personer utan även av förnäma damer utanför kungahuset. Olaus Magnus berättar att i Skänninge även oadliga jungfrur bar krona vid högtidliga tillfällen.

Särskilt genom Mariakulten kom kronan att bli den rena jungfruns symbol och att knytas till brudens utsmyckning. Kyrkorna lånade ut kronor till brudar redan vid medeltidens slut, men om det var fråga om kronor som verkligen tillhörde Mariabilden eller om det gällde särskilda brudkronor, därom tvistar de lärde.

Vid Gustav Vasas konfiskation av kyrkornas silver försvann långa rader av kronor. Vid överlämnandet medgavs kyrkorna rätt att med annat silver inlösa »kronor som brudar pläga hava». Man borde kvarlämna en eller ett par kronor i varje härad. Tydligen hade man gått alltför hårt fram vid konfiskationen, ty 1539 och följande år »unnades igen» till församlingarna i Östergötland brudkronor, som dock vid användningen belades med skatt (O. Källström, Medeltida kyrksilver, s. 127 f.). Det gamla bruket att kyrkorna skulle låna ut brudkronan stadfästes för Strängnäs stift genom ett synodbeslut 1584.

Den lilla prinsessan i S:t Görans-

6. Prinsessan i Bernt Notkes S:t Göransgrupp från 1400-talets slut. Foto I. Anderson, ATA.

gruppen i Stockholms storkyrka bär både krona och krans. Så kunde också jungfrubruden smyckas men inte den okyska bruden. Vid riksdagen i Örebro 1617 enades prästerskapet om följande beslut: »The bruder, som af sijna män förkrenkte äre för än the wijas, hafwa ingen crona uthan alleneste en krantz med teckt hufwud, hölt håår och något silfwer om brystet. Men the som äre falne i lönskeläghre och kunna sedan af androm blifwa til echtenskap optaghna, hafwa hufwudklädhet på sitt hufwud med en lithen flitterkrantz och minder silfwer än the förra om lifwet. Samma hufwudskrud skola the enckior bruka, som uthi theres enckieståndsigh med lägerzmål försedt hafwa.» (Svenska riksdagsakter, avd. II, del II: 2, 335 f.). Senare förslag och stadgar i såväl Västerås som Strängnäs stift anknyter i huvudsak till överenskommelsen i Örebro men avviker i vissa detaljer, under det att 1686 års kyrkolag mera generellt hänvisar till äldre stadgar och vanlig plägsed. Var fästekvinna hävdad av sin fästman och likväl brukade »kyska brudars skrud», skulle de böta två daler silvermynt till kyrkan.

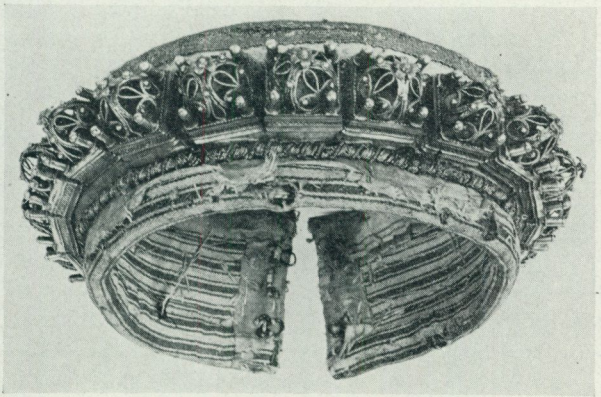

7. En troligen medeltida brudkrans från Vansö kyrka i Södermanland. Nu i SHM. Foto ATA.

När bruden inte hade rätt att bära krona, bortföll även brudmässan och den päll som hölls över brudparets huvuden under vigselakten fick ej användas.

Brudens klädsel kunde också återverka på brudgummens. Den långa svarta kappan tillmättes på vissa håll så stor vikt att brudgummen ej fick bära detta hederstecken, om hans brud ej hade rätt att bära krona (visitationsprotokoll i Delsbo 1777). I Ny socken i Värmland gällde samma sak om det breda sidenband brudgummen bar om livet.

Liksom prästen hade att utröna, om kontrahenterna hade tillräckliga kristendomskunskaper för att få gif-

8. Brudkrona av förgyllt silver från Högbo kyrka i Gästrikland, 1700-talets mitt. Foto Nord. mus.

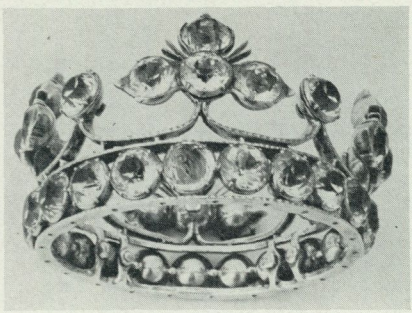

9. Brudkrona av silver och bergkristall. Gåva till Stjärnorps kyrka av familjen Douglas 1749. Redan efter 1600-talets mitt började man i adelskretsar bära små kronor, ofta besatta med pärlor eller bergkristall. Foto Nord. mus.

ta sig, så var det också han som skulle ge tillstånd att få använda kyrkans brudskrud och framför allt kronan. I Karlstad förmanade domkapitlet 1682 samtliga pastorer »att noga tillse förr än kopulationen (d. v. s. vigseln) sker i kyrkan och genom sexmännen inqvirera om någon beblandelse är föregången. I så fall, om så skedt vore, aftages bruden kronan.»

Från Delsbo finnes Samuel Ödmanns målande beskrivning av den stackars flickan som fött oäkta barn och därför bar en särskild dräkt. »I stället för vanlig brudklädsel fick hon bära helt svart klänning, vitt dok på huvudet samt däruppå en korsmössa som bestod av tvenne utterskinnsremsor, 2 tum breda, sammansydda till ett kors varav ena spetsen låg framåt pannan den andra ned i nacken och de två övriga nedgående till vardera örat. I denna dräkt grät hon i allmänhet under hela ceremonien. Bruket avlades under 1700-talets slut.» I Hassela befallde prästen att de som ej var riktiga brudar skulle bära gul luva som straff för sin osedliga vandel (uppteckn. av Louise Hagberg).

Vid 1800-talets mitt ville guldsmeden Norrbom i Delsbo gifta sig, men prosten, sedermera biskopen, Lars Landgren nekade honom kyrkans krona. Norrbom började då att förfärdiga en egen krona. När prosten fick höra detta, uppsökte han honom och frågade, vem som skulle ha den krona som var under arbete. »Åt Karin och mig», sa Norrbom. »Hon får inte bära nå'n krona», sa Landgren. »Då gifter vi oss inte», sa Norrbom och så flyttade de ihop utan vigsel.

Inte heller den brud som gifte sig utan sin målsmans tillstånd bar krona. Abraham Brahe berättar om sin syster, som vigdes i Slottskyrkan 1595 utan släktens medgivande: »Och tå alla wore inkompne kallade fröken Anna min syster fram till presten och satte opå henne een krantz.»

De vigslar som bröt mot dessa skrivna och oskrivna lagar blev betraktade som suspekta och vållade kontrahenterna stora svårigheter. Det var lika oegentligt som att få barn för snart och behandlades ofta på liknande sätt från kyrklig synpunkt. Enligt folkmeningen var det däremot inte så stor synd att kläda hävdad

10. Brudklädsel med pärlor och orangeblommor. Konst- och nyhetsmagasin för medborgare af alla klasser, 1819.

11. Detalj av en teckning av Fritz von Dardel 1849. Vid denna tid hade slöjan blivit obligatorisk i brudklädseln.

brud i krona. En godspilt som skulle ärva gården måste ju se till att arvsföljden blev tryggad. Böterna betalades gärna under sådana förhållanden.

Strängheten beträffande rätten att bära krona uppmjukades småningom därhän, att det endast var kyrkans brudkronor som det förmenades »icke ärbar» brud att bära. Brudkläderskan kunde ha en krona att låna ut sådana gånger (Greta Hedlund, Dräkt och kvinnlig slöjd, 1951, s. 150). Från Älvros socken i Härjedalen berättas att man hade provisoriska kronor av något simplare material, såsom järnbleck, som ibland fick ersätta den riktiga brudkronan.

I Unnaryd klagade man 1806 på att kyrkans brudkrona ej använts på flera år och ej gett någon inkomst. Biskopen föreslog att den skulle säljas, men församlingen beslöt att uppta en avgift av varje brudpar antingen de använde kronan eller ej (Bringéus, Unnarydsborna, s. 3). Det är tydligt att kyrkornas kronor mist sin dragningskraft och nya moderiktningar gjort sig gällande.

Kransen hade en mångsidig användning och betydelse. Den hörde till brudpigornas festdräkt, och den bars tillsammans med kronan av den ärbara bruden – under medeltiden bar även brudgummen krans – men den var också en andra rangens prydnad för den lägrade bruden. I Enköping blev en man bötfälld 1593 för att han hängt en krans på en gift kvinnas dörr. Det var en skymf som kostade honom en stor summa pengar att avtvå (Enköpings stads tänkeböcker, s. 271).

Som manligt attribut levde kransen kvar vid dopet, när ungfaddrarna växlade krona och krans före fadderkyssen (Louise Hagberg i Rig 1925, s. 146). Sist finner vi kransen i myrten fäst på kyrkomarskalkarnas frackslag.

Utan att förknippa kransen med brudens bristande ärbarhet började man på 1700-talet stundom använda den i kronans ställe. Så vigdes Anna Licken Ulfsparre 1723 i en grön och vit krans, och hennes dotter bar samma krans på sin peruk 1741. Kran-

12. En brud smyckad med blommor och florsslöja. Magasin för konst, nyheter och moder, 1829. Slöjan var ännu inte ett speciellt brudtillbehör utan begagnades även till galadräkt.

13. Brud från Vingåker med mångfärgade blommor och band. Ur en skissbok av J. W. Wallander. Trolleholms bibliotek.

sarna blev allt vanligare. När N. R. Brocman reste i Baltikum 1754, berättar han om en brudprocession han såg nära Libau, »och hade bruden krona på som i Sverige på landet». Kronan var alltså omodern i borgerliga kretsar vid denna tid.

Vid 1700-talets slut blir myrtenkronan vanlig. Den behandlas då med samma respekt som sin föregångare av ädlare material. När en hovfröken Pollet firade sitt bröllop vid hovet, satte H. Maj:t »myrtenkransen och kronan på mitt hufvud, satte en vacker briljantring på mitt finger och förde mig sjelf till altaret» (1803). I varje förtänksam familj sköttes krukan med myrten på bästa sätt. Från Jönköping vid 1800-talets mitt minns Tecla Wrangel »de små vit- eller gulmålade husens fönster ... och den rent oundvikliga myrten till brudkronorna».

Om myrtenkronan ersätter guldkronan bland de högre stånden, så blir det mässingskronor, konstgjorda blommor och pynt som efterträder det äkta materialet bland allmogen. Brudkronorna utsiras med spiror, blombuketter och stora panascher. De gör ett överväldigande intryck. Från 1800-talets början till dess mitt talas om dessa spiror av 2 à 3 kvarters höjd. I Mora 1851 var de förfärdigade av blommor och mångfärgade lappar. Karl XIV Johan skänkte 1836 konstgjorda blommor, som tidigare prytt konungens bord, till arbetarna vid Älvdalens porfyrverk, vilket ägdes av konungen. Därav tillverkades för bruden en större krans, en blomsterkvast, en girland och en mindre krans och till brud-

14. Bruden klädes. Tierp, Uppland. Akvarell av B. Hillgren 1926.

gummen en mindre blomsterkvast (Notiser från Arbetarnas kulturhistoriska sällskap 1968, s. 10 ff.)

Drottning för en dag

Vid Gustav Vasas konfiskation av kyrkornas silver levererades bl. a. från Stora Tuna i Dalarna följande persedlar: en stor förgylld krona med jungfru Marias bild, likaledes fem andra förgyllda kronor, den ena mindre än den andra, ett bälte med stämplade silverspänger, ännu två vita silverbälten med stämplade spänger, ett gjutet silverbälte, ett förgyllt litet kors utan kedja, en pärlkrans samt guld- och silverringar, sex mindre silverbälten och förgyllda bröstspänger och bröstkniper samt kedjor med vidhängande kors (Diplomatarium Dalecarlicum). Här finns alltså det som brukar kallas ett helt brudsilver, dvs. både krona, kedjor och bälte.

Till den traditionella brudgrannlåten hörde också kåpebonaden, på vilken brudsmyckena var fästade. Då allt annat silver indrogs, fick en rad kyrkor behålla sina kåpebonader till brudskruden. Den beskrivs som en stor bröstlapp, ibland som en liten mässhake med påsydd grannlåt. På Trollenäs i Skåne berättades att vättarna begärt att få låna fruns sammetskjortel och kåpa till brudskrud åt vättafruns dotter. Den klänningen ska ha hängts upp i Näs sockenkyrka som ett minne av denna händelse (C. J. Barfod, Märkvärdigheter, 1925, s. 33).

När Carl von Linné 1734 var gäst i Mora prästgård klädde man en brud »at vi så mycket bättre måtte se landsens maner... När bruden klädes, lägges på henne kraga, lik ringkragar; men så stor, at han går kring hela bröstet, af kläde gjord, hvilken alt öfver är utzirad med påsydde band och silfwerkädjor, hwarpå fladra löst de liggande silfwer kors och inbundne medailler. Kring halsen hänger silfkädjan, den de förmögne utan på kring klädren, då de wäl wara skola, med dubbel omgång hänga. På hufvudet sitter en stor silfkrona, innuti med bandrosor betäckandes håret. Neder åt ryggen hänger det långa håret löst och utslaget. Om lifwet sitter silfbältet.» Här fanns alltså fortfarande kåpebonaden i bruk. I förminskad skala användes den ännu på 1800-talet med allt enklare grannlåter fastsydda över ytan.

15. Brudsmycken från Brahekyrkan på Visingsö. Foto Nord. mus.

Under 1500- och 1600-talen fanns det inte bara hos adeln utan också hos borgerskapet rika skatter av dräktsmycken av silver. Bälten och kedjor ingick i högtidsdräkten inte bara för bruden och brudpigorna utan även för övriga gäster. Bönderna hade samma möjligheter att lysa med lånat brudsilver från kyrkorna eller herrgårdarna. Mycket silver fanns dock även i allmogeägo inte bara i det rika Sydsverige utan även norrut. Silver ingick i brudgåvorna bland de förmögna bönderna.[2]

Under 1600-talet kompletterade kyrkorna sitt brudsilver genom köp och gåvor. Stundom uppehölls traditionen att skänka bort bruddräkten, som på medeltiden ofta blev spelmännens belöning. Då överflödsförordningarna förbjöd detta, lämnades dräkten till kyrkan. Även om det dyrbara materialet många gånger användes till antependier, så togs dock en del direkt i bruk som brudstass även i fortsättningen. Ibland fick kyrkan i donation av sitt herrskap »en heel brudskänck». Så t. ex. fick Över-Enhörna kyrka av herrskapet på Ekensberg 1673 en silverkrona med rubiner, ett förgyllt bälte, ett hårband av äkta pärlor, tre silverkedjor med hängande brickor, beläte och förgyllt kors och ett smycke av oäkta diamanter. Ett par silverbroderade handskar och en krage av vitt flor låg

Gunnel Hazelius-Berg: Brud och brudgum i deras högtidsskrud

16. Bruddräkt från Ingelstads hd i i Skåne. Foto 1873 då detta dräktskick redan kommit ur bruk. Bruden bär krans. Guldkronan slog aldrig igenom i de gamla danska landskapen. Däremot var dräktsilvret särskilt rikhaltigt i Skåne.

också i den läderöverdragna asken med lås. Dessutom medföljde brudklänningen av randig taft med vita och röda blommor.[3]

Anders Billow har i Fataburen 1917 publicerat arkivmaterial om brudskruden i Fogdö kyrka i Södermanland, där man kan följa dess tillkomst, underhåll och kompletteringar från 1683 till 1768, då den kasserades och bortauktionerades. Det är en fyllig skildring av hur modet växlar. Den kostade kyrkan en hel del pengar men gav också inkomster.

Det är helt naturligt att när kyrkan förvaltade dessa brudsmycken, det föll på prästfruns lott att vaka över dem och kläda bruden, som ofta fick komma i tidig morgonstund till prästgården för att bli klädd. Det var väl ett undantagsfall Abraham Hülphers beskriver från By socken i Dalarna, där bruden kläddes på lördagsaftonen och fick lov att ligga i kronan över natten. Ibland tillhörde en del och i senare tid hela brudutrustningen prästfrun. Det blev hennes lilla extra förtjänst att stå församlingens brudar till tjänst. Vid prostvisitation i Amnehärad i Västergötland 1719 klagade församlingen på att kaplanens hustru gjorde anspråk på att få kläda alla brudar i socknen. Då lästes biskopens resolution från föregående år upp »att ingen må tränga sig til den sysslan, utan har hwar och en frihet at ther til biuda hwem man behagar antingen af preste hustrurna eller andra». (Bergstrand, Kulturbilder 2, s. 90). Vid prästmötet 1723 klagades över att pastorskan i Torsåker störde kyrkodisciplinen genom att ej i tid bli färdig med sina brudklädningar (Bygdén 4, s. 150).

17. Bondbrud i ståndsmässig dräkt utanför Vingåkers kyrka. Detalj från en färglagd teckning av Aug. Neijber.

I bouppteckningar från 1700- och 1800-talen kan man finna brudkläder bland prästfruarnas efterlämnade ägodelar. Där finns 1700-talets manteauer och rober med bröstlappar och engageanter, där finns bröstbuketter och smycken av oäkta stenar och löshår och en och annan peruk.[4] Det skulle inte bara räcka till en eller flera brudar, även brudpigorna skulle ha sin beskärda lott av sidenband, kedjor och konstgjorda blommor.

Men det var inte bara kyrkorna och prästfruarna som kunde vara ägare till den s. k. brudhedern. Många adelsfamiljer och herrgårdsägare hade egna kronor och brudsmycken. På Salsta talas 1563 om brudsilver som plägar utlånas. Ibland vandrade brudhedern runt i familjen. År 1574 skulle man rusta till bröllop på Åkerö för tjänaren Nils Larsson, och man trodde att den då fanns på Läckö (Västergötlands fornminnesför:s tidskrift, bd 2, sid. 19 f.).

Från Bjursås socken i Dalarna har Sigurd Erixon i Svenska kulturbilder 1929 beskrivit en brudkläderskas förråd av brudpynt bestående av 60 olika delar. Där finns allt från kronan och kransen, peruken och brudlockarna, bröstlappen med sin grannlåt, alla de olika pärlbanden, broscher, örhängen, nålar och band av alla slag samt buketter. Men även denna form av brudgrannlåt blev omodern. Vid ett bröllop i Tuna församling i Småland omkring 1850 hette det, enligt vad fil. dr Ingegerd Henschen-Ingvar berättat mig, om den traditionellt utrustade bruden:

»Bruden hon skin som en måne
allt vad hon har har hon låne.»

Seden var i utdöende.

Gunnel Hazelius-Berg: Brud och brudgum i deras högtidsskrud

18. Jämtländsk brud på 1890-talet.

Redan på 1700-talet började man arbeta för att brudparet skulle bära egna kläder. På Torpa sockenstämma i Södermanland var man beredd att 1767 låta »brudar endast prydas med krona och härtill bruklig huvudbonad, men för övrigt egna kläder» (Hagströms herdaminne 3, s. 437). I Eggvena socken i Västergötland betonade man att det skall med lika, ja större heder anses, när bruden i egna kläder träder fram och låter sig vigas (Bergstrand, Kulturbilder 1, s. 88). I Forshems socken i Västergötland konstaterades 1802 att »brudar kläda sig här uti sina vanliga kläder och vigas inom hus, utan de ceremonier och buller, som på de flesta andra ställen ännu beklagligen iakttagas» (Schiller, I kalesch genom Sverige, s. 167).

Det är alltså en ny syn som arbetar sig fram, och det gäller först och främst kläderna. Både kronan och smyckena fortsatte man att låna. I dalasocknarna blir problemet mera komplicerat. När man i Mora 1771 beslutar att all brudeklädning skall avläggas, bifaller kyrkoherden beslutet trots att det är mot hans egen vinning, då han på egen bekostnad inköpt flera brudkronor. Här går man alltså ett steg längre och avskaffar även kronan. Också i Våmhus stannar man inför samma beslut. Kronan är här intimt förbunden med den traditionella brudklädningen, som skiljer sig från sockendräkten. Denna bruddräkt är en modedräkt, som markerar brudens särställning även ur social synvinkel. Kronan kan i de ålderdomliga dalasocknarna inte användas tillsammans med sockendräkten, som tidigare burits av andra rangens brudar. »Grönbruden», eller vad hon nu må heta, har burit socknens helgdagsdräkt med vissa tillsatser, men här passar inte kronan in. I Leksand träder samma förbud i kraft 1828, vilket inte hindrar att det förekom kronbrudar även senare (jfr förf. i Dalarnas hembygdsbok 1950, s. 22). Böta kunde man ju alltid göra.

Socknens helgdagsdräkt med extra tillbehör var alltså länge en andra

Gunnel Hazelius-Berg: Brud och brudgum i deras högtidsskrud

19. »Grönbrud» från Leksand i sockendräkt utan krona men med extra pynt som endast ingick i brudklädseln. Foto 1901.

rangens bruddräkt. Den var annandagsdräkt för kronbruden och ersätter så småningom den avlagda brudstassen. Från helgdagsdräkten skiljer sig bruddräkten genom särskilda förkläden, bandbesättningar, blommor och kedjor eller dylikt. Denna pynt kunde de båda bruddräkterna ha gemensamt. När bindmössan ingick i bruddräkten, fick den en extra stor rosett i nacken med hängande band ner på ryggen (Småland, A. Alm i Folkminnen och Folktankar 1936, s. 109).

Den vita bruddräkten var ingen nyhet, då den slog igenom vid 1800-talets början. Johan Ekeblad nämner i brev 1653 att han tagit ut vit atlask och tubin till bröllopskläder. Brudparet Horn-Sparre var 1654 klädda i vit taft båda två, men hans kläder var rikt broderade med guld och silver (Whitelockes dagbok, s. 633). Vid ett bröllop 1662 säges att ceremonierna inte var så stora som vanligt, »såsom med det att de intet vore vitklädde och ingen glaven» (J. Ekeblads bref 2, s. 318). Carl Tersmeden beskriver en brud i Stockholm 1751 som »parerad som en ängel i vitt och förd av dess fader visade sig» (Memoarer 4, s. 107).

När hovfröknarna gifte sig, användes hovets galadräkt. Så var det 1745, då Lovisa Ulrika satte kronan på brudens huvud (Ungedruckte Briefe 1, s. 257), och så även 1775, då hovfröken Böhnen som brud på Ulriksdal bar »vit robe de cour, gala klädd med hängande lockar» (C. J. Ehrensvärd, Dagboksanteckningar 1, s. 63).

Nordiska museet har dräkter, vilka burits av två brudpar samma år, 1764. Hos det borgerliga brudparet August Alströmer och Anna Margareta Sahlgren har bruden kofta och kjol av vit atlas med marseillesöm. Hos det andra brudparet, greve Nils Bonde av Björnö och Anna Christina Fleming, är hennes bruddräkt sydd enligt franskt mode med robe och kjol av brokad med vit botten.

Genom de antikiserande vita empiredräkterna och under påverkan från den franska konfirmanddräkten

20. Brud med myrtenkrona och tyllslöja. Den vita klänningen är prydd med artificiella oranger. Foto Helene Edlund 1897.

21. Brudpar från Byske i Västerbotten, 1880-talet. Bruden har svart klänning och brudgummen bonjour.

fick den vita bruddräkten en vidare spridning under 1800-talet. Snittet växlar och följer modets strömningar. Empirens smala brudslöja av blonder växer fram under 1800-talets senare del ut till en sky av tyll från huvud till fot omsvepande bruden.

Om den vita färgen var elegantare, blev svart det lägre borgerskapets färg. På ett fotografi av fem brudpar, vigda i Storkyrkan i Stockholm 1909, har fyra brudar svarta klänningar och en vit. Till Missionshyddan vid Bergsgatan i Stockholm anskaffades 1893 en svart ylleklänning, för att de fattiga brudarna skulle slippa vigas i sina arbetskläder (Anna Alm, På storstadens gränsmark, s. 33 f.).

Myrtenkronan och kransen hörde till både den vitklädda och svartklädda bruden. Elias Sehlstedt beskriver ett lotsbröllop på 1800-talets mitt: »Bruden var klädd i svart siden med blombuketter utefter kjolen, från axeln till fotabjället, krans och krona af myrten samt en hvit slöja, som sopade golfvet. Brudgummen bar svart bonjour och hjertbukett.» De konstgjorda blommorna ersattes med lika artificiella vita orangeblommor med gröna blad i rankor eller av små buketter. De var särskilt omtyckta omkring senaste sekelskiftet.

Ungmor

Vid en biskopsvisitation i Torsö i Västergötland 1713 påtalades en märklig sedvänja: »Ingen brud får klädas med krono andra dagen, som här til warit brukeligit i thenna församblingen.» Samma osed påtalades 1739 i Odensåker i samma landskap, där man också varnade för annan

»brudeskrud än then som anständig är, item at ingen brud klädes andra bröllopsdagen uti wanlig brudeskrud». Överallt markerades skillnaden mellan brud- och ungmorsdräkt. Efter bröllopet skulle bruden bära den gifta kvinnans huvudbonad eller hårklädsel beroende på stånd och modeväxlingar. I Sorunda socken i Södermanland bestod ungmorsdräkten av bindmössa och stycke, kulört sidenschal och ett vitt kläde, som man vek upp schalen över, och ännu ett litet vitt kläde, som inte var större än en näsduk, närmast halsen. Också hade man silverspänne. Annars var det en kulört klänning och ett brokigt förkläde – tyget var köpt av brudgummen. Ungfarsklädnaden hade bruden gjort. Han bar även en fin krusad skjorta och en röd mössa med tofs (G. Berg, i Bygden 1925, s. 30 f.). Den röda mössan påsattes första gången på bröllopskvällen.

Från 1860-talets borgerliga Stockholm talas om »annordagsbröllopet», då den nygifta frun måste bära en s. k. ungmorsmössa till den lika obligatoriska blå sidenklänningen. Elegantare morgonmössor och mera stadiga nattmössor hörde till och stickades och broderades i många variationer.

När Lenæus i Delsboa illustrata 1764 talar om att den unga hustrun söndagen efter vigseln »hofwerar» i helgdagsdräkt med korsmössa och blåstärkt huvudkläde samt silverbälte med kedja (s. 208), är det ett gammalt bruk som går tillbaka till katolsk tid. Unghustrun skulle första söndag eller helgdag efter bröllopet tagas in i kyrkan av prästen. Detta kallades »inledelsen» och borttogs vid reformationen, men seden bibehöll sig en lång tid därefter (Bælter, s. 697 f.). Bruden skulle vara »eftergrann» i många socknar, inte bara i sin ungmorsdräkt andra dagen utan även flera söndagar framåt i sockenkyrkan. Söndagen efter bröllopet kom brudföljet i samma ordning som på bröllopsdagen men satt på sina vanliga platser i kyrkan. Bruden bar gift kvinnas huvudplagg men hade några band och kedjor kvar. I Leksand markerade förklädena en fallande skala under tre till fyra söndagar.

Lasse Lucidor besjöng 1674 den unga flickan som längtar till brudstolen:

»Då väntar hon med tålamod
till dess hon blier med äran brud
och klädas kan i hustruskrud.»

Det var dock bröllop antingen bruden var blindbrud eller grönbrud eller hon fick lysa som grannbrud och kronbrud.

*

. . . »Och mitt i alltsammans en liten skygg brud klädd i rött och med hela familjens samlade smycke-kollektion hängande på sig. Den som inte har tillräckligt med smycken, pryder sig med blommor och blomstergirlander.» – Det låter som gamla dagars Sverige men det är en skildring i dagspressen av ett bröllop i Indien från detta år. Här har utvecklingen gått vidare. Men bröllopet har markerats med frack och ordnar, med paraduniformer och grannlåt under 1800-talet för att ibland bli förmiddagsbröllop i jaquette och slutligen bli borgerlig vigsel utan alla extra tillbehör, vid sidan av de mera traditionella bröllopen i modedräkt eller bygdedräkt. Även på landet undviker

man de stora bröllopen. Det är emellertid endast slutfasen i en lång utveckling. Redan 1873 skrev Artur Hazelius i sina reseanteckningar från Häverö: »Bröllopsståten avtager, ofta reses till Stockholm eller Norrtälje för att vigas.»

[1] Adelsö kyrkoarkiv, Landsarkivet i Uppsala.

[2] Brudsmyckena har redan blivit behandlade från historisk-rättslig och kulturhistorisk synpunkt, men också i fråga om form och utseende av Anna-Maja Nylén i arbetet Smycken i svensk ägo (1952).

[3] Över-Enhörna kyrkoarkiv L I: 1, Landsarkivet i Uppsala, enl. välvilligt meddelande av framlidne fil. dr B. Waldén.

[4] Inventarieförteckning efter kyrkoherdens i Forsa och Hög i Hälsingland den 7 okt. 1762 avlidna hustru Anna Sara Wetter, enl. välvilligt meddelande av framlidna fil. dr Vivi Sylwan.

SUMMARY

Bride and bridegroom in full attire

The study illustrates how the bridal couple holds a unique position during the wedding-day, shown in the attire they wore. This attire contrasted strongly to the laws regulating luxury, which stated that the dress should correspond to the wearer's social class.

The bridegroom's attire could be the fashionable costume of the gentleman or even the uniform of an officer if the bridegroom was a soldier. During the 17th and the 18th centuries the groom could use the clerical garb and collar, which he could borrow from the vicar or the parish church at a small fee. The hat was an upper-class sign which only slowly spread to the farming class, but it was early used in the bridegroom's attire.

The bridal crown was also a class sign. Through the cult of the Virgin Mary the crown became a symbol of the pure virgin and was thus related to the bridal attire. The churches lent crowns to brides as early as the late Middle Ages. In 1617 the clergy came to an agreement that only virgin brides should be allowed to wear the crown, the unchaste should wear a chaplet. In 1686 breach of this rule was punished by a fine to the church. The regulations regarding the wearing of crowns were later restricted to be applicable only to crowns belonging to the parish church.

In the 18th century the crown lost its popularity in the middle-class society and was replaced by the chaplet. Towards the end of the century myrtle crowns became fashionable in the upper classes, while brass crowns and crowns made of artificial flowers etc. replaced the more valuable crowns in the farming class. To the traditional bridal finery belonged also chains, girdle and jewels of silver. The whole bridal attire could be owned by the church and lent at a fee. Often the vicar's wife was the keeper of the attire and also dressed the bride. The aristocracy and the landed gentry generally owned their bridal clothing. During the late 18th century it became more common that the bridal couple wore their own attire; only the crown and the jewellery were borrowed from the parish church.

Evidence of the white wedding-dress can be found since the 17th century, but became more widely spread during the 19th century. In the lower middle class the black wedding-dress was still common in the early 20th century.

The day after the wedding the bride wore married woman's headdress.

Karin Näsström

Pigbröllop hos Årstafrun

Slår man upp ordet *pigbröllop* i Svenska akademiens ordbok finner man där denna förklaring: »(om ä. förh.) bröllop som husbondefolket höll för sin tjänsteflicka» men bara två belägg: biskop Rhyzelius 1752 och Smålands Allehanda 1883.

Vänder man sig till Märta Helena Reenstiernas Årstadagbok om vad hon själv kallar »realiteter och bagateller i min lilla sphère» under åren 1793–1839, får man en mängd konkreta exempel på såväl pig- som drängbröllop. Det gäller den tryckta utgåvan (Sthlm 1946–53) men i långt högre grad originalmanuskriptet, som förvaras i Nordiska museets arkiv och ligger till grund för denna framställning.

Författarinnan var husfru på Årsta gård i Brännkyrka socken, gift med ryttmästare Christian Henrik von Schnell. Gården omfattade två säterier, ett frälsehemman, sju torp, sex lägenheter, tre boställen, smedja och bränneri. Lantbruket sköttes fram till 1799 av ryttmästaren själv men arrenderades sedan ut. Tjänstefolket bestod av husmamsell, kusk, trädgårdsmästare, rättare, brännmästare, mjölnare, smed, drängar och pigor. Husförhörslängderna från Årsta rote omfattar omkring 140 namn, ståndspersoner och barn inräknade. I dagboken passerar sammanlagt drygt 300 namngivna personer som kan räknas till gårdsfolket.

Det var för detta gårdsfolk Årstafrun ordnade bröllop, ibland som värdinna för ett sällskap där brudparet visserligen var hedersgäster men där de övriga inbjudna var herrskapets egna vänner bland ämbetsmän i Stockholm och grannar på traktens herrgårdar. Ibland var hon själv ärad gäst på någon av de underlydande gårdarna, ibland bidrog hon endast med porslin, ljusstakar och traktering. Oftast klädde hon bruden. Alltid skrev hon några mer eller mindre beska kommentarer om brudfolket.

Några exempel ur dagboken. Lördag 2 januari 1796: »Hela dagen hade jag sysla med brudgranlåten och bröllopsanstalter hvartill alla behöfliga saker skulle tagas härifrån». På söndagen for hon till Valla grindstuga, brudgummens bostad, där hon klädde bruden. Måltiden bestod av sex rätter, två slags vin och punsch. På måndagen ordnade hon det som användes vid bröllopet, medan jungfrun, trädgårdsmästaren och kusken med sitt hushåll var i bröllopsgården på hemkomstöl. Ännu på tisdagen ägnade hon sig åt de saker som utlånats till Valla.

Annandag pingst samma år viges en dräng och en piga i förmaket av komminister Molin. Brudparet »gingo upp till Mjölkmor att med supande och dansande tillbringa natten». I maj

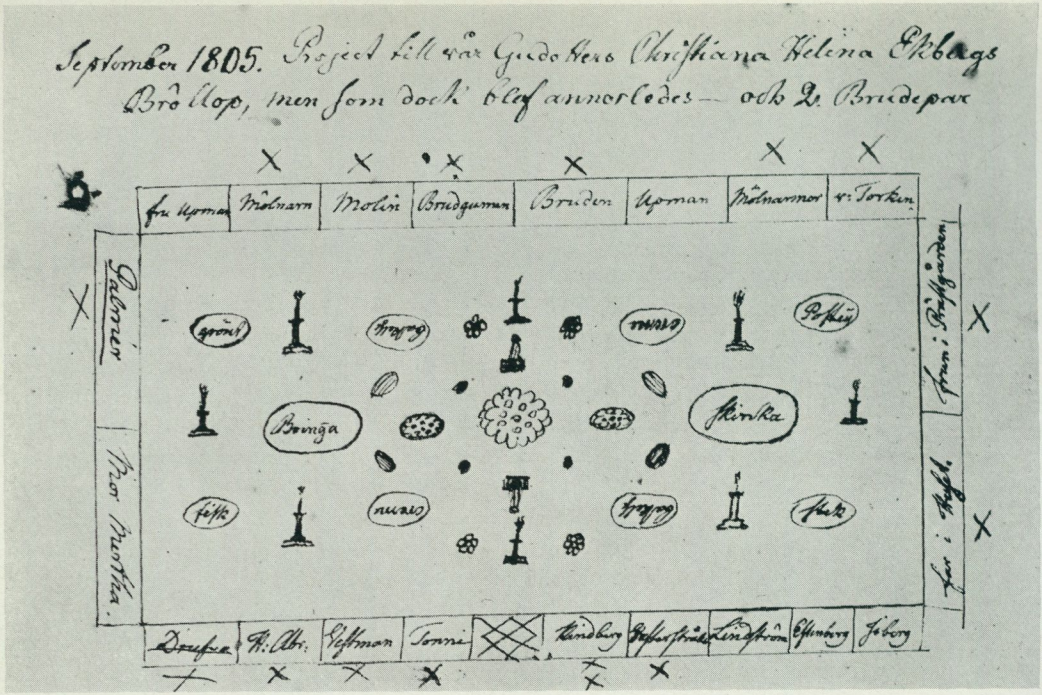

1. Årstafruns egen ritning till bröllopsbord 1805. På baksidan har hon antecknat: »10 rätter, 4 deserassietter, 4 saladierer, 8 ljusstakar, 1 frugtkorg, 4 saltkar, 2 sockeraskar, 2 carafiner.» Placeringen blev i verkligheten annorlunda och gästerna delvis andra, eftersom det blev två brudpar som vigdes.

1797 blir hon bjuden till Petter Magnus Ljunggren, nybyggare enligt vigselboken, efteråt får hon veta att man måste skynda »på det att bröllopet kunde slutas förän barnsölscallaset inföll». Gäster den gången var en inspektor, en häradsdomare, två präster och brudparets föräldrar och syskon. »Maten var bra efter deras sätt», man sköt salut, bruden var »såsom ovig till växten klädd i hvit kjortell och tröja samt grönrosig bindmössa och blått skärp». Silver och bordsdekorationer var lånade från Årsta.

29 december 1799 viges trädgårdsmästaren Boderus med jungfru Anna Stina kl. 6 om aftonen av komminister Molin. Gästerna är herrar Vesterstråle, guldsmed resp. kammarskrivare, herrskapet Schoerbing på Årsta holmar, löjtnant Silfverskiöld, två komministrar och ytterligare några personer ur författarinnans egen umgängeskrets. »Kl. 1/2 till 9 anrättades bordet med 12 fat, äplen, mandell, russin, 2 slags vin och pounch, sedan sjöngs några supverser och tycktes alla vara rätt nöijda». I april 1801 lyses det för »det gemena packet Åkersten (kusk) och dess frilla Lisa Holm». Söndag den 3 maj viges brudparet i prästgården. Årstafrun deltar inte i festen, och då hon kommer hem kl. 11 på kvällen efter ett besök på Dramatiska Spectaclet är balen i bröllopshuset i full gång, och »Hollinders ljufva nyckelharpa framskrålade sina nätta toner så att ljudet deraf döfvade vagnshjulens och hästfötternas buller».

Lördag 14 september 1805: »Mor Öhman slagtade ett får och 2 grisar samt hjelpte mig att baka 2 slags bröd.

Jag kan eij uppräkna alla mina göromål hörande till bröllopsanstalterna». På söndagen vigdes två brudpar. Den ena bruden var herrskapet von Schnells guddotter, som gifte sig med en karduansmakargesäll. Den andra bruden hade varit kökspiga på Årsta och gifte sig nu med mjölnarens son. »Begge brudgummarne voro svartklädde med hvita västar, och begge brudarne med svarta sidenklädningar, hvita mössor, charlar, vantar, solfjedrar, guldkedjor, örhängen, armband, ringar och brokiga bröst bouquetter». Gästerna är Årstafruns egna vänner, tre präster och några av brudparets anhöriga. »Om aftonen spisades 10 rätter och desere. Rummen voro väl upplyste i kronor och stakar. Många åskådare infunno sig hela eftermiddagen. Klockan var öfver 3 om natten då vi lade oss.» På måndagen kom karlar ur bröllopslaget och tackade och bjöds då på kaffe och brännvin. Ännu på tisdagen skurades stakar och knivar, gjordes avkok på kaffesump och stoppades fårkorv.

Den 5 november 1809 var författarinnan sysselsatt med att »putsa Stora Salen, att torka fönster, krukor, mattor och brudpallar tillreds, tills pastor Bergfalk kl. 4 sammanvigde unga Anders Engström (snickaredräng) och pigan Maria Christina Crants». Bruden hade egen svart taftsklänning, men silver, glas, porslin m. m. lånades till rättarens bostad, där bröllopsfesten ägde rum. Maten bestod av skinka, grytstek, risgrynskaka och bakelser, alltså betydligt enklare förplägnad än hos husbondfolket. Pastorn och sonen von Schnell »gingo åter upp i bröllopslaget, hvarest nu var bal, och bestod musiquen uti en härsken viol, som nya mölnardrängen befilade». Måndag: »ännu regerade bröllopsoset och åter idag spisades och fägnades mölnaren, drängar och hustrur hos rättaren. Alla saker som de länt af mig nedburos».

Söndag 28 oktober 1810 vigdes en skomakargesäll och en hönspiga i stora salen på Årsta. Gäster var pastorn med fru, skolmästaren, arrendatorn och gårdsfolk. Middagen bestod av sillsallad, saltgrön skinka med senap, savojkål med fläskkorv, dubbel lammstek med sallader, äppeltårta och riscreme samt vin, kaffe, the. »Jag betalte präst, fattiga och lazarette».

I mars 1813 är Årstafrun bjuden till arrendatorn på middag tillsammans med en finsk häradshövding och en löjtnant. »Då vi ätit kläddes kökspigan Maria Margareta Åman med hvit släpklänning, grön crantz, guldcollier och guldkam, samt brudgummen en ung torpareson från Huddinge i blå råck och stöflor inträdde och vigdes af Kyrckoherden Gleisman. Efteråt samlades åt brudparet och de fattiga penningar».

I september 1813 noteras att trädgårdsdrängen Ekström »var borta att taga ut lysningssedell för sig och Lena – han ett långsamt våp och hon en etterbefängd kona». Och ändå gör sig husmor mycket besvär med bröllopet som står den 26 september. »Min brud hade krantz och krona, plume med pailletter, perlor och mycket oägta brillanter, samt guldkjedjor om hals och armar, guldbrodderad charle af gaze d'Italie hvit klänning m. m. och var ganska grann och nätt». Gäster var brudgummens fosterföräldrar, klockaren och tjänstefolk. Traktering-en bestod av kaffe, skorpor, bränn-

vin, smörgåsar, dricka och ett glas punsch. I salen brann 24 ljus, golvet var strött med hackat granris, och Årstafrun gladde sig åt en stor mängd åskådare »efven från staden, som alla berömde den lysande bruden». Med skadeglädje påpekar hon att den brud, som vigdes samma dag hos arrendatorn Ekmark, hade varit klädd i fru Ekmarks stora mössa med små silverpaljetter, »hvarföre folket sade att de dantsade mössan af bruden».

Den 6 december 1818 bidrar husfrun endast med att låna ut vad som behövdes till dukningen, men hon antecknar i dagboken: »Söndag. Här var eftermiddagen vid gården bröllopp. Nemligen brän-mästaren hos herr Schneider vigdes med en rättaredotter från Sätra. Bruden hade haft svart taftsklädning och på hufvudet ett rödt band, en blomma, några kornax och 2 kammar. Prästen var från staden. Strömberg, Boberg och Malmberg med sina drängfruntimmer voro med – caffée, thée, bränvin, öhl, pounch, smörgåsar och kjött samt tobak voro fägnaden – Brudfolkets slägtingar lärer sedan souperat – ty af mig voro länta 10 skedar, 12 par knifvar, gaflar, koppar, tallrickar, pounschbåhlar, driksglas, thébrickor, stolar och med ett ord – alt. Brudgummen har sutit stum, tankfull. Drängen Dahlgren, fullsupen, hade filat på viol ty man dansade till kl. 10. Måndag: Bruden var uppe med de länta saker.»

I oktober 1827 sitter Årstafrun och grubblar över de utgifter hon har bl. a. för »den dumma saken, att göra bröllopp åt Anna-Stina, den jag för sin tjänst överflödigt nog har betalt». Hon köper tolv vita vaxljus i Rörstrands porcelainsbod, hon kapar sitt myrtenträd till krans och krona, hon köper vin och sockersirap, hon skriver invitationsbrev till gästerna. Anna-Stina syr på sin brudklänning, »alt arbete var bröllopstillredning och fjäsk att framtaga och tillaga och köpa hem viner, posteijer, saffransbullar, kryddlimper etc. Anna-Stina såg trumpen

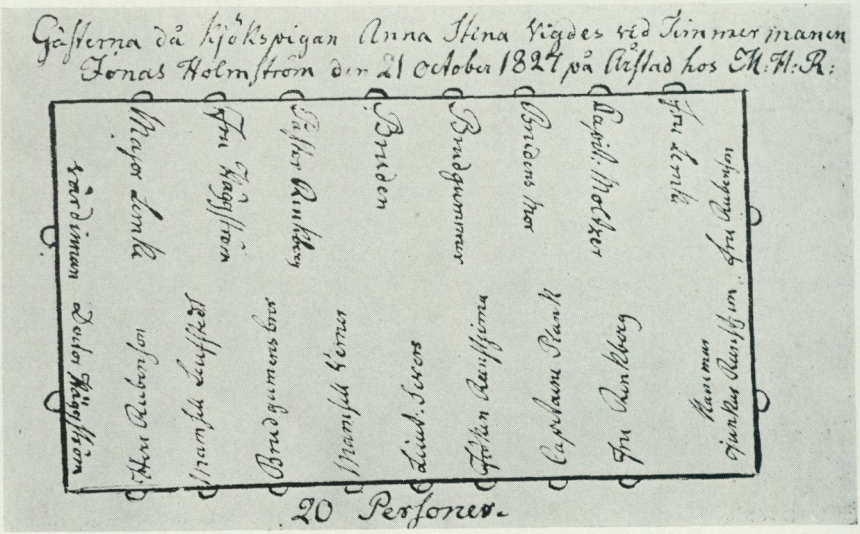

2. Bröllop den 21 okt. 1827. På baksidan har Årstafrun skrivit: »Ett litet men muntert sällskap hvilka som vänner tycktes vara nöjda med en Soupée utan öfverflödig anrättning. Som bjudna saknades blott Fru Capitainskan Moltzer och Herr Grosshandlaren Jonas Leufstedt.»

3. Bröllopsdans på Claestorp i Södermanland 1837. Bruden är klädd som pigbrudarna på Årsta och dansar här första dansen med prästen, medan någon ståndsperson, kanske husmor själv, nådigt tittar på. Akvarell av Fritz von Dardel. Privat ägo.

ut . . . efter hon eij kan vara så klädd som frun vill med klädning utan vill hafva sin svarta kamlotströja och kjortell. Man har ringa tack utaf sådant pack.» Söndag 21 oktober står bröllopet, och bruden »var klädd i sin egen svarta taftsklädning med myrthen krona och krantsen alt omkring fullsatt med såkallade jouvelsnålar, dito örhängen med 3. pendenter och plumer både en lång hvit samt blå med pailletter. Rödt långt skärp med silfverblommor och ett stort spenne – hon såg bra ut, var glader, och alla sade att hon var mycket väl klädd . . . Först dracks thée och saffransbröd, sedan efter vigseln muscatvin och sockerbröd. Maten bestod af à la daube på höns, blomkål med hollendsk sill och oxtunga, hummer posteijer, fiskfarcepudding, kalfstek, glacerade sockerbakelser och hallongélée i cremekoppar – rödt vin och muscat samt äplen och päron – 24 vaxljus och många talgljus brunno . . . Vi voro 20 personer till bords neml. Brudeparet, brudens mor, brudgummens bror, pastor Rinkberg och fru, Capitainerne Moltzer och Plank – Major Lemke samt min brors 3 barn, Lieutnant Sifvers, doctor Häggström och fru, herr Rubenson, dess fru – Mamsell Verner, Mamsell Leufstedt och jag.» På måndagen kommer brudfolket och trakteras med kaffe, brännvin och smörgås. Rummen sopas, knivar skuras, och dagen ägnas att ställa i ordning »brudgranlåten». Följande

söndag får Anna-Stina, klädd som ungmor, åka i kalesch till Brännkyrka, en sista husmoderlig omtanke, innan hon flyttar ur tjänsten för att följa sin man till Stockholm.

I februari 1828 lämnas en mörk skildring av hur det kan gå för en piga som husmor tagit sin hand ifrån. Bruden är Brita Stina »som tjente hos mig i 4 år, men för sitt hafvande tillstånd måste flytta hösten 1825». Brudgummen är brännmästare Westerberg. Pigorna på Årsta vill se bruden och går till bröllopsgården Vretenborg men har »endast fått se 4 karlar sitta vid ett bord att dricka caffée, samt på bordet ett par bouteiller – i rummet 6 ljus och en människa i cattouns klädning som gått att putsa ljusen. Sjelfva värdinnan hade kommit från ladugården med en mjölkstäfva i därtill passande klädbonad. Bruden syntes icke ... Ynkeligt kallas!!» I mars 1834, då Årstafrun fyllt 80 år, låter hon sin mamsell klä en piga till brud, brudgummen är bränneridräng på gården. Brudparet får låna kalesch och hästar. Bruden kommer in i salen på Årsta för att visa sig färdigklädd och önskas då av husmor »af ett uprigtigt hjerta Guds Nåde». Senare på dagen:» mina pigor – herrar drängar och deras madamer drucko Cafée hos brudparet».

I september 1835 är hon gäst, när mjölnaränkan Molin på Valla frälsehemman gifter om sig med en viktualiehandlare. »Sälskapet var ganska stort af båda könen – alla elegant klädda fast rangen var liten ... Man kunde eij på klädebonaden veta om alla fruntimren voro handtverkare, krögare, trädgårdsmästare eller tromäns fruar.» Två skålar utbringas, den ena för brudparet, den andra för ryttmästarinnan von Schnell, som hedrat dem med sin närvaro.

Tisdagen den 6 oktober 1835: »Men bland alla gemena eller tokiga händelser var ock i dag den, att Brita Stinas syster var här med den underliga begäran, att Brita Stina och Norström i morgon skulle få vigas, då de skola åkas till pastor Rinkberg – Mamsell skall följa, Boberg köra – Mina hästar motioneras, med alt mera; att Brita Stina må få ligga på Norströms arm, i hans famn. Ack! hvad lycka! Victoria! ! !» Onsdag: »Giftermålet gjorde här många små händelser – men nödvändiga att få Brita Stina liggande i Norströms famn. Hvarföre krans och krona och kron boquette och bröstboquette och bröstnålar, guldhalskjedja, örhängen och mera skulle arrangeras och lockar och flätor och mamsell och Mästren och hans madam och alla skulle åka till Bränkyrka, där detta angelägna brudpar som hastigast skulle vigas. – Jag skänkte den ädla bruden 8 RDr och gaf brudgummen sin halfva månadslön 10. RD förut. Vid hemkomsten hade brudens syster i pigkammaren framsatt på ett med blomor prydt bord cafée, skorpor och sedan var brännvin, ost, smör, risgrynsvälling, morotkaka, vin, öhl med mera, tjocka ljus 2 långa och 2 halfva.»

I mars 1837 får vi åter en kärv kommentar om pigan Maja-Greta, som måste rusta sitt eget bröllop: »Hade hennes mage eij varit så stor och hon blifvit brud i höst hos mig, så torde hon då fått ett litet nätt bröllop uti stora Stenhus Salen.» Påskdag: »Vakert och ljufligt väder. Stora anstalter till den välrundade Maija

Gretas bröllopps firande. Mycket att härifrån uppbäras uti den förra trädgårdsmästarens nu tomma rum – stolar, bord, säten, bänkar, fat, tallrickar, skålar, glas, pannor, koppar, skedar, glas, bålar, pounch sked – strösked och socker, presenter eller théebrickor – och hvem kan minnas alt – men til brudens prydnad var ock mina gamla nipper – såsom guldhalskjedja, örhängen och glittrande nålar etc etc.» Sedan beskrivs trakteringen, sällskapet, brudtärnorna och slutligen »bruden med mage, blommor och guld utstofferad».

Den 86-åriga Årstafruns sista bröllop i dagboken blir ett dubbelbröllop i oktober 1839, då hon ännu en gång tar fram guldhalskedja, örhängen, nålar m. m. Söndag: »Halleluja – Begge jungfruerna som Jungfrur med kronor, krantsar, guld och juveler ägta prydda och af kunniga brudekläderskor framträdde för herr Tit: Rinkberg i ett värdigt brudelag – att sammanvigas, efter ordentelig gratulation var fägnaden någorlunda caffée, pounch, vin, litet mat – och efter alt detta en vacker Viol musique då samtelige valsade och jag såg huru man nu för tiden leker och snorrar.» På måndagen inviteras hon att dricka kaffe hos de nygifta i stora salen på Årsta.

Dagboken berättar också om många andra tjänstefolksbröllop, där Årstafrun är gäst, ibland i umgängeskretsen i Stockholm, ibland på granngårdarna. Hon ser i Brännkyrka en bagarmadam som klätt sin piga, hon gästar en handelsman som håller bröllop för sin kökspiga, en modehandlerska som gifter bort sin bodmamsell osv. Var kan man spåra förebilder till dessa bröllop?

Troels-Lund skriver i sin bok om trolovning att det var husmoderns plikt att sörja för sina underlydandes giftermål, och i boken om bröllopsförberedelser uppger han att uppfattningen av bröllopsdagen som parets *hedersdag* har sina rötter långt tillbaka i tiden. Han kallar det en oskriven lag att alla var skyldiga att hjälpa till med denna högtid, inte bara släkt och vänner utan även husbonde, överordnad, ja, hela samhället skulle se till att den dagen fick en festlig prägel.

I legostadgan för husbönder och tjänstehjon finns inget utsagt om denna skyldighet, endast att »för giftermåls skull må legohjon eij i förtid gå utur sin tjänst» (1739). I överflödsförordningarna, t. ex. 1664 års, påbjuds att om en husbonde eller matmor vill göra bröllop åt sin dräng eller piga så skall allt lämpas efter brudparets stånd och villkor: brudklädseln skall vara enkel, gästerna få och endast svenskt öl serveras.

Det fanns förebilder: den förnämsta husbonden i landet var ju konungen, och han höll »hovbröllop» för sitt folk. G. J. Ehrensvärd har i sina »Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hov» skildrat ett sådant bröllop på Ulriksdals slott söndagen den 30 juni 1776. Det är, säger han, »en besynnerlig och ledsam ceremonie vid ett hofbröllop», och detta omdöme verifieras av den ingående skildringen. Bruden, en hovfröken Brita von Böhnen, figurerar som drottning för en dag. Alla hovfröknarna assisterar vid hennes toalett och smyckar henne med de juveler drottningen låtit bära till henne. »Henne serveras middag i dess kammare af öfverhetens egen be-

Karin Näsström:
Pigbröllop hos
Årstafrun

4. En herrgårdspigas bröllop hos herrskapet Lewenhaupt på Claestorp, nov. 1837. Här rider godsägaren i täten vid brudgummens sida och har alltså intagit prästens plats. Fröknarna Lewenhaupt för bruden med sig i landån.

5. Dagen efter bröllopet. »Bröllopsskaran förklädd och masquerad medföljer det nya paret på en promenade i släda.» Akvareller av Fritz von Dardel. Tillhör Nordiska museet.

nd. Nov. 1837. — 5) Brudparet föres till kyrkan af sitt herrskap. —

r Bröllopet — (Lustfird)

6. »Ett bondbröllop», ett av de många festliga upptåg som arrangerades på Sävstaholm med låtsasbrudar och utklädda gäster med anledning av någon födelsedag i familjen. Sådana parodier på allmogebröllop omtalas ofta i memoarlitteraturen. Även om Årstafrun ibland gjorde sig lustig över brudparets tafatthet, så var denna form av upptåg henne helt främmande. Akvarellerad tuschteckning 1849 av J. W. Wallander. Privat ägo.

tjening, och konungens munskänk presenterar henne vin och caffekokaren caffe. Drottningen sätter kronan på henne.» Efter vigseln tackar brudparet de kungliga för deras närvaro vid bröllopet och placeras sedan främst vid måltidsbordet mellan konungen och änkedrottningen. Som en variant till detta: Marianne Ehrenström, hovfröken hos änkedrottning Sofia Magdalena, berättar att »vårt bröllop firades hos drottningen 10 mars 1803. Hennes Majestät satte myrtenkransen och kronan på mitt huvud, satte en vacker briljantring på mitt finger och förde mig själv till altaret». Så sent som 1908 ordnar drottning Victoria bröllop för sin statsfru Cecilia af Klercker, som i sina memoarer berättar, att de båda kontrahenterna fick bjuda 15 personer var till déjeunern, de övriga var majestäternas gäster.

I 1800-talets memoarlitteratur förekommer många gånger de s. k. pigbröllopen, t. ex. hos Marie-Louise Forsell, Henrik Lilljebjörn, i Lotten Dahlgrens böcker om Nordenfeldtarna på Björneborg. Det framgår att dessa vigslar inte har mycket gemensamt med allmogebröllop utan snarare är vanliga herrskapskalas, där brud och brudgum med några anhöriga ofta är ett vilsekommet inslag.

Från Fredrika Bremers Årsta får vi en något annorlunda bild. Där kom vid olika tillfällen under hösten 1825 fem bonddöttrar till herrskapet och bad att få bli klädda till brudar och vigas i matsalen. Där är det bara brudstassen (fru Bremers avlagda svarta sidenklänning) och själva vigselakten, följd av vin och tårta, som lånar glans av husbondfolket, de övriga ceremonierna påminner mest om allmogebröllop med ridande brudfölje, bockande och krusande gäster m. m. och en avslutning som ofta pågick i åtta dagar hos brudens föräldrar.

En helt annan företeelse i utkanten av detta sammanhang är bröllop som ren underhållning för arrangörerna: dels låtsasbrudpar med karnevalsupptåg för att fira en namnsdag eller födelsedag i familjen – fester, som ofta urartade till groteska supkalas, dels s. k. bondbröllop. När Fredrik I och Ulrika Eleonora besökte Medevi brunn 1722, ordnades på midsommaraftonen till deras höga plaisir ett sådant bondbröllop. En sockenskräddare och en bondpiga utstyrdes som

brudgum och brud med brudfrämmor och hovridare och fördes i procession, med de utklädda brunnsmusikanterna i spetsen, runt kungaparets bostad och sedan in på brunnsgården, där folket dansade runt majstången och ölet flödade. Skräddaren fick behålla den rock han draperats i, och pigan fick en penninggåva. Mera »äkta» var ett bondbröllop, som Gustav III den 13 september 1776 (än en gång enligt Ehrensvärd) »lät göra åt några brudpar på Lofön. Vigseln skedde i capellet med all ceremonie. Brudparen förbehöllo sig dock att på bondevis fira bröllopsnatten, fåfängt eftersökt i hof, där man dock söker alt at imitera». Årstafrun var på Drottningholm som åskådare av liknande bondbröllop på Gustav IV Adolfs tid, men hon har själv ingenting av hovets överlägset roade inställning till det enkla folket. Hon skriver sakligt om bordsdekorationer och gör andra husmoderliga iakttagelser.

Hon ser ofta sina pigbröllop som tillfällen till fest för sitt eget umgänge. Någon gång kombineras omtanken om pigan med hennes egen önskan att skryta med gårdens gästfrihet. Hon kan vara sträng: okyska brudar får visserligen hjälp med klädsel och annat, men minsann inte någon fest hos husmor, och i sina kommentarer till bruds och brudgums moral före äktenskapet använder hon barska uttryck. Ändå gör hon sig mycket besvär med att ordna bröllopet till en minnesrik fest för sitt tjänstefolk. Hon tillhörde ett patriarkaliskt samhälle, och hennes liv var fyllt av liknande plikter mot gårdsfolket: vid barndop, begravningar osv. Bröllopen hålls oftast kring den i legostadgan föreskrivna flyttningsdagen vid månadsskiftet oktober–november. Kyrkböckerna har inga uppgifter om tjänstehjonens föräldrar, men av dagboken framgår att man på Årsta möter män och kvinnor ur det lantarbetarproletariat som vid 1800-talets början utgjorde 1/3 av Sveriges befolkning. Dessa människor, som varken ägde jord eller hade något av staten godkänt yrke, var förpliktade att vid 15 års ålder skaffa sig årstjänst för att inte som lösdrivare, »försvarslösa», dömas till kronans tjänst. För pigorna betydde äktenskapet något väsentligt. Som gifta kunde de inte kallas lösdrivare, men de måste ofta vara kvar i tjänst för att kunna klara sin försörjning. Upp-

lösningen av gammaldags allmogesed skedde ovanligt snabbt på Årsta på grund av gårdens närhet till den växande storstaden Stockholm.

Kanske kan man skönja en tidstypisk höjning av tjänstefolkets sociala ställning i dagboken, när man läser att de senare åren brudparet får hålla hemkomstöl i stora salen. En gång utrustar Årstafrun en piga till ungmor, och till en lysning 1835 får Brita Stina ljusstakar och en kaffekvarn av sina systrar, käpp och krycka med silverglitter från mamsell och en annan piga, lysningspresenter av gårdens folk och en negligé av dejan! Det skulle ändå dröja många år, innan industrialism och modern sociallagstiftning kom att ändra på dessa tjänstehjons samhällsmiljö, där pigbröllopen på Årsta tack vare husfrun blev en hedersdag för de deltagande.

SUMMARY

Marrying off servants at Årsta

Mrs Märta Helena von Schnell née Reenstierna lived on Årsta manor on the south-western outskirts of Stockholm, and there she wrote a diary for the years 1793–1839. She called her diary "realities and trivialities in my little sphere". Selected parts of this diary have been published (Stockholm 1945–1953), and the original is kept in the Nordic Museum. The 46 little booklets contain much of interest regarding the daily life on a Swedish manor and its surroundings. Among other things it gives many examples of weddings arranged for housemaids and other servants, a usual custom in upper class milieu where the mistress arranged the wedding, dressed and adorned the bride, and invited friends to honour the bridal couple with their presence. In this study are cited 15 notes on such weddings from 1796 to 1839. The mistress regarded the weddings as pleasant occasions for inviting friends, but also as memorable occasions for the servants, like christening parties, funerals etc., the arrangement of which all fell among the duties of the mistress in the system of patriarchal society.

Mostly the weddings took place at the turn of October–November, the time when according to the statutes servants were hired or left their service. The maids at Årsta were recruited from a farm-hand proletariat, which at this time constituted about 1/3 of the Swedish population. Such girls were obliged to go into service at the age of 15 in order not to be punished as vagrants. A marriage was therefore essential to them, even though it tied them to the service at the manor for their provision.

Because of its nearness to Stockholm with its tendencies to slum-population, the old-time peasant customs here changed and disappeared very quickly. The servants' weddings at Årsta were regarded as very honourable occasions, thanks to the mistress' increasingly generous provisions, but it was to take a very long time until industrialism and modern social legislation changed the servants' social conditions.

Gösta Berg

Bröllopsmiddagen

När bröllopsskaran återvände från kyrkan till bröllopsgården vidtog bröllopsmiddagen. Det var en ceremoni som både hos oss och annorstädes i världen är nästan lika fast förankrad i den folkliga traditionen som den kyrkliga vigseln. Vi möter den redan i medeltidslagarna och ännu i dag är det skick och bruk att även den torftigaste s. k. borgerliga vigsel följes av en enkel måltid med vittnena som gäster. Detta, att äta och dricka tillsammans vid viktiga och avgörande tillfällen i livet, har så gammal hävd, att vi endast osäkert och med svårighet kan förstå dess djupare och ursprungliga innebörd.

Så som vi känner bröllopsmiddagen från levande tradition och genom skriftliga källor från nyare tid, präglas den främst av medvetandet om att detta var den dag – ofta den enda – i livet, då två personer som brud och brudgum ensamma stod i centrum för allas uppmärksamhet. Utan hänsyn till förmögenhetsförhållanden eller samhällsställning förlänades brudparet vid denna fest en högre dignitet. Även tjänstefolket, pigan och drängen, soldaten och hans brud, blev på sin bröllopsdag drottning och kung och deras husbönder såg gärna till att festen blev hoffähig.

Arrangemangen kring bröllopsmiddagen är som helhet ett gott exempel på statustänkande, där mönstren nästan alltid hämtas uppifrån, dvs. från befolkningskategorier som av något skäl ansågs för mera än ens egen. För bondebefolkningen blev herrgårdsfolket och prästgårdsfolket förebilden men kanske ännu mera borgerskapet i städerna. Men ytterst var det aristokratien och det kungliga hovet som blev modeskapande även på detta område. 1800-talets lantliga bröllopsfester kunde, som vi skall se, ge associationer till de ståtliga banketter som följde på barocktidens fursteförmälningar.

Bröllopet var först och främst en familjefest och det är därför naturligt att brudens och brudgummens släktingar, även där de måste komma långväga ifrån, ansågs böra deltaga. Men därjämte inbjöds hos bondebefolkningen regelbundet en krets av grannfamiljer, i första hand byns, eller, där inte byar fanns, gårdens eller de närliggande gårdarnas folk. Man har ansett att fastare organiserade bjudlag av detta slag egentligen bara skulle förekomma på Gotland och i Skåne och att det därför skulle röra sig om en dansk institution (Nils Lithberg). Emellertid har förhållandena varit likadana på många håll i vårt land. I Uppland var den motsvarande benämningen »kalaslag» (August Isaacsson). Det är ju också helt natur-

ligt att sådana gruppbildningar uppstår – de har paralleller även i andra samhällsklasser.

Antalet gäster kunde under vissa förhållanden bli ganska stort. Så var inte minst förhållandet i de folkrika byarna kring Siljan i Dalarna. En fransk resenär som ganska grundligt lärde känna dessa bygder, Paul B. Du Chaillu, fick 1874 tillfälle att vara med om ett sådant bröllop i Västannors by i Leksand. Han har lämnat en ovärderlig redogörelse för detta evenemang, då en av socknens pampar, Liss Lars Olsson, gifte bort sin son med dottern till en granne. Bröllopsgästernas antal var 500 och bröllopet varade i fyra dagar.

Inte alla gäster var emellertid likställda och de behandlades inte heller som sådana. Utom de självägande bönderna och deras hustrur fanns en talrik krets av ungdom, tjänstefolk och obesuttna, som också fick sin traktering men som inte fick rum vid gästabudsborden eller ens inne i stugan. Även i detta fall påminner förhållandena om dem vi kan utläsa av 1600-talets bilder av allehanda officiella måltider.

Kretsen av inbjudna sammanhänger med de naturaprestationer som gästerna – med undantag för präst och klockare – hade att bidraga med. Man må betänka att bröllopet inte endast omfattade den egentliga bröllopsmiddagen utan i regel även två följande dagar, ibland dessutom aftonen före högtidsdagen. Liksom vid begravningarna hade grannarna att på förhand leverera en »förning» (»forn», »kaksäck», »sänning» etc.) av livsmedel. Den kunde vara ganska olika på olika håll i landet, men var strängt reglerad i varje bygd. I regel ingick vetebröd, smör, ost och i äldre tid även gröt. På södra Dal, där jag väl känner förhållandena, bestod förningen, som transporterades i en såask eller en korg, på 1870-talet av fyra »kliningar», dvs. vetekakor med rikligt med smör och riven ost på, och två »oklinade» sådana kakor. Dessutom bars mjölkflaskor från granngårdarna till bröllopsgården för tillverkningen där av ostkakor etc. Från slutet av 1700-talet uppger Pehr Osbeck från södra Halland, att förningen där bestod av »8–10 kakor, tjocka och vida som ett stort fat, varpå står en smörbytta och en långsmal ost . . . Ibland sina förningar sätta somliga fram en bytta med gröt, kokad av korngryn, bovetegryn eller risgryn i mjölk, samt ett fat med våfflor, munkar och annan bakelse, ibland en stor tårta». Den gotländska »sänningen» kunde under en senare del av 1800-talet utom av en spann mjölk eller en flaska grädde bestå av stora vetekakor, en ris- eller äppelpannkaka, ett par marker smör, omkring 20 saffransbullar men därjämte en vacker fårstek och, om så kunde fås, färsk fisk.

Den norske forskaren Andreas Ropeid har menat, att den tydliga övervikten för vegetabilier och mjölkprodukter i förningen bör förklaras med att det här gällde färskvaror som inte kunde hållas i förråd i det gamla självhushållet, medan detta utan svårighet kunde ske med kött och fläsk. Jag vet inte, hur långt en sådan förklaring räcker för våra svenska förhållanden. Under alla om-

1. Tre gäster anländer till bröllopet med förning, som tas emot av brudens vardagsklädda föräldrar. Förningen består av en smörtårta, en mandeltårta och en stor saffranskringla med korinter. Ur C. A. Dahlström, Teckningar ur svenska folklivet, 1859.

ständigheter har animala produkter på flera håll ingått i förningarna. Berömd är sålunda Eva Wigströms skildring från Rönnebergs härad i Skåne: »Skinka, saltad eller rökt, kokades eller stektes i bakugnen tillika med ett väldigt stycke salt oxkött, en hel salt, sviskonfylld gås, två färska spädgrisar och två höns, änder eller kycklingar. Alla dessa, och stundom ännu fler, stekar lades på det stora gillesfatet av blankt tenn ... De stora, jämna styckena lades i fatets botten, och för att fylla upp bredvid den ensliga gåsen måste man ge henne till granne en kalv- eller fårstek, så vida man ej var vidlyftig nog att bestå två gäss. På detta underlag lågo grisarna vackert på knä och uppburo kycklingarna. Hela förningen stöttades med köttgafflar och dylikt, tills den blev kall, då den ... var så fast sammanfogad, att den kunde i orubbat skick transporteras. Skinkans utskjutande ben, liksom även gåsens och hönsens, pryddes med vitt, krusat papper, och en krans av 'kongaskorpor' (avlånga veteskorpor), trädda på en stark tråd, omgav hela fatet likt en frans. Denna stek jämte ett par av de tjocka råg- och vetebröden kallades 'enkel eller halv förning'. Skulle det vara 'hel förning', kom därtill en sockerkaka, bakad av ett par tjog ägg, socker och vetemjöl ... vidare sextio till sjuttio mandelmusslor och gorån eller klenät. Dessa kakor utgjorde för sig en 'enkel förning'.» Från Danmark har en österrikisk krigsman omvittnat att sådana »saltmatsfat» framsattes på de skånska böndernas bröllopsmiddagar redan på 1580-talet (J. C. Barfod, Märkvärdigheter, ed. 1925, s. 135).

Ålderdomlig är också den från olika delar av landet kända seden att i god tid före bröllopet tillställa bröllopshuset en kvantitet malt för att användas till ölbrygden. Carl von Linné antecknar den från Bjursås i Dalarna, och i detta landskap liksom på Gotland blev den länge vid liv. Prestationernas storlek var som redan sagts noggrant fastställd. I bygderna kring Siljan, där räkenskapsföringen över huvud var högt utvecklad, hade man inte sällan särskilda stickor och kavlar, där de olika kvantiteterna markerades med skåror gård för gård. En liknande tanke låg bakom seden, sådan den tillämpades t. ex. i Siljansnäs, att på själva gästabudsbordet med krita markera fyrkanter, som försågs med respektive gårdars bomärken. Här lades förningarna upp

Gösta Berg:
Bröllopsmiddagen

och hit gick sedan familjens medlemmar och tog sitt bröd och sin ost under bröllopsdagarna.

Man kan inte undgå att erinra om att sådana förningar förekom också i samband med vissa arbetsfester, där byalagets eller bjudlagets medlemmar kom samman för att hjälpa en granne. Det kunde gälla ett byggnadsarbete, en taktäckning, flyttning från en gård till en annan och liknande. Det rör sig säkerligen här om uråldriga företeelser. Man kan jämföra med den skeppsvist som enligt noggrant fastställda regler utgick i centrala bygder i de nordiska länderna för provianteringen av ledungsflottan.

För dem som bodde på landet, både bönder och herrskapsfolk, tedde det sig naturligt att ordna bröllopsfesten i den egna gården. Det kunde ske i brudens eller brudgummens hem, varvid det avgörande synes ha varit tillgången på rymliga lokaler. En viss tendens förmärkes dock redan i äldre tid att lägga denna börda på brudens föräldrar. Vid ett sådant tillfälle togs alla utrymmen som i vanliga fall stod outnyttjade i bruk, sålunda övervåningar och bodar. Ofta gav ett bröllop anledning till ganska omfattande reparationer och nyinredningar. Det kunde gälla att bereda sängplats åt alla gästerna, men i första hand avsåg åtgärderna att göra bröl-

2. Med brudparet i spetsen anländer bröllopsgästerna till bröllopsgården. Foto från Leksand av A. Blomberg.

3. En bröllopsgård i Gränna landsförsamling. Liksom vid kungliga kortege brukade en äreport resas vid infarten. De två avbarkade stängerna med girlander vid ingångsdörren är bröllopsträd, vilkas toppruskor inte syns på bilden. Foto Calla Sundbeck 1900.

lopssalen och angränsande utrymmen representativa. Spismurarna vitkalkades, golv, tak och väggar skurades och efter urgammalt mönster »drogs» väggarna ännu under 1800-talet med textilier, i senare tid lakan med påsatta blommor. Emellertid kunde ännu mera omständliga förberedelser komma i fråga. Många av de målade rumsinredningar från 1600-talet och senare århundraden, som är ett så viktigt inslag i vår konsthistoria, har tillkommit genom den impuls som ett bröllop i ägarens familjekrets givit. Ofta förstod de anlitade konstnärerna att i den rika bildvärld som här utvecklade sig komponera in en eller annan måltidsscen, t. ex. den populära framställningen av bröllopet i Kana.

Vad de obesuttna beträffar synes det ha varit en fast regel att deras bröllop arrangerades och bekostades av respektive husbondfolk. Det kunde emellertid hända att de egna lokalerna inte räckte till eller inte var i det skick att man ansåg sig kunna ordna en stor festlighet där. Man kunde då hyra in sig hos en granne som upplät sin gård för ändamålet. På sina håll fanns det ställen som regelbundet kom till användning i sådana sammanhang. En byggnad av detta slag fanns i Nasta i Munktorps socken i Västmanland och står nu på Vallby friluftsmuseum i Västerås. I den vackra inredningen lägger man märke till den dekoration i form av en päll eller bordhimmel som målats i taket ovanför brudparets plats. Det var eljest en allmän sed att en rikt broderad eller på annat sätt dekorerad päll inte endast hölls över brudparet under själva vigselakten i kyrkan utan även hängdes över bordet vid brudparets plats under bröllopsmiddagen.

Att hålla bröllop i förhyrda lokaler var också det en sedvänja med aristokratiska traditioner. 1500- och 1600-talets adliga familjer höll, även när de var bosatta på landet, bröllop i en närbelägen stad. I Malmö upplåts vid 1600-talets början stora rådstugusalen för sådana fester, och i Uppsverige var Söderköping vid 1500-talets början särskilt anlitad som plats för de adliga bröllopen. Staden var då näst Stockholm Sveriges största handelsstad och ansågs ge stora möjligheter för inköp av behövliga textilier, specerier etc. I huvudstaden själv säges riksrådet och lantmarskalken Lars Eriksson Sparre (1590–1644) gärna ha upplåtit sitt hus bakom Riddarholmskyrkan till adliga bröllops firande, en sed som fortsatte även efter hans död. De nygifta bodde vanligen kvar där, till dess att visiterna efter bröllopet mottagits.

Att offentliga lokaler i städerna upplåts till festligheter av detta slag synes ha varit ganska vanligt och har talrika motsvarigheter på den europeiska kontinenten. Sällsynt i vårt land synes däremot ha varit att som bönderna i de övre Dalasocknarna uppföra särskilda bröllopsstugor för gemensam användning. Det sammanhänger säkerligen med den blygsamma omfattning bebyggelsen hade på de enskilda gårdarna i de trånga och kraftigt uppstyckade byarna. Eljest apterades det största tillgängliga boningsrummet till festivitetslokal – hos bönderna den till vardags oanvända anderstugan eller nystugan.

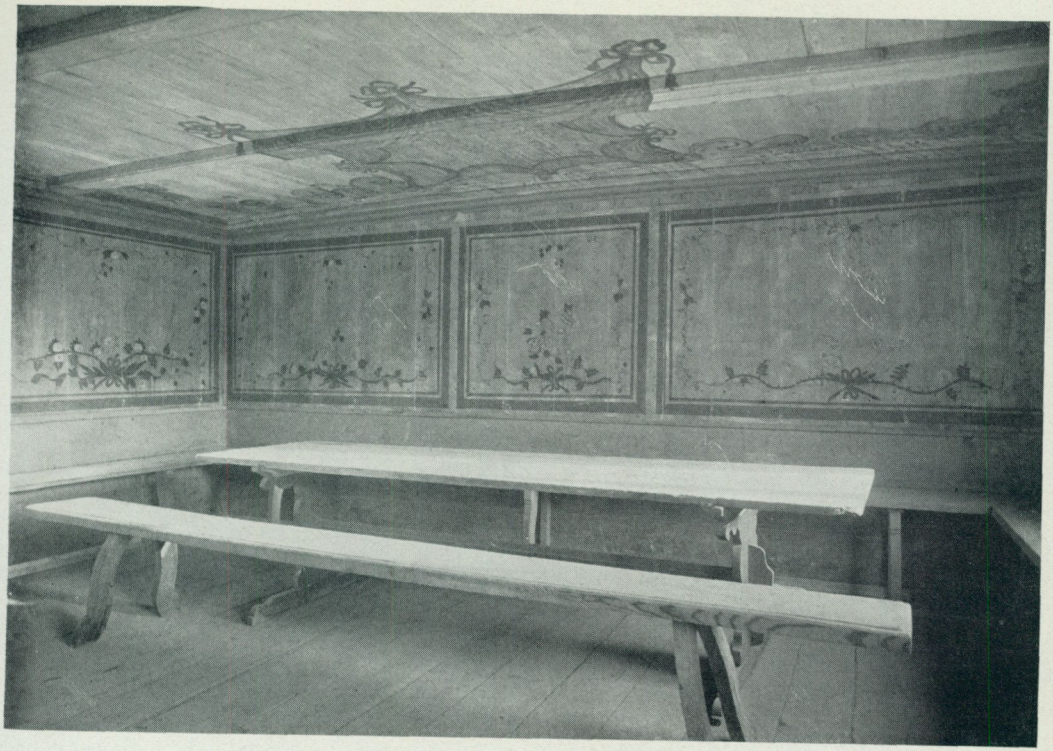

4. Bröllopsstuga från Munktorps sn i Västmanland, nu på Vallby friluftsmuseum i Västerås. Taket över brudparets plats är målat som en päll.

Runt väggarna fanns väggfasta bänkar eller man slog upp provisoriska sådana – om man inte hade ett motsvarande antal stolar, som fallet var i rika bygder i senare tid. Man tog fram och lånade samman stora bordsskivor som fogades tillhopa till ett vanligt hästskoformigt högtidsbord, och man snickrade i ett hörn alldeles som på 1600-talet upp en skänk för alla dryckesvarorna, om en sådan inte redan stod på plats. Det var vid dessa tillfällen som målade bordsskivor och annat husgeråd, inte minst alla praktfulla former av dryckeskärl, kom till användning och ofta även anskaffades.

Bröllopen ägde vanligen rum under sommarhalvåret och detta underlättade på många sätt deras anordnande. Man behöver bara tänka på logeringen av de talrika gästerna, som kunde ske i oeldade rum, eller på den rikare tillgången av livsmedel, inte minst mjölken och mjölkprodukterna. Men man tillvaratog också på ett eljest inte vanligt sätt möjligheterna att med blommor och grönt dekorera bröllopsgårdens alla utrymmen.

Den betydande arbetskraft som åtgick för anordnandet och genomförandet av ett stort bröllop erhöll man vid sidan av gårdens eget tjänstefolk genom att anlita särskilt yrkesfolk, vanligen hämtade ur kretsen av de obesuttna. Det var en hel hierarki av ämbetsmän med skilda funktioner.

Även ifråga om betjäningens orga-

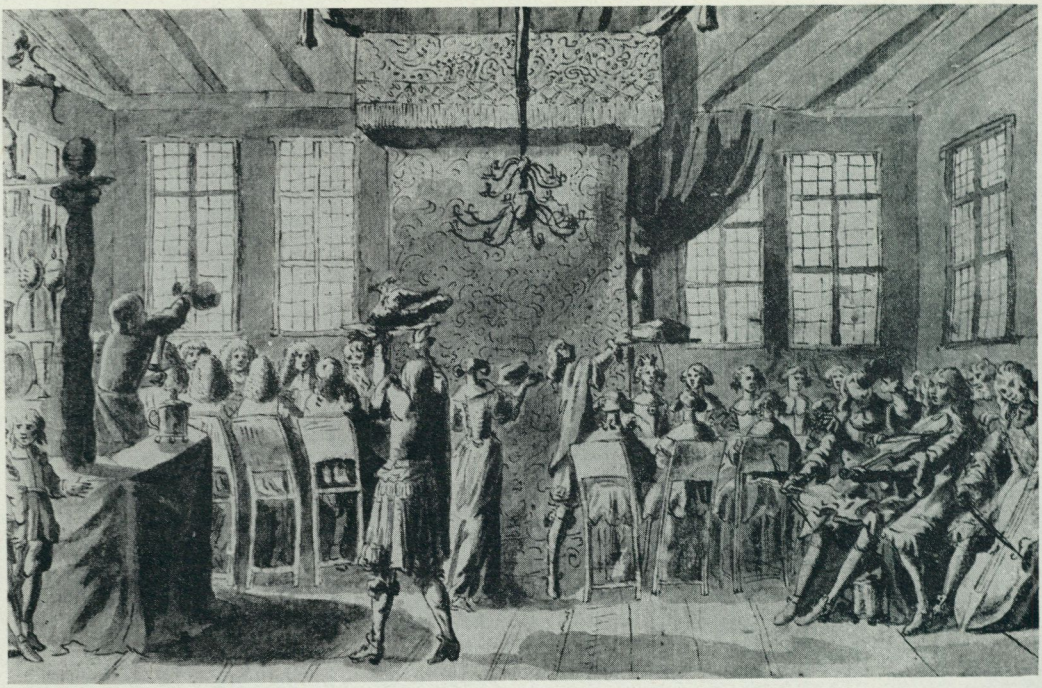

5. Bröllopsmåltid. Rätterna spelas in med musik. Ur L. Magalotti, Sverige under år 1674.

nisation märker man hur ännu under 1800-talet 1600-talets traditioner levde vidare, i varje fall bland bondebefolkningen nästan överallt i vårt land.

En av de viktigaste uppgifterna som ålåg värdar och värdinnor, vilka alltid var oskylda personer, bestod i att ordna med placeringen av gästerna. Denna var noggrant reglerad av sedvänjan, något skiftande i olika bygder. Rangordningen upprätthölls med mycken stränghet, men det var sed att man skulle krusa i det längsta. Värdarna fick ofta uppsöka gästerna på gömställen i bodar och andra uthus och föra dem in till det väntade gästabudet. På sina håll utrustade sig ordningsmännen för att skaffa sig större respekt med stora tagelpiskor, profossens urgamla attribut!

Brud och brudgum intog alltid hedersplatsen och satt då mitt fram vid gavelbordet. I övrigt intog männen sina platser till höger och kvinnorna till vänster, från gaveln räknat. Framskjutna platser gavs åt prästen och hans fru, men också åt klockarparet. I övrigt placerades gästerna, dels efter släktskap med brudparet, dels efter social ställning, vilket i de flesta fall innebar efter förmögenhet.

På gästabudsbordet var bröd av olika typer framlagda som dekoration, ett redan medeltida bruk som segt levde kvar genom tiderna. Eljest ändrade sig naturligtvis uppdukningen efter modets skiftningar och förnyelsen av husgeråd och bestick. En del av detta, t. ex. de olika sätten att lägga upp kniv och gaffel, kan vi stude-

6. Norskt bondbröllop på 1790-talet. Rätterna bärs in till en steklåt. Handkolorerat kopparstick av J. Senn efter en akvarell av Joh. F. L. Dreier.

ra på de sydsvenska bonadsmålarnas konstverk.

Även själva matordningen har naturligtvis skiftat avsevärt under skilda tider, mellan olika bygder och i olika samhällslager. Särskilt gäller detta ordningen mellan de olika rätterna, som kan uppvisa de mest överraskande skiftningar, något som emellertid gäller inte blott för bondekalasen utan även inom den borgerliga kulturen. Vissa rätter hade i högre grad än andra blivit traditionella och har mycket åldriga anor. I mindre grad synes åtminstone i äldre tid förhållandena i vårt land visa exempel på att bröllopsmiddagarna med förkärlek introducerat nya och tidigare sällsynta ingredienser och anrättningar (Günter Wiegelmann).

En sådan traditionell rätt var skinkfatet, som serverades under måltidens förra hälft. Genom ett domstolsprotokoll från 1624 är den känd från södra Dal, där en objuden bondson kommer in i stugan och sätter sig »uppå Bordet, På skinckefaathenn», som stod tillreds, när bröllopsskaran återvände från kyrkan. Det gäller alltså här en motsvarighet till det skånska saltmatsfatet, varom talats redan i det föregående. Någon gång serverades gröten, som i regel kommit med förningen, redan i början av måltiden, men det vanligaste var att den kom vid slutet. På många håll försvann den tydligen ganska tidigt och det är troligt att den efterträddes av den ostkaka eller brynost eller vad den kunde heta, som serverades näst sist vid middagen. Allra sist kom nämligen bröllopstårtan, som ofta var ett beställningsarbete hos en bagare i närmaste stad, men som också kunde tillverkas av kunniga husmödrar ute på landet. Under alla förhållanden skulle den vara konstrikt utförd med skulpturer, namnchiffer etc. Den motsvarade barocktidens krokaner, som länge levde kvar i aristokratisk miljö.

Höjdpunkten i hela måltiden var emellertid steken, vanligen kalvstek, som serverades under måltidens andra hälft, sedan man, utom det nämnda skinkfatet, förtärt t. ex. kokt fisk, färsk sådan, lutfisk eller kabeljo, men utan potatis, som ansågs för enkelt, köttsoppa med rötter och klimp och fruktsoppa. Den inbars av »föregångskvinnorna» (som de hette i Västergötland) på högt upplyftade fat och i takt till spelmännens musik. Det var då som de berömda »steklåtarna»

exekverades. På många håll spelades varje rätt in, men steken, ej sällan klädd med silver- och guldpapper, omgavs av en särskild nimbus med uråldriga anor. Den skars sedan upp av prästen, ibland assisterad av klockaren. Den skicklighet den förre kunde demonstrera som förskärare – det gällde att portionera så att den räckte till alla – kom mången gång, sades det, att betyda en del för vederbörandes framtid även på den kyrkliga vädjobanan!

Rikligheten och variationen i rätter är det mest utmärkande draget hos bröllopsmiddagen. För svenska förhållanden kan i sanning gälla vad Sara Wacklin skrev från Limingo socken i Österbotten med minnen från 1800-talets början: »Det överfulla bordet tycktes vilja svikta under tyngden av allt vad man därpå uppradat. Här funnos pyramider av flera sorter bröd, tårtor, pannkakor, stekar, skinkor, bringor, krämer, ost och smör, öl och brännvin m. m. I stora vita såar inbars risgrynsgröt och fet köttsoppa med stadiga klimpar uti, vilket allt östes i fat, som ställdes på bordet.»

Under hela måltiden serverades i stora kvantiteter öl och svagdricka och brännvin. En sup togs gemenligen till varje rätt och ofta var de förenade med skåldrickning av nära nog medeltida typ. Särskilt högtidlig var den av Eva Wigström beskrivna »omgångsskålen», som bjöds omkring bland gästerna av en talman, utrustad med två glas, av vilka han själv tömde det ena under uttalande av följande formel:

»Detta skall vara brudparets skål
hurra!
Samma skålen, samma skålen,
samma skålen drack ock jag»,

I omkvädet deltog alla de manliga gästerna.

Också tal förekom, bl. a. av den närvarande prästen, i samband med de insamlingar som företogs under måltiden för brudfolket, för de fattiga samt för olika befattningshavare vid festligheten. Av gammalt ursprung var de »grötrim», motsvarande de norska steven, som gav kvicka och ofta skarptungade gäster möjlighet att bidraga till underhållningen. Inte så sällan måste man av utrymmesskäl äta i ett par omgångar och de som då inte var i tur underhöll sig gärna i det fria med glada lekar.

Den huvudsakliga delen av underhållningen bestods dock av spelmännen, som två eller tre tillsammans framträdde med fiol, klarinett, flöjt och på sina håll med nyckelharpa eller rent av säckpipa. Betänker man att de inte endast hade att svara för musiken under måltiden, vad som har kallats »skålarnas musik», utan att de i äldre tid medverkade i kyrkan och under färden dit och därifrån, förstår man vilken roll de spelade. I många orgellösa kyrkobyggnader hördes aldrig annan musik än denna. Svensk folklig musikkultur har över huvud i hög grad bröllopen att tacka för sitt fortbestånd. De framstående spelmännen, till vardags bönder eller gärningsmän, uppbar i sina respektive bygder ett rykte som inte stod våra dagars popartister och dansmusiker efter. Det kom på olika sätt till ut-

7. Dans på logen vid ett bröllop i Leksand omkring sekelskiftet. Foto i Leksands hembygdsgemenskaps arkiv.

tryck även i de skålverser som riktades till dem. Jag anför en konstlös sådan som jag själv upptecknat på södra Dal:

»Spellemannen den har vi kallat
för han ska roga oss allesamman
mä sina strängar å sin fiol.
25 öre dä ä för litet
för allt dä han sina strängar slitet.
50 öre dä får han ha,
så spelar han tä ljusan da.»

Och det var bokstavligen sant, ty efter middagen började dansen, gravitetiskt inledd av prästen och bruden och under alltmera ökat överdåd från spelmännens sida fortsatt genom hela natten. Eller som författaren till den magnifika Bröllops-Beswärs Ihugkommelse med dess skildring av 1600-talets motsvarande festligheter avslutar sin framställning:

»Swinger här om med kannor och krus,
högtärade giäster
Jungfrur ställer ehr an
Musicanter brummer på spelen!»

SUMMARY

Wedding banquet

The author describes what is typical for wedding banquets among wealthy farmers during the 19th century, and gives examples from different parts of the country.

The patterns followed were generally borrowed from the classes regarded as above the farming class – parsonages and manor houses provided them, but above all the ideal was to live up to the wealthy middle-class town population. Ultimately the royalty and the higher aristocracy introduced new patterns. That is why we find so many similarities between a 17th-century royal banquet and a 19th-century wedding feast.

Though essentially a family event, many guests could – and should – be invited to a wedding. An example from Dalarna in 1874 tells of 500 guests at a wedding which lasted four days. Guests were expected to bring, or send beforehand, food-supplies. Strict rules governed how much and of what kinds. This varies from district to district, but is always based on milk and cereal products.

Whether on farm or manor, it was natural to arrange the wedding banquet in the home. Fairly early is the tendency to let it take place in the bride's parental home, but the deciding factor was space and accommodation for guests and labour for several days. The required help was recruited among the landless peasants and artisans in the locality.

When seated at the table, the bridal couple naturally had the seat of honour and on each side – men to the right and women to the left – were placed near relatives and prominent local people. Youths, servants and cottagers never sat at the table. On the table bread was laid out as part of the decorations – a remaining medieval custom. The amount of food served and the order of serving the dishes varied greatly in time and place, a common factor is the general abundance and that many of the dishes are of ancient traditional types. The climax was when the steak was carried in while the fiddlers played "steak music". To cut the steak and portion it out was the duty of the parson, and after the dinner he and the bride opened the dance.

Rolf Kjellström

Lapparnas frierier och bröllop

»Här är fåfängt at begära
Bli med dygder gudar lik.
Wishet, skönhet, tukt och ära
Har man här, när man är rik.»
(Högström 1747)

Prästen Högströms uttalande ovan från 1700-talets mitt får anses vara av central betydelse, när samernas traditionella friarseder tages upp till diskussion. Tyngdpunkten i denna framställning ligger på de svenska lappmarkerna, men perifert behandlas även övriga lappmarker. Man skall emellertid ha i minnet, att lapparnas frierier och giftermål har varierat såväl tidsmässigt som regionalt, men i en sammanfattning av denna art ges ej möjlighet att skildra alla variationer i dessa avseenden, vilket medför att bilden med nödvändighet blir mer schematisk.[1]

Val av äktenskapspartner

Sameungdomarnas frihet vid val av äktenskapspartner var förr mycket begränsad. I många fall tvingades de att gifta sig, om föräldrarna hade så bestämt. De kanske inte ens blev tillfrågade om sin inställning eller ens visste, hur deras tillkommande såg ut. I ett sådant fall, under 1800-talets sista decennium, kom friaren överens med flickans far om giftermålet på marknaden i Jukkasjärvi, men han hade själv aldrig sett flickan, och hon hade aldrig sett honom, så det var två helt främmande människor som möttes. Efteråt var mannen besviken över att kvinnan visade sig vara låghalt.

Innan mannen gifte sig, skulle han kunna utföra vissa arbeten som t. ex. att slakta en ren eller uppsätta en bostad. Dessa krav kunde en yngling ganska väl uppfylla i sextonårsåldern. När därför 1734 års lag satte giftermålsåldern till minst tjugoett år, föranledde detta prästmannen Holmbom att i en skrivelse till lapska ecklesiastikverket 1743 anhålla om lägre giftermålsålder, därför att lapparna nästan överallt var obenägna att låta sina barn gå ogifta så länge. Detta memorial föranledde ett kungligt brev, enligt vilket det förklarades, att »då en lappdräng fyllt 17 år och lärt försvarligen läsa i bok samt att förstå de nödigaste kristendomsstycken, honom må efterlåtas att träda i äktenskap».

I vissa fall gifte sig barnen så tidigt, att de fortsatte barnets lekar, så att föräldrarna t. o. m. fick köra in dem, för att de skulle utföra gängse sysslor. En åttiotreårig karesuandolapska, vars uppgifter går tillbaka till 1700-talet, hade hört att man började välja lämpliga giftermålspartners åt sina barn mycket tidigt. De unga var som barn i hemmet, berättar hon,

även om de sov tillsammans och var tillsammans som ett annat par. Även från södra lappmarkerna föreligger uppgift om att föräldrarna i god tid träffade överenskommelse om barnens framtida giftermål. Jessen uppger 1767 från norska Finnmarken att när en flicka var åtta till tolv år gammal, man kunde tinga på henne till ett senare giftermål genom att lämna pengar i förskott som när man köper en häst eller annat kreatur. Barnförlovning var en vanlig företeelse bland arktiska folk, och hos eskimåerna förekommer den fortfarande. Härigenom ville man på ett tidigt stadium tillförsäkra det egna barnet en partner från en ekonomiskt jämställd familj, särskilt när det rörde sig om rika familjer. Man önskade också barnen ingifta i en grupp, där man kände medlemmarna och visste vad de gick för. Så stärktes på ett tidigt stadium förhållandet mellan de berörda familjerna.

Så småningom tog man mer hänsyn till barnens önskemål, men att föräldrarna kunde bestämma oberoende av barnens vilja även i vårt sekel framgår av många exempel. En kvinna, som gifte sig för ett halvt sekel sedan, berättade att hon haft flera uppvaktande kavaljerer som hon tyckte bättre om än den som framförde ett officiellt frieri. Hon sade därför till sin far: »Jag vill inte gifta mig med den där», men fadern hade bara sagt, att det inte spelade någon roll vad hon tyckte.

Det var nog inte många flickor, som vågade gå emot sina föräldrars vilja, men det fanns exempel på män som kunde gå sina egna vägar, trots att de hade hela släkten emot sig. Männen hade större möjlighet att frigöra sig i detta avseende. I en berättelse tillämpar kvinnan den taktiken, att hon gör sig så omöjlig att friaren tappar intresset och frieriet rinner ut i sanden. Problematiken kring flickans respektive föräldrarnas val framgår med önskvärd tydlighet i ett under senare år skrivet skådespel på lapska, där flickans kärlek övervinner föräldrarnas, vad vi tycker, överdrivna ekonomiska spekulationer. I gamla sägner berättas det om folk, som frivilligt sökte döden tillsammans för sin kärleks skull.

Vem var det då eftersträvansvärt att gifta sig med? Ja, Högström ger oss en fingervisning om detta i ingressen till denna uppsats och han tillägger: »Ingen egenskap och förmon, ware sig dygd, ärlighet eller annat sådant, som plägar öfwerwinna andra människors tycken, gäller hos Lappen. – Om en Änka wore öfwer hundrade år, samt både döf och blind, så får hon friare nog, om hon allenast är bemedlad.» Detsamma betonar 1600-talsprästen Rheen, för »at om een lapp hafwer flera än een dotter, begiärar frijaren altijdh den, som han seer hafwa bästa lyckan medh sine Reenar, oachtandes om den samma är ährligh eller oehrligh, däijeligh eller wanskapligh, allenast hon är Rijk och förmögen på Reenar». Petrus Læstadius menar också, att rikedom är det enda som avgör den enes företräde framför den andre, ty »den ena skinnpälsen är den andra fullkomligt lik». Man borde alltså åtminstone inte gifta ned sig i ekonomiskt avseende, och man såg gärna att äktenskap ingicks mellan något så när lika välsituerade, även om man, som en

kvinna sade, helst sneglade åt de rika. Förmögenhetens betydelse understryks också i en modern berättelse på lapska av P. Jalvi, där huvudpersonen kommer underfund med att det ej var flickan som sådan han åstundade. Det var snarare en önskan från hans sida att få taga del av den rikedom i renar och pengar som hon representerade för honom.

Det är givet, att även de rent personliga egenskaperna spelade en viss roll i detta sammanhang. Man såg ju helst, att ynglingen var en samvetsgrann, duktig och målmedveten yrkesutövare. Ej heller flickan fick vara lat. Man hade ett uttryck: »Lika gott om hon är elak, bara hon är hurtig». Synen på detta återspeglas bl. a. i en sägen från Frostviken. Flickan gör sig till, när friaren kommer på besök, eftersom både hon och föräldrarna ville ha pojken. Hon erbjuder sig att gå och hämta vatten, men då hon inte gjort det tidigare, hördes efter en stund hennes rop: »Var är vattenhålet?» Detta arbete var normalt pigans, men denna låtsades inte höra flickan, som fick ropa flera gånger, innan hon fick svar. Friaren drog öronen åt sig, och hans frieri blev aldrig framsagt. Det kan också nämnas att i en lapsk visa från Sodankylä modern råder sin son att ge akt på hur flickan »väl och nätt» inlägger hö i skorna.

De arbetskraftsmässiga förutsättningarna var också av väsentlig betydelse i samband med frierierna. Förr i tiden var ju kvinnans arbetsuppgifter inom renskötseln helt andra. Om därför en kvinnas arbetskraft ansågs behövlig, var man inte benägen att gifta bort henne. Om man å andra sidan hade nog med kvinnlig arbetskraft och ej heller så bra ställt, var man mer benägen att gifta bort dottern, för i så fall blev det ju en mun mindre att mätta. Behövde man manlig arbetskraft, kunde mycket väl en duktig dräng få gifta sig med en av döttrarna. Då kunde också renarna vara kvar på sina gamla marker. I en gammal berättelse från Tuorpons lappby uppmanar en döende man sin hustru att gifta om sig med drängen, så att renarna skulle få stanna på de marker, där de var hemmastadda.

Med tanke på att de ekonomiska faktorerna spelade en framträdande roll vid äktenskapets ingående, är det ej förvånande att det ofta rådde stor åldersskillnad mellan makarna, speciellt vid omgiften. Åldersskillnaden kunde uppgå till ett halvt århundrade, och det var inte endast så att gamla män gifte sig med unga flickor, utan jämväl så att gummor gifte sig med unga män.

Äktenskap mellan samer och icke-samer var tidigare ovanliga. När det förekom, var det oftast mannen som var icke-same. En karesuandolapska berättade, att in i detta sekel samerna var rädda för icke-samer. Hon hade själv blivit erbjuden att gifta sig med en icke-same, som ändå familjen kände, men hon vågade inte. Man talade också med förakt om giftermål med »gödselspridare».

Vad beträffar det nuvarande giftermålsmönstret har författaren nyligen presenterat data från sex lappbyar inom Gällivare och Jukkasjärvi socknar i norra Lappland. Vid undersökningstillfället fanns i åldrarna 20–49 år närmare fem gånger så många ogifta män som kvinnor i lappbyarna.

Närmare tre fjärdedelar av männen i dessa åldrar var ogifta mot bara en fjärdedel för kvinnorna. Den kvinnliga avflyttningen har varit så stor, att männens möjlighet att ingå äktenskap väsentligt har reducerats. Bland de utflyttade männen var dock tre fjärdedelar ogifta och drygt en tredjedel av kvinnorna. Det fanns alltså även här en avsevärd skillnad i giftermålsfrekvensen könen emellan. Intressant nog var tre femtedelar av de utflyttade fruarna gifta med ickesamer.

Vissa krav ställdes på släktskapsavstånd vid giftermål. Olika uppgifter föreligger från olika tider och områden, hur pass nära släkt man fick vara. Ibland nämns släktskap upp till fjärde led som ej önskvärt. Ända fram till senaste tid har samerna hållit räkning på sina släktingar t. o. m. fjärde led. Enligt Collinder är denna observans förklaringen till att norrlänningarna nyttjar ordet »lappsläkt» om mycket avlägsna släktingar. Uppfattningarna går fortfarande isär i olika områden. För några år sedan blev en kvinna gravid på grund av ett förhållande med sin kusin – det gällde till Jokkmokk flyttade karesuandosamer – men det äktenskapet fullföljdes inte, eftersom släkten menade, att ett sådant giftermål hade varit incestuöst. Det hör emellertid till saken, att kusingiftermål mellan de inhemska jokkmokkssamerna förekommer såväl nu som tidigare. I ett fall i Norge ledde ett förhållande mellan två kusiner till graviditet, och man var emot också det giftermålet, för, som fadern uttryckte det: »Jeg har jo vært som far for gutten.» Enligt Solem stämmer detta inte med den gängse lapska inställningen, men på basis av mina sagesmäns uppgifter torde uttalandet vara adekvat. Jag frågade t. ex. en ung same om hans inställning till kusingiftermål, och han svarade att det var omöjligt, »vi är ju som syskon». En kvinna menade ungefär detsamma, men hon betonade, att det kunde förekomma hos de rikare lapparna. Giftermålsförbudet gällde dock inte bara släktingar utan också sådana, som hade något väsentligt gemensamt, t. ex. att de stått faddrar vid samma tillfälle. Wiklund är av den uppfattningen, att kors-kusingiftermål var normen för det fornlapska och även fornfinska äktenskapet. Han antyder också möjligheten av tidigare förekomster av sororat och levirat[2] med utgångspunkt från språkliga analyser, och hans teorier får stöd även av Harva och Collinder. Några empiriska data föreligger emellertid inte.

I detta sammanhang kan det nämnas, att några bestämda regler rörande exogami eller endogami i sitan[3] ej fanns. Av fyrtiofyra äktenskap i sen tid i Könkämä lappby hade endast fyra ingåtts inom respektive sitor. Om man tar lappbyn som enhet och då väljer Talma, hade giftermålen i största utsträckning ingåtts inom lappbyn, och i de fall, då detta ej var fallet, kom den andra parten oftast ifrån den mest närliggande lappbyn.

Vi kan sammanfatta de viktigaste faktorerna vid giftermål: 1. Ekonomi. 2. Status. 3. Rådande arbetssituation. 4. Erforderligt släktskapsavstånd. Dessa faktorer är relevanta såväl för brud som brudgum samt deras släktingar vid valet av giftermålspartner.

Frierier

I vårt sekel torde initiativet till giftermålet mestadels ha tagits av ungdomarna själva. Man hade ju platser att träffas på: marknader, renskiljningar, kyrkplatser och skolor som t. ex. Samernas folkhögskola. Utan att behöva fråga föräldrarna kunde pojkarna skaffa sig en uppfattning om hur ett frieri skulle uppfattas. Som lämplig introduktion gav pojken flickan en gåva, som ofta bestod av en silkesscarf men också kunde vara ett silverföremål, en ring, en klocka eller något slöjdalster han själv förfärdigat. Flickan kunde mycket väl mottaga gåvor från olika kavaljerer, vilket då visade att hon stod i flera mäns gunst. Hon hade därför inte bundit sig vid någon. Pojken kunde också uppvakta flera flickor på detta sätt, vilket han inte gjorde någon hemlighet av. I vissa fall var gåvorna av en sådan art att de uppfattades som ett frieri, särskilt i senare tid då det formella frieriet mer och mer förlorade sin betydelse. Om man t. ex. gav bort en klocka, ansågs det mer eller mindre som en förlovningsgåva. Emilie Demant Hatt nämner att man kunde se unga män med damur, som de själva begagnade, tills det blev tid att ge bort dem såsom fästmögåvor.

Att man kunde uppfatta en gåva som ett frieri visar en episod från 1943: Red. Schwarzkopf var på besök i ett lappläger och bodde hos en äldre syskonskara. Eftersom han vid ett tidigare besök där hade blivit visad mycken vänlighet och omtanke, hade han vid detta besök med sig en scarf, som han gav kvinnan i huset. När han lämnade över den till kvinnan, sprang hon generad ut och det blev dödstyst inne i kåtan. Hennes bror frågade då, om det verkligen var Schwarzkopfs mening att ge hans syster denna gåva. Schwarzkopf bekräftade detta och förstod inte, vad det var i hans enkla gåva som väckte sådan bestörtning. Någon vecka senare gick en annan bror till kvinnan ned till Kvikkjokk för att sprida nyheten om Schwarzkopfs frieri, för som ett sådant hade man uppfattat givandet av scarfen. Helt säker var man ändå inte om det var allvarligt menat från mannens sida. Kvinnan hade emellertid låtit meddela att om så inte var fallet, allt var gott och väl, men om han nu menade allvar, så tyckte hon nog för sin del att Schwarzkopf var väl ung. Han var då några och 20 år gammal, medan kvinnan var ca 35 år äldre. (Medd. av K. A. Schwarzkopf.)

Efter det informella frieriet blir nästa steg att informera släkten om planerna. I första hand skulle föräldrarnas samtycke inhämtas, men även övriga släktingars inställning skulle höras. Giftermålet angick ju inte bara det unga paret självt utan också deras släkt. Om fadern var död, kunde tillåtelse hämtas av modern, en äldre bror, en farbror eller annan släkting. Åtminstone skulle man informera dem om sina planer. Om friaren ändå ville inlåta sig i ett formellt frieri utan stöd av sin familj, väckte det uppmärksamhet och kunde leda till obehagliga frågor. Det fanns också anledning därtill, för det kunde hända att friarens far kunde neka sonen att få ta med sig sina egna märkta renar, vilket i sin tur kunde göra flickans föräldrar betänkliga.

Det var emellertid inte bara släktingar som lade sig i det viktiga valet utan även predikanter. När læstadianismen stod på sin höjdpunkt, hade den på sina håll stort inflytande över befolkningen. Det förekom att predikanterna försökte påverka antingen ungdomarna, som skulle gifta sig, eller deras föräldrar i en viss riktning. Vid ett tillfälle år 1919 intervenerade man t. ex. i en bestående förlovning, och man lyckades få flickan bortgift med en »kristen», d. v. s. en som tillhörde læstadianismen, i stället för med den ursprunglige fästmannen.

Nästa åtgärd var att anlita lämplig böneman eller bönekvinna. Bönemannainstitutionen var förr allmän bland samerna och omkring sekelskiftet fortfarande i bruk bland Jokkmokks- och Pitelapparna. Hos Karesuandosamerna har den förekommit bland såväl de kvarvarande som de utflyttade fram till vår tid, och bland de ännu nordligare Kautokeinolapparna är institutionen fortfarande i hög grad levande.

Man kunde låta både en man och en kvinna representera sig vid frieriet, vilket ännu är vanligt bland samerna i Kautokeino. Förr ansåg man även i Västerbotten att både karlar och kvinnor borde vara med vid frieriet, eftersom det inte var lämpligt att kvinnorna talade med männen, men i sen tid brukade man i de svenska lappmarkerna ha endast en representant. I Pite lappmark hävdar en sagesman att det var lika vanligt med manliga som kvinnliga förespråkare, men i Torne lappmark anlitades mest män.

Det var ofta så, att de som bäst kunde uppfylla fordringarna på en eller flera lämpliga förespråkare just var friarens föräldrar. Om t. ex. fadern var böneman, gav det en värdefull antydan om att det rådde ett harmoniskt förhållande mellan far och son. Han hade också kontakt med andra sitor och huvudansvaret för familjens renhjord.

Var föräldrarna döda, kunde man vidtala en äldre bror, även om han många gånger var väl ung. Andra släktingar kom också i fråga. En kvinna betonade att flickans föräldrar förr kunde helt vägra giftermål, om det inte var en nära släkting som kom vid frieriet. En man i Pite lappmark menar å andra sidan att det var väl så bra när en utomstående var böneman, för härigenom kunde hans uttalande få större sanningsprägel och moderation. I så fall gällde det personer med hög status som t. ex. präster. Man skulle kunna tänka sig att en person som var släkt med båda lägren vore mest idealisk, men Paines sagesmän i Kautokeino hävdade att bönemannen skulle vara friarens talrör och inte ett slags förlikningsman.

Vissa personer hade ett stadgat rykte om sig att vara särskilt lämpade och skickliga att representera i dessa angelägenheter. En förutsättning var att personen i fråga hade talets gåva och förmåga att lägga sina ord väl. Det var lämpligt att framhålla, vilken duktig karl friaren var, och nämna att han hade pålitliga och inflytelserika vänner och sitakamrater och dessutom ägde mycket som det var lönt att bli halvägare till. Förespråkaren skulle helst vara gift och borde också känna friaren väl, så att möjlighet fanns att försvara honom och hans rykte, om det blev aktuellt. Bö-

nemannen fick nämligen inte alltid ohindrat skryta med sin klient. Det kunde hända att någon äldre medlem av flickans familj gjorde förklenande anmärkningar om friarens ekonomiska ställning, förståndsgåvor eller sinnelag. När då bönemannen försvarade friaren, hände det att han i stridens hetta gick till motattack mot flickan eller hennes familj. I senare tid har man emellertid undvikit att kamma hem poäng på flickans släkts bekostnad.

Även om något ofördelaktigt sades om friaren och den uppvaktade flickan, så skulle de hålla sig passiva under frieriet. Det är som saken inte angick dem, skriver Læstadius 1827. De skulle emellertid svara på de frågor, som ställdes till dem. Förr i tiden fick de inte ens vara inne i kåtan vid själva frieriet. Tornæus skriver 1672: »Sielfwa Frijaren får intet komma in, utan måste stå uthe, lijkasåsom en dörewachtare eller hundh. Och hwar han okallat inkommer, skulle det räknas honom för ett grofft och näsewijst stycke, och torde han därigenom hela sitt Frijerij förlora. I medler tijdh förskickas dottern, som brudh skall warda uti Renskogen eller någen annan kåta, så at ingen af Gesterna henne må see.»

Lojalitet var ett annat krav man hade att ställa på den, i vars händer man lade sitt öde. Att emellertid detta ej alltid visades skall belysas med ett exempel: I Semisjaur-Njargs lappby i Pite lappmark hade en man på 1880-talet valt sin bror som böneman. När friaren lyssnade, framhöll han mycket väl sin brors alla förtjänster, men när friaren avlägsnade sig passade bönemannen på att tala i egen sak, vilket ledde till att bönemannen själv fick gifta sig med flickan. Härvid uppstod det talesättet att den är som NN, som talar för sig själv i stället för sin uppdragsgivare.

Någon ersättning kom i allmänhet ej i fråga vid bönemansarrangemanget, åtminstone inte om flickan bodde i närheten. Det räknades nämligen som ett hedersuppdrag. Visserligen kunde man med någon present locka eftertraktade personer att åtaga sig uppdraget eller belöna den som lyckades slutföra det på ett gynnsamt sätt.

Före det egentliga frieriet skulle friaren först inhämta tillstånd av flickans familj att få komma i detta syfte. Han kunde då resa ensam eller ha med sig en kamrat, som inte behövde vara identisk med den böneman som senare skulle anlitas, men det var önskvärt att det var en gift person. Vid den första resan var det inte frågan om några större formella procedurer, utan man framställde bara sin fråga. Ett positivt svar i detta läge band varken dem eller flickan utan innebar bara ett klartecken, att kavaljeren kunde komma tillbaka. Det var ej ovanligt att man nekades återkomma, och då lönade det sig knappast att insistera. Var svaret emellertid tveksamt men ej helt negativt, kunde friaren vänta något år, innan han ånyo frågade. Vid ett positivt besked markerades hans status som friare och flickans motsvarande status bland Kautokeinosamerna genom ett byte av renar dem emellan. Friaren lämnade sina renar och körde iväg med flickans. Folk lade märke till att han körde andras djur och kunde lätt dra sina slutsatser.

1. Det lapska kärleksparet sitter hopkrupet vid en skyddande snödriva, medan månen lyser, stjärnorna tindrar och det spöklika norrskenet skimrar i en för övrigt mörk polarnatt. Kopparstick av nordsamen Nils A. Valkeapää i G. Hagemann, Lappen zeichnen ihr Leben. Düsseldorf 1948, 1964.

Det kunde mycket väl hända att föräldrarna, som varit positiva första gången, hade ångrat sig till nästa besök. Kanske hade de fått höra oförrdelaktiga saker om friaren eller hade flickan uttryckt sitt missnöje. Det kunde också i mellantiden ha dykt upp en annan friare, som föräldrarna ansåg vara ett gynnsammare parti.

Eftersom man bytte renar och flickans föräldrar kunde neka giftermål, om detta inledande besök ej hade avlagts, kan man, som Paine också säger, ej se detta som en helt informell fas, men i detta stadium fäster man ganska liten betydelse vid att kavaljeren blir nekad.

När sedan kavaljeren skulle fullfölja det egentliga frieriet, medföljde bönemannen och förr även några av de närmaste släktingarna.[4] Om många kom, verkade det imponerande. I de svenska lappmarkerna var det emellertid i senare tid vanligt att friarföljet endast bestod av två personer.

Frierierna företogs mest på vintern. På våren var det sedan lämpligt att gifta sig, innan man åter skulle upp till sommarlandet.

Vid frieriet skulle friaren vara klädd i sina bästa kläder, och renarna hade smyckats i sina finaste skrudar. Folk som såg processionen kunde lätt dra den slutsatsen att det var ett friarfölje.

Det var lämpligt att anlända till flickans hem, då det mesta av vistets rutingöromål hade uträttats. På sina håll var det sed att varsko, när man närmade sig, vilket kunde ske genom att man avlossade ett bösskott. Om de var välkomna, skulle signalen besvaras antingen genom ett skott eller genom att man lade små stenar i kaffebrännaren och skakade den av alla krafter. Uteblev signalen, var det bara att återvända med oförrättat ärende.

Det finns i Frostviken en sägen som förklarar uppkomsten av detta signalskott: Då ett friarfölje en gång närmade sig den kåta, i vilken den uppvaktade flickan bodde, fick de se en person sitta på huk vändande bakdelen mot sällskapet. Eftersom man hade kommit överens om att frieriet skulle inträffa denna dag, tog de detta som en antydan om att de ej var välkomna, varför de återvände hem. Mannen som satt på huk gjorde dock endast sitt tarv. För att undvika sådana misstag uppkom den ordningen att man skulle skjuta signalskott.

Kom man på vintern, skulle man på sina håll köra tre varv runt kåtan. Ville de hemmavarande visa en positiv inställning till frieriet, kom såväl flickan som hennes föräldrar ut ur

kåtan. Det ålåg då flickan att ta hand om ynglingens ren, och andra personer kunde ta hand om de andras renar.

I en version från Norge tittar bönemannen in och frågar, om han får tända pipan i tältet. Blir svaret ja, går sällskapet in, och bönemannen tänder sin pipa och tar några drag. Därefter ger han den till flickans mor för att hon också skall dra några bloss, och sen vandrar pipan till flickans far o. s. v., tills varenda person i tältet har haft möjlighet att ta några bloss. Den som är emot frieriet röker inte alls. På detta sätt får man veta de hemmavarandes attityder.

En sagesman från Gällivare uppgav att frieriet gick till så att pojken gav flickans mor en ring, som flickan senare skulle få. Om hon då tog emot den, gav hon sitt samtycke.

Det var förr vanligt att friarsällskapet hade brännvin med sig. Det var inte lönt att komma med litet. Man skulle vara ordentligt försedd och helst ha rikligt med tilltugg.

Om flickans familj accepterade erbjudandet att dricka tillsammans med friarföljet, tog man det som en uppmuntran. Högström skriver 1747: »Brännwinet blir den första taleman, hwilket, när det af den tilärnade Swärfadren godwilligt emottages och supes, hålles det för et godt tekn, at det frieriet winner framgång; men om det aldeles wägras, så är intet hopp om det giftermålet.»

I norra Jämtland medförde friaren enligt Levi Johansson en silverkåsa, i vilken han lade två stora silverslantar och vilken han sedan fyllde med brännvin. Han tog själv en liten klunk för att visa att det var ofarligt och lämnade sedan kåsan till den blivande svärfadern, som drack ur och tog vara på de två slantarna. Därpå skänkte friaren upp brännvin åt sin far eller dennes ställföreträdare, sedan åt brudens moder och bruden själv samt åt hennes eventuella syskon. Varje gång skulle han smutta på drycken, innan han räckte över den. Var och en fick den peng som låg i kåsans botten.

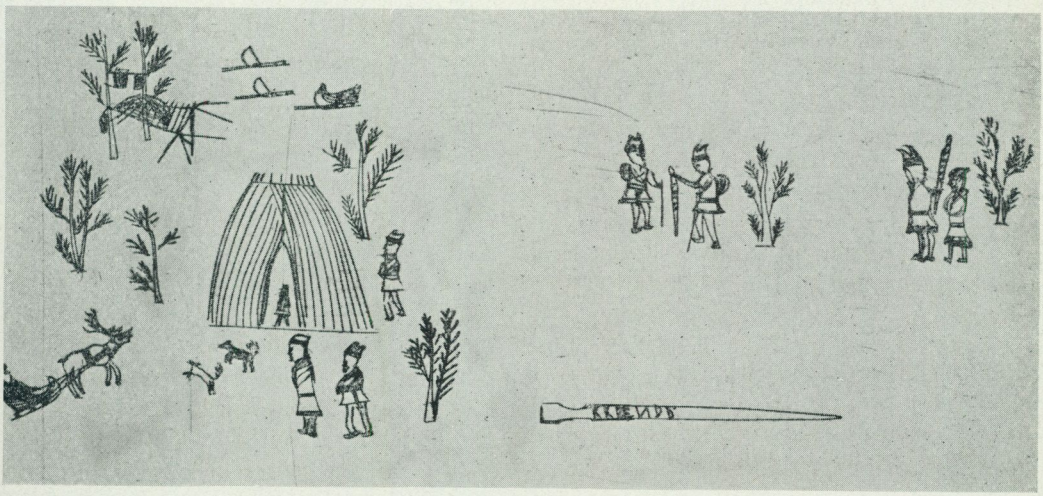

2. Enligt Hagemann lär det ha förekommit i Kautokeino, att ynglingen gav sin utvalda en speciell käpp, som — om kärleken besvarades — sattes ned i marken, så att förbipasserande kunde se den. Därefter for pojken till flickans föräldrar för att fria. De visar sin positiva attityd genom att gå ut och taga emot ynglingen. Ur Hagemanns arbete.

Det var inte bara flickans familj som skulle trakteras utan också alla andra närvarande. En hel del folk kunde ha samlats genom att bl. a. grannar tillstötte. Så länge det fanns brännvin lät man det gå runt. Det gällde att inte förbigå någon vare sig av glömska eller med avsikt, eftersom det uppfattades som en allvarlig kränkning.

Det kanske låg en frestelse för den osäkre och nervöse friaren att styrka sig litet med den medförda spirituosan. Det är osäkert om så var fallet vid ett frieri i Pite lappmark i seklets början, men faktum var att de besökande kom ordentligt påstrukna. De hade sådan fart och dålig balans att när de klev in i tältkåtan de var nära att åka ut genom tältduken på andra sidan. Det var ingen lyckad inledning och det blev ej heller något lyckligt slut.

Brännvinet blandades även ut med kaffe, varvid man tog ungefär hälften av vardera. Kaffet kom också på sina håll att helt ersätta brännvinet vid frierierna särskilt under det sista seklet, då ett starkt læstadianskt inflytande gjorde sig gällande i lappmarkerna. Man anhöll hos flickans föräldrar att få koka kaffe hos dem. Fick man det, var det en positiv invit till att fortsätta frieriet. Det var ofta förespråkaren som ställde denna fråga. I vissa fall hade man egen kaffepanna med sig, annars bad man att få låna värdparets. Om kvinnans föräldrar var tveksamma, kunde de säga: »Här finns kaffe, drick först av det». Först senare kunde man sätta på friarens kaffe för kokning.

Det var sedan önskvärt att flickans föräldrar och flickan själv drack av friarkaffet. Bland Jukkasjärvilapparna tog man fram en bricka tillsammans med två koppar man hade haft med sig, slog i kaffet och överräckte först brickan till husfadern. Drack han då bara en kopp, innebar det att han inte var så angelägen om det framförda frieriet, men det gick ändå an. Var han verkligen positivt inställd till det hela, drack han ur bägge kopparna. Så kom turen till flickans mor med samma koppar och så till flickan, som dock aldrig drack mer än en kopp. Det var ej så mycket att orda om, när flickan och hennes föräldrar väl druckit kaffet. Det understryks också av en kvinna som efter det att hennes uppvaktande kavaljer och dennes far fått tillåtelse att koka och dricka kaffe, i förtrytelse yttrade: »Fanken också, då är ju saken klar». Vid ett frieri hände det en gång att man visserligen drack kaffe men giftermålet fullföljdes inte, och inte ens några löften gavs. När emellertid samme friare några år senare hörde sig för om möjligheten att få gifta sig med flickan, fick han det utan att frieriet behövde upprepas.

Flickans föräldrar kunde göra avslag på frieriet genom att t. ex. säga: »Här har vi kokat kaffe förr för främmande» eller »Vi har kaffe själva». Ville man visa sig ännu mera negativ, kunde man sparka omkull kaffepannan, och då visste alla att den friaren verkligen var ovälkommen.

Av de ovan skildrade friarsederna har det framgått att lapparna hade många dolda tecken, som var lika entydiga som ärliga svar på lika ärliga frågor. En förklaring till detta kan vara att i ett samhälle av denna ringa

storlek man behöver varandras stöd och man måste försöka att hålla sams, men samtidigt måste man ha rätt att tala om för en friare att han var ovälkommen i just detta ärende. Man valde därvid sådana former att vänskapen kom att bestå.

Tornæus, kyrkoherde i Neder-Torneå 1640–81, betonar att friaren skulle visa stor vördnad för flickans föräldrar. Flickans far skulle tituleras med höga titlar: »Han kallar honom Stoorfader, som wore han en Patriarch; Ehrewyrdig Fader, bästa och yppersta Fader, högsta Fader, därhoos alltijdh brukandes knäböijande. Och om den konungzlige Titlen Maijestet wore dem så bekandt, torde han wäll kalla honom Maijestetlig Fader. Detta hafwer iag sielf närwarande sedt och hördt. Således går fuller till medh dhe Stormyndige Lappars Frijerij, men dhe andra måste ställa sig något enfaldigare».

Sedan gammalt hörde det också till god ton att den uppvaktade flickan skulle visa en dyster uppsyn, särskilt om hennes föräldrar tillät giftermål. Graan, kyrkoherde och prost i Piteå 1656–1689, skriver: »När thet nu så wijdt kommer, at ächtenskapet blifwer af pijgones föräldrar bewilliat frijaren sin dotter, brukar hon allehanda sällsamme åthäfwor, ställer sigh som hon wore mycket söriande och bedröfwat, at hon af föräldromen i Manna wåldh blifwer lefwererat, så att ther tå behöfwes the som then unga bruden trösta skohle, thet the närmaste af hennes Slächt medh all flijt giöra, somblige af them synes och såsom dåna och döda nederfalla för bedröfwellsse skull, att dee sin förriga frijheet under föräldrarnes wårdh åthniutin mista, och sin Man till hörsamheet sidermehra lefwa måste.»

Om man inte hade framgång med det första frieriet, kunde det upprepas t. ex. efter ett år. Ibland lyckades man efter många försök.

Man hade ett speciellt uttryck för att bli nekad vid frieri: att få kalvskinn. Att kasta en skinnfäll i huvudet på friaren var det mest ondskefulla sättet att avvisa en friare, varför det också sällan användes. Vid ett frieri i Karesuando socken 1948 passade någon på att spika fast en kosvans i sidan på friarens ackja för att håna dennes misslyckande. Collinder har upptecknat ett annat uttryck i norra Gällivare som betyder »ge handskarna» eller »förorsaka plötslig brådska åt någon».

Det var mycket snöpligt för friaren att bli avvisad. Han riskerade att bli gjord till åtlöje härigenom. Den allmänna uppfattningen var också att han kunde få otur också i framtiden, om han skulle försöka igen. Långt tillbaka i tiden kunde friaren anlita en nojd för att försöka bli av med sin otur i detta avseende.

När man kom för att fria, skulle man, åtminstone förr i tiden, vara rikligt försedd med gåvor som lades på en renhud framför flickans familj.

Av särskilt intresse härvidlag är det tidigare tillämpade rutasystemet. Ruta betecknar den egendom som mannen vid frieriet lämnade brudens närmaste släktingar. Den skall inte förväxlas med den gåva, på lapska »gihle», som han förärade den blivande bruden och som tillkom henne allena. En anonym rimkrönika om lapparna, som förmodas ha tillkommit mellan åren 1723 och 1732,

har tolkat rutans innebörd så: »Rhuta betyder egenteligen på lappska språket egendom af Silfwer till någon ömnighet, men warder dock aldramäst brukat at uti ett kort begrepp nämna the waror, hvar mäd lappen kiöper sig hustru af hennes föräldrar, så at han eij får hustru förrän han henne genom Rhuta sig tillhandlat hafwer, just så mycket som hennes föräldrar åstunda.»

Rheens skildring av en 1600-tals lapp, som försöker ekonomiskt tillfredsställa en förväntande släkt, ger en god inblick i rutans beskaffenhet: »Frijaren som begärar een Rijk Manss dotter måste gifwa Föräldrarna och närmaste af slächten een ähreskänck effter som han är Rijk och förmögen till, huilkett the kalla peck eller stycken; i hwart styckie måste wara åth minstone 2. m:r Sölfwer, dett ähr 6. Lodh, Men somblige stycken måste wara 20, eller 40, ja 60. Lodz wärde, huilka stycken frijaren skall förähra Fadren, Modren, bröderna, Systrarna och the närmaste af slächten. Och skall frijaren gifwa åth fadren i hedersgåfwa Ett Sölfwerstoopp att dricka uthur, huilket är thet första styckie; dett andra styckie een stoor kiettill antingen af koppar eller Messingh, dett tredie styckie ähr een sängh eller sängekläder. Modrens

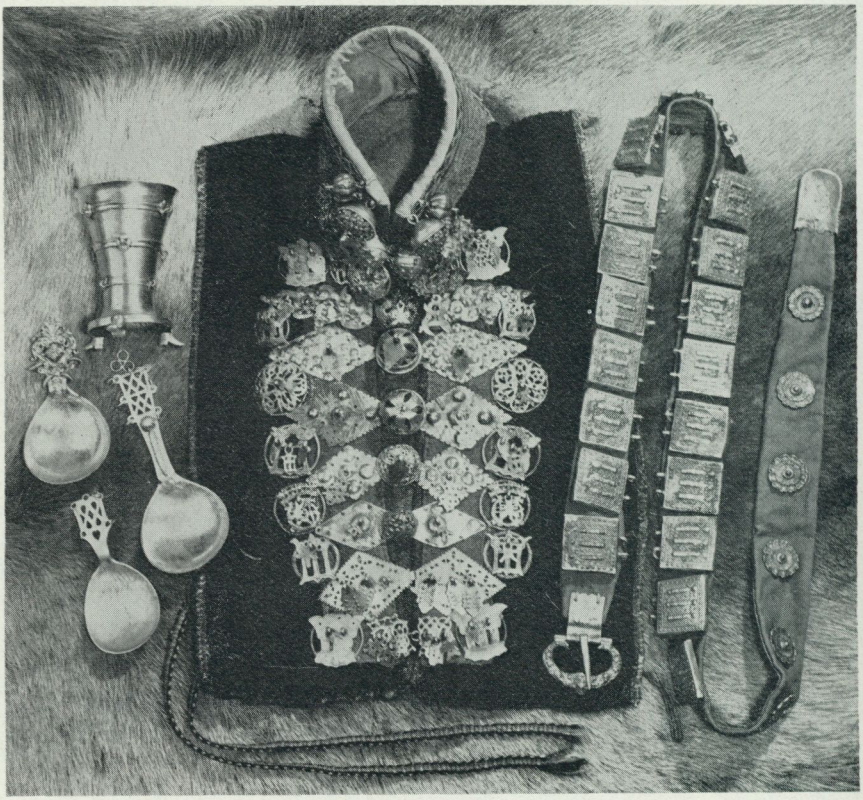

3. Exempel på silverföremål som ofta ingick i rutan: bägare, skedar, krage och skärp. Foto Ulla Wåger, Nordiska museet.

stycken ähr först ett Sölfwer bälte, dhet andra een ähreklednigh, som the kalla volpi; dhet tredie een krage som the hafwa om sin hals, alt medh sölfwer Mallior besatt, den dhe kalla kräcke, och desse ähro Fadrens och Modrens ähreskäncker: Sedan gifwer frijaren bröderne, Systrarne och the andre aff slächten Sölfwerskieder, sölfwerMallior och annat Sölfwer: Men hwar och een måste hafwa af frijaren sin hedersgåfwa, så frampt han skall blifwa sin brudh mächtigh.»

Rutans omfattning kunde ge anledning till diskussioner i samband med frieriet. Linné nämner att man kunde pruta på rutan. Med tanke på kravet på rutans storlek är det kanske inte att förvåna sig över att några friare lånade ihop till rutan och stundom spenderade över sina tillgångar. Det behövde inte flickans föräldrar få reda på, men de kanske skulle ha nekat till frieriet, om de vetat det.

Tack vare Erik Nordbergs forskningar i Arjeplogs domböcker från 16- och 1700-talen har vi fått en god inblick i rutainstitutionen. Rutamålen dömdes efter rådande landssed och inte efter gällande äktenskapslagar, varför de rättsbegrepp som är förenade med denna institution är av särskilt intresse. Till skillnad från gåvan till bruden återgick rutan under vissa omständigheter till givaren, d. v. s. i regel friaren. Det vanligaste fallet var när mannens svärfar avled, men den kunde också återgå när den avled, för vars skull den utgivits. Frågor om rutans återgång avgjordes ofta vid arvskiften. I vissa fall synes rutan ha krävt någon motprestation. Var man nöjd med det som presterats, gick det inte att senare anföra några anspråk.

Hos prästerna fanns ett starkt motstånd mot rutaseden. De hade intrycket att brudgummen helt enkelt köpte bruden av föräldrarna, och de menade att äktenskapet drogs ned till en ren affärsuppgörelse. Jessen säger 1747 om föräldrarna: »Deres Døttre solgte de for Penge» och »det er derfor ikke meget at undre over, om de og havde giort liden eller ingen Forskiel mellem deres Qvæg og Døtre.» Læstadius är också av den uppfattningen att »det är bedrövligt med fjällapparnas äktenskap från början till slut» och »allt bär stämpeln av en handel». Dock menar han att det är viss skillnad jämfört med att köpa eller sälja en ren, för det anses inte passande med pengar utan det skall helst vara silverpjäser och dylikt. Några präster försökte också i skrivelser till olika instanser att få slut på rutainstitutionen.

Inte bara ämbetsmän utan också vissa forskare har uppfattat de lapska frierierna som köp. Emellertid har bl. a. Nordberg, Collinder och Fjellström hävdat att denna tolkning är felaktig. Genom rutans storlek hade flickans familj möjlighet att se, om friaren var ekonomiskt värdig. Det synes mig att det värde rutan representerade också hade en avgörande inverkan på den uppvaktade kvinnans och hennes familjs status, varför seden får ses mot denna bakgrund.

Sista gången rutan nämns i de genomgångna tingsprotokollen, är år 1800. Det är troligt att rutaseden allt mer kom ur bruk i samband med ökad opposition från prästers och andra ämbetsmäns sida. I samband med rutasedens försvinnande tog också gåvogivandet vid frierierna andra

former och proportioner. Gåvan kom efter hand att i stället för till föräldrarna lämnas direkt till flickan. I de svenska lappmarkerna fick föräldrarna inte någon del av gåvan under detta århundrade.

Tiden mellan frieri och bröllop

Efter väl förrättat frieri stannade, i de flesta fall, friaren över natten. Om därvid de sexuella privilegierna tillämpades med omedelbar effekt råder olika uppfattningar. Sagesmän från Pite och Torne lappmarker verkar vara av den uppfattningen att man umgicks sexuellt före vigseln, och jag är benägen att tro att åtminstone längre tillbaka detta stämmer med tanke på att man betraktade dessa överenskommelser om giftermål som bindande för parterna. Föräldrarnas tillstånd var viktigare än kyrkans sanktion. Lysning och vigsel fick man ordna senare allt efter råd och lägenhet.

Om sådana giftermålsavtal ändå bröts, såg man mycket negativt på det. Rutan och övriga gåvor kunde återkrävas, och det gällde även sådana som givits under det förberedande frieriet. Gåvorna kunde lämnas tillbaka genom prästens förmedling. Det räknades som mycket ohederligt att underlåta tillbakalämnandet, och det kunde leda till att man nedlade protest vid lysningen. Att lappflickorna så villigt gav tillbaka gåvorna har bl. a. sin förklaring, menar Solem, i lapparnas vidskepelse kring dessa ting. Man trodde nämligen att dödingar kunde komma att uppsöka de flickor som försökte dra sig undan sina plikter att ge gåvor tillbaka. Dessa makter ansågs även kunna ta sitt säte i flickan, så att hon blev sinnessjuk.

Om det var så att fästmannen drog sig ur det planerade giftermålet, så hade flickan rätt att behålla de gåvor hon hade fått av honom, och han kunde inte ställa några krav på ersättning för sina utgifter. Var det däremot flickans fel, skulle han ha alltsammans tillbaka. Om en av parterna dog före bröllopet, skulle gåvorna ges tillbaka till friaren eller, om han var död, till hans släkt. De gåvor som flickan då hade fått för egen del före frieriet brukade hon dock behålla.

Frierier och uppvaktning kunde enligt de äldre källorna hålla på under flera år. Det kanske blev flera resor för friaren till flickans föräldrar, men ibland kunde det avgöras på stunden. Tornæus antyder emellertid, att det fanns lappar som trots att de inte hade någon tanke på att överlämna sin dotter till friaren ändå uppehöll hans intresse med fagra ord det ena året efter det andra, framför allt för att de önskade förplägas med det brännvin, som friaren skulle ha med varje gång.

Sådana här konflikter uppstod knappast, om man omedelbart efter eller i nära anslutning till frieriet åkte till prästen och tog ut lysning, så att giftermålet kunde fullföljas någon månad senare. Ibland dröjde det dock till året efter. De flesta giftermål torde ha ingåtts under vårvintern, åtminstone hos de norrut boende fjällapparna. Under denna tid befann sig de olika renskötarlagen i allmänhet inte så långt ifrån varandra, och det var också lättframkomligt. I de mer sydliga lappmarkerna var däremot sommargiftermål tämligen vanliga.

4. Bröllopsceremonien enligt Olaus Magnus. Föräldrarna bekräftar sina barns äktenskapsförbund genom att slå eld över dem med stål och flinta.

Bröllop

I närvaro av vänner och blodsförvanter, skriver Olaus Magnus, bekräftar föräldrarna sina barns äktenskapsförbund genom att slå eld över dem med stål och flinta. Detta nämns också av Ziegler 1532 och Tuderus på 1670-talet. Från Finnmarken skriver Jessen att efter det »Ja-Ordet» var »drukket» och natten fallit på, flickan gick till sängs med sin brudgum, och från den tiden levde de som äkta makar. Det är möjligt att man långt tillbaka i tiden inte hade några speciella ceremonier utan att de båda helt enkelt flyttade samman, som Jessen här antyder.

6. Lapskt brudpar från Arjeplog. Brudens hår är lagt i lockar, och den kolossala kronan är gjord av guldpapper samt dekorerad med konstgjorda blommor och blad av rött, gult och grönt papper. Litografi i Svea 1851 efter teckning av Johan Fredrik Höckert.

Både brud och brudgum var vid bröllopet iklädda sina bästa kläder. Enligt Olaus Magnus skulle bruden vara smyckad med pälsverk av hermelin och sobel, och brudgummen skulle vara prydd med pälsverk av lodjurs- eller mårdskinn. Det finns anledning att ta dessa uppgifter med reservation: sobel hade man sannolikt ej tillgång till. Går vi till senare källor, finner vi att silvret spelade en mycket stor dekorativ roll i brudutstyrseln. Man hade silverbälten och

5. Bruden ledes till vigseln av sina närmaste släktingar. Teckning i Johannes Schefferus arbete Lapponia.

stora silverkragar, som t. o. m. täckte en del av ryggen. De äldre källorna nämner, att kvinnan vid detta tillfälle skulle ha utslaget hår, även om hon annars hade huvudet täckt. I stället för krona virades 1600-talets silverbälten runt huvudet. Senare hade man en brudkrona av gängse typ.

I 1600-talslitteraturen framhålls det att bruden skulle visa blygsel och ovilja inför giftermålet. Hos skolterna fick man t. o. m. binda fast kvinnan i ackjan, när de skulle köra till kyrkan för att undvika att hon flydde sin kos. Kyrkoherden i Sorsele, Anders Fjellner, omtalade för v. Düben, hur han vid uttagning av en lysning fick ett nekande svar, då han frågade flickan, om hon ville gifta sig med den aktuella mannen. Men då prästen förklarade att det följaktligen inte kunde bli någon lysning av, erkände flickan: »Jag sade så, för att jag trodde Du skulle fråga mig en gång till».

Intåget i kyrkan skildras bl. a. av Tornæus som en sorgens procession: »Där leda henne Fader och broder, eller närmaste Skyldemän till . . . Wigning. Hon henger hufwudet neder, som skulle hon ledas i Slachthuuset.» När hon sedan står inför prästen och tillfrågas om hon vill gifta sig med mannen vid hennes sida, säger hon ingenting och först efter släktens uppmaning förmås hon att säga »ja», men så tyst att det knappt kan uppfattas av prästen. Detta räknas henne, menar Tornæus, som ett tecken på blygsel och kyskt sinne. Högström skriver att bruden ibland fick dragas fram till altaret med våld och stundtals spjärnade emot som renar brukar göra.

Invitationen till bröllopsfesten kunde ske i nära anslutning till bröllopet. Det var tidigare vanligt att man bekräftade denna inbjudan med en sup. I Jokkmokk hade brudgummen brännvinskruset och en silverslev med sig i barmen. När han slog upp en sup i skeden och räckte folk, sade han: »Var nu så god att titta in till mig i morgon vid min vigsel.» Den som bjöd kallades »brännvinsvärd». Liknande seder förekom på andra håll.

Eftersom många kom på dessa bröllop, inbjudna eller inte, kunde det bli ganska trångt, om man höll till inomhus. Rheen nämner att de unga gossar, som inte kunde få rum inne i kåtan, låg på taket, från vilket de kastade snören med krokar, på vilka kocken satte kött, som de sedan

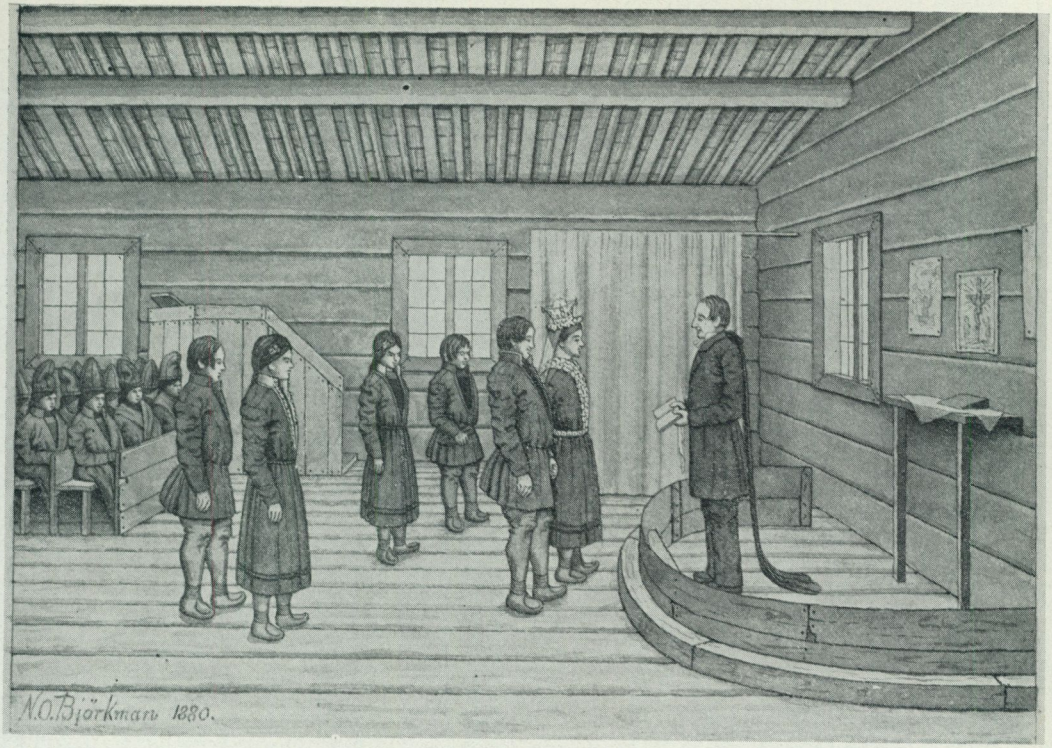

7. Vigsel i Fatmomakke kapell, Vilhelmina socken. Lavering av N. O. Björkman 1880.

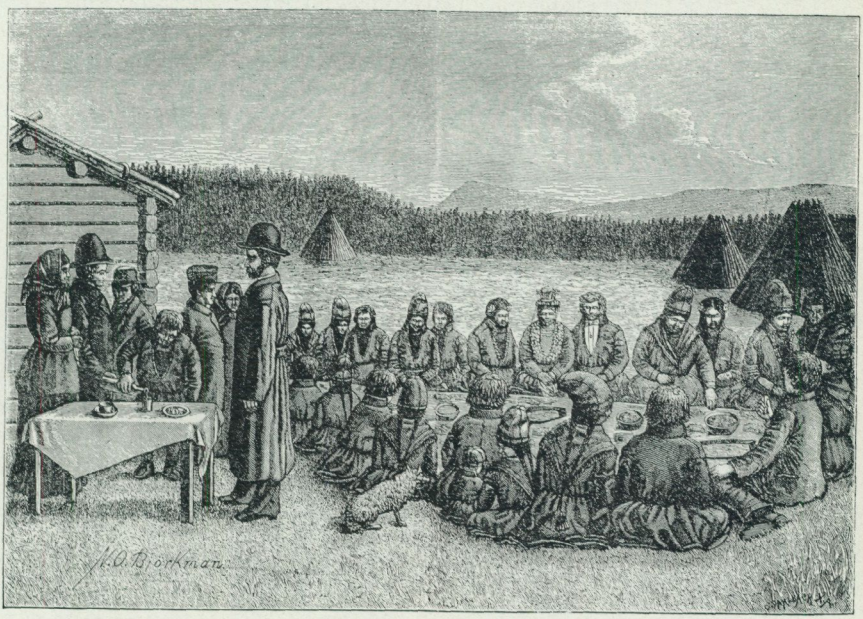

8. Bröllop i det fria i Fatmomakke. Gåvosup delas ut. Teckning av N. O. Björkman i Ny Illustrerad Tidning 1879.

drog upp genom kåtaöppningen och förtärde däruppe på taket.

I senare tid avåts bröllopsmiddagen ofta i närheten av kyrkan. Man kanske kände någon som hade en stuga på platsen, eller också kunde man höra sig för hos handelsmannen. Man höll också till under öppen himmel, vilket var vanligt i norra Jämtland på 1800-talet. På marken bredde man då ut renhudar med den hårlösa sidan uppåt, och på den satte man matkärlen. Kniv och sked bestods inte andra än icke-samer. Lapparna själva hade de erforderliga verktygen med sig. Som underlag för fiskbitar begagnade man brödstycken, som lades antingen på renskinnet eller i knät. Skedmaten åt man direkt ur stora träskålar eller fick sig tillsänd i mindre koppar, ifall man ej nådde fram till gemensamhetskärlen. I stället för sked kunde man använda sin träskopa.

Förberedelserna till bröllopet kunde börja i god tid före festen. Det var bröd som skulle bakas, ost som skulle göras, fisk som skulle fångas och kött som skulle prepareras på olika sätt. Mycken god mat serverades vid bröllopet: renkött i en mängd olika former, vetebröd och andra brödsorter, fjällöring och röding, renost i olika former, koost, getost, blodklimp, flott och kanske även fårkött. Till allt detta drack man mjölk eller kaffe. Längre tillbaka var det vanligt att gästerna själva hade med sig kost, som man blandade och lade i en stor gemensam kittel. De kunde också bidraga med dryckesvaror. Rutan kunde man kvitta med mat och brännvin.

Framför allt skulle inte sprit fattas på ett bröllop. Det medförde att många blev »lustige och gladhe», som Rheen skriver. Det lär inte ha varit ovanligt att många så småningom blev fullkomligt redlösa. De som söp var många gånger äldre personer, åtminstone var det fallet i Frostviken, där det räknades som en stor skam, om en yngling uppträdde berusad. Var det fallet med brudgummen, blev det rena skandalen. Om därför en ung man kom för att fria och det var känt att han någon gång tidigare uppträtt berusad, måste han dyrt och heligt lova att inte skämma ut sig på sitt eget bröllop, innan man gav honom ja-ordet.

Ibland kunde det bli litet magert med brännvinet av olika orsaker. Læstadianerna t. ex. tillät inte brännvin på bröllopen. Dock kunde det förekomma att det ändå var någon som hade med sig litet i en flaska, och om han då visste att någon av de andra gästerna gärna smakade, kunde han stöta honom i sidan och be honom följa med ut ett tag.

Så småningom efter allt festandet tog trötthetен ut sin rätt. Enligt en av Levi Johanssons sagesmän såg bröllopslokalen och den närmaste omgivningen ut som ett slagfält, där kämparna segnat samman i mer eller mindre groteska kroppsställningar.

På ett annat bröllop, som hölls vintertid, fanns ej plats för alla att sova inomhus, varför några hade lagt sig ute i snön och där somnat insvepta i sina renskinn. Under natten föll det mycket snö, så på morgonen var de helt övertäckta. När därför bruden skulle uppvakta gästerna med kaffe och eftersläckare, hittade hon inte alla. Hon fick då förse sig med skidor och tillsammans med några flickor ge

9. Lapskt bröllop i Härjedalen. Foto Bröderna Ljungmark, Gottne.

10. Bröllopsfest i Karesuando påsken 1913. Foto Borg Mesch.

sig ut i den närmaste omgivningen. De stack med käppar här och där i snön för att på detta sätt finna de sovande.

Bröllopen kunde pågå under flera dagar. I regel bekostades de av båda föräldraparen gemensamt. Solem menar emellertid att de alltid bekostades av brudgummen eller hans föräldrar. Man kunde också tänka sig att det

11. Bröllop skildrat av Per Valkeapää. Bröllopsgästerna anländer till kyrkan i sina ackjor. Efter vigseln går man till ett rikt dukat bord. Starka drycker kommer fram. En av gästerna ligger redan redlös på marken. Ur Hagemanns arbete.

föräldrapar bjöd som hade bästa ekonomien.

Också vid bröllopet förekom gåvor. En sageskvinna från Vilhelmina socken berättar: »Vi ställde en stor träskål på en renhud. I den fick bröllopsgästerna nedlägga sina gåvor. Fanns det några pengar, gav man fem eller tio kronor, men största delen av lapparna skar lös en bit ur ett renskinn, samt skrev sitt namn eller bomärke på skinnbiten och kastade den i träskålen. Det betydde, att han hade gett en ren. När vi sedan visade upp den där skinnbiten för dem, som hade namnet på den, så fick vi renen. Vi fick mycket. Det var omkring 20 renar samt omkring 300 kronor i pengar. Dessutom fick vi en hel massa renostar.»

I Jokkmokk lade man pengarna på ett kaffefat, men dessutom kunde man lova någon ren som skulle överlämnas senare. Blev det fullt på fatet, tog man hand om pengarna men lämnade kvar litet. Som gäst gjorde man vid varje bröllop av med åtminstone en ettårskalv och dessutom åtskilliga kronor. Den som gav fick en sup av brudgummen. I Frostviken fick gästerna en och en gå fram till en särskild skrivare och tala om för honom, vad man ämnade ge brudparet. Gåvans storlek och givarens namn lästes upp högt och tydligt. Omedelbart därpå fick varje givare dricka en tumlare brännvin. Även i Finnmarken protokollfördes avgivna gåvolöften, och dagen efter bröllopet skulle brudgummen fråga givaren, om han kom ihåg sitt löfte. Erkände han, vad han sagt, var han förpliktigad att stå för det och fick av friaren en sup som stadfäste löftet. Det var därmed helt bindande. Att i sinom tid inleverera utlovade gåvor var en hederssak, som det aldrig föll någon in att undandra sig. I Enontekiö-distriktet i finska

Lappland förekom även liknande seder. Efter maten steg en mansperson upp och bredde ut en silkesduk på bordet och utropade: »Ni som har ätit vid detta högtidliga bord, kommen nu för att visa Eder nådighet». Så fick besökarna och släktingarna komma fram, varefter förkunnaren meddelade, hur mycket var och en gav eller lovade att ge. Den som gav en större summa pengar fick en spritflaska i gengäld. De andra fick en eller två supar. Somliga gav presenter i flera omgångar för att härigenom få några supar extra.

Förutom renar och pengar var det mest husgeråd, redskap och silversaker som förekom som gåvor.

På sina håll hade bruden också möjlighet att skaffa sig dansarpengar. Vid ett bröllop 1920 i Ammarnäs dansade bruden hela natten med kavaljererna. I ena handen hade hon en brännvinsflaska och i den andra en silverkåsa och famnade på så sätt kavaljerens hals. Efter varje dans slog hon i en sup åt sin kavaljer, varpå han lade en blanka, d. v. s. en tvåkrona, i silverkåsan. (Medd. av Einar Wallqvist.)

Hade givaren ogifta barn, var han frikostig med gåvorna, för han visste att det skulle komma hans barn till godo en gång i framtiden, när de gifte sig. Man märker hos lapparna den principen, menar Solem, att gåva kräver gengåva och detta inte minst just i samband med förlovning och bröllop. En gåva förutsätter i många fall, att givaren skall få ett motsvarande värde tillbaka. Enligt de äldre källorna står också hemgiften i relation till de gåvor friaren tidigare utgivit. De av brudens syskon och övriga släktingar som tidigare hade mottagit något av friaren, skulle nu också ge honom någon gåva tillbaka, som stod i proportion till den present de tidigare fått. Detta medförde att den som hade uppvaktat en rik lappdotter, vars föräldrar krävde stor ruta, nu blev förmögen på de gåvor som renderades honom tillbaka.

De äldre författarna omtalar, att efter ett år – mannen bodde ofta det första året i kvinnans hem – fick de med sig renar och annan egendom från kvinnans föräldrar. Det var renar som hade givits henne som barn vid olika händelser inom familjen. Hade man haft tur med renarna, blev det faktiskt en hel del att ta hand om. Den nygifta kvinnan kunde äga över hundra renar, skriver Rheen, men därtill kom en hemgift om kanske ytterligare lika många och dessutom saker som behövdes för ett nytt hushåll.

Även i sen tid har det inte varit ovanligt att man fått vänta på hemgiften kanske till vintern efter bröllopet. Även om normalt varje barn får ett renmärke i tidig ålder och djur kontinuerligt märks med detta tecken, tillhör dessa djur inte automatiskt barnen. Vid giftermålet beslutar fadern eller hans ställföreträdare, hur många av dessa djur som definitivt skall lämnas över till barnet. Problematiken i samband med detta framgår tydligt i Bærs självbiografiska skildring från 1800-talets andra fjärdedel.

Bosättning efter bröllopet

I 1600-talskällorna hävdas det att friaren fick bosätta sig hos svärföräldrarna och tjäna för sin Rakel, fastän

den lapske Laban nöjde sig med ett års tjänstgöring. Den lapske Jakob behövde ej heller vänta med vederlaget efter fullgjord tjänstgöring. Även i sen tid har det förekommit att mannen, åtminstone till en början, bosätter sig i flickans sita. Det kan ha att göra med de arbetsmässiga förutsättningarna. En kvinna berättar att hennes far var tre år i sin frus sita, innan de flyttade till hans. Mannens svärföräldrar var nämligen döda, och det ålåg honom att taga hand om renarna. Hans egna renar däremot kunde skötas av hans bröder. Det kunde också gälla en rik mans dotter, där man krävde att mannen skulle bosätta sig i flickans sita. Männen hade i dessa fall inte lika mycket att säga till om, påpekar några sagesmän.

Det normala under det sista seklet åtminstone i de svenska lappmarkerna har dock varit att bosättning skett i mannens sita efter giftermålet.

Kärleksvisor

I samband med frieriet och giftermålet förekom det att man sjöng visor och joikar. Inom Ståkke skogslappby hade man t. ex. en sådan, i vilken orden bl. a. lät: »Stigen upp, stigen upp, unga mör, giljarföljet kommer». I många fall kunde joikarna improviseras, men många bjöd på en litterär tradition. Ursprunget till joiken ligger långt tillbaka, menar Ruong, men på 1600-talet gjordes de första uppteckningarna av den lapske studenten Olof Sirma från Kemi lappmark. De publicerades i Uppsalaprofessorn Joh. Schefferus verk Lapponia 1673. Den ena heter »Om Winternen lapparnasz Gilliare dicht», som i Collinders översättning lyder så:

Kulnasatj, min lilla vaja!
Det är tid för oss att fara,
ge oss av åt nordanskogen,
skynda över stora myrar,
färdas till de fagras hem.

Håll mig ej länge, Kajgavare,
far nu väl, du Kälvejaure!
Mycket rinner mig i hågen,
när jag far på Kajgas vik.

Ränn nu raskare, min vaja,
så att vi dess förr må hinna
fram till den som Sarak sände,
ödet ämnade åt mig.

Ack, att snart jag såge henne,
finge titta på min älskling!
Kulnasatj, min lilla vaja,
ser du hennes ögon nu?

Den andra tilldrar sig om sommaren, som framgår av titeln: »Lapparnas Gilliare Dicht: dhen dhe siunga till sine fästermöör, eller kärester, nähr de om sommarn ähro ifrån hwar andra åthskillde.» I översättning lyder den så:

Må solen lysa varmt på Ekorrvattnet!
Ifall jag stege överst upp i granen
och visste att jag såge Ekorrvattnet,
där hon dväljs i ljungen,
skulle jag fälla alla dessa träden
som här ha vuxit upp på sista tiden;
jag skulle skräda alla dessa grenar,
som bära vacker grönska.

Jag lät mig drivas av de lätta molnen,
som färdades på väg mot Ekorrvattnet.
Jag flöge gärna dit med kråkans vingar,
men jag har inte ens fått knipans vingar
att flyga med dit bort;
ej heller gåsens vingar eller fötter
att ta mig fram till dig.
Visst har du väntat, dina bästa dagar,
med dina milda ögon, med ditt varma
hjärta.

Ifall så vore, att du flydde fjärran,
skulle jag ändå hinna fatt dig snart.

Vad finns det som kan vara hårdare
än band av senor eller kedjor
som strama hårt, som fjättra huvudet,
förvrida tankarna.

Gossens sinne är vindens sinne,
den unges tankar äro långa tankar.

Ifall jag lyssnar på dem alla,
då slår jag in på orätt väg.
Jag måste välja mig en enda håg
att jag må hitta vägen.

Dessa sånger, som förmodligen kom från Sodankylä i Finland, är utan tvivel märkliga. Trots att de aldrig blivit framlagda i en sådan form, att de riktigt kunnat komma till sin rätt, har de ändå satt spår i världslitteraturen. Såväl Longfellow som Herder har använt dem som förebild, och bägge visorna återkom till Norden genom Franzéns »Spring, min snälla ren» och Runebergs »Färden till den älskade».

Det sjungs fortfarande kärleksjoijkar som har klart samband med de ovan nämnda t. ex. denna från Arjeplog i Pite lappmark:

Mittlidens vildbetande härkar,
nog orkar de dra mig och min käresta.
Nog orkar de dra två i ackjan.
Mittlidens vildbetande härkar,
nog orkar de dra mig och min käresta.

Källor och litteratur:

Andræ, T., Georg Wallin, resor forskningar och öden. Sthlm 1936.

Anonymus, En rimkrönika om lapparna från början av 1700-talet, i Svenska landsmål XVII: 7. 1909.

Bæer, A. P., Erindringer 1825–1849 i översättning av J. Qvigstad. Bidrag till Finnmarkens kirkehistorie, IV, i Norvegia Sacra VI (1926), s. 39–79. Oslo 1927.

Collinder, B., Lapparna. En bok om samefolkets forntid och nutid. Sthlm 1953.

Att få korgen. Folkloristica. Festskrift till Dag Strömbäck 13.8.1960. Upps. 1960, s. 315–319.

Demant-Hatt, E., Med lapparne i højfjeldet. Khvn 1913.

Drake, S., Västerbottenlapparna under förra hälften av 1800-talet. Etnografiska studier. Upps. 1918.

Düben, G. v., Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier. Sthlm 1873.

Elgström, O., Karesuandolapparna. Etnografiska skisser från Köngämä och Lainiovuoma 1916–1919. Sthlm 1922. 1922.

Fellman, I., Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne. Samlade och utg. i anslutning till Jacob Fellmans »Anteckningar under min vistelse i Lappmarken», I. Hfors 1910.

Fellman, J., Anteckningar under min vistelse i Lappmarken, d. 2. Hfors 1906.

Fjellström, Ph., Lapskt silver. Studier över en föremålsgrupp och dess ställning inom lapskt kulturliv. Upps. 1962. (Skrifter utg. gm Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C: 3.)

Graan, O., Relation, eller en fulkomblig beskrifning om lapparnas ursprung, så wähl som om heela dheras lefwernes förehållande, i Svenska landsmål XVII: 2. 1899.

Grape, E., Utkast till beskrifning öfver Enontekis sokn i Torneå lappmark, i Kongl. Vetenskapsacademiens nya handlingar, bd 25. Sthlm 1804. (Omtryckt Luleå 1969 i serien Tornedalica.)

Göthe, G., Om Umeå lappmarks svenska kolonisation . . . Upps. 1929.

Hammond, H., Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finmarken

og Trondhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse fra første Begyndelse intil hen udi Aaret 1727 . . . Khvn 1787.

Harva, U., The finno-ugric system of relationship, i Transactions of the Westermarck society, vol. I, s. 52–74. Gbg 1947.

Heika, G., Soag'no-Fa'rro, i N. E. Hansegård, Sámi-giella, gå'li-giella, s. 16–19. Upps. 1963.

Högström, P., Beskrifning öfwer de til Sweriges krona lydande lapmarker. Sthlm [1747].

Itkonen, T. I., Suomen lappalaiset vuoteen 1945, vol. II. Helsinki 1948.

Jalvi, P., Muotta čalmit. Jyväskylä 1915.

Jessen, E. J., Afhandling om de Norske Finners og Lappers Hedenske Religion, i K. Leem, Beskrivelse over Finmarkens Lapper. Khvn 1767.

Johansson, L., Frieri och giftermål bland gamla tidens frostvikslappar, i Jämten 1948, s. 49–65.

Kjellström, R., Yrkesdifferentiering bland samerna i Talma lappby. Stencilerad uppsats. Upps. 1958.

Utflyttningens inverkan på samernas familjebildningsmöjligheter. Manus till radioföredrag. 1958.

Eskimåiska giftermålsseder. Stencilerad lic.-avhandl. Upps. 1966.

The migrations from Nomad urban districts in northern Sweden (Jukkasjärvi and Gällivare). Stencilerad uppsats. 1969.

Körningh, J. F., Berättelse om en missionsresa till Lappland 1659–60. Sthlm 1956. (Acta Lapponica IX: 1.)

Leem, K., Beskrivelse over Finmarkens Lapper . . . Khvn 1767.

Linné, C. v., Carl Linnæus Lapplandsresa år 1732. Sthlm 1957.

Lundius, N. A., Nicolai Lundii Lappi descriptio Lapponiæ, i Svenska landsmål XVII: 5. 1905.

Læstadius, P., Journal för första året av hans tjänstgöring, förra delen. Sthlm 1928.

Magnus, O., Historia om de nordiska folken, d. 1–5. Upps. o. Sthlm 1909–1951.

Nickul, K., The Skolt Lapp community Suenjelsijd during the year 1938. Sthlm 1948. (Acta Lapponica. V.)

Nielson, K., Lærebok i lappisk, vol. II. Oslo 1926.

Nordberg, E., Om lapparnas brudköp. Ruta-seden hos Arjeplogslapparna, i Svenska landsmål. Årsh. 1948, s. 1–33.

Nordvi, A. G., Bryllopsskikke hos de russiske skoltelapper, i Jägaren, årg. 12 (1906), s. 126–132.

Paine, R., Lapp betrothal, i Lapponica. Upps. 1964, s. 234–263. (Studia Ethnographica Upsaliensia XXI.)

Pehrson, R., The bilateral network of social relations in Könkämä lapp district. Oslo 1964. (Samiske Samlinger, bd 7.)

Pirak, A., En nomad och hans liv. Upptecknad och övers. från lapskan av H. Grundström. Sthlm 1937.

Qvigstad, J., Lappischer Aberglaube. Kra 1920, s. 41–135. (Kristiania etnografiska museums skrifter, bd 1: 2.)

Lappiske frierhistorier, i Liber saecularis in honorem J. Qvigstadii, p. I, s. 1–12. Oslo 1953. (Studia Septentrionalia IV.)

Qvigstad, J. & Sandberg, G., Lappiske Eventyr og Folkesagn. Kra 1887.

Rheen, S., En kortt relation om lapparnes lefwarne och sedher . . ., i Svenska landsmål XVII: 1. 1897.

Rode, F., Optegnelser fra Finmarken samlede i Aarene 1826–1834 og senere utgivne som et Bidrag til Finmarkens Statistik. Skiern 1842.

Ruong, I., Samernas diktning, i Same idag. Bil. till Samefolket nr 6, s. 14–19. Upps. 1965.

Schefferus, J., Lappland. Övers. från latinet av Henrik Sundin. Granskad och

bearb. av J. Granlund m. fl. Sthlm 1956. (Acta Lapponica 8.)

Siljeström, P. A., Anteckningar och observationer rörande Norrige, i synnerhet de nordligaste delarna af detta land. Sthlm 1842.

Sjögren, A. J., Anteckningar om församlingarna i Kemi lappmark. Hfors 1828.

Solem, E., Lappiske rettsstudier. Oslo 1933. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B: Skrifter XXIV.)

Steen, A., Kautokeinostudier. Oslo 1956. (Samiske Samlingar, bd 3.)

Stockfleth, N. V., Dagbok öfver mina missionsresor i Finmarken. Sthlm 1868.

Tanner, V., Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. I. Skoltlapparna, i Fennia 49: 4. Hfors 1929.

Tornæus, J., Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd, i Svenska landsmål XVII: 3. 1900.

Tuderus, G., En kort underrättelse om The Österbothniske Lappar som under Kiemi Gebiet lyda, i Svenska landsmål XVII: 6. 1905.

Whitaker, I., First cousinhood among the Northern Lapps, i Folkloristica. Festskrift till Dag Strömbäck 13.8 1960, s. 142–152. Upps. 1960.

Wiklund, K. B., Lapparna. Sthlm 1947. (Nordisk kultur X.)

Ziegler, J., Schondia (1532), i Svenska sällskapets för antropologi och geografi tidskrift 1878.

Öhman, P.-E., Kommentarer till J.-F. Regnard, Resa i Lappland, s. 151–222. Sthlm 1946.

Noter:

[1] Denna förstudie till ett kommande arbete baseras dels på litteratur-, dels på fältstudier som huvudsakligen berört Pite och Lule lappmarker 1968 och 1969. Sagesmännens utsagor berör förhållanden i decennierna runt sekelskiftet. En fullständig dokumentation kommer att redovisas i detta planerade arbete.

[2] Med levirat förstås en föreskriven giftermålstyp, där en man gifter sig med sin brors änka, och i sororat gifter sig kvinnan med sin avlidna systers man.

[3] Sita betecknar en grupp av hushåll med gemensamt viste och renarna i gemensam hjord. Endogami innebär att äktenskapspartnern måste sökas inom den egna gruppen, vid exogami däremot utanför denna.

[4] Linné skriver på ett ställe i sin reseberättelse, att friaren tar med sig alla sina släktingar, men om det skulle vara riktigt, så hade det nog blivit väl många. Senare i boken talar också Linné om den närmaste släkten, vilket låter rimligare (Linné, s. 108, 157).

SUMMARY

Proposal of marriage and weddings among the Lapps

The traditional way of selecting a life-partner in the Lapp communities did not leave much liberty of choice to the youths. Mostly the parents' choice was accepted. Important aspects on new in-laws were 1. economy, 2. standing in community, 3. prevailing working conditions, 4. requisite distant relationship.

In the past it was usual for the suitor to be accompanied by at least one spokesman, male or female, the task of whom was to look after his interests during the

proposal of marriage. It was up to the spokesman to persuade the girl's parents of the suitability of letting the girl marry the young man. Silently but with many signs the parents could let the suitor's party know how the suit was received, e.g. if they drank of the coffee that the suitor's party made or the alcohol he brought with him, then the boy's chances to get the girl were regarded as good.

Up to the 18th century gifts should be presented by the suitor, first and foremost to the girl's parents but also to the girl herself and to her other relations.

At the following wedding it was the bridal couple's turn to receive presents. It was usual that the promise of such a gift was confirmed by a drink of alcohol.

In the past it was the custom for the newly wed to spend the first year of marriage in the girl's home village and then settle in his. Later it became usual to settle directly in his home village.

Some of these customs have survived up to the present day, so is i.a. the proposal ceremony with spokesmen to a great extent still in use in northernmost Lappland.

Valborg Lundgren

Äktenskapet i stöpsleven

Äktenskapet kan väl i vårt land sägas vara en av samhället erkänd form av samlevnad mellan man och kvinna, en social institution, som medför vissa skyldigheter och vissa rättigheter för makarna och för barnen. Men äktenskapet är inte endast en socialt reglerad sexuell förbindelse utan också en ekonomisk institution. Äktenskapet påverkar ju i hög grad och på olika sätt makarnas förmögenhetsrättsliga förhållanden. Under årens lopp har innebörden av rättigheter och skyldigheter makar emellan ändrats och utvecklats liksom även de ekonomiska rättsreglerna. Samhällsutvecklingen har tvingat fram förändringarna; stundom har reformerna gått långsamt och varit ganska små, men stundom har väl de reformer av större räckvidd, som drivits igenom, bidragit till att påskynda omdaningen av samhället.

Äktenskapets utveckling hänger nära samman med samhällets omvandling och därvid också med förändringar i kvinnans rättsliga ställning. I äldre tid giftes kvinnan bort »till heders och husfru, till lås och nycklar», och under naturahushållningen kunde detta hennes husfruvälde vara ganska omfattande. Kvinnan kunde dock inte själv svara vid tinget i egen sak, varken av civil eller kriminell natur, utan måste företrädas av en målsman. Det blev därvid oftast mannen som kom att företräda henne, då han enligt lag var hennes målsman. Men detta målsmanskap begränsade då inte hustruns rättsliga handlingsförmåga i sådan omfattning, som senare blev fallet. Den gifta kvinnan kunde under denna tid exempelvis äga och förvalta sin enskilda egendom.

Redan före reformationen och fram till 1734 års lag började andra tankegångar göra sig gällande. Hustrun ansågs på grund av sitt kön vara mindre lämplig att bedöma vad som var fördelaktigt för henne och vad som inte var det. »Kvinnspersoner äro i gemen enfaldige och kunna lätteligen bliva bedragne till egen och mannens skada», hävdades i detta sammanhang. När giftermålsbalken i 1734 års lag väl antogs, kunde man konstatera, att hustrun principiellt inte skulle vara omyndig på grund av sitt kön, men nog var hennes ställning utomordentligt kringskuren. Mannen, som hennes målsman och med omfattande husbondevälde, hade i regel förvaltningsrätten över all egendom. Han bestämde inte endast över all den samfällda egendomen utan också över såväl sin enskilda som hustruns enskilda egendom. Dessa regler om mannens praktiskt taget oinskränkta förvaltningsrätt kunde

1. Under naturahushållningens dagar rådde en sträng arbetsfördelning mellan man och hustru. Hushållsarbetet hörde till hustruns område. I stora hem kommenderade hon en stor stab av tjänstefolk. Kopparstick i Cajsa Wargs kokbok »Hjelpreda i hushållningen för unga fruentimmer», 1755.

2. Vårdnaden av de mindre barnen och handledningen av deras uppfostran har också främst tillkommit den vid hemmet bundna husmodern. »En liten flicka undervisas i läsning», målning av Pehr Hilleström omkr. 1800. Privat ägo.

inte heller ändras eller inskränkas genom äktenskapsförord eller på annat sätt. Det enda undantag mannen behövde finna sig i var en skyldighet för honom att skaffa hustruns samtycke vid försäljning eller förpantning av hennes enskilda egendom. All annan egendom kunde han utan att fråga hustrun — och än mindre begära hennes samtycke — och utan redovisningsskyldighet handha som han själv ville.

Under frihetstiden inträdde en viss förändring i kvinnans intressesfär, och den gustavianska tiden medförde att kvinnor i de högre samhällsgrupperna än mer skilde sig från hemmets uppgifter. Men ännu betraktades hemmet och dess plikter som kvinnans enda verkliga uppgift. Anna-Maria Lenngren har i sina dikter givit många bilder från denna tid såväl av kvinnor med den litet överdrivet beskäftiga husmoderligheten som av kvinnor, vilkas tomhet döljs av en fransk kulturfernissa. Mot slutet av den gustavianska tiden höjs dock en stämma, som hävdar att kvinnan först och främst är människa och sedan kvinna. Det är Thomas Thorild som i sin lilla skrift »Kvinnokönets naturliga höghet» ger uttryck för de strömningar som rörde sig i tiden.

1809 års revolutionära händelser vidgade förutsättningarna för reformer inom samhället, och det var naturligt att man sökte komma till rätta också med missförhållandena inom äktenskapslagstiftningen. Ett steg på vägen mot en äktenskapsuppfattning, som mer svarade mot tidens strömningar, blev kampen för kvinnans myndighet. 1825 genomdrev Johan Gabriel Richert en föreskrift i förslag till civillag, som innebar att ogift kvinna skulle kunna bli myndig vid 25 års ålder. Förslaget mötte mycken kritik, och som exempel på oppositionens omtänksamma karaktär kan anföras ett avsnitt ur Göta hovrätts välkända uttalande i frågan: »Under budet om kvinnans omyndighetstillstånd har hon, närmare sluten till familjekretsen, hittills undgått frestelsen att med det bekomna fäderne- eller mödernearvet försöka att på egen hand skapa sin egen lycka. Ledd av vänskapens förtroliga hand, åt vilken lagen jämväl anförtrott vården av hennes egendom, har hon undgått falla dubbelt offer för förledarens ill-

3. »Författarinnan och hennes man» har Teodor Öberg kallat denna litografi, publicerad i ett skämtalbum 1856 i tydlig avsikt att driva med kvinnornas emancipationssträvanden.

listiga beräkningar; och har, då hon förr eller senare inträtt i äkta ståndet, ditfört med sig, icke inbillningen att den myndiga kvinnan vore lika god som den myndiga mannen, utan, då hon i sin make endast sett en självvald förmyndare, vilken av kärlek och välvilja åtagit sig hennes angelägenheter, har hon varit livad av den sanna undergivenhetskänslan, som alltid skall utgöra ett oeftergivligt villkor för den äktenskapliga föreningens säkerhet och lycka.»

Alltid har ju funnits kvinnor som måst arbeta för att försörja familj eller försörja sig själva. Och då har det inte varit tal om myndighet eller rätt att råda över någon egendom utan om bröd för dagen. Men industriens genombrott, som medförde så stora förändringar på livets alla områden, gjorde ett stort antal kvinnor arbetslösa. Vad skulle de kvinnor ta sig till, som tidigare försörjt sig genom olika slag av arbete i hemmet, när industrien övertog en stor del av dessa sysslor och kvinnans arbetskraft blev överflödig? Visserligen hade 1749 »välfrejdade kvinnor» fått tillåtelse att driva nipperhandel, och genom särskilda resolutioner 1772–1777 förbehölls tobakshandeln i första hand fattiga änkor och värnlösa kvinnor. 1804 fick kvinnor också – utan risk för åtal – rätt att syssla med stöpning av talgljus. Men dessa rättigheter var ju ganska betydelselösa. När frånskild hustru och ogift kvinna fick full näringsfrihet 1846, var detta ett stort steg framåt. Men även här fanns restriktioner. Vissa slag av handel fick bedrivas av ogift kvinna, endast om hon blivit myndigförklarad, och av gift kvinna, om hon hade mannens samtycke. Även här visade det sig tydligt vilket tvång och hinder omyndigheten medförde.

Diskussionen fortsatte emellertid, och kravet på en ändring blev allt högljuddare. Vid 1856–58 års riksdag bestämdes slutligen att ogift kvinna, som fyllt 25 år, skulle vara myndig och sålunda kunna råda över sig och sin egendom – om hon själv anhöll därom. 1863 bortföll kravet på särskild anhållan, men kvinnan kunde nu på särskild begäran få avsäga sig myndigheten.

Det var emellertid endast den ogifta kvinnan som härmed blev myndig, och det kändes helt naturligt ytterligt otillfredsställande för en fullmyndig kvinna att i och med äktenskapet bli ställd under ett målsmanskap, som var så förvillande likt ett verkligt omyndighetstillstånd. Den gifta kvinnans ställning blev i allt större om-

fattning föremål för kritiska diskussioner, och många försök gjordes att åstadkomma en ändring av lagreglerna. Lars Johan Hierta var en av dem som outtröttligt och intensivt kämpade för ett skydd för hustrun mot mannens oinskränkta målsmanskap. Han avgav under sin riksdagsmannatid gång på gång motioner med krav på ändring av lagen.

Framgångarna var väl till en början små, men 1874 fick kvinnan rätt att genom äktenskapsförord själv erhålla förvaltningsrätten över sin enskilda egendom. Samtidigt fick gift kvinna rätt att också råda över sin arbetsinkomst. Men det var inte enstaka mindre justeringar man ville åstadkomma utan en omvandling av hela äktenskapslagstiftningen, och många var de som kämpade vidare för detta. I början av 1900-talet konkretiserades önskemålen i krav bl. a. på att mannens målsmanskap skulle helt upphävas, så att den gifta kvinnan fick full rättslig handlingsförmåga — blev »myndig»; att makarna skulle få rätt att välja det förmögenhetsrättsliga system de ansåg passade bäst och att de skulle äga rätt att under äktenskapet övergå från ett system till ett annat; att vardera maken skulle vara skyldig bidraga till familjens underhåll, barnens uppfostran och till täckande av vardera makens enskilda behov; att hustrun, som inte hade egen arbetsinkomst, skulle fullgöra sina skyldigheter att arbeta för familjen genom sitt arbete i hemmet; att båda makarna med lika rätt skulle ha föräldramyndighet över barnen.

Dessa krav — och flera därtill — innebar en genomgripande förändring

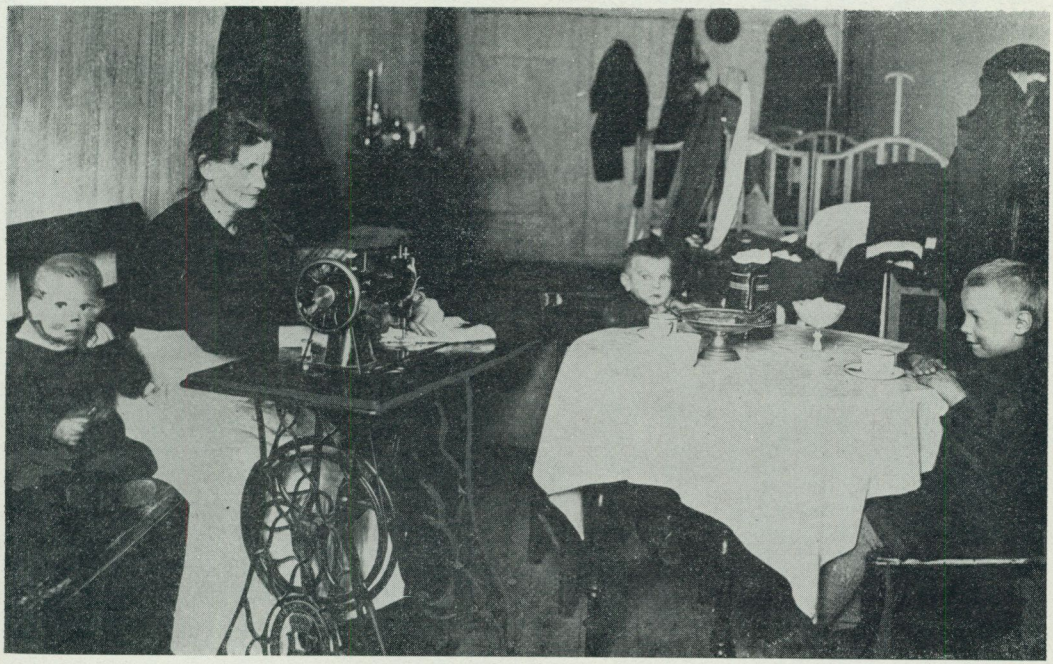

4. Trots de inskränkningar som fanns för kvinnornas yrkesval, har det alltid funnits ensamma mödrar, som måste slita hårt för att försörja sig och barnen. Interiör från en nödbostad. Foto i Stockholms stadsmuseum.

av hustruns ställning i äktenskapet och därmed också en omvandling av äktenskapet. Jämsides med krav på reformer inom äktenskapslagstiftningen framfördes också andra krav på medborgerliga rättigheter för kvinnan. Sålunda fördes en lång kamp för kvinnlig rösträtt, och det var först 1918 som denna kamp ledde till framgång. Reformarbetet i övrigt blev också intensivt, och bl. a. genomfördes rätt att ingå äktenskap inför civil myndighet 1908. När den nya giftermålsbalken antogs 1920, kunde också konstateras, att lagen helt bröt med den tidigare grundsatsen om mannens särställning i äktenskapet och nu byggde på tanken att makarna är likställda. Att i lag reglera de personliga förhållandena mellan makar i ett äktenskap låter sig inte göra på annat sätt än att i allmänna ordalag erinra om deras skyldigheter mot varandra och mot familjen.

Som uttryck för lagens grundtanke om likställigheten föreskrevs sålunda att »man och hustru är skyldiga varandra trohet och bistånd; de hava att i samråd verka för familjens bästa». Innebörden härav är att ingen av makarna har större rätt än den andra i fråga om familjens angelägenheter, och detsamma gäller vården om och nu även förmynderskapet för barnen. Hustrun bestämmer också själv över sin arbetskraft.

Makarnas förmögenhetsförhållanden regleras i lagen efter huvudprincipen, att vardera maken äger och förvaltar sin egendom men får med giftermålet giftorätt — andel — i den andra makens egendom. Vardera maken svarar också för sina skulder. Men lagen har även regler om makarnas underhållsskyldighet mot varandra och mot familjen. Huvudregeln innebär, att vardera maken efter sin förmåga skall bidra till familjens underhåll, och det anges särskilt i lagen att till familjens underhåll räknas inte endast den gemensamma hushållningen och barnens uppfostran utan även vardera makens särskilda behov.

I lagen utsäges också att en make inte fullgör sin underhållsskyldighet bara genom att lämna pengar till hushållningen utan också genom »verksamhet i hemmet eller annorledes».

5. »Qvinnofrågan». Söndags-Nisse 1888.

— Jag förstår inte, hvarför du bråkar så mycket om emancipationen?
— Du har aldrig satt dig in i qvinnofrågan.
— Jag vet bara en qvinnofråga och den är: *vill han gifta sig?*

6. P. Lindroth har tecknat denna framtidsvision i Söndags-Nisse 1911: »Hur det kommer att bli. Suffragettuppträden i Stockholm 1920.» Den kvinnliga rösträtten genomdrevs dock 1918.

Och vidare föreskrivs, att den av makarna som inte har tillräckliga medel för att svara för hushållsutgifterna eller för sitt eget behov, har rätt att av den andra maken få de medel som behöves och att få dessa medel »i lämpliga poster».

Någon begränsning av rätten för makar att sinsemellan företaga rättshandlingar, träffa avtal, föreligger numera inte, men lagen har särskilda regler för äktenskapsförord. Ett äktenskapsförord, som skall slutas i viss form, kunde tidigare inte ingås under bestående äktenskap, något som ändrades i och med nya lagen. Där lämnades också särskilda regler om gåvoavtal makarna emellan.

Möjligheterna till upplösning av äktenskapet har också förändrats väsentligt under århundradenas lopp. I förkristen tid tycks äktenskapsskillnad ha varit ganska vanlig och åstadkommits genom uppsägning inför vittnen eller på tinget. Efter kristendomens genombrott försökte kyrkan göra sina strängare synpunkter gällande, men i och med reformationen erkändes en verklig äktenskapsskillnad. Som anledning till sådan skillnad betraktades emellertid endast hor — äktenskapsbrott — och övergivande av make. Denna ståndpunkt intog i huvudsak också 1734 års lag. Hos oss liksom i andra protestantiska länder hade även förekommit, att äktenskapsskillnad i åtskilliga andra fall beviljades av kungen i kraft av den allmänna dispensrätt han ansågs ha, som sedermera sanktionerades i en särskild förordning 1810. Denna dispenspraxis fortsatte också efter tillkomsten av 1734 års lag. Med de regler som lagen gav kunde det under vissa omständigheter vara synnerligen svårt att få ett olyckligt äktenskap upplöst. Däremot kunde välsituerade makar snabbt få skilsmässa, om de var eniga och arrangerade ett »egenvilligt övergivande» genom att en av dem reste utomlands.

Redan 1915 antogs en särskild lag om äktenskaps ingående och upplösning, och bestämmelserna i denna lag kom sedan att nästan oförändrade inflyta i nya giftermålsbalken. Grundtanken var att makarna alltid skulle ha rätt att få äktenskapet upplöst, om de var eniga om att förhållandena i äktenskapet var sådana, att äktenskapet inte borde bestå. I viss mån genomfördes väl sålunda en »fri skils-

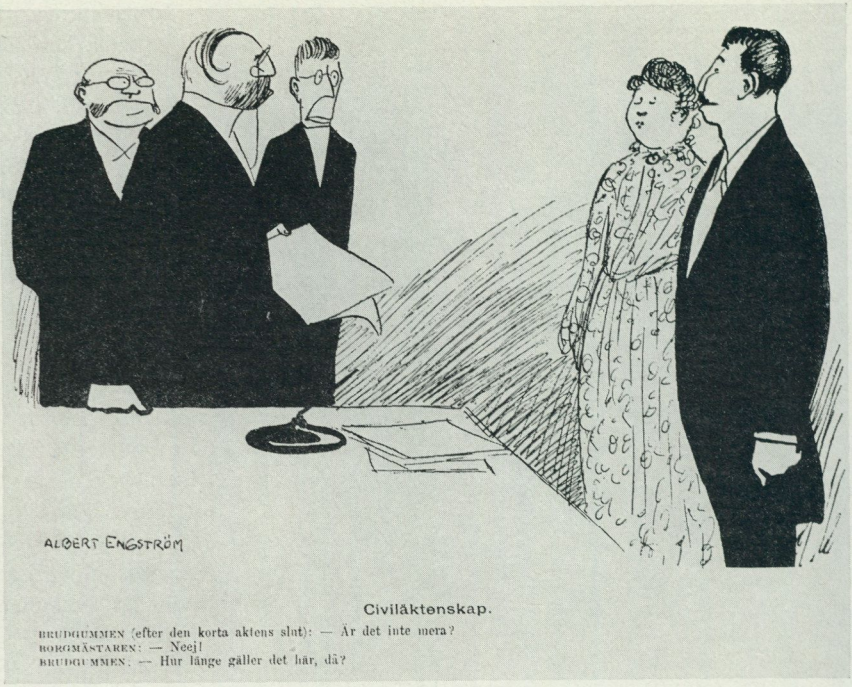

7. En Albert Engström-teckning i Strix 1905. En allmän rätt att ingå äktenskap inför civil myndighet genomfördes först 1908.

mässa», dock med den begränsningen att domstolen skulle ha någon garanti mot lättsinniga eller överilade skilsmässor. Till förhindrande av förhastade skilsmässor uppställdes därför krav på medling och därtill en prövotid av ett år — »hemskillnadsåret».

Om en av makarna vägrar gå med på hemskillnad, skall — formellt — den andra maken inför domstol styrka att »djup och varaktig söndring» råder i äktenskapet för att få en hemskillnadsdom. Har makarna därefter levat åtskilda minst ett år, skall domstolen döma till äktenskapsskillnad, när någon av makarna begär det.

Som orsak till en omedelbar äktenskapsskillnad upptogs i nya giftermålsbalken bl. a. hor — otrohet — som ju tidigare länge varit nästan den enda skilsmässogrunden. Äktenskapsbrott var tidigare också kriminaliserat, och först 1937 borttogs de bestämmelser, som föreskrev straffarbete upp till två år för horsbrott.

Vid äktenskapsskillnad på grund av otrohet i äktenskapet kan också utdömas skadestånd för den grova kränkning andra maken lidit. Som motiv för denna bestämmelse anfördes redan vid lagens tillkomst, att skadeståndsregeln utgjorde ett korrektiv mot ett mindre tilltalande resultat av en bodelning enligt lagens regler — oftast med hälftendelning — när ena maken bär huvudsakliga skulden till skilsmässan. Men det sades också, att när domstolarna utmätte storleken av denna ersättning, de skulle fästa sig vid skada inte endast av ekonomisk natur utan även ta hänsyn till ideell skada.

Valborg Lundgren: Äktenskapet i stöpsleven

Att antalet skilsmässor skulle öka efter den nya giftermålsbalkens införande var uppenbart, och så har blivit fallet. Giftermålsbalken har även fått en helt annan betydelse under de 50 år som gått. Översyn har gjorts vid flera tillfällen, och några ändringar har beslutats av 1969 års riksdag. Dessa är dock inte av genomgripande natur.

Äktenskapet anses väl alltjämt vara grundläggande för vårt samhällsliv, men de stora förändringar som skett i samhället under 1900-talet har medfört, att äktenskapet fått avsevärt mindre betydelse som trygghetsfaktor. Däremot har tillkommit faktorer, som medfört ökad trygghet för den enskilda människan. Socialförsäkringssystemet, höjda löner, bättre bostäder, barnbidrag är allt steg på vägen mot större trygghet och därmed frigörelse för individen. Denna förändring av samhällssystemet har genomgripande påverkat även synen på äktenskapet som institution. Också de etiska värderingar som den äktenskapliga samlevnaden bygger på har förändrats, och även andra former av samlevnad mellan man och kvinna och familjebildning än den i det juridiska äktenskapets form blir vanligare och kräver att bli allmänt accepterade.

8. Denna teckning av Albert Engström var införd i Strix 1920, samma år som en ny äktenskapslag antogs.

Pessimism.

— Om hela världen dog utom ja å e sogga, å ja gefte mek mä sogga, så ger ja mek fasen på, att sogga hadde paktum!

Den typ av familjebildning vi i vår del av världen syftar på är den enkla familjen, som är monogam. De polygama äktenskapstyperna kan ge upphov till andra och mer utvidgade familjetyper. Med det gamla begreppet storfamilj avser man dock vanligen inte en polygam familjebildning utan en utvidgning av annat slag, nämligen så, att ur den ursprungliga enkla familjen framväxte flera familjer, som alla bodde tillsammans. Denna grupp — storfamiljen — hölls samman av ett familjeöverhuvud. Storfamiljen har emellertid även en ekonomisk funktion; varje familjetyp, som producerar och konsumerar som en enhet, är att betrakta som en ekonomisk familj. Längre tillbaka var familjen i allmänhet av detta slag, men i västerlandet i dag är den ekonomiska familjens funktion betydligt reducerad, och denna utveckling synes fortsätta.

9. Nutida storfamilj i Stockholm. Foto 1967. Pressens Bild.

När man numera stundom talar om en modern storfamilj, syftar man emellertid på en annan art av sammanslutning. Denna omfattar flera »par» — man och kvinna — som kommit överens om att leva tillsammans i en större bostad, där alla skall arbeta för det gemensamma bästa, dela upp sysslorna i hemmet, vården om barnen och andra praktiska ting mellan sig, ofta i perioder. Ibland innebär överenskommelsen också att sammanslutningen är ett ekonomiskt kollektiv. I en sådan »storfamilj» lever varje par — gifta eller ogifta — monogamt. Det är oftast unga människor, som prövar denna form av samlevnad, och variationerna för samlevnaden är helt naturligt lika många som antalet »storfamiljer».

Denna samlevnadsform skall dock inte sammanblandas med »gruppäktenskap», som är baserade på sexuell kommunism. Inom gruppen skall flera män kunna umgås sexuellt med flera kvinnor och vice versa.

Av skilda etiska — och även praktiska — skäl vill allt fler leva tillsammans som ett »par», ofta med den ursprungliga tanken att förbindelsen skall vara bestående. Man önskar inte underkasta sig samhällets föreskrifter om hur man skall leva och forma sitt privata liv, och båda parter anser sig tillräckligt mogna att kunna sinsemellan reda upp de konfliktsituationer, som kan uppstå. Denna form av äktenskap betraktas av många som den enda värdiga formen av samlevnad mellan man och kvinna,

10. I storfamiljens kök är två av de manliga medlemmarna just i färd med att göra i ordning ärtsoppa med fläsk. Den traditionella arbetsfördelningen mellan könen har börjat upplockras. Foto 1967. Pressens Bild.

tillräckligt mogna och självständiga att kunna svara för sina egna handlingar inför sig själv och gentemot sin partner. Krav på ett accepterande av denna form av samlevnad — »förening» — framfördes redan under senare delen av 1800-talet i samband med övriga reformkrav. Vad som då möttes med indignation, misstro eller oförståelse har i dagens samhälle fått ett helt annat gensvar.

Sannolikt skulle i en dylik samlevnadsform många äktenskapliga konflikter bli betydligt avdramatiserade. Otroheten skulle väl även i sådana äktenskap få avsevärd betydelse, ibland som ett tecken på att förhållandet mellan parterna undergått en förändring man inte tänkt sig från början. Men säkerligen kommer känslan av »skuld» resp. »kränkning» i den äldre betydelsen att försvinna. Inte heller kommer skadeståndet att anses vara en form för »ersättning» i dylika sammanhang.

I propositionen år 1969 med förslag till ändringar av giftermålsbalken har även dessa tankegångar i viss mån beaktats. Där utsägs att åtskilligt i äktenskapslagstiftningen behöver ändras och att en genomgripande revision av denna lagstiftning måste göras inom en inte alltför avlägsen framtid. Vidare framhålles, att man därvid bör lägga ökad vikt vid att äktenskapet är en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer och att detta gäller huvudsakligen reglerna om äktenskapets upplösning och om äktenskapets ekonomiska rättsverkningar. Frågan om vem som bär skulden till söndringen i äktenskapet bör i princip vara ovidkommande, och skadeståndet som ett remedium för att korrigera orimliga bodelningsresultat eller för att i övrigt ge ersättning för »lidande» bör helt utmönstras ur äktenskapslagstiftningen. Det torde finnas andra möjligheter att ordna makarnas ekonomiska mellanhavanden, så att inte en upplösning av äktenskapet behöver medföra en orimlig ekonomisk situation.

Hustruns förvärvsarbete utom hemmet har också på flera olika sätt utnyttjats i debatten om äktenskapet, ibland som ett argument för större personlig frihet och tillfredsställelse för henne själv och övriga familjemedlemmar, socialt anseende, bättre ekonomi, ibland som argument mot samma företeelser. Utvecklingen av äktenskapet och makarnas roller i detta hänger helt naturligt nära samman

med den politik som förs från det allmännas sida bl. a. för yrkesvägledning, yrkesutbildning, omskolning osv. Kvinnans och mannens förhållande till förvärvslivet påverkas ju i hög grad av olika politiska åtgärder. Den framtida utvecklingen av äktenskapet kommer också att vara beroende av vilka åtgärder som vidtas av samhället. Oväsentligt är inte heller att vissa kulturellt givna förutsättningar som t. ex. familjerollförväntningar och familjerollideal håller på att förändras – allt omständigheter som i hög grad måste påverka den fortsatta förändringen av äktenskapslagstiftningen, såväl när den gäller mannens och kvinnans personliga förhållanden som när den avser de ekonomiska förhållandena.

SUMMARY

The matrimony in the melting-pot

The significance of rights and duties in married life is constantly changing in accordance with the development of society as a whole. Consequently the laws concerning married life and family affairs are gradually revised. According to the Statute Book of Sweden of 1734 the husband was still the guardian of his wife and had the right of disposal not only over the common property of the couple but also over the private property of his wife. Some important steps towards the contemporary concept of the relations between husband and wife are: 1863–unmarried women will attain majority at 25 years of age. 1864–full liberty to pursue a trade for divorced wives and unmarried women. 1874–through marriage settlement it is possible for a woman to be allowed to decide over her private property. The same year the right to dispose of her own income was extended to the married woman. 1908–the right to contract a marriage before the civil authorities was granted. 1915–widened possibilities to divorce. 1920–a new marriage act, with the fundamental idea: "Husband and wife owe each other loyalty and support; they shall consult each other in their cooperation for the family's own good". That is: husband and wife have equal rights in all family affairs. 1969–a new Family Act Commission is appointed. It has been instructed to attach great importance to the fact that marriage is a form of voluntary co-living between independent individuals.

Sigfrid Svensson

Sigurd Erixon och Sigurd Wallin

Forskare, museimän, personligheter

Mitt första intryck av Sigurd Erixon nådde ej upp till den bild som jag tidigare vid läsning av hans skrifter hade gjort mig av honom. Och det var kanske nyttigt för att inte den snart anställde amanuensen och yngre vännen skulle känna sig alltför nedtryckt i skorna av denne dynamiske förman och massive arbetsgigant. På försommaren 1924 var årets svenske museimannamöte förlagt till Karlskrona, och Sigurd Erixon höll då (med Föreningen för svensk kulturhistoria som formell arrangör) ett föredrag om Blekinges allmogebyggnader. Själv hade jag året före råkat syssla med samma ämne som Den Store nu skulle tala om. Jag satt där andakts- och förväntansfull. Materialets mängd var också förkrossande. Min egen undersökning nedsjönk till den enkla seminarieuppsats den var.

Men jag hade redan några år också varit verksam som lärare och föreläsare vid de ambulerande folkhögskolekurserna i landskapet och följaktligen förvärvat en viss föreläsningsrutin. Det var lätt att konstatera att sådan saknade däremot den berömde föreläsaren i hög grad: hackigt och manusbundet framförande, krånglande skioptikonbilder. Och så slutade inte föredraget i rätt tid.

Vid en nattgrogg senare på kvällen fick jag göra Sigurd Erixons bekantskap. Min tidigare beundran fick upprättelse. Mannen mellan skål och vägg var en helt annan än mannen i katedern. Sigurd Erixon lärde sig med åren att som föreläsare bättre lägga an på sin publik. Men för att vinna sina medarbetare behövde han inte anstränga sig. Hans personliga charm var medfödd. Vår bekantskap fick sin fortsättning vid det nordiska folkminnes- och folklivsforskarmötet i Köpenhamn samma sommar.

Mitt första sammanträffande med Sigurd Wallin minns jag ej. Skedde det inte på det nämnda museimannamötet, måste det ha ägt rum en septemberdag 1924, när jag vid Gösta Bergs hand presenterades för de blivande kamraterna vid Nordiska museet. Tydligt kvarstår däremot i minnet den första gång jag såg Sigurd Wallin framträda offentligt. Det var vid ett februarimöte 1925 med Föreningen för svensk kulturhistoria, då Wallin presenterade förslaget till en ny och stor läroverksbyggnad i Strängnäs, placerad intill domen och Roggeborgen. En klassisk vy skulle komma att försvinna. Föredragshållaren var upprörd, med ord och bild överförde han sin indignation på sin publik. Han talade av hjärtat – det var hans gamla skolstad det gällde – men han försummade inga yttre medel att ge eftertryck åt frågans vikt. »Strängnäs för-

Sigurd Erixon med sina medarbetare vid en undersökningsexpedition till Gotland 1937.

störelse», rubriken på det i Rig 1925 tryckta anförandet är talande nog. Det nya läroverket kom att ligga i en annan stadsdel. Hos Sigurd Wallin skedde ingenting på en slump. Allt var noga genomtänkt i vad han sade, skrev och gjorde.

En av våra gemensamma kamrater refererade vid ett tillfälle ett yttrande till honom av Sigurd Wallin: »För en gångs skull, bror, har du rätt». Jag tröstade med att bekänna: »*Det* har han aldrig sagt till mig.» Det fick vara tillräckligt beröm att man inte fick kritik. »Vad tror du om den här färgen?» frågade jag en gång inför ett utställningsarrangemang. »Det skall jag säga, när du är färdig», blev svaret. I och för sig var detta inte typiskt, Wallin var alltid beredd att diskutera och hjälpa. Men han kunde också ge sarkastiska svar och fälla underfundiga yttranden, som gjorde att det fanns folk, som menade sig aldrig kunna förstå sig på honom. Som uppfattade honom som rent demonisk. Den djupa tillgivenhet, med vilken han omfattades av oss hans vänner, talar dock om något annat.

*

Sigurd Erixons och Sigurd Wallins levnadslopp kom att gestalta sig märkligt parallellt. Wallin var född i Floda socken i Södermanland 1882, Erixon 8 mil därifrån, i Söderköping 1888. Båda kom tidigt att ägna sig åt fält- och inventeringsarbeten, Erixon beträffande allmogekulturen, Wallin i fråga om kyrkor. Båda blev 1916 ordinarie amanuenser vid Nordiska museet och 1924 intendenter, Wallin för högreståndsavdelningen, Erixon för Skansens kulturhistoriska avdelning (1924–1928) och reellt (formellt 1929) också för museets allmogeavdelning. Tillsammans redigerade de Nordens främsta kulturhistoriska samlingsverk Svenska kulturbilder (1929–1938). Ingen gav sig tid att fullborda någon doktorsavhandling, båda blev filosofie hedersdoktorer i Uppsala, Erixon 1927, Wallin 1932. Sigurd Erixon kallades till Hallwylska professuren vid Nordiska museet 1934 och blev emeritus 1955, Wallin pensionerades 1947. För båda betydde pensionsåldern en om möjligt ännu mer forcerad forskarverksamhet. Sigurd Erixon och Sigurd Wallin avled med några veckors mellanrum, Wallin den 31 januari, Erixon den 18 februari 1968.

*

Sigurd Erixon startade sina »byundersökningar» redan 1912. De växte lavinartat, finansierade med museets egna blygsamma medel, med statsan-

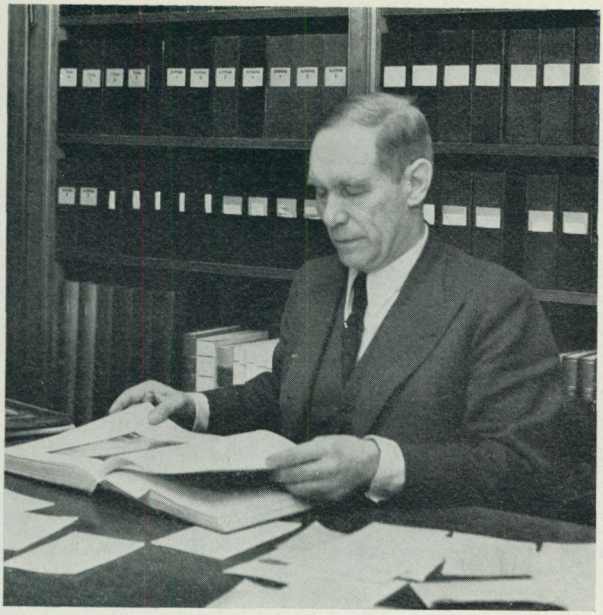

Sigurd Wallin i sitt tjänsterum i Nordiska museet 1939.

slag och med privata understöd. Minnen från den första 30-årsperioden har Erixon samlat i arbetet Strövtåg i svenska bygder (1941). Mer spännande än de relativt oskyldiga reseupplevelser, som där omtalas, skulle det nog ha kunnat bli, om författaren velat berätta, hur han år efter år med tiggerier och utfästelser om publikationer lyckades finansiera sina undersökningar. Men »Strövtåg» är i varje fall Sigurd Erixons mest personliga bok. Här skymtar man, hur det kom sig att grosshandlarsonen från Söderköping blev allmogeforskare. I kapitlet om Södermanland berättar Erixon om en fotvandring, som han som skolpojke företog i landskapet. Man bekikade gamla slott och herrgårdar med stolta och fantasieggande namn. Men för den enkla bebyggelsen hade vandrarna inget intresse. Man uppfostrades inte i skolor och hem till sådant på den tiden, skriver författaren. Och gör man det förresten än, frågar han sig. När Sigurd Erixon senare kom till Blekinge, som han förut besökt som arkeolog, konstaterade han, att han tidigare gått blind förbi den kultur i landskapet som fanns ovan jord. »Den bildning vi erhöllo gick mera ut på att särskilja än förbinda oss med de folkliga miljöer vi rörde oss i.»

Studiet av den gamla bondekulturen blev Sigurd Erixon trogen hela sin forskarbana igenom. I hans ofantligt stora och växlande författarskap är hithörande arbeten helt dominerande. Det gäller trots titeln det stora verket Skultuna bruks historia (1—2, 1921—35) liksom hans första större sammanställning av utbredningskartor Hur Norge och Sverige mötas (1933). Det gäller med få undantag hans många uppsatser i Svenska kulturbilder och hans översikter i Nordisk kultur (1931—56). Hans sista stora tryckta arbete var Svenska byar utan systematisk reglering (1960).

Genom Skultunaundersökningen kom Sigurd Erixon i kontakt med den mellansvenska bergsmanskulturen; i Svenska kulturbilder ingår t. ex. skildringen av Bråfors hyttby i Västmanland (1930). I gåvobrevet till den Hallwylska professuren (1918) anges, att innehavaren bör »bedriva vetenskaplig forskning inom nordisk och jämförande folklivsforskning, omfattande såväl allmogens som övriga samhällsklassers odling». Det var dock mindre detta formella åliggande än utvecklingen själv som kom Sigurd Erixon att praktisera och förkunna, att folklivsforskning var mer än allmogeforskning. Den tidigare huvud-

sakliga inriktningen på lantbefolkningen, skriver han i Svenskt folkliv (1938), hade varit motiverad av den historiska betydelse denna hade genom sin oberördhet och ursprunglighet liksom också på grund av den avgörande omvandling den stod inför. I den mån resurserna räckt har dock »undersökningarna utvidgats till att omfatta även andra samhällsklasser, en forskningsverksamhet som under de senaste åren konsekvent och oavlåtligt stegrats». Erixons egna bidrag utanför bondekulturens krets är främst Stockholms sumpfiskare och fiskköpare (Folk-Liv 1946) och Stockholms hamnarbetare (1949).

Med Sigurd Wallin som ledare igångsatte Nordiska museet 1917 en inventering av de svenska prästgårdarna. Aktionen blev framgångsrik. Genom utsända frågeformulär åstadkoms en grundläggande samling beskrivningar, som senare kompletterades vid lokala undersökningar. Den aktuella anledningen var det nya kontantsystemet för prästerskapets avlöning, varigenom prästgårdarna upphörde att vara jordbruksegendomar. Den vetenskapliga motiveringen för undersökningarna har Sigurd Wallin framlagt i en uppsats i Fataburen 1918. Prästgårdarna är, kunde han då skriva, »den enda hela landet omfattande grupp av boställen som ännu är i full funktion tjänande sin gamla uppgift». Hittills, framhåller han vidare, har det kultur- och konsthistoriska studiet av det egna materialet antingen gällt att ur den primitiva bondekulturen utdestillera det äldsta och ursprungligast inhemska eller att ur herremanskulturen framvisa sådant som vittnar om vår delaktighet av den internationella kulturen. De samhällsklasser som inte representerar någon av dessa ytterligheter har eftersatts. Men nu »framstår allt klarare, att om landet frambringat en från den rena allmogen skild men ändock nationellt särpräglad borgerlig högreståndskultur skall man finna den hos medelklassen».

Detta forskningsprogram hade en räckvidd utöver det sammanhang, i vilket det framlades. Det innehöll också motiveringen för den svenska småstadens utforskning. För Sigurd Wallin liksom för Sigurd Erixon gav de lotterimedel, som Nordiska museet jämte andra institutioner beviljades 1926, möjlighet att utvidga fältarbetet i en helt annan skala än tidigare. Systematiskt kom det nu också att gälla stadskulturen, och en rad stadsundersökningar tillkom och organiserades under Wallins ledning. Av honom själv föreligger publicerade resultat i bl. a. arbeten om Gränna (1952) och Strängnäs (1959), av Erik Andrén i bl. a. böcker om Västervik (1933) och Simrishamn (1942).

Men Wallins ovan citerade deklaration var inget uteslutningsprogram. De ökade ekonomiska resurserna gjorde också att de förut pågående herrgårdsundersökningarna kunde fortsätta och utvidgas. De främsta publicerade resultaten härifrån har framlagts i en rad doktorsavhandlingar av Sigurd Wallins medarbetare: Manne Hofréns (1937), Gösta Sellings (1937) och Hans Beskows (1954). Wallins egna bidrag från det direkta fältarbetet möter i uppsatser om bl. a. västgötska och västmanländska herrgårdar. Främst bland dessa skrifter kan nämnas Fyrkanten på Hällekis, publi-

cerad i Svenska kulturbilder (1935). Att det inte enbart var byggnadsskicket som intresserade Wallin exemplifieras av några andra rubriker i samma samlingsverk: Herrgårdens vardag (1930), Svensk lantpräst (1934), Hovhållningen på Sävstaholm (1936).

*

Sigurd Erixons forskningsverksamhet sträckte sig inte bara innehållsmässigt utan också geografiskt över vida fält. Den planerades på lång sikt. Ett tidigt mål var att för olika kulturföreteelser åstadkomma hela landet omfattande kartläggningar. Redan tidigt fanns därtill de övriga nordiska länderna och Baltikum i blickfältet. Det vidgades till Europa i övrigt med resultat bl. a. framlagda i West European connections and culture relations (Folk-Liv 1938). För det som trots all konkurrens med så många andra intressen utgjorde tyngdpunkten i Erixons forskning — det folkliga byggnadsskickets historia — åsyftade han att klarlägga internationella sammanhang över hela vår världsdel. Genom sina resor kunde han här bygga på självsyn som ingen annan europeisk folklivsforskare. De italienska capannorna, spanska primitivbyggnader, engelska takkonstruktioner och östeuropeisk knuttimring gav bidrag till tolkningen av nordisk byggnadshistoria. Delresultat framlades i uppsatsform (bl. a. i Fataburen 1938 och i Folk-Liv 1937 och 1938). Man skulle kunnat tro, att i den mäktiga volymen Svensk byggnadskultur (1947) förelåg en slutlig sammanfattning. Men den är begränsad främst till husplaner och eldstadsformer och anger sig själv som endast en bland flera planerade delar. En tidigare fördelning på flera författare hade tett sig naturlig. Under de senaste åren inriktade sig Sigurd Erixon på det angelägna färdigställandet av sitt arbete om byggnadskonstruktionernas historia. Snusförnuftiga samtal med honom att här fick inte det bästa bli det godas fiende och att en ofullständig bok var bättre än en ofullbordad sade han sig instämma i. Men ännu in i det sista företog han forskningsresor för detta verk. I all sin storhet hade Sigurd Erixon här sin begränsning: han ville inte inse livets korthet för den enskilde forskaren och att materialsamlandets gräns alltid blir relativ. Ett halvsekellångt forskningsarbete fick här aldrig sin sammanfattande avslutning.

Sigurd Wallins tidigaste systematiska studier var långt avlägsna från det samtidigt formulerade programmet om den svenska medelklassens utforskning. De gällde så exklusivt aristokratiska och internationella ting som stormaktstidens begravningsceremonier och begravningsvapen. De senare hade han fått under självsyn vid kyrkoinventeringarna, och han kompletterade sina forskningar under många privata resor. Härunder gjorde han 1919 även ett kort besök i norra Tyskland. Men i övrigt skaffade sig Wallin livet igenom sitt internationella jämförelsematerial genom litteraturen. Han var utanför Sverige förvånansvärt litet berest.

Exklusivt litterära och internationella är också emblematikens källor. Under studierna av stormaktstidens kultur mötte Wallin emblem och sentenser i riklig mängd, i skiftande material och på de mest olikartade föremål. Tidvis ägnade han ett intensivt arbete åt att uppleta de olika förebil-

derna. Emblematiken, som för att citera honom själv »dväljes i de sublima sanningarnas regioner», roade Wallin personligen genom sina spetsfundigheter, och han kunde själv göra parafraser på dess formuleringar. Men studiet hade naturligtvis sin kulturhistoriska motivering. Det gav bidrag till tolkningen av förlaga och efterbildning, och i emblematikens rekvisita ingick därtill en rikedom av vardagsting som inte avbildades i andra sammanhang (Visdom i sentenser och figurer i Svenska kulturbilder, 1935).

Sigurd Wallin var i regel inte ute efter generaliseringar, även om han i många uppsatser, t. ex. Christian Linning (Fataburen 1931) och Rak rokoko (Fataburen 1964), framlagt viktiga teser om skråhantverkarnas arbetssätt och stilformernas motsägelser. Men det var det enskilda föremålet, den enskilda människan liksom den enskilda staden eller byggnadsanläggningen han i första rummet ville tolka. Det främsta exemplet härpå är monografin Grönsö, hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus (1952). Av samma skäl kunde han också såsom vid emblemstudierna lägga ned mycken möda på en enstaka bild. Detta museimannens detaljintresse öppnade också hans blickar för värdet av originalteckningarna till Erik Dahlbergs Svecia antiqua. I olika sammanhang har Wallin pekat på vad ett detaljstudium här kan avslöja, senast i den av honom redigerade lilla boken Kring Svecia antiqua (1967). Två band av teckningar var tryckta vid hans död. Men provtryck och material till övriga låg ordnade i prydliga högar i hans lilla arbetsrum på Nordiska museet. Han demonstrerade dem vid mitt sista besök i slutet av 1966 och underströk: »Du förstår, att jag måste ha bråttom». Kapplöpningen blev inte oavgjord. Den tredje delen förelåg tryckt före utgången av 1968, och materialet i övrigt är i det skick att utgivningen av sista delen kan fullföljas.

*

De ekonomiska resurser Sigurd Erixon haft till sitt förfogande som ledare för de kulturhistoriska avdelningarna vid den stora Göteborgsutställningen 1923 upprepades inte på hemmaplan. Hans utställningsverksamhet vid Nordiska museet blev föga omfattande. Forskning och fältarbete intresserade honom också mer. Men under sin tid som tjänsteman vid museet förenade han sina resor med en livlig och resultatrik föremålsinsamling. Många av de svåråtkomliga föremål, som hört samman med det äldre samfundslivet och den gamla byorganisationen, införlivades då med museets samlingar. I sina reseminnen har Sigurd Erixon vittnat om hur dessa förvärv ofta fick ske med mycken möda och stort besvär och i en fast trosvisshet om att dessa ting var bäst skyddade i ett museum. Så fick byalaget i Närke lämna sin stora bytrumma och jämtlandsfamiljen sin sällsynta, vackra jultupp för att ta ett par exempel på museimannens framgångar. Betydelsefullast i stort var dock Erixons komplettering av museets samlingar av allmogemöbler. Den systematiska genomgången av museets möbelbestånd vid förarbetena till Möbler och heminredning i svenska bygder (1925—26, ny uppl. Folklig möbelkultur i svenska bygder, 1938) hade visat, vilka svåra luckor som

fanns. Särskilt saknades de större möbelformerna, något som tydligen delvis hade sin prosaiska grund i äldre transportförhållanden. Sådana hinder kunde nu lättare övervinnas. I stället började priserna bli avskräckande, och Sigurd Erixon pressade hårt museets ekonomi med inköpsanslag förbrukade redan vid årets början. Men prisstegringarna utgjorde samtidigt en kraftig motivering för inköp. Museets investeringar var här välbetänkta. Allmogemöbler hade kommit i ropet, antikvitetshandelns renskrapning av svensk landsbygd effektiviserades. Och omkring 1926 började en export till USA i ökad skala. Det är ej överdrift att säga, att då slog Sigurd Erixon till. Han var den drivande kraften bakom tillkomsten av det 1927 utfärdade exportförbudet beträffande äldre kulturföremål, en stor framgång för en museiman och kulturminnesvårdare (redogörelse i Fataburen 1927).

Sigurd Wallin började sin publicering av Nordiska museets samlingar med redigeringen av de s. k. stilböckerna (Fredrik I:s tid, Svensk rokoko, Karl-Johansstilen, Gustaviansk stil, 1924—26), försedda med Wallins förebildligt koncentrerade presentationer av de olika perioderna. Den beundran jag uttryckte i en samtida recension har stått sig: »Genialt drages de faktorer fram som gett de olika stilarna deras karaktär. Betonandet av kontakten mellan det konstnärliga livet och dagens (dvs ifrågavarande stilperiods) politik och ekonomiska idéer löper igenom som en röd tråd.» Den stora museipublikationen blev sedan Nordiska museets möbler från svenska herremanshem (3 delar, 1931—35). Samlade uppsatser föreligger i Gångna tiders högreståndskultur (3 band 1946—48).

I museimannens fyrdelta arbetsprogram — samla, vårda, publicera, utställa — var för Sigurd Wallin alla uppgifterna lika viktiga, inte minst utställarens. Han satsade all sin energi och sitt kunnande såväl när det gällde tillfälliga utställningar och permanenta avdelningar på museet som inredningsuppgifter på Skansen. Av tillfälliga utställningar, för vilka Sigurd Wallin var utställningskommissarie, förtjänar särskilt nämnas museets utställning i Liljevalchs konsthall 1936 Hem och arbete (presenterad av Wallin i Fataburen 1937).

Sigurd Wallins intresse för den museala utställningsverksamheten framgår av de museifilosofiska betraktelser han skrev, sedan han själv icke längre var aktiv museiman: Det kulturhistoriska museiföremålet (Fataburen 1955), Museidamm (Fataburen 1957), System, stötar och behaglighet i utställningstekniken (Svenska museer 1962). Deras innebörd är: Utställningar kräver sin grundliga förberedelse; kunskapsinhämtandet, utställandet och kunskapsutlämnandet skall gå hand i hand. Men förhållandet mellan föremål och text får ej bli sådant att besökaren tycker, att det skulle varit bekvämare att ha fått utställningen serverad i bokform. Inte heller är det utställningstekniken utan de utställda föremålen besökaren skall minnas. Inlärningsknuffarna måste också insättas varligt. Besökaren skall trivas, helhetsintrycket skall vara angenämt. »Det är ingen vinst för museet om dess gäst känner sig infamt påpassad med pekpinnar, när han gör en helt frivillig visit i en kunskaps-

värld som egentligen ej tillhör hans skyldighet att lära.» Sigurd Wallin skrev sina museiartiklar naturligtvis inte utan aktualitet. Vad han här hade att säga kände han själv så betydelsefullt — hur lekfullt kringgående det än är uttryckt — att en erinran härom är motiverad.

*

Sigurd Erixon och Sigurd Wallin var som personligheter två skilda slag av människor. Men den sammanställning som här gjorts får dock icke leda till att olikheterna ter sig förstorade. De båda kollegorna förenades livet igenom av en varm vänskap och en stor respekt för varandra. Gemensam för dem är den betydelse de haft för Nordiska museet och den kulturhistoriska och etnologiska forskningen i vårt land. Båda hade svårt att bejaka de omorganisationer som Nordiska museet under senare år har genomgått. Men båda behöll en för dem självfallen lojalitet mot sin gamla institution. Åt dess viktiga syften ägnade de bokstavligen till livets sista timmar sina yppersta och yttersta krafter.

Nordiska museet under år 1968

AVD. 1. NÄRINGSLIV OCH SAMFUND

Avdelningens arbete har som alltid varit inriktat på en rikt förgrenad verksamhet, insamling av föremål, uppordning av magasin, bearbetning och kompletterande lappkatalogisering av samlingarna, förarbeten för nya permanenta avdelningar, anordnande av tillfälliga utställningar (redovisade särskilt s. 253), deltagande i föreläsningar och visningar, fältundersökningar samt en relativt tidskrävande, utåtriktad service.

Föremålsförvärv

Sedan medel kunnat ställas till förfogande för resor för den kompletterande föremålsinsamlingen, har under året två sådana förvärvsresor företagits. Givetvis har därvid också kamera, skissbok och notisblock kommit till flitig användning för att registrera kulturen i de miljöer man besökt. Intendenterna Eles och Szabó reste sålunda i juni månad genom övre Klarälvsdalen och finnbygderna i Värmland. I augusti företog förste intendenten Eskeröd tillsammans med intendenten Kjellström en kombinerad förvärvs- och undersökningsresa utmed Smålands ostkust från Valdemarsvik till Kalmar, vilken resa sedan fortsattes av Eskeröd utmed Smålands södra kust och Blekinge, varvid särskilt intresse ägnades Listerlandet med Hanö. Inom Värmland gjordes därvid relativt omfattande kompletteringsförvärv, främst inom jordbruket, boskapsskötseln, jaktens, fiskets, skogsbrukets och transportteknikens områden. Inom Tjusts skärgård i Småland förvärvades främst föremål tillhörande fiske och sjöfågeljakt.

Utöver dessa föremålsförvärv i samband med fältresor har åtskilliga andra förvärv gjorts, varvid särskilt kan nämnas modeller av sentida lantbruksmaskiner och två modeller av lösdriftsladugårdar i anslutning till utställningen Svensk bonde 1968, de senare skänkta av Kommunernas Konsultbyrå i Stockholm. I samband med utställningen Yxa och såg har motorsågar skänkts från AB Partner, Mölndal och Uddeholms AB.

Avdelningens under flera år pågående insamling av emballage har gett omfattande kompletteringar. Det rör sig här om enkla ting, som i regel kastas bort, men som på ett särskilt sätt dokumenterar utvecklingen från den äldre hushållningen till industri och modern varudistribution.

Föremål från måleri- och snickeriyrkena har inkommit som gåvor. Likaså har museets mångårige medhjälpare, bokbindare Carl Lundin, Sollen-

tuna, skänkt åtskilliga föremål från bokbinderiyrket.

Av förvärv till den lapska sektionen är det förnämsta en pilbåge, som funnits strax norr om Akka-massivet i Sirkas-samernas fjällområde i Jokkmokks socken. Trots att bågen i äldre tid varit ett av lapparnas viktigaste jaktvapen, fanns tidigare endast en båge, den s. k. Örbyhus-bågen, från hela det lapska kulturområdet. Med anslag ur Hjalmar Lundbohms minnesfond har bekostats en datering av bågen enligt C 14-metoden. Detta gav till resultat, att bågen kan förmodas vara mellan 250 och 100 år gammal.

De skolhistoriska samlingarna har under året endast kompletterats med ett par tillfälliga förvärv, men arbetet med uppordning och katalogisering av Svenska skolmuseets samlingar har fortsatt i den anspråkslösa takt, som en arbetskraft på halvtid medger.

Även med de bästa ambitioner torde Nordiska museet inte på ett tillräckligt ingående sätt kunna representera kulturutvecklingen i hela landet i bevarade föremål. Det är därför angeläget att kompletteringar i form av specialsamlingar eller lokala samlingar i allmänhet finnes på landets många museer, främst länsmuseerna. Det är för att få jämförande översikter över hela föremålsbeståndet, som tidigare nämnda landskapsöversikter utarbetats för Nordiska museets samlingar. De är nu under utsändning till länsmuseerna och täcker hela landet med undantag av Dalarna, Skåne och Småland. Vi räknar med att från länsmuseerna erhålla motsvarande översikter, för att få fram ett integrerat register.

En mera i detalj gående kännedom om museets stora föremålsbestånd ger endast lappkatalogen med foton eller teckningar, särskilt nödvändig på grund av Nordiska museets splittrade magasinering av samlingarna. Fullständigande av denna katalog är därför en ständigt pågående verksamhet. Under året har särskilt den lapska sektionens föremålsbestånd genomgåtts och en komplett fotografering påbörjats.

Några av den lapska författaren Johan Turis kvarlämnade anteckningsböcker, skrivna på ett blandspråk av lapska, finska och svenska, har bearbetats av fil. stud. Lars Svonni, född same och tillhörande samma lappby som Johan Turi. De ger en god inblick i samernas äldre kulturförhållanden och belyser även Turis egen personlighet. Denna bearbetning är angelägen och kommer att fortsättas.

Föremålsregistrering och arbetet på en föremålsnomenklatur

Föremålsregistreringen tillhör i administrativt avseende avdelningen, men betjänar givetvis samtliga tre föremålsavdelningar. De inom föremålsregistreringen utarbetade planerna för en övergång till automatisk databehandling vid registrering av museiföremål har under året börjat tillämpas vid registreringen av Skoklosters slotts och Löfstads slotts samlingar. Erfarenheterna härav torde bli av värde även för Nordiska museet.

Arbetet med en nomenklatur för Nordiska museets föremålsbestånd har fortsatts. Den föregående år påbörjade undersökningen av »Transport och kommunikationer till lands» har fördjupats och kompletterats. Vidare har data för »Husgeråd» insamlats samt

förslag till systematisk indelning av »Möbler och möbeldelar» utarbetats.

Permanenta utställningar

Arbetet på avdelningen By gård och arbetsliv har under året intensifierats. Särskilt har det gällt att införskaffa och utforma materialet för presentationen av Julita gårds arbetsmiljö på 1870-talet, varvid bl. a. en omfattande avvägning av gårdskomplexet samt en arrendegård och ett torp företagits. Utställningen över lapsk folkkultur har under året fått vissa kompletteringar. Det ömtåliga parti som visar lapsk kult och religion har måst förses med skyddsglas. En ny monter visar mjölkberedning, osttillverkning och beredning av skinn. Väggkartan har kompletterats.

Föremålsmagasinen

Nordiska museet har tidigare disponerat den s. k. fatburen på Skansen för förvaring av mindre jordbruksföremål inom grupperna boskapsskötsel, jakt och fiske. Då fatburen behövdes för andra ändamål, har samlingarna gällande jordbruk och boskapsskötsel flyttats till Sturehov, medan föremålen från jakt och fiske inordnats i Lusthusporten. I sammanhang därmed har också vissa omdisponeringar företagits inom dessa magasin.

Den omfattande flyttningen av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens samlingar från museet och magasinen inom Experimentalfältet till ett av byggnadsstyrelsen förhyrt magasin vid Fisksjöäng har helt åvilat avdelningen, trots att Nordiska museet ännu inte formellt övertagit dessa samlingar. Dessa samlingar har alltid beräknats kräva en yta på minst 2 200 m² för att kunna ordnas på ett överskådligt sätt i ett studiemagasin, som skulle medge studier och vissa visningar men utan anspråk på utställningsmässig gruppering. Det tilldelade magasinet är 1 200 m², vilket betyder att föremålen är svåråtkomliga. En viss uppordning har dock påbörjats men med klart sikte på att samlingarnas förvaring här endast kan komma att bli kortvarig. Intendenten Szabó har under året fortsatt uppordningen av katalogmaterial och andra arkivalier rörande akademiens samlingar. Dessa arbeten syftar till en integrering av materialet med avdelningens egna arkiv över motsvarande Nordiska museet tillhörande föremålssamlingar, sedan museet förhoppningsvis inom en snar framtid övertagit ansvaret även för akademiens samlingar.

Svenska skolmuseets samlingar är fortfarande magasinerade i en lokal på Tegeluddsvägen 72. Uppordning och bearbetning av samlingarna försvåras avsevärt av detta.

Om magasinsförhållandena kan sägas, att de är mer än otillfredsställande för Nordiska museet som helhet och att avdelningen, med sina samlingar fördelade på 10 av museets 13 magasinslokaler, har särskilda svårigheter.

Personal

Utöver de befattningshavare vid årets utgång, för vilka redovisas på annan plats, har följande personer tjänstgjort vid avdelningen: Fil. lic. Kerstin Berg med arbete på föremålsnomenklaturen under sammanlagt nio månader. Fil.

kand. Ann Resare har arbetat deltid vid lapska sektionen under tiden 1.9–årets slut. Fil. kand. Lajla Benedy likaså deltid vid lapska sektionen under samma tid. Fil. stud. Dikka Storm vid lapska sektionen under tiden 4.6–3.7 1968. Dessutom har fil. stud. Staffan Carlén under sommaren gjort fem veckors studietjänstgöring vid lapska sektionen.

AVD. 2. BOSTADSSKICK

Avdelningen har under året varit sysselsatt med inventeringar, utökning av föremålsbeståndet, katalogisering och vetenskaplig bearbetning av samlingarna samt utställningsarbete (se s. 253). Den har också varit livligt verksam med utlån och rådgivning åt andra museer, myndigheter, massmedia och allmänhet.

En omfattande service har lämnats. Avdelningens besöksfrekvens är mycket stor. Besökarna består till icke ringa del av forskare, som beredes tillträde till våra magasin inom huset samt till våra fjärrmagasin. Huvudparten består dock av privatpersoner, vars konsthantverksproblem ofta är av tidskrävande natur. Tjänstemännen ger också en betydande rådgivning i form av svar på brev- och telefonförfrågningar. Besök har i stor utsträckning gjorts i offentliga institutioner och i privathem, dels som ett led i servicen mot allmänheten, dels i inventeringssyfte för att komplettera samlingarna och för att få fram material till de tillfälliga utställningarna. Dessa besök har ofta karaktär av fältarbete, då de medför en grundlig undersökning och genomfotografering av såväl miljöer som enskilda föremål.

Vidare har avdelningen stått för en del av museets undervisning och åtagit sig föreläsningar både inom och utom huset samt specialvisningar av de tillfälliga utställningarna.

Forskningarna för det planerade arbetet över svenska guldsmedsstämplar, som omfattar tiden 1850–1912 har fortsatt under året.

Utställningsarbetet med nordisk folkkonst gav ett fruktbart samarbete med kollegerna i grannländerna. Endast en bråkdel av det tillgängliga materialet kunde visas, men inventeringen har givit museet rika kunskaper, som är användbara inte enbart för den permanenta utställningen utan också för den vandringsutställning av norsk folkkonst, som nu är under arbete.

Föremålsförvärv

Genom inköp och gåvor har samlingarna tillförts ca 250 föremål från olika socialgrupper, framför allt från 1800-talets slut och 1900-talet. Avdelningens förvärv har präglats av en viss restriktion, då det är angeläget att endast föremål som kompletterar samlingarna emottagas.

Från 1800-talets början kan nämnas ett inventiöst syskrin, som har tillhört Anne Louise Grill, född 1814. Hon var dotter till brukspatronen Fredrik Grill på Godegård i Östergöt-

land. Då Godegårds arkiv redan förfintliga brevsamlingen, som rör olika medlemmar av släkten Grill, av stort intresse.

Möbelbeståndet har utökats med ett fåtal stolar från olika epoker. En av Carl Westman troligen 1898 ritad fåtölj fyller en lucka inom jugendgruppen. En rikt dekorerad miniatyrjulgran, som på 1860-talet inköptes av en maskinistfamilj i Stockholm, har skänkts till museet. Den är ett värdefullt bidrag till vår kunskap om julgranens prydande vid den tiden.

En del servisdelar av försilvrad alpacka, försilvrad mässing och rostfritt stål har förvärvats. Föremålen är tillverkade av Guldsmedsbolaget under tiden 1917–1959.

I samband med 20-talsutställningen skedde vidare en omfattande kompletttering av museets föremålsbestånd ur skilda miljöer från denna epok, varav särskilt förtjänar att nämnas en lockpokal av glas, signerad Simon Gate, Orrefors 1920. Den är ett utmärkt exempel på tjugotalets svenska glaskonst, som efter Parisutställningen 1925 nådde världsrykte. Denna pokal är tillika med andra värdefulla gåvor skänkt av Nordiska museets Vänner. Vid Vännernas 50-årsjubileum i september 1968 överlämnade fil lic Berit Wallenberg en tidig gustaviansk spegel med Stockholms hallstämpel 1769.

Magasins- och föremålsvård

Byggnadsstyrelsen har för museets räkning hyrt en stor hallbyggnad vid Fisksjöäng nära Stora Skuggan. Det nya utrymmet har tillfälligt löst några av våra akuta förvaringsproblem. Till Fisksjöäng, där fuktighetsgraden också är bättre än i våra egna lokaler, har bland annat under året flyttats större möbler, vagnar, föremål ur Viktor Rydbergs samlingar samt hantverk. I Stockholms slotts källarutrymmen har också tillfälligt upplåtits utrymme för museet. Under året har den icke utställda delen av de norska samlingarna samt övriga icke svenska föremål flyttats över dit.

Under året iordningställdes sålunda ett studiemagasin för allmogemöbler. För närvarande finnes inga föremål ur denna grupp utställda och det syntes då angeläget att ha ett begränsat urval tillgängligt i huset för forskare och intresserad allmänhet. Samtliga möbler har försetts med etiketter på svenska och engelska. Den övervägande delen av detta material är placerad i magasin långt från huvudbyggnaden.

Den i föregående årsredogörelse nämnda uppordningen och nyuppställningen av tennsamlingen har avslutats. Vidare har uppordningen på mässings- och kopparmagasinet påbörjats. Arbetet med nyuppställningen och uppordnandet av glas- och porslinssamlingen fortsätter.

Möbelkonservatorn Holm, som under året varit friställd från allt annat arbete, har påbörjat en översyn och reparation av de utställda möblerna. Arbetet i 15- och 1600-talsrummen är i stort sett avslutat och fortsätter i 1700-talsrummen.

Museet har omfattande samlingar av musikinstrument. Enligt en överenskommelse med Musikhistoriska museet skall dessa samlingar successivt överföras efterhand som denna institution får lämpliga lokaler. En del av materialet har hunnit överföras under

året, medan planering för transport och magasinering av återstoden har förberetts.

Personal

Utom den i förteckningen över befattningshavare upptagna personalen tjänstgjorde vid avdelningen från 30 maj till årets slut fil. kand. Lis Granlund och från 1 augusti–20 december fil. kand. Inga Arnö-Berg samt under kortare tider fil. lic. Birgitta Conradson, fil. kand. Barbro Hovstadius, fil. kand. Kerstin Pettersson, fil. stud. Elsebeth Granlund samt fil. stud. Berit Rönnstedt.

AVD. 3. TEXTIL

Föremålsförvärv

Avdelningen har genom gåvor och inköp planmässigt utökat samlingarna i anslutning till undersökningar, utställningar och frågelistor. Förvärven består av mönster, prover, arbetsritningar och skisser från Väveri AB, Borås, Alingsås Bomull, Almedahl-Dalsjöfors, åttiotvå buntar och rullar tyg från firmorna John Lundmark & Co, Örebro och engrosfirman Bror Elliot, Stockholm, mattprover från Tabergs Yllefabriks AB samt en samling föremål, arkivalier och sömnadsprover från Symaskins AB Singer & Co. Kläder av konfektions- och verkstadstillverkning har insamlats företrädesvis som hela garderober från olika socialgrupper. En större samling material för undervisning i slöjd vid seminarium har skänkts av Elvira Chambert-Hedgren. Vi har vidare fått mottaga en fin samling spetsar, medaljer, förenings- och tjänstetecken samt bijouterier.

Service och undervisning

Textilavdelningen har under året haft 408 besökare, som bedrivit studier av dräkt- och textilier, vilket har krävt en omfattande service med framtagning av föremål ur förråden, studiehandledning, fotografering, uppmätningsritning m. m.

Schemabunden undervisning i textilhistoria om ca 80 timmar har givits av avdelningens tjänstemän åt Handarbetets Vänners högre yrkeskurs för utbildning av ledarpersonal och konsulenter till hemslöjds-, heminrednings- och textilföretag. Härtill kommer ytterligare 170 föreläsningar och kursundervisning. Sammanlagt ca 250 lektionstimmar.

Utställningsverksamhet

Omgestaltningen av studiesalen är nu genomförd. I en introduktionssal har en permanent översiktlig utställning av textila tekniker utövade i vårt land utförts av intendenten Wintzell. Huvuddelen av utställningsutrymmet upptas av en sal för tillfälliga utställningar.

Samtidigt har i Textilhallen på rekvisition av studiegrupper pågått visning i rörliga, vikbara skärmar av de textilier som förvaras i studiesamlingen. Dylik service har sålunda givits 1 020 personer i 48 grupper.

Fältarbeten

Förste intendenten Nylén har tagit del av inventering av textilier inom Frosta

härad företagen av Malmöhus läns hemslöjdsförening samt i anslutning till inventeringar inom Gävleborgs län undersökt underlaget för en uppteckningsverksamhet i anslutning till dessa. Intendenten Sjöqvist har besökt Tabergs Yllefabrik, Taberg för förvärv av skisser, prover m. m. samt i Bodafors förvärvat tyger och prover på ett gammalt handelslager. Vidare har hon studerat syföreningsverksamhet hos Svenska Alliansmissionen. Intendenten Danielson har i anslutning till förarbetena för utställningen Tryck på tyg studerat tygtryck i Göteborgs museer samt i Borås och Floda.

Brudkroneinventeringen har fortsatt dels med inlåning för fotografering och beskrivning dels med besök i kyrkor i Uppland och i Växjö stift. Veckan 2/6–6/9 samt 23/9–27/9 1968 företogs sålunda en inventeringsresa, i vilken deltog intendenten Holmquist, fil. kand. Barbro Hovstadius och assistenten Wåger.

Textilkonservering och textilvård

För utställningar och i samband med utlån till andra museer har omfattande konserveringsarbeten utförts. Konserveringens krafter har i stor utsträckning tagits i anspråk för finare monteringsarbeten i utställningar samt för mera kvalificerade insatser för förbättring av förvaringsmetoder. I mycket begränsad utsträckning har nödvändiga konserveringsarbeten kunnat bedrivas utom det löpande i anslutning till utställningar.

Sammanlagt har ca 150 textilier genomgått mer eller mindre genomgripande åtgärder.

Textilvård och förvaring

Liksom övriga avdelningar har textilavdelningen allt större problem med bristen på utrymme och den orationella förvaringen av samlingarna. Nya förvaringsenheter har anskaffats, men samlingarnas spridning på många vitt skilda lokaler i byggnaden gör arbeten och transporter mångdubbelt tyngre och mera tidskrävande än de borde vara.

Textilvårdarna har fortsatt inplastning av vissa textilgrupper. Omflyttning av betydande delar av dräktsamlingarna, service till studiegrupper samt medverkan vid förarbeten för och montering av utställningar och liknande löpande arbeten tar en allt större del av tiden.

Personal

Utöver de befattningshavare, som redovisas på annan plats, har vid avdelningen tjänstgjort e. textilvårdaren Karin Pers, fil. kandidaterna Karin Eles, Barbro Hovstadius, Ingrid Bergstrand, Marianne Erikson samt fil. stud. Margareta Edenholm.

KULTURHISTORISKA UNDERSÖKNINGEN

Fältarbeten

Djupundersökningen av storkommunen Östhammar (se Fataburen 1967, s. 288; 1968, s. 209), vilken pågått under tre år, har i stort sett avslutats, blott mindre kompletteringar återstår. De flesta av avdelningens tjänstemän har härvid deltagit.

Den i föregående årsredogörelse omtalade undersökningen av gården

Näs i Rö socken har avslutats genom en av amanuensen Erikson uppgjord förteckning över gårdsarkivets handlingar och kartbestånd.

Med ekonomiskt stöd av konung Gustav VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur har under året påbörjats en undersökning av herrgårdar i Västmanland och Närke. Arbetet har omfattat uppmätningar av olika slag, fotografisk dokumentation, beskrivningar och genomgång av gårdarnas arkiv samt intervjuer med ägare och anställda.

På uppdrag av Riksantikvarieämbetet och för Visby stads räkning genomfördes under sommaren en kulturhistorisk inventering av det gamla Visby, dvs. staden inom muren, för att tjäna som underlag för stadens myndigheter vid bedömningen av stadsplane- och saneringsfrågor. Färdigställandet av fältarbetets resultat kommer att föreligga i början av 1969.

Kompletterande undersökningar har gjorts i Sölvesborg av intendenten Liedgren som förarbete till en bok om staden, vars fullmäktige lämnat anslag till utarbetande och tryckning.

Intendenten Kjellström har gjort bandinspelningar och annat fältarbete bland samerna i Arjeplogs socken samt i Glens och Håsjöbottnarnas lappläger, bl. a. rörande släktskapsstruktur, sitaorganisation samt namngivning. Yrken, yrkesbyten och utflyttning har studerats i lappbyarna Takua, Rautasvuoma, Kaalasvuoma och Sirkas samt hos samerna i Kaitumdalen. En bilddokumentation har gjorts rörande dels Tuorponsamernas flyttning från vinter- till sommarland, dels jämte höst- resp. vinterskiljningen i Kuorpak i Jokkmokks socken.

Ljudupptagning av lapska jojkar har gjorts av samen Lars Rensund, Sedvaluspen, Arjeplogs socken med stöd av Hjalmar Lundbohms minnesfond. Fortsatta studier av lapska kulturlämningar och traditioner i södra Norrbotten har gjorts av Bertil Lindberg, Moskosel. Medel härför har erhållits av Längmanska kulturfonden. Båda dessa arbeten står under ledning av intendenten Kjellström.

Under två längre resor för föremålsförvärv av tjänstemän på avdelningen för näringsliv och samfund har även relativt omfattande fältarbeten gjorts i de trakter man rest igenom.

I samband med intendenterna Eles och Szabós resa i Värmland gjordes också en del fotograferingar i de trakter, som besöktes.

Under förste intendenten Eskeröds och intendenten Kjellströms resa kunde intressanta jämförande studier göras mot bakgrunden av en undersökningsresa år 1947 i delvis samma trakter av Tjusts och Misterhults skärgårdar. Dessutom gjorde förste intendenten Eskeröd en särskild inventering av bebyggelse, hamnar, båtar och fiske på Listerlandet och Hanö i Blekinge.

I samband med förarbeten på en monografi över Ringarums socken i Östergötland har intendenten Nyman gjort omfattande fotograferingar av bebyggelsen inom socknen.

Den sedan 1961 pågående inventeringen av brudkronor i Sverige har fortsatt med inventering av beståndet inom ärkestiftets församlingar. Arbetet härmed har letts av förste intendenten Nylén och intendenten Holmquist.

Den under 1967 igångsatta registreringen av mynt- och medaljtillverkningen vid Kungl. Myntet, vars utflyttning från Stockholm är förestående, har fortsatt.

Vid enstaka herrgårdar i Småland och i Skåne har traditionsuppteckningar gjorts.

Forskningar i Julita gårds arkiv har under kortare perioder bedrivits som förarbeten till ett arbete om gården under perioden 1870–1940.

Bland smärre uppdrag under året kan nämnas uppmätningar och fotografieringar av en gård i kvarteret Vulcanus i Norrtälje, en äldre byggnad i Nacka stad samt av den till rivning utdömda herrgården Sjöholm i Södermanland.

Frågelistor

Avdelningen har under året utgivit följande frågelistor: Håret, dess vård och kamning II (NM 192), Sjuksköterskeyrket (NM 193) och Tilltalsord (NM 194).

Kulturhistoriska undersökningens fasta meddelarestab omfattar 500 personer. Av dessa har 280 med ledning av frågelistorna sänt in bidrag under året. Arkivet har ökats med 700 accessioner omfattande 4 029 sidor text, 176 teckningar samt 2 150 fotografier.

Personal

Utöver den i förteckningen över befattningshavare redovisade personalen har som extra arbetskrafter vid avdelningen under delar av året tjänstgjort fil. kand. Jan Peder Lamm, fil. kand. Gunilla Hammarsjö, fil. kand. Kerstin Berg, fil. kand. Marianne Erikson och fil. stud. Ulf Boëthius samt teknologerna Lars Ringdén och Lars Erik Olsson.

INSTITUTET FÖR FOLKLIVSFORSKNING

Forskning

Institutet för folklivsforskning är som forsknings- och undervisningsinstitution knutet till professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Kostnaderna för dess verksamhet bestrides av statsmedel från Nordiska museet. Under ledning av professor Granlund har verksamheten koncentrerats på att utarbeta material från fältforskningar och insamlingsarbete. En del av hithörande arbete har resulterat i licentiatavhandlingar.

Undervisning

Professor Granlund har undervisat och fullgjort examination vid Stockholms universitet. Under vårterminen föreläste han över ämnet »Folklivsforskning och socialantropologi. Några metodiska frågor» och under höstterminen över »Valda metodiska frågor». Docenten Mats Rehnberg har undervisat och examinerat för ett betyg. Docenten Bengt R. Jonsson föreläste under vårterminen över ämnet »Folkdikt och folktro» och under höstterminen dels över ämnet »Orientering i kulturantropologi», dels över »Valda folkloristiska problem». Docenten Gustav Ränk, som t. o. m. vårterminen 1968 haft personlig tjänst, föreläste sin sista termin över ämnet »Några kulturgränser och kulturområden i Östbaltikum». Cand. psykol. Jan Brøgger, Bergen, föreläste under

vårterminen över ämnet »Antropologiske problemer i analysen av bondesamfunn». Fil. lic. Åke Daun föreläste under höstterminen över ämnet »Etnologiska samhällsundersökningar». Fil. lic. Anders Nyman höll under vår- och höstterminerna kurser i fältundersöknings- och uppmätningsteknik. Fil. lic. Gertrud Nyberg höll under båda terminerna kurser i textil- och dräktkunskap. Fil. lic. Knut Weibust höll under vårterminen en kurs i föremålskunskap. Under höstterminen hölls kurs i föremålskunskap av fil. lic. Kerstin Berg. Under vårterminen höll docenten Emil Schieche en kurs i handskriftsläsning. Studieupplysning för ett- och tvåbetygsstuderande hölls under vårterminen av t. f. amanuensen Orvar Löfgren och under höstterminen av t. f. amanuensen Ulla Brück.

Seminarieövningar har hållits varje vecka. Vårterminens program upptog: Christine Arvidsson och Helena Silfverhjelm: Italienare på Södermalm. En undersökning av 45 hushåll; Carl Olof Cederlund: Ämnesområden och forskningsuppgifter för maritim etnologi; Albert Eskeröd: 1700-talets bonde. Nya idéer och konstruktioner; Heidi Henriksson: Düsseldorfmåleriet som etnologiskt källmaterial. Ett åländskt exempel; Bengt af Klintberg: Övernaturliga väsen i svensk folktro och sägen. Några klassifikatoriska problem; Jonas Berg: Votivskepp kring Östersjön. Rapport från en inventering; Bertel Nathhorst: Kriterier för bedömning av påståendens vetenskaplighet och vetenskapliga användbarhet belysta med exempel från den s. k. strukturalistiska socialantropologin; Katharina Brismar: Herrbeställningsskrädderi i Stockholm under 1900-talet; Christina Karman: Skomakeriet i Djursholm, Danderyd, Stocksund och Näsby Park 1925–1967; Åke Daun: Upp till kamp i Norrbygrund. En etnologisk studie av politik och levnadsförhållanden i ett samhälle inför industrinedläggelse. Höstterminens program omfattade: Albert Eskeröd: Svensk bonde 1968; Mátyás Szabó: Hinder vid betesgång; Max Gschwend: Einleitung und Raumordnung der Bauernhäuser in der Schweiz; Gunnar Nordlinder: Renhållningsarbetare; Odd Nordland: Folkliv i veckopress. Tradition och förändring under femtio år; Nils-Arvid Bringéus: Långkål. En integrationsstudie; Stewart Sanderson: British field-work on folk-life; Orvar Löfgren: Fiskekris och industriexploatering. Ett halländskt fiskeläge under omvandling; Ulla Brück: Byorganisation i Laknäs. Ett antal pro- och preparationsseminarier, ledda av docenten Mats Rehnberg, har under vår- och höstterminerna hållits med ett-betygsstuderande över metodiska frågor i anslutning till lärokursen. Gästföreläsning har hållits av professor Paul Leser, Hartford, U.S.A.

Under ledning av professor Granlund företogs under vårterminen en exkursion till Nyland i Finland med ett antal tre-betygsstuderande och licentiander.

Personal

Utöver den i förteckningen över befattningshavare redovisade personalen har arbetsmarknadsstyrelsen givit bidrag till avlöning av fyra arkivarbetare, varav tre med förkortad arbetstid.

UNDERVISNINGSAVDELNINGEN

Undervisning

Under året har 18 922 personer erhållit undervisning i Nordiska museet. Dessa har varit fördelade på 876 grupper, av vilka 496 utgjort klasser från Stockholms skolor, 228 klasser från skolor i Stockholms förstäder och landsorten samt 152 grupper av vuxna.

Skolundervisning. Sedan 1938 har femte klassen i Stockholms folk- resp. grundskolor obligatoriskt besökt Nordiska museet. Den lektion de därvid erhållit har omfattat äldre och yngre vasatiden sådan den avspeglades i skilda delar av museet och i livrustkammaren. Från början av 1950-talet har lektionen avslutats med uppgifter, som barnen fått lösa på egen hand, en självverksamhet som dock varit tämligen fristående från lektionen i övrigt. Från och med höstterminen i år har femte klassens lektioner givits en utformning som bättre överensstämmer med den nya skolans krav på gruppverksamhet och på en intensifierad, i lektionen integrerad självverksamhet. Den nya lektionen, som pågår i 1 tim. och 45 min. med en kort rast, behandlar äldre tiders hushåll samt jakt och fiske. Sedan visningsledaren givit en kort orientering med diabilder över alla i lektionen ingående avsnitt, uppdelas klassen i grupper, varje grupp med sin särskilda uppgift, som skall lösas ute i museets samlingar. Som avslutning visas en kulturhistorisk film, som även den åtföljs av en frågelista. Redovisningen av grupparbetet sker i skolan. Lektionen är tänkt som en introduktion till arbetsområdet »självhushåll» och har utarbetats i samarbete med Stockholms skoldirektion. Den är inte som tidigare obligatorisk utan läraren har att själv välja mellan ett antal olika alternativ och även att tidsmässigt förlägga museilektionen till en ur undervisningssynpunkt lämplig tidpunkt.

Avdelningen har också svarat för undervisningen på Skansen. Stockholms grundskolors sjätte årskurs har liksom under tidigare år fått välja mellan tre alternativa lektioner: »I slott och koja», »Självhushåll» samt »Sverige för 100 år sedan». Den försöksundervisning för grundskolans fjärde årskurs, som under höstterminen 1966 påbörjades på Skansens naturhistoriska avdelning under temat »En vandring i tid och rum bland svenska djur», har fortsatts.

På Skansen har avdelningens personal under året undervisat 220 klasser i årsgrupp 6 och 170 i årskurs 4 om sammanlagt 9 800 elever. Därtill kommer 47 grupper av andra årskurser i grundskolor, yrkesskolor m. fl. som efter beställning erhållit önskad undervisning.

Vuxenundervisning. Under tiden februari-april hölls i samarbete med ABF, TBV och Kursverksamheten tio föreläsningar under samlingsrubriken *Museet öppnar sig*. Ämnena hade valts ur museets permanenta och tillfälliga utställningar. Föreläsare var förste intendenterna Eskeröd, Lagerquist och Nylén, intendenterna Hidemark, Kjellström, Nodermann-Hedqvist, Nyman och Tillhagen samt amanuensen Colling.

I samband med utställningen 20-tal hölls under tiden oktober-december tio föreläsningar i samarbete med ABF, TBV, Kursverksamheten och Stockholms Forum. Föredragshållare var professor Sven Ulric Palme, museidirektör Sigvard Strandh, professor Staffan Björk, fil. dr Gardar Sahlberg, fil. lic. Claes M. Cnattingius, arkitekt Per-Olof Olsson, fil. lic. Beate Sydhoff samt första intendenterna Andrén och Nylén och intendenten Olsson.

Dessutom har hållits ett stort antal kvalificerade visningar för grupper från seminarier, bildningsorganisationer m. fl. samt 5 kurser om vardera 10 lektioner och 7 kurser om vardera 3 lektioner. Dessa har organiserats i samarbete med Tjänstemännens bildningsverksamhet, Kursverksamheten vid Stockholms universitet och Studiefrämjandet.

Beträffande undervisning för Handarbetets Vänner se under Avd. 3 Textil.

Avdelningen har också svarat för visningarna vid museets gårdar: Svindersvik, Tyresö och Julita.

Övrig publikverksamhet

Under skolterminerna anordnades på söndagarna program för skolungdom med tävlingar och filmvisningar.

Bokförmedling

Avdelningen har haft att svara för museets publiceringsverksamhet. De utgivna böckerna återfinnes under rubriken Utgivna skrifter.

Under året har genom bokförmedlingen försålts 7 849 böcker samt 5 891 kataloger och vägledningar.

Personal

Utöver den personal, som återfinnes i förteckningen över museets befattningshavare, tjänstgjorde inom avdelningen fram till den 22 februari assistenten, fil. kand. Karin Olin samt under kortare tid fröken Cathrine Vogl och stud. Karl Kihlskog. För undervisningen har ett 40-tal studenter varit engagerade.

BIBLIOTEK OCH ARKIV

Biblioteket

Flera synnerligen värdefulla och omfattande gåvor har i år införlivats med samlingarna. Fil. dr Sigurd Wallins arvingar överlämnade hela hans efterlämnade samling av konst- och kulturhistorisk litteratur, omkring 80 hyllmeter, sedan de själva uttagit vad de önskade behålla av hans vetenskapliga produktion. Samlingen faller helt inom museets ämnesområde. Endast ett fåtal volymer införlivades med biblioteket i museibyggnaden; boksamlingen i övrigt uppställes i de ursprungliga bokhyllorna, som också medföljde gåvan, i norra flygeln på Julita gård och kommer att väsentligt underlätta de kulturhistoriska studier som kan komma att bedrivas på Julita av gästande tjänstemän och forskare. I fil. dr Sven Ljungs efterlämnade boksamling bereddes museets bibliote-

karie tillfälle att välja ut omkr. 150 volymer historisk litteratur, som fröken Blända Ljung, Lund, överlämnade som gåva.

I övrigt redovisar biblioteket ett katalogiserat ordinarie nyförvärv av drygt 1 700 band och broschyrer eller 25 hyllmeter, av vilka som vanligt 60 % tillförts genom museets publikationsbyte med andra inhemska och utländska sällskap och institutioner eller tack vare gåvor.

Under året har 529 volymer inlånats från andra bibliotek, medan 534 volymer skickats till bibliotek på andra orter för där verksamma låntagare. Inberäknat vad som framtagits för studium vid personliga besök i biblioteket torde antalet begagnade volymer kunna uppskattas till 9 000.

Arkivet

Under förarbetet till 20-talsutställningen företogs en inventering av Stockholms offentliga miljöer och konsthantverkscentra. Bland annat besöktes Hantverket, som under hösten flyttade sina lokaler från Brunkebergstill Sergelstorg. Under takåsen låg ett stort möbelritningsarkiv från 1920-talet och början av 1930-talet, värdefulla originalritningar av tidens kända möbelarkitekter som skänktes till museet genom förmedling av intendenten Algot Törneman och arkitekten Co Derr.

Bland gåvor märkes vidare en samling matsedlar från åren 1883–1965, 434 stycken, en donation av general Hugo Cederschiölds dödsbo. En oktavvolym minnesanteckningar från åren 1791–1829, förda av rustmästaren J. Hjelm rörande bl. a. orter i Värmland, utgör en gåva av fru Svea Furumark, Stockholm. Av fru Greta Mallner, Stockholm, har överlämnats en samling arkivalier från instrumentmakeriet Rudolph Grave. En samling gouacher och akvareller med motiv bl. a. från Skansen och utförda av Olga Raphael-Linden-Hallencreutz har skänkts av konstnärinnans stärbhus. Skriftställaren Knut Stenring, Stockholm, har utökat sina tidigare gåvor till arkivet med ytterligare sex poesialbum. Från Stockholms stadsmuseum har mottagits en räkenskapsbok, sannolikt förd av en societetsskräddare 1821. Lapska arkivet har utökats med omfattande rapporter med foton och kartskisser av lapska kulturlämningar från herr Bertil Lindberg, Suddesjaur, Arvidsjaur; hans undersökningar rör huvudsakligen offerplatser och gravar vid mellersta Piteälven.

Bland övriga förvärv må av inköp nämnas ett album med ritningar av C. E. Elfwing samt en tuschteckning av Pehr Hörberg föreställande en trollkvinna, som mjölkar ett knivskaft.

Folkminnessamlingen har under året vuxit med 69 450 kort i A 5-format. Ett trettiotal manuskript har inlånats och avskrivits. Ett stort antal lån av excerptmaterial har expedierats till andra institutioner. Arbetet med sägenkatalogen har fortskridit planenligt, och en systematisk uppordning av den stora samlingen av ordspråk och ordstäv har igångsatts. Många in- och utländska forskare har under året utnyttjat samlingarna.

Av arbeten som under året igångsatts i arkivet är i första rummet att nämna ordnandet av kvarlåtenskapen efter de i början av 1968 bortgångna tidigare tjänstemännen vid museet,

förre professorn Sigurd Erixon och förre förste intendenten Sigurd Wallin. En förteckning över Ossian Elgströms beskrivningar från Jukkasjärvi 1919–20 samt 1937 har kunnat utarbetas tack vare ekonomiskt stöd av Carl-Bertel Nathhorsts vetenskapliga och allmännyttiga stiftelse. Arbetet har utförts av fil. kand. Louise Bäckman, Solna.

Under året har inom arkivet bokförts 204 lånetransaktioner, företrädesvis gällande handskrifter, och 654 faktureringsorder, huvudsakligen gällande fotokopior.

Fotoateljén

Under avdelningen bibliotek och arkiv sorterar också museets foto- och kopieringsateljé. Antalet fotograferingar, som utförts av fotoateljén, är 8 110. Summan av framkallade negativ (vari inräknats 7 600 negativ från fältundersökningarna) uppgår till 15 710. Färgdiapositiv har utförts till ett antal av 1 170. Antalet utförda förstoringar och kopior är 69 800.

Personal

Under längre eller kortare perioder av året har utöver den i förteckningen över museets befattningshavare längre fram redovisade personalen fröken Elisabet Almqvist, fil. kand. Marianne Erikson, fil. kand. Gunilla Linton, fil. kand. Gunvor Vretblad (avlönad av AMS, och kontorsbiträdet Ingegärd Ehrving, f. Sundvall tjänstgjort i arkivet och fröken Lena Askenberg i biblioteket.

NORDISKA MUSEETS GÅRDAR

Svindersvik

Anläggningens interiörer har visats maj-september. Antalet besökare har uppgått till 1 132 vuxna och 218 barn.

Två konserter har under året givits i paviljongen av Nacka orkesterförening.

Mark- och skogsvårdsarbeten har fortsatt i park och trädgård med hjälp av Skogsvårdsstyrelsen och med anslag från Arbetsmarknadsstyrelsen. I trädgården har anlagts gräsmattor och såväl alléer som fruktträdgård har kompletterats med nyplanteringar.

Tyresö

Slottet har visats maj-september. Antalet besökare har uppgått till 2 729 vuxna och 333 barn.

Konserter har givits i slottets musikrum i samarbete med Tyresö kommun, vilken även anordnat båtutflykter från slottets brygga.

Midsommarafton arrangerade Tyresö kommun och museet lekar och dans i parken, som besöktes av ca 4 000 personer.

Taket på Notholmens bostadshus har omlagts. Mark- och skogsvårdsarbeten har bedrivits av Skogsvårdsstyrelsen med anslag från Arbetsmarknadsstyrelsen.

Julita gård

Stora huset och de museala anläggningarna har visats maj-september. Antalet besökare i Stora Huset har varit 12 491 och i museet 18 358.

Midsommarfesten, som ordnats i samarbete med Julita värdshus och Julita gymnastik- och idrottsförening, besöktes av ca 10 000 personer. Frälsningsarmén, Julita pingstförening, Frikyrkofolket och IOGT har haft sina traditionella dagar. Sveriges kristliga gymnastikrörelse har liksom tidigare genomfört två sommarläger om vardera tio dagar med sammanlagt ca 100 deltagare. I gårdskapellet har högmässa och kvällsandakt hållits vissa söndagar under juli-augusti. Kapellet har upplåtits för ett stort antal vigslar.

Omläggningen av Stora Husets tak har fortsatt. Mark- och skogsvårdsarbeten har fortsatt i herrgårdens omgivning och vid Nybble i Skogsvårdsstyrelsens regi med anslag från Arbetsmarknadsstyrelsen.

Framlidne förste intendenten Sigurd Wallins bibliotek om ca 80 hyllmeter, huvudsakligen kulturhistoria, har av efterlevande släktingar donerats till Nordiska museet för placering på Julita gård. Den 1966 genom Vännerna förvärvade förstudien till Allaert van Everdingens Julitatavla från 1640-talet har utställts i Stora Huset.

Intendenten Bergengren och amanuensen Colling har under delar av sommarsäsongen haft sin tjänstgöring förlagd till Julita gård.

Forstmästare Gustawsson har skött skogsförvaltningen och tillsynen av arrendegårdarna.

Härkeberga

Den gamla kaplansgården har varit tillgänglig efter hänvändelse till vaktmästaren fru Linnéa Karlsson.

Matsgården

Gården har under året varit tillgänglig för besök efter hänvändelse till herr Givars Anders Andersson.

UTSTÄLLNINGAR

De från föregående år kvarstående utställningarna *Bilder ur folkskolans historia* togs ner den 4/2; *Fiskets båtar i bild och modell* den 27/10; *Den fornnordiska Bråvallamöbeln* den 17/3 samt *Tennsoldater* den 14/1.

Nygammalt
9/2–17/3

Utställningen ville belysa vårt beroende av det förflutna, begränsat till en mycket snäv sektor – den nytillverkade varan. Fotogenlampor, emalj, bonader, tygtryck, glas, silver, porslin och möbler, nygjorda efter äldre modell ställdes samman med sina förebilder. Syftet var flerfaldigt: att visa skillnad mellan gammalt och nytt: att påvisa kvalitetsskillnad, att ge en överblick över företeelsen och kanske också att ställa en fråga vad dessa nya varor stod för – status, trygghet, verklighetsflykt eller traditionsförankring.

För att belysa svårigheten att se skillnad på gammalt och nytt ordnades en tävling som gick ut på att skilja åtta nya från tolv gamla föremål. 5 000 personer försökte men ingen svarade helt rätt. Tryckt orientering. Kommissarie: Intendenten Hidemark.

1700-talets bonde. Nya idéer och konstruktioner
22/2–

Baserad uteslutande på Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens rika samlingar av modeller från 1700-talets jordbruksteknik visar denna utställning glimtar av de intensiva strävandena, särskilt efter Vetenskapsakademiens tillkomst år 1739, att förbättra den svenska lanthushållningens tekniska hjälpmedel. Detta blev i viss mån en folkrörelse, vari hög och låg deltog. Stencilerad orientering. Kommissarie: Förste intendenten Eskeröd.

Textil teknik
22/3–

I anslutning till öppnandet av Textilhallen presenterades i förrummet en ny permanent översiktlig utställning av textila tekniker utövade i vårt land, sömnad, vävning, bandvävning, flätning, knyppling, stickning, virkning m. m. Kommissarie: Intendenten Wintzell.

Märk, sy och brodera
22/3–8/9

På vikbara skärmar visades sömnadsdetaljer, olika slag av märkning samt mönsterdukar. Skärmpaketen förvaras efter utställningstiden i studiesamlingen och kan på begäran tas fram. Stencilerad orientering. Kommissarie: Intendenten Wintzell.

I taket
22/3–8/9

En utställning av takdukar och pällar hos bönder och herrskap. Stencilerad orientering. Kommissarie: Förste intendenten Nylén.

Karl för sin hatt
22/3–8/9

Manshuvudbonader insatta i sitt funktionella sammanhang samt grupperade ur sociala och statusmarkerande aspekter. Stencilerad orientering. Kommissarie: Intendenten Danielson.

Textilindustrin i förgrunden. Äldre mönster och modeller för textilindustrin
22/3–8/9

Under de senaste åren har textilavdelningen genom föremålsförvärv och fältstudier intensifierat studiet av den svenska textilindustrins produkter och arbetsförhållanden. En del av det inkomna materialet visades i förrummet till Dräktgalleriet. Stencilerad orientering. Kommissarie: Intendenten Sjöqvist.

Nyförvärv
22/3–

Under åren 1966–67 fick museet mottaga en större samling skisser och arbetsritningar till kyrkliga och andra dekorativa textilier, komponerade av Märtha Gahn, Märta Afzelius och Bror Geijer Göthe. Ett urval visas monterade på vikbara skärmar. Kommissarie: Fil. kand. Karin Eles.

Modefönstret
4/4–12/5

Utställningen skulle ge ett intryck av en gata med skyltfönster, där man kunde titta in och studera modeföreteelser som var särskilt utmärkande för olika epoker, gustavianska tidens band och rosetter, empirens tunna vita bomullsklänningar, silkesstrumporna till 1920-talets korta klänningsmo-

de, eller också gavs en detalj i jämförande belysning t. ex. underkläder förr och nu och knappar från olika tider. I samband med vernissagen bjöds publiken på en modeparad i museets hall, då elever från Konstfackskolans modelinje agerade mannekänger i autentiska kläder lånade från Skansens klädkammare. Tryckt orientering. Kommissarie: Intendenten Wintzell.

Bilder av nuet – dokument för framtiden
10/4–28/4

Utställningen visade en del av resultatet av en fototävlan anordnad av ABF i samarbete med Brevskolan, Fotografiska museets vänner, Nordiska museet och Riksförbundet Svensk Fotografi.

Tävlingen utgjorde avslutningen på de kurser i dokumentärfotografering som ABF under 1967 arrangerat på olika platser i landet. Syftet var att stimulera kursdeltagarna till att fotografiskt skildra vardagslivet i Sverige under en bestämd tidsperiod – 1967 – och därigenom få dem att inse fotografiets stora betydelse som tidsdokument.

Sammanlagt över 800 bilder, fördelade på drygt ett 50-tal kollektioner, skickades in. Av dessa ställdes de sju bästa kollektionerna ut i omgången runt Gustav Vasa. Nordiska museet fick behålla en omgång av bilderna. Utställningen har sedan vandrat mellan ett antal bibliotek i Skåne. Tryckt folder. Kommissarier: Intendenten Österman och arkitekten Wetter.

Svensk bonde 1968. En femtusenårig tradition
28/6–29/9

Denna utställning ville på samma gång ge ett perspektiv på det svenska lantbrukets femtusenåriga historia och skildra något av den enormt snabba utveckling, som i vår egen tid ägt rum främst inom lantbrukets teknik och bebyggelse. Tyngdpunkten var lagd på 1800-talet och detta sekel fram till nutiden. Det förekom på utställningen flera moderna maskiner med konstruktionsåret 1968. Utanför museets huvudentré stod under hela utställningstiden ett såningsaggregat baserat på en av Bolinder-Munktells traktorer och en skördetröska av senaste konstruktion. Man vill gärna i detta sammanhang notera ett odelat stöd från lantbrukets organisationer och maskinindustrin vid utställningens tillblivelse. – Stencilerad orientering. Kommissarie: Förste intendenten Eskeröd.

Hemslavinna – Yrkeskvinna
20/9–13/10

Idéstänk kring kvinnans emancipation 1860–1960, en skärmutställning med föremålsmontage, som uppställdes i Stora Hallen. Från början arrangerad så att den lämpade sig som vandringsutställning och under året 1969 tingad av fem städer. Utställningen bekostades av Bonniers förlag i samband med utgivandet av dess samlingsverk »Den svenska historien». Tryckt orientering. Kommissarie: Intendenten Nodermann-Hedqvist.

Tryck på tyg
4/10–

Textiltryckets teknik och historia framställdes på vikbara skärmar som efter utställningstiden finns i studiesamlingen och kan ställas upp på begäran för studium. Under utställningstiden visades dessutom några av museets större föremål t. ex. en indisk bonad, två sidentäcken med kattunsfoder och klänningar med tryckta mönster. – Stencilerad orientering Kommissarie: Intendenten Danielson.

Håret
4/10–

Hårets och skäggets vård och formgivning skildras i denna utställning. Därtill visas peruker och olika former av tillsatser för håret, prydnader i form av kammar och diadem; några dockor från 1800-talets förra del presenterar sin tids frisyrmode i sina håruppsättningar vilka ofta var utförda i riktigt hår. Från mitten av 1800-talet växer den kemisk-tekniska industrin fram och alla slag av pomador och schamponeringsmedel etc. kommer i marknaden. Genom inlånade föremål från Svenska Frisörföreningen och Barnängens kemisk-tekniska fabriker belyses framför allt 1900-talets mångskiftande hygieniska artiklar. Stencilerad orientering. Kommissarie: Fil. kand. Karin Eles.

Nordisk folkkonst
17/10–

Denna utställning, som är permanent, är förlagd till det ombyggda nordvästra galleriet, det första steget i ett stort ombyggnadsprogram för museet. I det nya galleriet, vackert belyst av dagsljuset, som silas genom ett vertikalt persiennsystem, har ställts ut folkkonst eller naiv konst från Norden. Vid sidan om folkkonsten av traditionell typ visas prov på sen folklig skulptur som inte utställts tidigare. De finska »fattiggubbarna» (fattigbössor) som inlånats med bistånd av Nationalmuseum i Helsingfors har väckt särskilt stor uppmärksamhet. Till utställningen har tryckts en katalog med parallell svensk, engelsk och finsk text. Utställningen har bekostats av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Arkitekter: Torbjörn Olsson, Tord Maunsbach och Jerry Hellström. Kommissarie: Intendenten Bjurman.

20-tal
31/10–

I collagets form en bred kulturhistorisk återblick på 1920-talets Sverige med tyngdpunkten på inredning, mode, sport och fritid, nöjen, kommunikationer och litteratur. Merparten av föremål och bilder hade inlånats från privatpersoner och från offentliga miljöer. Utställningen var byggd i halva hallplanet på ömse sidor om Milles' Gustav Vasa. I mitthallen uppfördes en »cirkarama», vari 700 bilder i färg och svart-vitt visades i nio projektorer. Två filmcollage visade samtidsreportage och spelfilmer. I samband med utställningen arrangerades också på »torget» ett kafé med anknytning till 1920-talet och med servering för allmänheten. Samtidigt med utställningens öppnande utgavs Fataburen 1968, som behandlade 20-talet ur olika aspekter. Kommissarie: Intendenten Axel-Nilsson.

Yxa och såg – teknisk utveckling i skogen
21/11–

Kring dessa två väsentliga redskap för skogens brukande – yxan och sågen – bygger utställningen upp en skildring av hela utvecklingen i skogsbruket fram till våra dagars moderna maskiner i skogen. Bolinder-Munktells skogsmastodont »Lisa» utanför museets huvudentré underströk under utställningens första halvår denna kontakt med nutiden. Utställningen är byggd så att den lätt kan göras till en vandringsutställning – i första hand till skogsmuseerna, Silvanum i Gävle, skogsmuseet i Växjö samt Bergslagets museum i Falun och Östersunds museum, som också har omfattande material om skogsbruket. Stencilerad orientering. Kommissarie: Intendenten Eles.

Julen på landet
20/12–

I samarbete med Dagens Nyheter utställdes på »torget» ett antal barnteckningar, inkomna i samband med tidningens barnteckningstävling »Julen på landet».

Utställningen *Lapska ristningar,* som redovisades i årsboken 1968, har under år 1968 genom Tyska kulturinstitutets förmedling visats i Kristianstads, Östersunds och Malmö museer, på stadsbiblioteket i Visby, i Keski-Suomen Museo i Jyväskylä och Deutsches Institut i Helsingfors.
Ett urval av ett 40-tal *Napoleonporträtt* ur den Clarholmska samlingen på Tyresö visades under tiden 15–31 januari på Tyresö kommunbibliotek i Bollmora. Kommissarie: Intendenten Axel-Nilsson.

Ett utställningssamarbete på försöksbasis med Vänersborgs museum inleddes den 15/12 med utställningen *Nygammalt,* som öppnades av styresmannen. I utställningen utnyttjades huvudsakligen material från Nordiska museets utställning med samma namn.

FÖRVALTNING M. M.

Nordiska museets nämnd

Nämnden har under året utgjorts av f. d. hovrättsrådet friherre J. Nordenfalk, ordförande, 1943; landshövding Bengt Petri, v. ordförande, 1959; överintendenten fil. dr Åke Settervall, 1950; professor Gösta Berg, 1956; bankdirektören Lars-Erik Thunholm, 1959; styresmannen fil. dr Hans Hansson, 1964 samt riksarkivarien Åke Kromnow, 1967. (Årtalet betecknar året för inträde som ledamot av nämnden).

Statens anslag till museets drift under budgetåret 1968/69 utgick med 4 515 000 kronor.

Under året har 39 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet (förutom fyra på Institutet för folklivsforskning). De har avlönats med ett särskilt anslag på ca 600 000 kronor, som välvilligt ställts till museets förfogan-

de av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen.

Arbetsledare för museets stab av arkivarbetare har liksom tidigare varit intendenten Tillhagen. En tjänst som biträdande arbetsledare, som helt bekostas av AMS, har under året innehafts av fil. kand. Barbro Ryberg. AMS lämnar vidare bidrag (motsvarande halva lönekostnaden för en assistent i lgd 13) till ytterligare en amanuenstjänst vid avdelningen bibliotek och arkiv, vilken tjänst innehafts av fil. kand. Inga-Britta Sandqvist. För budgetåret 1968/69 har ett materialkostnadsbidrag å 13 750 kronor utgått från AMS.

Stockholms stad har via Skoldirektionen beviljat ett anslag på 30 000 kronor såsom bidrag till undervisningsavdelningens verksamhet.

Från Konung Gustaf VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur har museet fått mottaga 15 000 kronor för undersökning av mindre herrgårdar.

Knut och Alice Wallenbergs stiftelse beviljade museet ett anslag å 275 000 kronor för genomförande av nyuppställning av museets samlingar från våra nordiska grannländer. För denna utställning redovisas på annat håll i denna årsbok.

Statens humanistiska forskningsråd har under året beviljat ytterligare ett anslag å 10 000 kronor till den pågående inventeringen av svenska brudkronor.

Ett statsanslag å 4 000 kronor ställdes till museets förfogande för bestridande av utgifter för representation i samband med Skandinaviska museiförbundets möte i Stockholm i juni 1968.

Sällskapet för folkundervisningens befrämjande har ställt 2 000 kronor till museets förfogande för fortsatt uppordning av de skolhistoriska samlingarna.

Samfundet Nordiska museets Vänner

Samfundets styrelse har under året utgjorts av ordföranden H.K.H. Prins Bertil, vice ordföranden friherre J. Nordenfalk, skattmästaren disponenten Nils Westerdahl samt vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, advokaten friherre Carl von Plomgren, direktören Gillis Tempelman och byggnadsingenjören Lennart Hegert, de båda sistnämnda suppleanter. Såsom sekreterare fungerar museets styresman. Inköpsnämnden består av H.K.H. Prins Bertil, disponent Westerdahl och styresmannen. Samfundets medlemsantal utgjorde den 31 december 1968 174 personer. Ett stadgeenligt årsmöte hölls den 30 maj i museets föreläsningssal, varvid beslöts att samfundets 50-årsjubileum skulle firas med en sammankomst den 25 september. Denna ägde rum i museets centralhall, varvid sekreteraren gav en återblick på museets utveckling. Textilavdelningen anordnade en dräktparad, där olika klädesplagg från det senaste halvseklet, burna av museipersonalen, passerade revy och Stockholms kammarorkester bidrog med ett uppskattat musikprogram. Ett representativt urval av Samfundets gåvor under de gångna 50 åren utställdes också i hallen. Därefter intog samfundets styrelse och medlemmar middag i restaurang Sollidens festvåning.

Medaljer

Artur Hazelius-medaljen i silver har

tilldelats fru Victory Malm, Stockholm, apotekare Stig Ekström, Västerås och fru Olga Hansson, Svedala.

Besök m. m.

För Nordiska museet var antalet besök under hela året 120 933. Motsvarande siffra under 1967 var 110 509.

Vid institutionens kansli diarieförda skrivelser uppgick till 1 699, av vilka 22 remisser från offentliga myndigheter. Utgående skrivelser var 1 801. Kulturhistoriska undersökningens korrespondens med sina medarbetare registreras i annan ordning.

Hans Hansson

UTGIVNA SKRIFTER

Från Nordiska museet har utgivits:

Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1968. 250 s.

I serien Nordiska museets handlingar

Nr 65 Norrländskt arbetsliv under 1700-talet. Länsmännens berättelser 1764 om allmogens årliga arbeten i Medelpad, Ångermanland och Jämtland, utg. av Holger Wichman under medverkan av Hans Medelius och Vidar Reinhammar. 162 s.

Nr 69 Äldre svenska spannmålsmått. En metrologisk studie, av Nils Sahlgren. 208 s.

Nr 70 Kring en lotsgårds historia, av Ragnar Wirsén. 151 s.

I serien Acta Lapponica

Vol. XIV Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken, av Filip Hultblad. 451 s.

Vol. XVIII Skogslapparna i Sverige. Fältanteckningar av Ernst Manker. 281 s.

I serien Svenskt liv och arbete

Nr 30 Folkbildningsminnen. Minnesanteckningar till folkrörelsernas och folkbildningsarbetets historia, red. av Sigfrid Leander. 161 s.

I serien Normus

Bakom polisens kulisser, av Gustaf Adolf Blomberg. 192 s.

Tapeter 1500–1900 i Nordiska museet, av Sigurd Wallin. 64 s.

Nordisk folkkonst. Nordic Folk Art. Pohjoismainen kansantaide, av Maj Nodermann-Hedqvist, text, Eva Lis Bjurman och Ulla Wåger, bild. 58 s. text, 16 s. bilder, därav 4 färgpl.

Tjugotalets samhälle, av Sven Ulric Palme. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 22 s.

Beklädnadsindustrin och modet, av Anna-Maja Nylén. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 22 s.

Rokoko eller funkis, av Marianne Olsson. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 20 s.

Kontinenten och Sverige. Influenser på arkitektur och konsthantverk omkring 1917, av Elisabet och Ove Hidemark. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 22 s.

Demokratins arkitektur, av Per-Olof Olsson. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 16 s.

Stilepok utan morgondag, av Gregor Paulsson. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 6 s.

Världsklassiker och svensk vardag. Ett strövtåg på litteraturmarknaden, av Staffan Björck. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 14 s.

Från Rolf till Brecht – en musikalisk rapsodi, av Claes M. Cnattingius. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 22 s.

Vår stumfilms storhet och fall, av Bengt Idestam-Almquist. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 28 s.

Kyrkhelg i Norrbotten. (Särtryck ur Fataburen 1968.) 10 s.

Vägledning genom Nordiska museets samlingar. 22 uppl. 32 s.

Information Nygammalt, av Elisabet Stavenow-Hidemark. 14 s.

Modefönstret, av Inga Wintzell. 14 s.

Hemslavinna Yrkeskvinna. 2 s.

Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek. Nr 15–18 steciltr.). 99 s.

Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen. Nr 93 (stenciltr.) 24 s.

I samarbete med Föreningen för svensk kulturhistoria och Folklivsarkivet i Lund har museet utgivit 4 häften av tidskriften Rig. 136 s.

Förste intendenten Andrén:

Konsthantverk, möbelsnickeri och silversmide, i Den svenska historien 7, s. 168–171.

Konsthantverk under empiren, i Den svenska historien 8, s. 84–85.

Swedish Silver, 2 uppl. 226 s. Gramercy Publishing Comp., New York.

Recension: Om tennstämplar. Två nya handböcker om svenska tenngjutare, i Svenska museer, s. 19–21.

Utgivit (tillsammans med Sigurd Wallin) Teckningarna till Svecia antiqua et hodierna 3.

Professor Granlund:

Sigurd Erixon zum Gedenken, i Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, Bd 14, s. 320–322.

Artiklarna Papegojskjutning, Parstuga, Pastej I, Peder Månssons skrifter, Pilegrimsveier (Sv.), Pil II (Sv.), Pilkogger (Sv.), Pålning och pålkrans, Pärlfiske, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd 13.

Svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Styresmannen Hansson:

Från segel till ånga, i Den svenska historien 9, s. 46–51.

Amanuensen Hellspong:

Bönderna och byarna, i Vad sker i glesbygden? En etnologisk studie av näringslivet i Jokkmokk. (Nordisk etnologisk-folkloristisk arbejdsgruppes skriftserie nr. 2.) s. 25–38.

Förste bibliotekarien Jansson:

Artiklarna Ort, Plogland, Pund (Sv., Sk.), Påskberäkningen, Påsktabell, -tavla, Rebning (Sv.), Regimen mensium, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd 13.

Almanackorna i Täby kyrka, i Täby kyrka – en presentation, s. 65–68. (Omtryck av uppsats i Kyrkfönstret 1966.)

Recension: Elisabeth Svärdström, Kalenderstickan från Lödöse och Nyköpingsstaven och de medeltida kalenderrunorna, i Rig, årg. 51, s. 112–113.

Redigerat (tillsammans med Sten Lundwall) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek.

Förste intendenten Lagerquist:

Den ståndaktiga pinnstolen, i Kulturen, s. 57–74.

En porträttidentifikation, i Fataburen, s. 201–202.

Gull Lilliecrona och Hemslöjdsförbundet, i Hemslöjden, nr 2, s. 37–38, s. 43.

Recension: Kring Svecia antiqua, i Rig, årg. 51, s. 60–62.

Intendenten Lindberg:

Redigerat Fataburen 1968.

Förste arkivarien Lundwall:

Recension: Helle Linde & Anker Olsen, Manuskripter og arkivalier i danske samlinger, i Rig, årg. 51, s. 131–132.

Redigerat (tillsammans med Sam Owen Jansson) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek.

Intendenten Medelius:

Norrländskt arbetsliv under 1700-talet (tillsammans med Holger Wichman & Vidar Reinhammar), s. 15–32.

Intendenten Nodermann-Hedqvist:

Nordisk folkkonst, 58 s.

Det stora gästabudet i Hälsingland, i Fataburen, s. 189–200.

Gregorius Raaf, En »tysker» i Jämtland, i Jämten, s. 35–54.

Den förlorade sonen i Hotagen, i Hemslöjden, nr 2, s. 29–31.

Artiklar: Göran Sundin, Jöns Sundin, Pehr Sundin, i Svenskt Konstnärslexikon, bd 5.

Recension: Gösta Ullberg: Huså bruks historia, i Rig, årg. 51, s. 94–95.

Förste intendenten Nylén:

Beklädnadsindustrin och modet, i Fataburen, s. 29–50.

Intendenten Olsson:

Rokoko eller funkis, i Fataburen, s. 51–70.

Stortvätt på mormors sätt, i Skottgluggen 2, s. 6, 7, och 19.

Jul förr, i Skolprogramavin SR, s. 161.

Intendenten Pettersson:

Slöjdarna (tillsammans med Åsa Werner-Ljungström), i Vad sker i glesbygden? En etnologisk studie av näringslivet i Jokkmokk. S. 99–112.

En gotländsk kvinnas dräkt. Kring ett textilfynd från vikingatiden, i Tor, vol. 12, s. 174–200.

Intendenten Sjöqvist:

Historik om ryan, i Brevskolans kursbok Rya. s. 5–10, 14.

Intendenten Stavenow-Hidemark:

Information Nygammalt, 11 s.

Böjträstolen som erövrade världen, i Form, årg. 64, 109–110.

Kontinenten och Sverige. Influenser på arkitektur och konsthantverk omkring 1917 (tillsammans med Ove Hidemark), i Fataburen, s. 71–92.

Recension: Carl Westman, i Form, årg. 64, s. 345.

Intendenten Tillhagen:

Skrock, tydor, drömmar, orakel. 206 s. Bokförlaget Fabel. Ny uppl. av Folklig spådomskonst, Sthlm 1961.

Läkarvetenskap och sjukdomar, i Den svenska historien 8, s. 262–267.

Att fira jul, dricka jul och leka jul, i Kontakten, Trygg-Fylgiakoncernens personaltidning, nr 6, s. 4–11.

Nordiskt julfirande, i Elysören, Elektrokemiska AB personaltidning nr 3, s. 4–5.

Recension: Nyutkommen irländsk folklivslitteratur, i Rig, årg. 51, s. 108–110.

OFFENTLIGA UPPDRAG

Förste intendenten *Andrén* har varit av Nordiska museets nämnd utsedd ledamot av styrelsen för Stiftelsen Ingrid Göthlins minne (Nora) samt Knut och Tora Larssons stiftelse Mårtagården (Halland); medlem av kommissionen för riksinventering av de enskilda arkiven; av K. M:t utsedd ledamot av styrelsen för Skoklosters slott.

Intendenten *Bergengren* har av ecklesiastikdepartementet varit tillkallad att såsom expert biträda 1965 års musei- och utställningssakkunniga i registreringsfrågor, särskilt vad gäller registreringen av Skoklosters slotts samlingar; sekreterare i Svenska museimannaföreningens facksektion.

Förste intendenten *Eskeröd* har under året varit docent vid Stockholms universitet; varit museisakkunnig hos Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien; ledamot av Nordiska rådet för antropologisk forskning; medlem av The Editorial Board of Ethnologia Europaea; ledamot av The International Association of Agricultural Museums (bildad i Prag 1966). Har som Nordiska museets representant deltagit i II. Internationale Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den Volkskundeatlas Europas und seiner Nachbarländern i Bonn 12–15 mars 1968 samt i IV. International Congress of Ethnologia Europaea i Lissabon 30 juni–4 juli 1968 och därvid hållit ett föredrag "Comparative Milieu Studies. Some Topical Points of View."

Professor *Granlund* har varit ordförande i Etnologiska sällskapet; ordförande i styrelsen för Institutet för visforskning; under höstterminen innehaft sakkunniguppdrag i samband med tillsättande av professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Nordiska museet. Under sommaren och hösten deltog professor Granlund dels i 4:e Conférence Internationale d'Ethnologie Européenne i Lissabon och dels i Congrès International des sciences Anthropologiques et Ethnologiques, 8:e session, i Tokyo och Kyoto.

Styresmannen *Hansson* har varit av Nordiska museet utsedd representant i styrelsen för Stiftelsen Skansen.

Intendenten *Hedqvist* var av ecklesiastikdepartementet förordnad som biträdande sekreterare hos 1965 års musei- och utställningssakkunniga; sekreterare i styrelsen för Skoklosters slott. Aspiranternas representant i Svenska museimannaföreningens facksektion.

Intendenten *Hidemark* har varit styrelseledamot i Föreningen för svensk hemslöjd.

Intendenten *Holmquist* har varit sekreterare i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion.

Förste bibliotekarien *Jansson* har tjänstgjort som författarens opponent och adjungerad medlem av betygsnämnden vid fil. lic. Nils Sahlgrens disputation den 31 maj vid Stockholms universitet; ledamot av styrelsen för Etnologiska sällskapet och Föreningen för svensk kulturhistoria.

Intendenten *Kjellström* har bevistat Svenska samernas riksförbunds landsmöte i Arjeplog och vidare deltagit i sjätte nordiska samekonferensen i Haettai, Finland, samt deltagit i en forskningsgrupp på Nordkalottkonferensen i Luleå.

Förste intendenten *Lagerquist* har varit vice ordförande i Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund; ordförande i Hemslöjdsförbundet för Sverige; sekreterare i Föreningen för svensk kulturhistoria; ledamot av styrelsen för Samfundet S:t Erik; ordförande i Lidingö hembygdsförening; ledamot i Lidingö stads kulturbyggnadskommitté; ledamot i Lidingö stads natur- och kulturskyddskommitté; av riksantikvarien utsedd ledamot i Postmusei nämnd.

Förste arkivarien *Lundwall* har varit ledamot av styrelsen för Svenska arkivsamfundet.

Intendenten *Nodermann-Hedqvist* har varit jurymedlem i Svenska Hemslöjdsförbundet.

Förste intendenten *Nylén* har varit docent vid Uppsala universitet i nordisk etnologi; ledamot av Nordiska rådet för antropologisk forskning; ledamot av styrelsen för föreningen Svenska Spetsar;

ledamot av styrelsen för Hemslöjdsförbundet för Sverige; av styrelsen för Per Erikssons Gästriklandsfond kallad att som sakkunnig göra utredning angående Kungsgårdens textilsamling.

Intendenten *Nyman* har varit ledamot i Sigtuna stads kulturnämnd; Sigtuna stads museistyrelse; Stiftelsen Sigtuna fornhem samt varit av Nordiska museets nämnd utsedd styrelseledamot i Fäbodkommittén inom Samfundet för Hembygdsvård; under sammanlagt 17 dagar i Leksand varit huvudlärare på en central omskolningskurs i kulturminnesvård för äldre friställd arbetskraft, huvudsakligen arbetsledare, anordnad av Arbetsmarknadsstyrelsen genom länsarbetsnämnden i Kopparbergs län i samarbete med Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet och landsantikvarien i Falun; medverkat i två fäbodskurser i Mora och Järvsö.

Intendenten *Olsson* har varit vice ordförande i Svenska museimannaföreningens facksektion.

Intendenten *Tillhagen* har varit vice president i Société d'Ethnographie et de Folklore; medlem av styrelsen för International Society for Folk-narrative Research; medlem av The Editorial Board of the Gypsy Lore Society.

BEFATTNINGSHAVARE VID ÅRETS UTGÅNG

Styresman:

Fil. dr Hans Hansson, 64[1]

AVD. 1 NÄRINGSLIV

Förste intendent fil. dr Albert Eskeröd, 37, 47

Intendent fil. lic. Anders Nyman, 56, 64

Intendent fil. lic. Rolf Kjellström, 67

Intendent fil. kand. Eric Hedqvist (tj. led.), 65

T. f. intendent fil. lic. Mátyás Szabó, 67

Amanuens fil. kand. Håkan Eles, 65

E. amanuens fil. kand. Lajla Benedy, f. Walter (7/10-tid), 64

Kontorist Ingrid Boëthius, f. Kronning, 65, 66

Föremålsregistreringen

Intendent fil. kand. Göran Bergengren, 62, 64

Assistent Mona Palmé, f. Löthgren, 46, 66

Märkerska Anna Sjöbom, 08

AVD. 2 BOSTADSSKICK

Förste intendent fil. dr Erik Andrén, 37, 49

Intendent fil. lic. Kersti Holmquist, f. Wallér, 49, 60

Intendent fil. lic. Christian Axel-Nilsson, 60, 63

Intendent fil. lic. Maj Hedqvist, f. Nodermann, 64

Intendent fil. lic. Elisabet Hidemark, f. Stavenow (tj.led.), 56, 60

T. f. intendent fil. kand. Lis Granlund, f. Rosenberg, 68

Intendent fil. lic. Eva Lis Bjurman, f. Nørgaard, 62, 64

Intendent fil. kand. Inger Bergengren, f. Bonge, 60, 64

De första siffrorna anger året för stadigvarande anställning i museets tjänst enligt Nordiska museets tjänstematrikel. Då ytterligare siffror följer anger dessa det år tjänsteställningen erhållits.

Kontorist Britta Bingley, f. Bergquist (1/2-tid), 64, 68
Kontorsbiträde Hedda Sandström, f. Geber (1/2-tid) 66

Rustmästarlaget

T. f. målningskonservator Elof Carlsson, 38, 68
Möbelkonservator Carl-Axel Holm, 45, 67
Museiassistent Sigvard Hedblom, 30, 65
T. f. rustmästare Åke Lindholm, 39, 68
E. museibiträde Gonzales Campos, 68

Magasinslaget

Förrådsmästare Nils Nilsson, 30, 65
Förrådsförman Arne Karlsson, 42, 67
Förrådsförman Bertil Granqvist, 47, 67

För båda lagen gemensam personal

Hantverkare Tage Johansson, 50, 61
Hantverkare Albert Kristensson, 59, 64
Hantverkare Anthe Ohlsson, 59, 61
Hantverkare Manne Göransson, 64, 65
Förrådsman Per Olof Wallgren, 60, 67
E. museibiträde Franco Ippolito, 68

AVD. 3 TEXTIL

Förste intendent fil. dr Anna-Maja Nylén, 38, 61
Intendent fil. kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, 44, 61
Intendent fil. kand. Inga Wintzell, f. Wikland, 50, 64
Intendent fil. kand. Sofia Danielson, f. Anderson, 65, 66
Konserveringsassistent Karin Hanses, 27, 65
Museibiträde Lisa Eriksson, f. Wallander, 63
E. textilvårdarinna Märta Krantz, f. Andersson, 28
E. kontorsbiträde Else Pihl, f. Wener (1/2-tid), 65

Textilkonserveringen

Konservator textilkonstnärinna HKS Marie-Louise Dagel, f. Wulfcrona, 52, 65
Konserveringsassistent textilkonstnärinna HKS Birgitta Bergman, f. Elg, 55, 66
E. konserveringsassistent vävlärarinna Ingrid Wahlström, f. Welin (1/2-tid), 64, 66

KULTURHISTORISKA UNDERSÖKNINGEN

Förste intendent fil. dr Marshall Lagerquist, 36, 58
Intendent fil. lic. Marianne Olsson, f. Hagstroem, 48, 60
Intendent fil. kand. Annika Österman, f. Berggren, 62, 64
Intendent fil. kand. Bengt G. T. Nyström (tj.led. 3/5-tid), 68
T. f. intendent fil. kand. Kerstin Pettersson (3/5-tid), 68
Intendent ingenjör Sander Rosén (arv.-bef.), 31, 68
Assistent Brita Stjernswärd, 31, 65
Assistent arkitekt HKS Bertil Wetter, 53, 65
Assistent Birger W. Grape, 60
Avd.-registrator kansliskrivare Dagmar Hullström, 37, 65
Förste ritare Inga Fröderström (tj.-led.), 67
T. f. förste ritare ingenjör Anita Nordin, f. Bruder, 68
Förste institutionsbiträde Brita von Knorring, f. Standertskjöld (1/2-tid), 65, 66
Kontorist Birgitta Munthe, f. Ribbing, 65, 68

UNDERVISNINGSAVDELNINGEN

Förste intendent museilektor fil. lic. Skans Torsten Nilsson, 63, 66
Intendent fil. kand. Ernst-Folke Lindberg, 51, 64

Intendent folkskollärare Hans Medelius, 59, 65
Amanuens Teje Colling, f. Brodin, 62, 65
E. assistent Marja Alexanderson, f. Simonyi (1/2-tid), 67
E. assistent Berit Rönnstedt, 68
Kontorist Eva Olsson, f. Brithon, 63, 66
Kontorsbiträde Rolf Detlof, 66

BIBLIOTEK OCH ARKIV

Biblioteket

Förste bibliotekarie fil. dr Sam Owen Jansson, 30, 61
Bibliotekarie fil. kand. Karin Ehrnborg, f. Hallström, 47, 65
E. biblioteksassistent Karin Blomström, f. Näsström, 59, 65
Biblioteksassistent Enar Eriksson, 51, 65
E. biblioteksassistent Sigrid Halvarsson, f. Halvarsson (1/2-tid), 67
E. kontorist Lena Cederström, f. Böök, (1/2-tid), 66

Arkivet

Förste arkivarie fil. dr Sten Lundwall, 42, 66
Intendent fil. lic. Rut Liedgren, 43, 58
Intendent dr philos. Carl-Herman Tillhagen, 39, 61
Amanuens fil. kand. Inga-Britta Sandqvist, f. Winberg, 64, 66
Amanuens fil. kand. Barbro Ryberg, f. Lindskog (avlönad av AMS), 67
Kontorist Signe Broström, f. Broström, 64, 68
T. f. kontorist Ingegärd Ehrving, f. Sundvall, 66

Fotoateljén

Assistent Åke Grundström, 49, 57
Assistent Märta Claréus, f. Claréus, 27, 57
Assistent Ulla Wåger, 52, 66
Fotograf Terttu Höglund, f. Rantanen, 58, 67
Förste fotobiträde Birgit Flemberg, 66, 68
Förste fotobiträde Linnéa Palén, f. Larsson, 66
Fotobiträde Hans Koegel, 65
Fotobiträde Kerstin Priede, 66
Fotobiträde Siv Jansson, 67

ADMINISTRATIVA OCH KAMERALA AVDELNINGEN

Byrådirektör jur. kand. Viveka Granlund, f. Linder, 63
Byråsekreterare fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius, 54, 60
Kamrer Gunvor Wreiman, f. Karlsson, 46, 65
Bokhållare Lillemor Kihlskog, f. Andersson, 44, 67
Kansliskrivare Marianne Grape, f. Bengtsson (tj.led.), 63
T. f. kansliskrivare Louise Lundgren, 68
Kansliskrivare Anne von Friesendorff, 64, 66
Kansliskrivare Inger Robertsson, f. Eriksson (tj,led.), 63, 66
T. f. kansliskrivare Astrid Sonnentheil, 64, 68
Kontorsbiträde Torbjörn Löfström, 68
Kontorist Margit Svensson, f. Edström, 65, 67
E. kontorsbiträde Nelly Andersson, f. Persson, 52, 68
Museivärdinna Eleonora Marlöv, 67
Bilförare Lennart Lindström, 67
Kontorsbud Bengt Singman, 68
Materialförvaltare Gunnar Göransson, 65, 68
Maskinist Arvid Forss, 62
Museivakt Karl Erik Bergström, 66, 68
E. museivakt Rune Glad, 68
Museivakt Ingrid Wahlquist, f. Liwendahl, 62, 65
Visningsvakt Anders Appelblom, 64
Visningsvakt Helmer Mächs, 67
Visningsvakt Sven Nyström, 63
Visningsvakt Ruben Mård, 68
Visningsvakt Pjotr Spykala, 68
E. vakt Birger Näslund, 63
E. vakt Birger Widing, 63
E. trädgårdsförman Harry Karlsson, 68

Städerska Elin Andersson, f. Danielsdotter, 65
Städerska Doris Bergström, f. Österberg, 67
Städerska Dagny Pettersson, f. Karlsson 56
Städerska Ulla Eriksson, 67
Städare Ferenc Kozma, 68
Städerska Vuokko Säderinne, 68

INSTITUTET FÖR FOLKLIVSFORSKNING

Professor John Granlund, 30, 55
Amanuens fil. kand. Mats Hellspong (1/2-tid, tj.-led.), 65
T. f. amanuensen fil. kand. Ulla Brück, 68
Kontorsskrivare Lisa Löfman, 44, 66
Kansliskrivare Margit Stoye, f. Bergschöld, 45, 66
Förste institutionsbiträde Ingrid Vallin, 61, 65

HÄRKEBERGA

Platsrepresentant fru Linnéa Karlsson

JULITA GÅRD

Godsförvaltningen
Vaktmästare Nils Andersson
Trädgårdsmästare Sven A. Karlsson
Visentskötare Erland Wahlqvist

Skogsförvaltningen
Forstmästare Axel Gustawsson
Byggmästare Gunnar Larsson
Skogvaktare Nils Bäcklin
Skogsarbetare Sven Andersson
Skogsarbetare Tore Gustavsson
Skogsarbetare Artur Karlsson
Skogsarbetare Per A. Persson
Skogsarbetare Rune E. Persson
Skogsarbetare Sven E. Pettersson
Apterare K. Evert Pettersson
Arrendator Artur Fredriksson
Arrendator Ragnar Holmberg
Arrendator Nils Nyberg
Arrendator Arne Karlsson

MATSGÅRDEN

Platsrepresentant Givars Anders Andersson

SVINDERSVIK

Platsrepresentant fru Astrid Sandberg

TYRESÖ

Trädgårdsmästare Bror Danielsson
Parkarbetare Gustaf A. Johansson

Skansen under år 1968

Verksamheten har under året i huvudsak fortgått efter samma linjer som tidigare. Detaljerade uppgifter rörande kulturhistoriska och naturhistoriska avdelningen samt programavdelningen och klädkammaren återfinnes under särskilda rubriker i denna årsberättelse.

Besökarantalet har under året utgjort 1 405 611 personer.

Från halvårsskiftet 1968 har entréavgifterna sänkts från 4:— till 3:— för vuxna under sommaren och från 2:50 till 1:— under vintern. Under den tid de lägre entréavgifterna kunnat påverka besökssiffrorna har dessa i jämförelse med motsvarande tid 1967 stigit med 5,2 %.

Mellan staten och Stockholms stad har under året avtal träffats om bidrag till Stiftelsen Skansen för åren 1966–1970. Enligt avtalet skall det underskott som under ettvart av åren 1966–1970 uppkommit eller uppkommer i stiftelsens verksamhet, täckas av bidrag från staten med 40 % och från Stockholms stad med 60 %. Vidare skall investeringsbidrag erläggas av staten med belopp motsvarande dels hela kostnaden för investeringar i kulturhistoriska byggnader dels 40 % av kostnaden för investeringar i s. k. gemensamma anläggningar (vatten, avlopp, vägar, elsystemet etc.). Staden skall erlägga investeringsbidrag med belopp motsvarande dels hela kostnaden för investeringar i djuranläggningar dels 60 % av kostnaden för investeringar i gemensamma anläggningar.

Därest ny överenskommelse om bidrag till stiftelsen ej träffas före utgången av år 1970, skall avtalet i tillämpliga delar gälla under 1971 och följande år, så länge ej avtalet av endera parten uppsagts att upphöra med utgången av visst år. Uppsägningstiden skall vara ett år och uppsägning får ske tidigast till utgången av år 1971.

I enlighet med detta avtal har stiftelsen under år 1968 uppburit tillhopa 7 895 800:—, varav 3 462 000:— avser täckning av under åren 1966–1967 uppkomna underskott, 3 161 000:— beräknat underskott år 1968 samt 1 272 800:— investeringsbidrag.

I den av staten och Stockholms stad fastställda inkomst- och utgiftsstaten för Skansens verksamhet under år 1968 har som angivits driftsbidragen från de båda huvudmännen beräknats till sammanlagt 3 161 000:—. Det föreliggande bokslutet utvisar i jämförelse med den fastställda budgeten en ökning av intäkterna med 260 848:90 och en minskning av kostnaderna med 47 696:70, totalt resulterande i en sänkning av det beräknade driftsbidraget med 308 545:60.

Med Stockholmsdistriktets Allmänna Restaurang AB har under året avtal träffats, enligt vilket bolaget under åren 1969–1971 arrenderar Skansens restauranger, uteserveringar och försäljningskiosker.

Utöver de byggnadsarbeten som utförts inom den kulturhistoriska avdelningen har omfattande reparationer och nyanläggningar skett.

Sålunda har som statligt beredskapsarbete i Skansens regi Bredablicks torn reparerats. Dessa arbeten har främst gällt omläggning av yttertak, renovering av yttre tegelmur etc.

Vidare har som statskommunalt beredskapsarbete utförts omfattande nyanläggningar av vatten- och avloppsledningar inom Skansens norra område, ett nytt stängsel har byggts i området kring Glashyttan, vissa vägförbättringar har genomförts m. m.

Reparation och ombyggnad av Bragehallen har påbörjats och beräknas vara avslutad till början av sommarsäsongen 1969, då byggnaden är avsedd att användas till arenateater och därmed i viss mån ersätta den förutvarande friluftsteatern, som nu rivits. Inom det området har påbörjats utförande av en frianläggning för visenter, ingående i planerad större utvidgning av anläggningarna för de nordiska djuren.

Projektering har utförts av nya djuranläggningar avseende tropikhus, djurkök och personalrum, stall och karantän samt vagnbod m. m. Av dessa beräknas tropikhuset komma till utförande 1970 och övriga anläggningar under 1969.

Omläggningen av elspänningen från 3 × 220 volt till 380/220 volt har påbörjats. Projektering av installering av nya rulltrappor som ersättning för de befintliga 30 år gamla rulltrapporna har utförts. Arbetet beräknas komma till utförande under 1969.

KULTURHISTORISKA AVDELNINGEN

Nyanläggningar

Arbetet med återuppförandet av den i föregående årsredogörelse omnämnda statarlängan från Berga säteri, Åkers socken, Södermanland har under året slutförts. Den 17 januari hölls taklagsöl och den 20 september kunde invigningen av byggnaden förrättas av författaren fil. dr Ivar Lo-Johansson i närvaro av bl. a. den 3:e internationella lantarbetarkongressen. På kvällen gav Svenska Lantarbetarförbundet middag på Solliden för kongressdeltagarna och skansenpersonal som deltagit i flyttningen av byggnaden. Samma dag utgavs också nr 5 i serien Skrifter från Skansen, Statarlängan från Berga, författad av Ivar Lo-Johansson, Mats Janson och Ingemar Liman.

I Gubbhyllan har arbetet med färdigställandet av tobaksmuseet och en tobaksfabrik avslutats. Anläggningen kunde öppnas för allmänheten den 20 maj. Här har vid ett flertal tillfällen under säsongen tillverkats cigariller och cigarretter av de i handeln ut-

Statarlängan från Berga säteri i Södermanland, återuppförd på Skansen och invigd den 20 sept. 1968.

gångna märkena Puck, Broadway och Bridge.

I stadsgatans övre del har arbeten påbörjats med anläggandet av ett salutorg. Torgförsäljning förekom här i samband med »Skansen visar» den 29 september och under julmarknadsdagarna den 1 och 8 december.

Underhållsarbeten

Ett flertal reparationer av de kulturhistoriska anläggningarna har ägt rum under året. Sålunda har Kronbergs ateljé målats om i den gula och grå färg den från början haft. Byggnaden har nu åter öppnats för allmänheten.

En häftig eldsvåda härjade på Valborgsmässoaftonens kväll Oktorpsgården, varvid boningslängan kraftigt skadades. Inventarierna kunde dock till största delen räddas. Återuppbyggnadsarbetet har pågått under sommaren och hösten.

Tak har lagts om på Delsbogården och Moragården. Delsbogården har också rödfärgats. I samband härmed har även en del av den ursprungliga ornamentiken på förstukvistarna rekonstruerats. Skogaholms flyglar har rödfärgats, Seglora kyrka, Skogaholms tak och Hällestadsstapeln har tjärats, den senare har även delvis reparerats. Med anledning av planerade utvidgningar av anläggningarna för de nordiska djuren har Vastveitloftet flyttats ett 50-tal meter mot norr och därvid även fått ett mera öppet och lättillgängligt läge.

Fil. kand. Kerstin Pettersson var för Nordiska museets räkning under tiden 16 maj–30 juni samt 1–31 augusti sysselsatt med att inventera föremålen i de kulturhistoriska anläggningarna. Fotograf Emil Heilborn, Nordiska museet, har under hösten fotografiskt registrerat de kulturhistoriska interiörerna.

Öppethållande, aktiviteter

Under tiden januari–april har följande kulturhistoriska byggnader hållits öppna klockan 11–15. Vardagar: Boktryckeriet, Bollnässtugan, Seglora kyrka och Älvrosgården. Söndagar: Bollnässtugan, Gubbhyllan, Moragården, Oktorpsgården, Posthuset, Seglora kyrka, Tottieska malmgården, Väla skola samt Älvrosgården. Under sommarsäsongen maj–september har flertalet kulturhistoriska anläggningar hållits öppna för besökare klockan 11–17. Under oktober–december hölls vardagar mellan klockan 11–15 Boktryckeriet, Bollnässtugan, Gubbhyllan, Seglora kyrka och Älvrosgården öppna samt söndagar dessutom Moragården, Posthuset, Statarlängan, Tottieska malmgården och Väla skola. Glashyttan, Krukmakeriet och Silversmedjan har liksom tidigare varit utarrenderade och har med undantag för den kallaste perioden av året varit i verksamhet och tillgängliga för dagliga besök. Under vinterhalvåret har samtliga byggnader dessutom hållits tillgängliga efter besökandes önskan genom regelbundna turer klockan 12, 13 och 14. Varje söndag har fröken Skansen lett dessa turer.

Som under tidigare år har det varit avdelningens strävan att i samarbete med programavdelningen söka levandegöra de olika miljöerna genom att låta besökarna uppleva så många aktiviteter som möjligt i och kring hus och gårdar. Sålunda har under torsdagskvällar under sommaren presenterats programpunkten »I gårdar och

gränder». För denna liksom för övriga större samproduktioner mellan kulturhistoriska avdelningen och programavdelningen redovisas närmare i den senare avdelningens redogörelse. Som vanligt har ett stort antal hemsysslor och hantverk som vävning, spinning, ystning, smörkärning, korgflätning, smide etc. visats i ett flertal gårdar under sommaren. Lin har odlats och beretts, och liksom under föregående år har en mila kolats på Tingsvallen.

Genom medverkan av Skansens borgerskap har det vid flera tillfällen varit möjligt att uppleva verkstäderna i Stadskvarteret i full verksamhet. Detta gäller särskilt hantverksdagen den 12 maj, »Skansen visar», julmarknadsdagarna samt vid torsdagskvällarnas program »I gårdar och gränder». Vidare medverkade en representant för olika yrken inom borgerskapet i vart och ett av radioprogrammen »Våra favoriter på Skansen».

I samband med Nykterhetsfolkets dag den 23 maj anordnades i Folkets hus en basar efter förebilder från 1900-talets första decennier.

Folkets hus, som enligt av styrelsen fastställda bestämmelser är tillgängligt för uthyrning, har använts som möteslokal tio gånger under året.

Till julmarknaden hade som vanligt julstänger rests utanför Älvrosgården, Moragården och Ekshäradsgården, och i Delsbogården och Ekshäradsgården dukades julbord. För första gången hade också i den nyöppnade Statarlängan en julaftonsmåltid dukats upp och julgranar klätts. Julgranar klädda på traditionellt sätt förekom också som vanligt i Posthuset och i Väla skola.

Under de senaste åren har en klar ökning skett i utnyttjandet av Skansens kulturhistoriska miljöer för filmning, fotografering samt radio- och TV-inspelningar. Under året har Skansen på detta sätt använts vid ett 50-tal tillfällen. Med början den 15 december och fyra söndagskvällar framåt sändes från Bergsmansgården ett radioprogram kallat »Midvinter» med Carl-Uno Sjöblom, Ingemar Liman och gäster.

Undervisning

De kulturhistoriska anläggningarna har liksom tidigare utnyttjats för såväl elementär som kvalificerad undervisning. Nordiska museets undervisningsavdelning har under året haft visningar för bl. a. Stockholms skolors årskurs 6: i Delsbogården och Stadskvarteret den 19 februari–30 april samt i Soldattorpet, Hornborgastugan och Skogaholms herrgård den 7 oktober–26 november. För ett stort antal klasser har dessutom hållits visningar av Skansens julbord i Delsbogården och Ekshäradsgården.

Bland övriga kurser och studiebesök förlagda till Skansen under 1968 kan följande nämnas: Ett studiebesök i ett flertal av anläggningarna företogs i april av Seminariet för huslig utbildning, textillinjen. Ett studiebesök arrangerat av Kursverksamheten i samma månad i Skogaholms herrgård. I maj och september var en del av Handarbetets Vänners högre yrkeskurs för bl. a. hemslöjdskonsulenter förlagd till Skansens kulturhistoriska avdelning. Ett studiebesök av Enskede yrkesskolor i ett flertal gårdar i maj månad, liksom grupper ur Norrköpings tekniska gymnasium. En grupp

från Esselte gjorde i maj ett studiebesök i Boktryckeriet. Jakobsbergs yrkesskola besökte under två dagar i juni ett flertal av de kulturhistoriska byggnaderna. Fortbildningsinstitutet i Umeå studerade under två dagar i juni textilt material på Skansen. DN:s sättarskola besökte i samma månad Boktryckeriet. Som under föregående år anordnades en växtfärgningskurs i Stockholms stads och läns hemslöjdsförbunds regi. Den ägde i år rum den 1–19 juli. Stockholms skoldirektion höll i september en guideinformation i Gubbhyllan. Som vanligt besökte elever ur Grafiska yrkesskolorna Boktryckeriet i oktober. I november hölls en del av Kursverksamhetens kurs »Fakta om bröd» i Älvrosgården. Folkuniversitetets i Luleå kurs i folklivsforskning besökte i november ett flertal av anläggningarna. Liksom under tidigare år har studenterna i ämnet folklivsforskning vid Stockholms och Uppsala universitet haft en del av sin undervisning förlagd till Skansen. I övrigt har avdelningen vid ett flertal tillfällen givit handledning och visning för ett stort antal olika grupper.

Utställningar

Skansens rulltrappshall har som utställningslokal liksom under föregående år varit utarrenderad till Svenska Glasbruksföreningen. Materialet i den tidigare utställningen utbyttes den 19 april.

I Silversmedjan höll silversmeden Owe Johansson under tiden 16 maj–3 juni en utställning av egna alster kallad »Böljande, glittrande former».

Personal

Avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Biörnstad. Övriga tjänstemän har varit intendenten Liman, kansliskrivaren Hertzberg och hantverkaren Eriksson. Intendenten Gunnel Hazelius-Berg har varit knuten till avdelningen som konsult. Fil. kand. Mats O. Janson var tillfälligt anställd under tiden 1 januari–31 mars, 16–30 april samt 1–20 september.

NATURHISTORISKA AVDELNINGEN

Anläggningar

Projekterings- och planeringsarbeten gällande en omdaning av anläggningarna för såväl de nordiska som de exotiska djuren har fortsatts.

En omfattande omläggning av rörledningssystemet i befintliga djuranläggningar har under året påbörjats.

Djurbeståndet

På Skansen och Julita gård fanns den 1 november 1968 följande antal djur:

	Arter	*Individ*
Däggdjur	41	290
Fåglar	97	535
Reptiler	7	37
Fiskar	39	269
	184	1 131

Allmän verksamhet

Som under tidigare år har en betydande del av avdelningens verksamhet ägnats naturvårds- och forskningsärenden i in- och utlandet. Remisser,

rådgivning, korrespondens och överläggningar liksom granskning av yttranden över forskningsprojekt, yngre forskares undersökningar, utvecklingsplaner och vetenskapliga manuskript samt bistånd och organisation av utländska institutioners undersökningar eller/och studiebesök i Sverige och utlandet utgör några av de förpliktande men tidskrävande uppgifter som åligger en museiinstitution.

Undervisning

Regelbundna visningar för årskurs 4 i Stockholms skolor har pågått under höst- och vårterminerna i samarbete med Nordiska museets undervisningsavdelning och Stockholms stads skoldirektion.

Samarbete med den zoologiska institutionen vid Stockholms universitet har alltjämt pågått. En del av kursen i etologi har förlagts till Skansen under docenten Eric Fabricius ledning.

Vid Stockholms universitets geografiska institution har förste intendenten Curry-Lindahl under vårterminen föreläst i ämnet naturvård.

Biblioteket

Tillväxten av biblioteket fortsätter i accelererande takt, främst genom de böcker, avhandlingar och särtryck som automatiskt tillförs avdelningen eller dess föreståndare.

Fältarbeten, expeditioner och övriga undersökningar

Redogörelser för pågående och under året slutförda undersökningar har i stencilerad form tillställts myndigheter, forskningsråd och andra institutioner.

Ryggradsdjuren i fjällen

Rubricerade, sedan länge pågående undersökningar i det svenska fjällområdet har under året fortsatts i Lule lappmark.

Inventeringsarbeten

Ett flertal undersökningar har under året utförts i områden av Norrland, där omfattande vattenregleringar planerats eller förberedes. På uppdrag av Statens naturvårdsverk och Kungl. Vetenskapsakademien organiserades av förste intendenten Curry-Lindahl de vertebratzoologiska undersökningarna, medan motsvarande undersökningar gällande evertebrater organiserades av professor Per Brinck, Zoologiska institutionen, Lund, och gällande växtvärlden av professor Hugo Sjörs, Växtbiologiska institutionen, Uppsala. Medel för dessa undersökningar har ställts till förfogande av Kungl. Vattenfallsstyrelsen.

Årets undersökningar utfördes i maj –juli i fem områden fördelade på fem undersökningsgrupper bestående av 14 forskare, tillfälliga medhjälpare oräknade.

Följande områden undersöktes: Abelvattnet i Lycksele lappmark (gruppledare: ämneslärare Jan Grahn); Skalkaområdet i Lule lappmark (gruppledare: tillsyningsman Edvin Nilsson); Akkajaure i Stora Sjöfallets nationalpark, Lule lappmark (gruppledare: fil.lic. Bo Fernholm); Kaitumjaure-komplexet, delvis beläget inom Sjaunja fågelskyddsområde, Lule lappmark (gruppledare: major Sven Wahlberg) och Autajaureområdet, delvis beläget i Stora Sjöfallets nationalpark och Sjaunja fågelskyddsområde, Lule lappmark (gruppledare: amanuens

Björn Nilsson). Förste intendenten Curry-Lindahl vistades som undersökningsledare under kortare tid i Akkajaure-, Autajaure- och Kaitumjaureområdena.

Biologiska undersökningar på Mount Nimba i Liberia

De 1963 påbörjade botaniska och zoologiska undersökningarna på Nimbamassivet i Liberia har fortsatts under hela året. De administreras av »Nimba Research Committee», tillsatt av International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. Kommittéledamöter är förste intendenten Curry-Lindahl (ordförande), professor Maxime Lamotte, Paris, och professor Théodore Monod, Paris och Dakar. Ett flertal ärenden beträffande forskningsstationen och -verksamheten på Nimba handlägges vid den Naturhistoriska avdelningen.

Under året har forskarelaget vid Nimba letts av Mr. Alec Forbes-Watson, Kenya, som tillika varit chef för forskningsstationen. Förste intendenten Curry-Lindahl arbetade vid stationen i februari. Undersökningarna 1968 har huvudsakligen ägnats åt fåglar och nattfjärilar. Ett stort antal för vetenskapen nya arter och underarter har anträffats. De kommer att beskrivas under 1969.

Anslag

För undersökningar, expeditioner, symposier, utländska sammanträden och konferenser samt för publiceringsverksamhet har avdelningen eller dess chef under 1968 erhållit följande anslag:

Statens Naturvårdsverk	75 640:31
Kungl. Domänstyrelsen	6 700:—
Svenska Naturskyddsföreningen	2 681:64
Kungl. Vetenskapsakademien	1 944:04
Nordiska Oljeskyddsunionen	1 074:18
Nimba Research Committee	123 110:40
UNESCO, Paris	15 953:97
Western Foundation, New York	13 000:—
Chanticleer Press, New York	11 741:95
International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Morges (Schweiz)	7 844:90
University of Calgary, Calgary (Canada)	4 232:—
Smithsonian Institution, Washington	3 096:—
United Nations, New York	2 998:60
	270 017:98

Publikationer

Vid avdelningen under året publicerade skrifter redovisas på s. 284 f. under namnen Curry-Lindahl och Pinter.

Resor, konferenser och symposier

Under året har förste intendenten Curry-Lindahl ofta anlitats av FN-organisationer, enskilda regeringar och andra organ för uppdrag angående naturvård, forskning och utvecklingshjälp. I januari fungerade han som ordförande vid ett av FAO arrangerat tekniskt möte i Rom med representanter för FAO, UNESCO och International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) gällande det slutliga utarbetandet av en naturvårdskonvention för Afrika. I februari behandla-

des denna konvention, »African Convention on Conservation of Nature and Natural Resources», vid ett statsmöte i Addis Abeba mellan de afrikanska regeringarna inom ramen för Organization of African Unity (OAU). Curry-Lindahl var inbjuden att som rådgivande expert delta i det afrikanska statsmötet, vid vilket naturvårdskonventionen antogs. Den undertecknades senare av Afrikas statschefer vid en konferens i Alger. Därmed är Afrika den första kontinent som försett sig med en på ekologisk grundval uppbyggd naturvårdskonvention, vilket innebär en stor framgång för naturvården. I samband med vistelsen i Etiopien hade därvarande regering inbjudit Curry-Lindahl att som gäst bese vissa områden och ge råd beträffande deras lämplighet som nationalparker. I februari—mars besökte han Kenya och Tanzania, där han var inbjuden av Kenyas regering att bevista invigningen av Nakuru National Park och därvid ha överläggningar i naturvårdsärenden med landets vicepresident och ministern för »Tourism and Wildlife». I samband därmed hade Curry-Lindahl ombetts att besöka andra nationalparker i Kenya för att därefter ge landets nationalparksstyrelse synpunkter på vissa problem. Under uppehållet i Kenya deltog han i sammanträden i Nairobi med National Museum, University of Nairobi och UNESCO:s Centre for Science and Technology for Africa gällande vissa forskningsprojekt. I Tanzania var han inbjuden av National Parks of Tanzania och Serengeti Research Institute att som gäst besöka ett flertal nationalparker och naturreservat för att där överlägga om olika forskningsprojekt, varvid flygplan och fordon ställdes till hans förfogande. I mars deltog han i ett interafrikanskt möte i Lagos, Nigeria, varefter han under en period arbetade i Liberia, där han bl. a. i Monrovia hade diskussioner med landets jordbruksminister angående en naturvårdsplan för detta land. I mars—april vistades han i Ghana, där han var inbjuden av regeringen att som representant för International Union for Conservation of Nature and Natural Resources bese landet och fungera som rådgivare vid upprättandet av en naturvårdsplan och organisation av ett naturvårdsämbete. Curry-Lindahls betänkande överlämnades i juli till Ghanas regering, som i december samma år antog naturvårdsplanen, gav den hög prioritering och på nytt inbjöd Curry-Lindahl till överläggningar i Accra. På inbjudan av Kongos regering besökte han i april Kinshasa för ett sammanträde med statssekreteraren och andra högre tjänstemän i Jordbruksdepartementet. I maj deltog han i styrelsesammanträden med International Union for Conservation of Nature and Natural Resources i Morges (Schweiz) resp. med Charles Darwin Foundation for the Galapagos Isles (UNESCO) i Paris. I samband därmed sammanträdde även Nimba Research Committee i Paris. Samma månad fungerade han som sekreterare och svensk delegat vid International Council for Bird Preservation's (ICBP) europeiska konferens i Budapest och Balantonszemes samt var inbjuden av Nature Conservancy i Storbritannien att som gäst delta i ett ambulerande symposium i Skottland gällande »Land use, wildlife manage-

ment and problems of human recreation». I juli deltog Curry-Lindahl i styrelsesammanträde med World Wildlife Fund i Morges (Schweiz). I juli tillbringade han några arbetsdagar på Musée Royale de l'Afrique Centrale i Tervuren (Belgien), varefter han deltog i sammanträden med UNESCO i Paris. I juli—augusti arbetade Curry-Lindahl i Kongo (Kinshasa) för att på uppdrag av FN:s Utvecklingsprogram och UNESCO leda en expertdelegation i syfte att tillsammans med Kongos regering, universitet och forskningsinstitutioner utarbeta ett ekologiskt forskningsprojekt, som skall utgöra grundval för ett omfattande utvecklingsprogram. Härvid företogs vidsträckta resor över stora delar av Kongo. Under vistelsen i Kongo ombads Curry-Lindahl att utanför sitt FN-uppdrag överlämna en personlig rapport till republikens president med rekommendationer gällande landets nationalparker. I augusti besökte Curry-Lindahl Gabon för att där på uppdrag av FN:s utvecklingsprogram ha överläggningar med regeringen och bese vissa områden för att därefter lämna rekommendationer. På hemväg från Afrika arbetade han en kortare period hos UNESCO i Paris resp. i Biarritz, för att där färdigskriva ett antal rapporter till FN-organen. I augusti deltog han på inbjudan av Statens Naturvårdsverk i överläggningar vid Kaitumjaure, Autajaure och Ritsem i Lappland med nämnda verk, Kungl. Domänstyrelsen och Kungl. Vattenfallsstyrelsen för att därvid som undersökningsledare föredra resultaten av under samma sommar utförda fältundersökningar. Samma månad förrättade han i Malmö på inbjudan av Malmö museum invigningen av en naturvårdsutställning gällande World Wildlife Fund, varefter följde en paneldiskussion i ämnet. I september var han inbjuden av UNESCO att som Special Consultant medverka i den av FN-organisationerna i Paris arrangerade »Intergovernmental Conference of Experts on the Scientific Basis for a Rational Utilization and Conservation of the Natural Resources of the Biosphere», där han dessutom ingick i International Union for Conservation of Nature and Natural Resources' delegation. Under UNESCO-konferensen deltog han jämväl i sammanträden med Survival Service Commission och Commission on Ecology. Omedelbart efter den utomordentligt betydelsefulla naturvårdskonferensen i Paris deltog han i styrelsesammanträde med International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, resp. kommittésammanträden med World Wildlife Fund (WWF) i Morges (Schweiz). Senare i september bevistade han likaledes i Morges ett sammanträde med styrelsen i International Wildfowl Research Bureau (IWRB). I oktober var Curry-Lindahl delegat för International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, World Wildlife Fund och svenska organisationer vid en internationell konferens i Rom gällande oljeskyddsfrågor i haven. Samma månad var han inbjuden av University of Calgary (Canada) för att som representant för Europa medverka med föredrag och i en panel vid en konferens om »Canadian National Parks: today and tomorrow» resp. i ett sammanträde med International Commis-

sion on National Parks. I samband därmed besökte han som gäst flera kanadensiska nationalparker. Vidare höll han föreläsningar vid University of Alberta i Edmonton och deltog i en av kanadensiska televisionen anordnad paneldiskussion om naturvård. Också universiteten i Montreal och Toronto besöktes. Därefter vistades Curry-Lindahl i Washington som Smithsonian Institutions gäst för att där ha överläggningar med nämnda institution, State Department och Department of Interior angående dels vissa forsknings- och utvecklingsprojekt i Afrika, dels naturvårdsproblem i Nordamerika. Under vistelsen i Washington var Curry-Lindahl inbjuden av styrelsen i African Wildlife Leadership Foundation att lämna en exposé över naturvårdssituationen i Afrika samt att vid United States National Museum hålla ett föredrag om hägrars taxonomi och ekologi. På inbjudan av FN:s Utvecklingsprogram tillbringade han i oktober en kortare period i New York för att där överlägga om afrikanska frågor. Diskussioner om vissa forskningsprojekt fördes också med cheferna för American Museum of Natural History, New York, och New York Zoological Society. En studieheldag tillbringades i New Yorks zoologiska trädgård i Bronx. I november var Curry-Lindahl kallad till UNESCO i Paris för sammanträde med styrelsen för Charles Darwin Foundation for the Galapagos Isles. Samma månad fungerade han som ordförande vid sammanträden med Nimba Research Committee i Paris resp. med Survival Service Commission i Morges (Schweiz). I december bevistade Curry-Lindahl i Amsterdam ett styrelsesammanträde med World Wildlife Fund.

Personal

Naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Curry-Lindahl. Under hans vistelser i Afrika och Amerika tjänstgjorde docenten Karl Borg som t. f. föreståndare. Docenten Borg har dessutom under hela året fungerat som avdelningens veterinär och jämväl vikarierat för föreståndaren under dennes tjänsteresor och övrig bortovaro. Under några kortare perioder har docent Nils-Olof Lindgren och veterinär Bernt Tafvelin vikarierat som föreståndare och dessutom periodvis svarat för vissa veterinära uppgifter. Sekreterare har varit fröken Morell med fil.kand. Gun Rosencrantz och fru Elisabeh Bergqvist som vikarier. Förmannen Johansson har förutom funktionen som fodermästare även haft det direkta överinseendet av arbetena i de sju djurvårdaredistrikten. Vikarie för honom har varit vice förmännen Borg och Glemefors.

HÖGTIDER, FESTER OCH ANDRA PROGRAMINSLAG

Under vintersportlovet den 25 februari–3 mars anordnades bl a skidtävlingar, rebusjakt, trolleriföreställningar m. m. i samarbete med Stockholms Korporationsidrottsförbund.

Idrottsarrangemangen Sleipners ter-

ränglöpning, Svenska Dagbladets stafett samt IC-loppet ägde rum den 21 april resp. den 19 maj och 23 maj.

Vårmarknad arrangerades den 27 och 28 april av Lions Club Stockholms-Östermalm.

Valborgsmässoafton firades med sedvanlig studentuppmarsch och sång av Stockholms Studentsångarförbund, konsert av Stockholms Spårvägsmäns musikkår, eldar och fyrverkeri. Stockholms Studentsångarförbund medverkade även den 1 maj.

Söndagen den 5 maj firades »Europadagen» av Europarörelsens Svenska Råd bl. a. med högtidstal av statsrådet Camilla Odhnoff.

»Hantverksdag i Stadskvarteret» med verksamhet i alla verkstäder ägde rum den 12 maj.

Den 16 maj hade Sveriges Barnsköterskeförening ett program på Bollnästorget med anledning av Föreningens 50-årsjubileum.

Norges nationaldag firades traditionellt den 17 maj med barntåg och festprogram på Solliden. Högtidstalare var Johanne Grieg-Cederblad och dessutom medverkade bl. a. operasångerskan Unni Rugtvedt.

Stockholms körförbund gav en konsert den 18 maj.

»Polisens dag» firades den 19 maj med tal av politimester Johan Gjerde, Köpenhamn, musik av polisens musikkår samt uppvisningar av motorcyklister, ryttare och tjänstehundar.

Programmet i anslutning till den årligen återkommande »Folknykterhetens dag» på Kristihimmelsfärdsdagen den 23 maj arrangerades av De Kristne Samfundens Nykterhetsrörelse. En välgörenhetsbasar var förlagd till Folkets hus.

Vårens stora evenemang var Seglora kyrkas 50-årsjubileum på Skansen, som firades på den årligen återkommande Kyrkans dag, arrangerad av Stockholms Stiftsråd. Det sedvanliga programmet med gudstjänster, konserter, stugmöten inleddes med en procession från Solliden till Seglora kyrka, där biskop Helge Ljungberg predikade. Vid en särskild jubileumshögtid i kyrkan medverkade ärkebiskop em. Gunnar Hultgren och professor Gösta Berg. Kyrkoherden Kurt Lundgren från Kinnarumma och Seglora pastorat i Västergötland överlämnade en minnesgåva. Under eftermiddagen vigdes ett brudpar från Seglora församling i kyrkan. På Solliden ägde ett program rum kallat »Tradition och vision». På kvällen ordnades en nattvardsgudstjänst i kyrkan kallad »Mässa i jazzrytm».

På Pingstdagen hade Nordiska Postsångarförbundet sin 4:e Sångarstämma med deltagare från de fyra nordiska länderna.

Årets allmogebröllop var förlagt till Annandag Pingst den 3 juni och hade arrangerats i samarbete med Kulturen i Lund och Pressens Rundtur. Arrangemangen kring »trolovningen», som ägde rum i Lund den 19 maj, och den egentliga bröllopsfesten byggde på Nicolovius »Folklivet i Skytts härad».

Stockholms Kommunala Musikskola avslutade läsåret med en »Musikskolans dag» på Skansen den 8 juni. Solister, blåsargrupper, kammarensembler och andra musikgrupper framträdde på olika platser.

Svenska Flaggans dag högtidlighölls på sedvanligt sätt i närvaro av H. M. Konungen. Sång utfördes av hovsångare Erik Saedén.

Svenska Ungdomsringens årliga fest med ca 500 deltagande spelmän och dansare ägde rum den 16 juni.

Midsommarhelgen firades den 21, 22 och 23 juni på traditionellt sätt med dans kring majstången, lekar, folkdans och folkmusik, folkvisesång av Ingegerd Käll och Einar Bergh samt musik av Stockholms Spårvägsmäns musikkår. Knut Ringqvist och Skansens folkdanslag ledde som vanligt midsommardansen och lekarna.

Storstockholms Lokaltrafik AB:s fritidskommitté hade anordnat en »Spårvägens dag» den 30 juni med ett rikhaltigt och omväxlande program under medverkan av företagets många fritidsklubbar.

Frälsningsarméns årliga musikgudstjänst ägde rum den 1 juli.

Under rubriken »Vi skrattar igen» gavs tre söndagar i juli dubblerade föreställningar av en revykavalkad i avdelningens egen produktion. För manus och regi svarade Sven Paddock och för koreografin John-Ivar Deckner.

Par Bricole-kören under ledning av Eskil Hemberg medverkade på Bellmansdagen den 26 juli. Skansens stora program under »Bellmansveckan» i Stockholm var emellertid förlagt till söndagen den 28 juli. Kvintetten Olson framförde ett nyskrivet Bellmanspel, i Skogaholmsparken uppfördes ett »promenad-divertissement» under ledning av Einar Bergh och på planen framför herrgården dansades fransäs under ledning av Olle Pahlin. Balderslunden var förvandlad till Vinstugan Tre byttor där genom välvillig medverkan från Sveriges Slakteriförbund helstekta grisar och får serverades. Trubadurerna Pierre Ström och Torgny Björk underhöll med sång. I Karpdammen roddes allmänheten omkring av »Roddarmadammer».

Svenskamerikanarnas dag var arrangerad av Vasa Orden av Amerika med presentation av årets svenskamerikan, amiral Arleigh Burke.

Alice Babs och Bengt Hallbergs trio gjorde tre framträdanden i augusti månad.

Fackliga Centralorganisationens sedvanliga folkfest ägde rum den 11 augusti med statsrådet Sven Andersson som talare och gästspel av Sällskapet Värmlänningarna från Arvika.

Programmet under Barnens dagsfestligheterna på Skansen den 24 och 25 augusti omfattade bl. a. balettafton med solister och medlemmar ur Operabaletten, mannekänguppvisning av barn- och mammakläder, automobilparad 1900–1935, »Televinken», samt konsert av Ulla Sallert.

Frikyrkodagen arrangerades av Frikyrkorådet den 1 september med gudstjänster, väckelsemöten, konserter, gårdsmöten m. m. Frikyrkorådet har även svarat för anordnandet av konventiklar i Bollnässtugan alla söndagar i juni, juli och augusti samt sex frikyrkogudstjänster i Seglora kyrka.

En idrotts- och familjesöndag ordnades av Stockholms Korporationsidrottsförbund den 15 september med demonstration av olika motionsidrotter, flergrensstafett m. m.

»De Blindas dag» arrangerades av De Blindas förening den 24 september.

I programmet »Skansen visar» den 29 september demonstrerades olika hantverk och hemsysslor i Skansens verkstäder och gårdar. I Tottieska malmgården bjöds på musikalisk un-

derhållning, i Ravlundagården och i Väla skola lästes historier och berättades sagor. På Tingsvallen hade kolmila rests och kolats av kolare Johan Magnusson och Nils Karlsson från Värmland.

Den 6 oktober hade idrottsklubbarna AIK och Djurgården gått samman om en propagandadag kallad »Tvillingklubbarnas familjefest».

Stockholms Sparbank anordnade en familjesöndag den 20 oktober.

Från mitten av juni till slutet av augusti har serieprogram ägt rum under veckans olika dagar. På tisdagarna fr. o. m. 11/6 t. o. m. 28/8 direktsändes från Solliden radioprogrammet Opopoppa med bl. a. Sveriges Radios popbandstävling. Producent var Rune Hallberg och konferencier Anders Gellner.

På onsdagarna fr. o. m. 12/6 t. o. m. 21/8 sändes från Solliden radioprogrammet »Våra favoriter på Skansen», pensionärsträff med Gnesta-Kalle.

Tyngdpunkten i torsdagarnas program »I gårdar och gränder» var förlagd till Stadskvarteret, där verkstäderna var i fullt arbete även under kvällstimmarna. Vandrande musikanterna Hai & Topsy, Kasper, Herr Vogelmans oktett, sångarna Einar och Erik Bergh och Carl-Robert Lindgren svarade för underhållningen. En stor auktion hölls varje gång på Sollidenscenen med Hilding Bielkhammar resp. Valfrid Johansson som auktionsutropare. I Fäbodvallen och Älvrosgården var det dragspelsmusik och folklåtar på fiol.

På fredagarna var »lekvall» anordnad fr. o. m. 3 maj t. o. m. 30 augusti av Svenska Ungdomsringen med Knut Ringqvist som ledare.

Sex lördagar från den 29 juni sändes från Solliden TV-programmet »Stafetten» — allsvensk serie i allkunskap. Programledare var Torsten Åhlander, domare Kjell Boman, producenter Liliane Carlberg och Edvard Matz.

Mora bygdelag hade anordnat sin sedvanliga »Ersmässa» den 18 maj och i anslutning därtill visades olika slag av dalaslöjd i Moragården.

Maria Ungdomsråd hade sin årliga amatörtävling »Ungdom med ton» den 15 juni.

Kyrkbåtarna »Siljansnäsarn» och »Leksands kyrkbåt» med roddare och spelmän från Dalarna gjorde anhalt på Skansen på väg till Vaxholmsregattan. Kopparbergs bryggerier stod bakom arrangemanget.

I samarbete med Stockholms musikbildningskommitté och med ekonomiskt bidrag från Kulturdelegationen arrangerades tionde året i följd under ledning av musikdirektör Karl-Eric Andersson elva Skogaholmskonserter — »Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö».

Stockholms Parkteater bjöd på fem föreställningar nämligen: två Cullbergbaletter, komedin »Trångt om saligheten», »Tillfället gör tjuven» av C. A. Hallman samt »Fotograf Elmblad» av Alf Henriksson med Stig Järrel i huvudrollen.

Parkteatern svarade även för en barnunderhållning på Galejan, där man fem gånger i veckan under tiden 5 juli—14 augusti gav »Jätten vid planket» av Margareta Strömstedt och Staffan Westerberg. Programmet spe-

lades in och gavs i TV den 6 februari 1969.

På Galejan pågick även under tiden 5 juli–4 augusti producerandet av »Världens största barnmålning». Varje dag fick en yta av 1,5 × 8 m målas av barn ur publiken. Materialet tillhandahölls gratis av firma Alfort & Cronholm och det slutliga resultatet dvs 120 m målning auktionerades ut till allmänheten. Behållningen tillföll Hörselskadade barn och de bästa målningarna belönades med pris som utdelades av Alice Babs.

Övriga specialprogram för barn var dels Kasperföreställningar lördagar och söndagar under maj–oktober med Ulf Håkan Jansson som Kasper, dels Skansens barnteater »Noaks ark» av Per Edström, som spelades femte året i följd lördagar och söndagar under maj–september. Eskil Bengtsson spelade Gubben Noak och Gudrun Östbye resp. Elsie Sjögren Gumman Noak.

Vid Bredablicks torn har bilbana och karusell för barn varit i gång och Det lilla tåget har kört från april till oktober. Lill-Skansen har varit öppen 11 maj–september.

Skansens vaktparad har stått under musikfanjunkare Sture Hermansens ledning och medverkat på lör- och söndagar från april till november med undantag för juli månad.

Skansens folkdanslag och spelmän har under tiden maj t. o. m. augusti dagligen visat folkdanser resp. spelat folklåtar, och ringleksbarnen har uppträtt under juni och augusti alla lördagar och söndagar. Danslaget har stått under ledning av förrådsmästare Nils Nilsson, ringleksbarnen av fru Astrid Selking, och för spelmännen har svarat byråingenjör Axel Myrman. Danspedagog Else Fisher-Bergman har varit behjälplig vid sammanställningen av dansprogrammen.

Svenska Ungdomsringen har som vanligt anordnat en kurs i gammaldans i maj och juni.

Skansenorkestern under ledning av Elmar Fogelman konserterade fr. o. m. 15 juni t. o. m. 31 augusti sex dagar i veckan i den lilla musikpaviljongen på Solliden. Orkestern bestod utöver kapellmästaren av följande medlemmar: Jörgen Albrektsen, piano, Bengt Hedbom, violin, gitarr, trumpet, Sture Hermansen, trumpet och rytminstrument, Uno Hurtig, bas, Nils-Olof Petersson, violin, saxofon, Kjell Pommer, klarinett och saxofon samt Sven Wikström, trummor och flöjt.

På dansbanan vid Bollnästorget svarade Axel Andereds kapell och Eric Östs orkester med Kjell Wigren, Sven Englund och Bo Englund som vikarier för musiken. Dansen har pågått onsdag–söndag under maj–augusti.

På dansbanan på Galejan har dans ordnats endast på Valborgsmässoafton och under midsommarhelgen. »The Evergreens» svarade för musiken.

Skansens vattenspel på Solliden spelade en gång varje kväll under augusti månad. Ingenjör Sten-Öje Francke har handhaft föreställningarna.

Julmarknaden ägde rum den 1 och 8 december med de traditionella arrangemangen.

Skansens stjärngossar har stått under ledning av kantor Gustaf Hellblom och uppträtt i olika gårdar sön- och helgdagar fr. o. m. Annandag Jul t. o. m. Trettondagen.

Fröken Skansen 1968, Gunnel Bergström, har gjort en PR-resa till USA 13–27 oktober och besökt New York, Philadelphia, Washington och Alexandria.

Producenter för svensk och utländsk TV har blivit alltmera intresserade av Skansens speciella miljö, och inspelningar såväl i form av kortare programinslag som hela serier har under de senaste åren vid flera tillfällen ägt rum. Under 1968 gjordes sålunda reportage av Lasse Krantz »Vad skall vi göra med Skansen», av Gunilla Marcus »Farfar, skall vi gå på Skansen» med 'Eld' Erik Lundegård, och av Hugo Ahlén »Hej Skansen» ett barnprogram i 4 avsnitt. Utom ett flertal andra inspelningar för Sveriges Radio-TV kan bl. a. följande utländska bolag nämnas: Ital-Noleggio Cinematografico med Virna Lisi och George Segal, BBC-Television och ITV från England, NBC TV-show från USA, Europafilm, Österreichiser Telefilm, Nordwest-Deutscher Rundfunk m. fl.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har närmast svarat intendenten Tullander, assistenten Sandin-Francke och inspektören Blomquist. Fru Stern har svarat för reklam och PR-verksamheten. Alla program med kulturhistorisk anknytning, såsom allmogebröllopet, Bellmansfesten, »I gårdar och gränder» m. m. har genomförts i samarbete med kulturhistoriska avdelningen. Direktör Georg Eliasson, programdirektör vid Sveriges Radio, har medarbetat som programavdelningens speciella konsult i sammanlagt 30 dagar under året. Fröken Ester Nilsson har förestått varulagret för julmarknaden och souvenirförsäljningen, en verksamhet som sorterar under programavdelningen.

KLÄDKAMMAREN

Bredablicks torn, där klädkammaren sedan länge är inrymd, har under året genomgått en genomgripande reparation av exteriören, vavid även de inre ljusöppningarna blivit igenmurade. Detta har medfört åtskilliga svårigheter i det dagliga arbetet i form av nedsatt framkomlighet och murbrukdamm som pyrt in i alla skåp. Då arbetet nu avslutats, vidtar fortsatta förbättringar i själva magasinsinredningen.

För att belysa de krav som ställs på Klädkammaren kan måhända en liten statistik vara upplysande. Skansen har för längre eller kortare tid för eget bruk använt 286 allmogedräkter, därav 180 vinterdräkter i samband med julmarknaden och 30 dräkter vid Pingstens allmogebröllop, och 274 stildräkter, använda t. ex. på Bellmansdagen, Skogaholmskonserterna, Sparbankens dag m. fl. mindre evenemang. De många medverkande i sommarsäsongens aktiviteter: danslag, ringleksbarn, värdinnor i gårdarna, guider etc kräver dessutom extra plagg och tvättbyten samt kontinuerligt underhåll och översyn varje vecka. En kraftig förslitning uppstår på dessa oftast dagligen använda dräkter.

Vår uthyrning, som endast i un-

dantagsfall går till privatpersoner, då intet utlämnas för utklädningsbaler eller maskerader, har under året omfattat 1 260 dräkter. De ha gått till dräktparader t. ex. i Nordiska museet, jubileer t. ex. Finspångs arbetarkommuns jubileum och vissa teaterevenemang t. ex. i Uppsala. Den Sverigevecka som Japan Information arrangerade i Japan hade en större serie svenska folkdräkter som måleriskt inslag. Allt detta kräver helt naturligt en ständig översyn och förnyelse av Klädkammarens förråd som bör täcka svenska folkdräkter från olika landskap och dräkter belysande modeformer och borgerlig vardag från de senaste 4–5 århundradena.

Under året har på Klädkammaren tjänstgjort assistent Hemlin, fröken Kings-Eriksson, fröken Frisk samt fröken Malmberg. Praktikant under sommaren var fröken Barbro Ekholm.

Konsulent har varit intendenten Gunnel Hazelius-Berg.

Gösta Berg

UTGIVNA SKRIFTER

Från Skansen har utgivits:

I serien Skrifter från Skansen

5. Statarlängan från Berga, av Ivar Lo-Johansson, Mats Janson & Ingemar Liman. 95 s.

Verkställande direktören professor Berg:

Artur Hazelius och dalfolket, i Från fyra kulturdagar i Bonäs bygdegård den 26–29 juni 1967, s. 19–32. (Hembygdsskildringar utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien 3.)

Seglora kyrka på Skansen, i Stockholms stiftsbok 1968–1969, s. 83–95.

Zahme Bären, Tanzbären und Bärenführer, i Der zoologische Garten, Bd 35, s. 37–53.

Att tappa björklake, i Gastronomisk kalender, årg. 9 (1969), s. 35–57.

Dagligt liv på herrgårdar och boställen, i Den svenska historien 7, s. 172–189.

Sällskapsliv och societet, i Den svenska historien 8, s. 290–295.

Artiklarna Ostron, Pengeblok och Pepparkakor, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd 13.

Gustafsson, Karl Gotthard, i Svenskt biografiskt lexikon, h. 83, s. 425–427.

Maja Forsslund (in memoriam), i Från bergslag till bondebygd, Örebro läns hembygdsförbunds årsbok, årg. 23, s. 114–116.

Förord till Ivar Lo-Johansson, Mats Janson, Ingemar Liman, Statarlängan från Berga. (Skrifter från Skansen 5.)

Recensioner: Sigfrid Svensson, Introduktion till folklivsforskningen, i Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, Bd 14, s. 149–150 och i Folk Life, vol. 6, s. 127–129. – Ole Højrup, Landbokvinden. Rok og Kærne. Grovbrød og Vadmel, i Deutsches Jahrbuch, Bd 14, s. 218–219. – Gustav Ränk, Från mjölk till ost, i Rig, årg. 51, s. 9–12. – Markus Leppo, Vaivaisukot. (Finnish pauper-sculptures), i Rig, årg. 51, s. 26. – Danske Historikere 1965, i Rig, årg. 51, s. 28. – Hunting and fishing. Nordic symposium on life in a traditional hunting and fishing milieu in prehistoric times and up to the present day. (Red.: Harald Hvarfner). – Lapps and Norsemen in olden times. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Forelesninger XXVII), i Rig, årg. 51, s. 62–64. – Nils-Arvid Bringéus, Unnarydsborna. Lasses i

Lassaberg anteckningar om folklivet i Södra Unnaryd vid 1800-talets början, i Rig, årg. 51, s. 110–112. – Skånes hembygdsförbunds årsbok 1967, i Rig, årg. 51, s. 123–124.

Medlem i redaktionskommittén för Rig (tillsammans med S. Svensson och M. Lagerquist).

Förste intendenten Biörnstad:

Redigerat Statarlängan från Berga. Skrifter från Skansen 5.)

Förste intendenten Curry-Lindahl:

Europa. Sansoni, Firenze, 303 s.

Fjäll och savann. Natur och naturvård världen runt. Natur och Kultur, Sthlm, 266 s. + 32 pl.

Sarek and Padjelanta National Parks, Publication No. 7 of the Council of Europe's Nature Conservation Diploma Series, s. 1–24. Strasbourg.

Sarek, Stora Sjöfallet, Padjelanta – three National Parks in Swedish Lapland. Kungl. Domänstyrelsen, Sthlm, 141 s.

Activités du Comité des recherches au Nimba, i Bulletin UICN (Édition en français). New Series, vol. 2, s. 37.

Activities of the Nimba Research Committee, i IUCN Bulletin (Edition in English). New Series. vol. 2, s. 37.

Afrikanskt föredöme, i Sveriges Natur, tidskrift, årg. 59, s. 194–196.

Avant-Projet de Requête au Programme des Nations Unies pour le Développement (Secteur Fonds Spécial) concernant l'Etude Ecologique en Vue du Développement Touristique des Parcs Nationaux du Congo, s. 1–47 + bilagor. Stenciltryck.

A Tiger Forest in India, i Ecology, vol. 49, s. 186–187.

Australia's Nomadic Waterfowl, i Ecology, vol. 49, s. 1 015–1 016.

Ekologisk u-landshjälp, i Naturens Värld, årg. 9, s. 57–60.

Ett naturvårdsdepartement behövs, i Svensk Tidskrift, årg. 55, nr 2, s. 9–16.

Hägrars (*Ardeidae*) taxonomi belyst av ekologiska studier, i Vår Fågelvärld, årg. 27, s. 289–308.

Förord till Australiens natur av A. Keast, s. 1–5 Natur och Kultur, Sthlm.

Les parcs nationaux comme archives de recherches et documentation de l'évolution des espèces, i Acta Phytogeographica Suecica, vol. 54, s. 35—38.

Miljökrisen och människan, i Svensk Tidskrift, årg. 55, nr 1, s. 1–8.

Plundered Natural Resources of Australia, i Ecology, vol. 49, s. 375–376.

Primate Genera of the World, i Ecology, vol. 49, s. 1 016–1 017.

Rapport à Son Excellence Alphonse Zamundu, Ministre de l'Agriculture du Congo, au sujet de la mission effectuée au Katanga, Congo, 22 février – 8 mars 1967, s. 1–25. Stenciltryck.

Rapport sommaire à Son Excellence le Président de la République Démocratique du Congo sur les conditions actuelles des Parcs Nationaux du Congo, s. 1–12. Stenciltryck.

Report to the Government of Ghana on conservation, management and utilization of Ghana's wildlife resources. Stencilerad IUCN Report, s. 1–23.

Report to the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources on the Symposium on Wildlife Management and Land Use, held in Nairobi, Kenya, July 5–8, 1967, s. 1–6. Stenciltryck.

Report to the United Nation's Development Programme on a proposed expansion and protection of the fauna in the national parks of Gabon, s. 1–29. Stenciltryck.

Scientific Research in National Parks, i Trends in Parks & Recreation, vol. 5, s. 7–8.

Summary Report to His Excellency the President of the Democratic Republic of the Congo on prevailing conditions in the National Parks of the Congo. Stencilerad IUCN Report, s. 1–12.

The Lynx population in Sweden, i Acta Scientiarum Naturalium (Brno), vol. 2, s. 21–26.

The planning of national parks in Europe, i The Canadian National Parks Today and Tomorrow, vol. 2, s. 1–33. The University of Calgary, Calgary.

The Yellow Wagtail, i African Wild Life, vol. 22, s. 18–28.

Vildt eller tamkvæg – nye aspekter i Afrikas jordutnyttelsepolitikk, i Naturens Verden, s. 381–383.

Zoological aspects on the conservation of vegetation in tropical Africa, i Acta Phytogeographica Suecica, årg. 54, s. 25–32.

Økologisk u-landshjælp – en ny facet i naturbevarelsen, i Naturens Verden, s. 1–4.

Recensioner: The European Bison. Current state of knowledge and need for further studies, i Sveriges Natur, tidskrift, årg. 59, s. 252. – R. A. Jubb, Freshwater Fishes of Southern Africa, i The Journal of Wildlife Management, vol. 32, s. 650–651. – R. M. Lockley, Grey Seal, Common Seal, i The Journal of Wildlife Management, vol. 32, s. 651–653.

Intendenten Liman:

Statarlängan från Berga, tillsammans med Ivar Lo-Johansson och Mats Janson, 95 s. (Skrifter från Skansen 5.)

Förste djurvårdaren Pinter:

Handboek voor kweken van Aquariumvissen. Elsevier, Amsterdam–Brüssel. 256 s.

Dreissig Jahre aquaristische Forschung; Warum die Keilfleckbarbe (Rasbora heteromorpha) so lange ein Problemfisch war, i Aquarien Magazin, vol. 3, s. 141–143.

Fische für Kleinstaquarien, i Aquarien und Terrarien, vol. 15, s. 342–345.

Fiskäggets befruktning och ynglens utveckling hos fiskar med inre befruktning, i Akvariet, vol. 42, s. 267–271, 295–297.

Labyrinther für Sie; Eine Fischfamilie die jedem etwas bietet, i Aquarien Magazin, vol. 3, s. 355–359.

Megfigyelések a bölcsözájú tarkasügérek (Cichlidæ) ivadékgondozó magatartásáról, i Búvár, vol. 13, s. 290–292.

Naturlig uppfödning av scalarer, i Akvariet, vol. 42, s. 79–82.

Qualitätsfische oder Fischramsch?, i Die Aquarien- und Terrarien Zeitschrift, vol. 21, s. 325–327.

Rote Fische, schwarze Fische und Fische mit allen erdenklichen Farben, i Die Aquarien- und Terrarien Zeitschrift, vol. 21, s. 226–228.

Trichogaster microlepis, en labyrintfisk som bygger ett annorlunda bo, Akvariet, vol. 42, s. 195–197.

Zucht von Aquarienfischen im Daueransatz, i Die Aquarien- und Terrarien Zeitschrift, vol. 21, s. 193–196.

Återseendet med en »veteran» Giardinus metallicus, i Akvariet, vol. 42, s. 153–154.

OFFENTLIGA UPPDRAG

Professor *Berg* har varit ordförande i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion (t. o. m. 30 juni); preses i Gustav Adolfsakademien; verkställande ledamot

i Vitterhetsakademiens Stjernsundsutskott; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i Nordiska museets nämnd; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i Fideikommissnämnden; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i styrelsen för Nordiska institutet för folkdiktning, Köpenhamn; av Vitterhetsakademien utsedd ledamot i Statens humanistiska forskningsråd, av ekonomidelegerade för Humanistiska fonden och i Marinens museikommitté; ledamot i styrelsen för Sjöhistoriska samfundet; ledamot i styrelsen för Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm; ledamot i styrelsen för Medicinhistoriska museets vänner; ledamot av nämnden för Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond; ledamot av Nordiska rådet för antropologisk forskning; ledamot av förvaltningsutskottet i Kungl. Patriotiska Sällskapet; ledamot av styrelsen för Gastronomiska stiftelsen (tillhörande Gastronomiska akademien); ledamot av styrelsen för Stiftelsen Saxons Närkesarkiv; ledamot av styrelsen för Föreningen för svensk kulturhistoria; medlem i den permanenta kommittén för anordnande av de internationella kongresserna för antropologi och etnografi; sekreterare i Museichefskollegiet i Stockholm.

Förste intendenten *Curry-Lindahl* har varit ordförande i en internationell expertkommitté gällande en naturvårdskonvention för Afrika; ordförande i Nimba Research Committee, Stockholm och Liberia; vice ordförande i Survival Service Commission, Morges (Schweiz); vice ordförande i International Commission on National Parks, Bryssel; vice ordförande i Société Belgo-Suédoise; sekreterare i International Council for Bird Preservation, London och Washington; och dess svenska sektion; styrelseledamot i World Wildlife Fund, Morges (Schweiz); styrelseledamot i International Wildfowl Research Bureau, Tour du Valat (Frankrike); styrelseledamot i Charles Darwin Foundation for the Galapagos Isles (UNESCO), Paris; styrelseledamot i Fondation Internationale Scientifique, Bryssel; styrelseledamot i Institut des Parcs Nationaux du Congo, Kinshasa (Kongo); styrelseledamot i Academy of Zoology of India, Agra; styrelseledamot i FitzPatrick Institute of African Ornithology, University of Cape Town, Kapstaden; styrelseledamot i Nordiska Oljeskyddsunionen, Stockholm; ledamot av International Ornithological Committee, Amsterdam; ledamot av Committee for Museums of Natural History of the International Council of Museums (UNESCO), Paris; ledamot av International Advisory Committee of the Friends of Africa in America, New York; ledamot av Conservation Committee of the World Wildlife Fund, Morges (Schweiz); rådgivare till Kongos regering (Kinshasa) i frågor ang. naturvård; research associate vid Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale, Lwiro (Kongo); research associate vid Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren; ledamot av Kungl. Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté; av Svenska naturskyddsföreningen utsedd ledamot av Svenska jägareförbundets överstyrelse resp. förtroenderåd; ledamot av Svenska naturskyddsföreningens styrelse och arbetsutskott; ledamot av Sveriges ornitologiska förenings styrelse och arbetsutskott; av Kungl. Vetenskapsakademien utsedd ledamot av Jakttidsberedningen; av Nordiska museet utsedd ledamot i styrelsen för Stiftelsen Blekinge naturvård; ledamot av Svenska turistföreningens publikationsnämnd; av Statens naturvårdsverk och Kungl. Vetenskapsakademien utsedd undersökningsledare för vertebratzoologiska undersökningar i Norrland; medarbetare i Svenska Dagbladet. Tillfälliga offentliga uppdrag redovisas under »Resor, kongresser och symposier m. m.», s. 274 ff.

BEFATTNINGSHAVARE VID ÅRETS UTGÅNG

DIREKTION

Verkställande direktör, professor Gösta Berg, 24
Sekreterare fru Margit Schüssler, 64
Ekonomidirektör, tillika vice verkst. direktör, jur. kand. Karl-Erik Nygren, 62
Sekreterare fröken Kerstin Bäckström, 65

KULTURHISTORISKA AVDELNINGEN

Förste intendent fil. lic. Arne Biörnstad, 52
Intendent fil. lic. Ingemar Liman, 66
Kansliskrivare fru Berit Hertzberg, 65
Hantverkare Bror Eriksson, 46
Gårdsvärd Carl A. Carlsson, 66
Gårdsvärd K.-E. Appell, 67
Gårdsvärd Sven Cahlman, 66
Kyrkovaktmästare Ragnar Johansson, 67
Gårdsvärdinna Edith Bondesson, 55
Gårdsvärdinna Alice Hammarström, 55
Gårdsvärdinna Elsa Kamf, 56
Gårdsvärdinna Karin Bengtsson, 61
Gårdsvärdinna Valborg Uhlén, 55
Gårdsvärdinna Borghild Kristoffersson, 59
Gårdsvärdinna Willy Lindstedt, 63
Gårdsvärdinna Vivi Johansson, 60
Gårdsvärdinna Marta Eriksson, 54

NATURHISTORISKA AVDELNINGEN

Förste intendent Kai Curry-Lindahl, 54
Sekreterare fröken Harriet Morell, 57
Djurvårdarförman Albert Johansson, 39
Vice djurvårdarförman Sven Borg, 32
Vice djurvårdarförman Tore Glemmefors, 32
Förste djurvårdare Roland Ackelman, 38
Förste djurvårdare Torsten Cellvander, 38
Förste djurvårdare Sven Åke Nord, 54
Förste djurvårdare Helmuth Pinter, 58
Förste djurvårdare Anders Wiklund, 57
Förste djurvårdare Henry Mähl, 65
Förste djurvårdare Ingvar Nylund, 66
Djurvårdare Bernt Malmqvist, 65

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 1, PROGRAMVERKSAMHET ETC.

Intendent fröken Margareta Tullander, 37
Konsult direktör Georg Eliasson, 57
Assistent fru Barbro Sandin-Francke, 64
Assistent fru Louise Ljungberg, 68
Kanslibiträde fru Ester Nilsson, 47
Press och reklam: fru Britt Stern, 65
Seglora kyrka: kantor Gustaf Hellblom, 51

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 2, VAKTHÅLLNING ETC.

Inspektör kapten Sten Blomquist, 66
Vaktförman Tore Bergsten, 41
Förste vaktmästare Einar Spångberg, 37
Förste vaktmästare Ivar Borgqvist, 33
Förste vaktmästare Karl-Erik Andersson. 56
Förste vaktmästare Sven Hörnfelt, 63
Förste vaktmästare Rune Kirsch, 64
Förste vaktmästare Folke Boqvist, 66
Förste vaktmästare Sten Carlsson, 66
Vaktmästare Åke Nilsson, 57
Vaktmästare Simon Renemar, 66
Vaktmästare Bertil Forslund, 54
Vaktstugan: fru Karin Persson, 55
Stallförman P. O. Södergren, 66

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 3, KLÄDKAMMAREN

Assistent fru Maj-Britt Hemlin, 60
Biträde fröken Maria Kings-Eriksson, 42
Biträde fru Edit Frisk, 65
Biträde fru Greta Malmberg, 67

ADMINISTRATIONS- OCH EKONOMIAVDELNINGEN

Kamrer civilekonom Sam Hegnell, 38

Kassa och bokföring

Kassör fröken Inga-Stina Landström, 67
Kontorsskrivare fru Inga-Lisa Kjell, 42
Kontorsskrivare fru Elsa Forsman, 54
Kansliskrivare fröken Karin Frisk, 56
Kontorsbiträde fröken Inga-Lill Schöllin, 66

Kansli

Kontorsskrivare fru Karin Hagelin, 27
Expeditionsbiträde fröken Karin Björkman, 68

Avlöning och statistik

Kontorsskrivare Sune Berg, 36
Kansliskrivare Arnold Zarén, 51

Årskortsexpedition

Föreståndare fru Margit Land, 66

Inköp och förråd

Förrådsförvaltare Hans Nilsson, 31
Förrådsman Nils Pettersson, 36

Telefonväxel

Telefonist fröken Birgit Lindström, 39
Telefonist fru Helny Vala, 50
Telefonist fru Inez Mattsson, 68

BYGGNADSAVDELNINGEN

Anläggningsarbeten

Byggmästare Bo Andersson, 67
Hantverkare Anders Petters, 30
Hantverkare Helge Sjöberg, 30
Hantverkare Erik Gjers, 32
Hantverkare John Gjers, 36
Hantverkare Helge Hafström, 63
Hantverkare Einar Johansson, 66
Hantverkare John Ahlström, 37
Hantverkare Fritz Almgren, 68
Hantverkare Gustaf Hagman, 68

Park och trädgård

Trädgårdsmästare Edwin Arvidsson, 30
Trädgårdsförman Birger Moreau, 31
Trädgårdsarbetare Sigfrid Flodin, 37
Trädgårdsarbetare Axel Lundström, 56
Trädgårdsarbetare Leif Johansson, 66
Trädgårdsarbetare Sven Hedlund, 44
Trädgårdsarbetare Tor-Erik Branting, 66
Trädgårdsarbetare Yngve Hopstadius, 66
Trädgårdsarbetare Karl Hedström, 68

Elverkstaden

Förste montör ingenjör Einar Levander, 29
Montör Philip Lundin, 31
Elektriker Börje L. Boman, 62

Värme, vatten, avlopp och pumpanläggning

Maskinist Bror Brickman, 32
Bitr. maskinist Ola Landin, 67

Målarverkstad

Textare Vitalis Andersson, 25
Målare Erik Gudmunds, 42

Diverselaget

Parkarbetare Harry Holmqvist, 29
Parkarbetare Karl Otto Kimbratt, 67
Parkarbetare John Edwards, 67
Parkarbetare Nils Karlsson, 67
Parkarbetare Erik Cronesund, 68
Parkarbetare Lennart Åhlén, 68
Parkarbetare Nils Eriksson, 68
Parkarbetare Per Livendal, 63
Traktorförare Lars Pettersson, 59
Chaufför Anders Thonberg, 66
Städerska Ebba Säll, 52
Städerska Lisa Andersson, 58
Städerska Signe Widell, 64
Städerska Ingeborg Lutteman, 61
Städerska Elli Kamb, 65
Städerska Tuula Sahala, 66

SKANSENS RESTAURANGER

Direktör Sture Håård, 51
Sekreterare fru Ulla Norgren, 67

Restaurangchef Carl-Gustaf Lindbohm, 36
Köksmästare Bo Spjuth, 48
Chefskonditor Arnold Magnusson, 48
Kamrer Gunnar Modin, 44
Lagermästare Birger Berg, 32

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1967

Styrelsen och verkställande direktören för Stiftelsen Skansen får härmed avgiva berättelse rörande stiftelsens förvaltning för år 1967.

Verksamheten har under året i huvudsak fortgått efter samma linjer som tidigare med bl. a. regelbundet återkommande visningar av kulturhistoriska byggnader, s. k. hantverksdagar i Stadskvarteret och andra program i olika kulturhistoriska anläggningar, folkdansuppvisningar samt underhållningsprogram från Sollidenscenen och kring Bollnästorget Regelbundna föreställningar har under sommaren ägt rum på friluftsteatern.

Liksom tidigare kommer ytterligare uppgifter om verksamheten inom den kulturhistoriska och naturhistoriska avdelningen samt programavdelningen att lämnas i den årsberättelse, som trycktes i Fataburen 1968.

Under året påbörjades uppförande av ett statarhus, som flyttats från Berga i Södermanland och som beräknas komma att stå färdigt sommaren 1968.

Genom Stockholms stads arbetslöshetsnämnd har ytterligare upprustningsarbeten utförts i form av statskommunala beredskapsarbeten, såsom dräneringsarbeten, stensättning, reparation av ytterstängslet m. m.

Uppförandet av ny biljettkiosk vid Sollidsporten har påbörjats under året och slutförts i början av 1968. Då arbetet föranletts av omläggningen till högertrafik har större delen av kostnaden täckts genom Statens Högertrafikkommission.

Besöksantalet har under året utgjort i det närmaste 1,5 millioner eller exakt 1 496 717 personer.

Medeltalet anställda har, förutom restaurang- och kioskpersonal, uppgått till 144 personer.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut hänvisas till nedanstående balans- och vinst- och förlusträkning.

Efter verkställda avskrivningar med anslagsmedel till ett belopp av 44 336:63 kronor och med egna medel till ett belopp av 144 633:88 kronor eller tillhopa 188 970:51 kronor samt reserveringar redovisas ett underskott av 2 195 945:39 kronor. Tillsammans med från år 1966 balanserat underskott å 1 264 965:52 kronor överföres till år 1968 ett sammanlagt underskott av 3 460 910:91 kronor.

I berättelsen ingår balansräkning för Stiftelsen Skansens fondförvaltning.

Verksamheten under år 1967 har, som framgår av vad här ovan anförts, resulterat i ett mycket betydande underskott.

För att avvärja en likviditetskris för Skansen har stiftelsen av Stockholms stad erhållit kortfristiga förlagslån å tillhopa 1,5 millioner kronor (ett lån å 500 000 kronor i januari 1967 och ett å 1 million kronor i mars 1967), varav 500 000:— återbetalats.

Staten har likaså beviljat Skansen ett förlagslån å 2 500 000:—, varav under år 1967 tagits i anspråk 600 000:—. Återstoden av lånet är avsett att lyftas under tiden fram till april månad 1968.

De förhandlingar mellan statens och Stockholms stads representanter beträffande Skansens ekonomiska problem,

som påbörjats i januari 1967 har under året fortsatt och under februari 1968 resulterat i ett under förbehåll om godkännande av Kungl. Maj:t och Stockholms stadsfullmäktige träffat avtal för åren 1966–1970, bl. a. innebärande att under angivna år uppkommande underskott i verksamheten skall täckas av bidrag från statens och Stockholms stad om 40 respektive 60 % samt att vissa investeringsbidrag skall utgå från staten och Stockholms stad.

Balansräkning den 31/12 1967

TILLGÅNGAR

Kassa, postgiro, banker		633 052 :58
Diverse fordringar		
Fordringar enl. reskontra	480 010: 66	
Fordran hos fondförvaltningen	87 473: 72	567 484: 38
Utlägg för vissa ändamål		
Zoologisk fältforskning		6 353: 47
Varulager		285 661: 42
Inventarier		195 148: —
Kapitaltillgångar		
Restaurangbyggnader	4 667 000: —	
Ekonomibyggnader	246 000: —	
Zoologiska anläggningar	405 000: —	
Cirkus	300 000: —	5 618 00: —
Vinst- och förlustkonto		
Balanserat underskott	1 264 965: 52	
Tillkommer:		
Årets underskott	2 195 945: 39	3 460 910: 91
	Kronor	10 766 610: 76

SKULDER

I förskott uppburna inkomster		
Årskort 1968		37 308: —
Diverse skulder		
Leverantörer	363 724: 22	
Källskatt	352 954: —	
Upplupna skuldräntor	99 734: —	
Förskottsbet. inkomsthyror	13 000: —	
Pensionsavgifter	134 889: 86	
Övriga skulder	132 544: 05	1 096 846: 13
Reserverat för olika ändamål		
Anläggningar och byggnadsunderhåll	847 695: 37	
Zoologisk fältforskning	13 322: 99	
Övriga ändamål	30 018: 01	891 036: 37
Reverslån		
Hos försäkringsbolag	2 086 599: —	
Hos Staten och Stockholms stad	1 600 000: —	3 686 599: —
Pensionsstiftelsen		249 985: 60
Kapitalkonto		4 804 835: 66
	Kronor	10 766 610: 76

Vinst- och förlusträkning för 1967

INTÄKTER

Inkomster å verksamheten		
Skansen	1 096 532: 65	
Cirkus och Novilla	105 551: 57	1 202 084: 22
Räntor		38 621: 05
Intern ränta avs. Cirkus		30 994: 62
Fondavkastning		40 285: 10
Kommunala och andra anslag		273 048: —
Årets underskott		2 195 945: 39
	Kronor	3 780 978: 38

KOSTNADER

Löner och arvoden	3 742 439: 28	
varav påförts underhålls- och anläggningskonton	1 124 005: 90	2 618 433: 38
Pensioner		273 329: —
Sociala avgifter och sjukomkostnader		458 667: 67
Intern ränta avseende Cirkus		30 994: 62
Räntor		192 775: 34
Avskrivning å anläggningar		70 633: 88
Skatter		21 158: —
Reserverat för byggnadsunderhåll Cirkus		114 986: 49
	Kronor	3 780 978: 38

Stiftelsen Skansens fondförvaltning

Balansräkning den 31 december 1967

TILLGÅNGAR

Värdepapper enl. bil. 1	587 271: 91
Banker	29 216: 24
Upplupna fondräntor	1 915: 84
Kronor	618 403: 99

SKULDER

Banker	20: 51
Skuld till kassaförvaltningen	87 473: 72
Fonder enl. bil. 2	530 909: 76
Kronor	618 403: 99

Stockholm den 29 mars 1968.

Nils Hörjel

Carl Albert Anderson — *Gösta Berg*
Nils Hallerby — *Hans Hansson*
Bertil Lidgard — *J. Nordenfalk*

Ovanstående balansräkning samt vinst- och förlusträkning överensstämmer med Stiftelsen Skansens räkenskaper, vilka granskats på sätt angivits i revisionsberättelsen av den 12 juni 1968.

Sture Romanus — *Enar Rundqvist*

Gösta Markdahl

Bil. 1 a

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1967

	Nom. värde	*Bokf. värde*	*Dekl. värde*
Aktier	297 650: —	301 194: —	726 145: —
Obligationer	204 206: 20	193 022: 91	17 894: —
Förlagslån	10 000: —	10 055: —	8 980: —
Inteckningslån	83 000: —	83 000: —	83 000: —
Kronor	594 856: 20	587 271: 91	991 019: —

Det bokförda värdet enl. ovan, Kr. 587 271: 91, efter avdrag av värderegleringsreserven, Kr. 10 537: 35, enl. bil. 2 uppgår till Kr. 576 734: 56. Deklarationsvärdet samma dag enl. ovan uppgår till Kr. 991 019: —.

Bil. 1 b

Stiftelsens värdepapper den 31 december 1967 förvaltas på följande sätt

		Nom. värde	*Bokf. värde*	*Dekl. värde*
Hos Stockholms stad				
Aktier		97 800: —	123 974: —	198 646: —
Obligationer		105 000: —	100 925: —	88 300:—
Förlagslån		3 000: —	3 155: —	2 660: —
Inteckningslån		83 000: —	83 000: —	83 000: —
		288 800: —	311 054: —	372 606: —
Hos Stockholms Enskilda Bank				
Aktier		9 700: —	13 310: —	18 860: —
Obligationer		34 206: 20	27 097: 91	26 094: —
Förlagslån		7 000: —	6 900: —	6 320: —
		50 906: 20	47 307: 91	51 274: —
Hos Sundsvalls Enskilda Bank				
Aktier		175 050: —	141 416: —	471 050: —
Obligationer		65 000: —	65 000: —	58 500: —
		240 050: —	206 416: —	529 550: —
Hos Skandinaviska Banken				
Aktier		14 600: —	22 489: —	37 089: —
I eget förvar				
Aktier		500: —	5: —	500: —
Totalt enl. ovan	Kronor	594 856: 20	587 271: 91	991 019: —

Bil. 2

Stiftelsen Skansens fonder den 31 december 1967

Henrik Krooks fond	21 401: 30
Peter och Malin Beijers fond	25 800: —
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000 : —
Oscar Hirschs fond	25 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —
Hilda Kumlins fond	26 279: 90
Byggmästare A. G. Jansons fond	118 070: 75
Constance Anderssons fond	50 000: —
Grosshandlare Teodor Ericsons fond	53 043: 88
Jenny Maria Dahlqvists donation	121 353: 58
Östgötagårdens fond	17 506: 43
Grillska förnyelsefonden	11 916: 57
Fondförvaltningens värderegleringsreserv	10 537: 35
Kronor	530 909: 76

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1967

I egenskap av revisorer i Stiftelsen Skansen får vi härmed lämna följande berättelse för år 1967.

Vi har tagit del av räkenskaper, protokoll och andra handlingar, som lämnar upplysning om Stiftelsens ekonomi, granskat årsredovisningen samt vidtagit de övriga granskningsåtgärder vi ansett erforderliga.

Räkenskaperna har detaljgranskats av Sven Hagströms Revisionsbyrå.

Räkenskaperna för Stiftelsens fria pensionsstiftelse har granskats utan anmärkning för år 1967.

Vi tillstyrker,

att den i årsredovisningen intagna av oss påtecknade balansräkningen per den 31 december 1967 fastställes samt

att ansvarsfrihet beviljas styrelseledamöterna och verkställande direktören för förvaltningen under den tid redovisningen omfattar.

Stockholm den 12 juni 1968

Sture Romanus
Utsedd av Kungl. Maj:t

Enar Rundqvist
Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

Gösta Markdahl
Auktoriserad revisor

Giftas — eller ej?

Denna fråga ställdes knappast i äldre tid. För mannen var äktenskapet en självklarhet, om han hade möjlighet att försörja en hustru. För kvinnan var frågeställningen snarare »bli gift — eller ej?». Det äktenskapliga bandet är sammanflätat av många trådar – juridiska, ekonomiska, sociala, religiösa och erotiska. Mönstret har genom tiderna varierat, beroende på vad som dominerat. Under självhushållets dagar, då varje gård utgjorde en försörjningsenhet, trädde de ekonomiska aspekterna i förgrunden, medan de erotiska spelade en underordnad roll. I våra dagar är väl förhållandet det motsatta. Genom de stora konsekvenser för livsföringen äktenskapet inneburit och fortfarande innebär har bröllopet utformats som en stor högtid. Denna årgång av Fataburen har genom ett antal uppsatser satt in giftermålet med alla sina aspekter i sitt kulturhistoriska sammanhang. Giftermålets juridiska och ekonomiska innebörd förr och nu, ungdomens kontakter före äktenskapet, giftermålsfält, bröllopet och dess förspel är exempel på innehållet.

NORDISKA MUSEET

18:- exkl.
21:20 inkl